

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ GENEL GAZETECİLİK
ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

2000 SONRASI TÜRKİYE-RUSYA
FEDERASYONU İLİŞKİLERİNİN YAZILI
BASINA YANSIMALARI

Elif YAZAR

2501161156

TEZ DANIŞMANI

Prof. Dr. Meltem BOSTANCI

İSTANBUL – 2020

ÖZ

2000 SONRASI TÜRKİYE-RUSYA FEDERASYONU
İLİŞKİLERİNİN YAZILI BASINA YANSIMALARI

Elif YAZAR

Soğuk Savaş'ın bitimiyle beraber tüm dünyada değişime yönelik bir süreç başlamış ve ülkelerin ilişkilerinde eski önyargılar bir tarafa bırakılarak yeni sayfalar açılmıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra kurulan Rusya Federasyonu'nun eski politikalarını terk edip Batının ekonomik sisteminin içine dahil olmasıyla Türkiye-Rusya Federasyonu ilişkilerinde önemli gelişmeler yaşanmıştır. Özellikle 2000 yılı sonrası önce Putin'in iktidara gelmesinin ardından AKP'nin de iktidar olmasıyla birlikte bu ilişkiler çok daha fazla ilerleme kat etmiştir. Gerek Türkiye'nin gerekse Rusya Federasyonu'nun birbirlerine olan ihtiyaçlarının bu ilişkilerin gelişmesinde etkisi açıktır. Bu ihtiyaçlardan öne çıkan konulardan biri doğal gazdır. Rusya Federasyonu ekonomisinin düzelmesinde başlıca konu AB'ye satılan gazdır ve bu gazın hangi güzergahtan geçeceği önemlidir. Uluslararası arenada daha fazla öne çıkmak isteyen Türkiye, bu güzergahın kendi ülkesinden geçmesini istemekte ve bu yönde Rusya Federasyonu ile de iş birliği yapmaktadır. Son dönemlerde bu iş birliği S-400 satın alınımından da anlaşılacağı üzere farklı alanlara da yansımaktadır. Ancak ilişkilerde olumsuz gelişmeler de yaşanmaktadır ki bu gelişmelerin başında uçak krizi yer almaktadır. Çalışmamızda Türkiye-Rusya Federasyonu ilişkilerinin gelişim süreci on yıllık süreçler halinde olumlu ve olumsuz yönleriyle ortaya koyulmuştur. Ardından bu süreçte yaşanan önemli gelişmelerden seçilmiş olan uçak krizi, S-400 anlaşması ve Kırım'ın ilhaki gibi konuların Türk yazılı basınına nasıl yansıdığı Hürriyet, Sabah ve Sözcü gazeteleri örneklemeyle beraber ortaya konulmaya çalışılmıştır. Seçilmiş olan bu gazetelerin bir hafta boyunca ilk sayfaları analiz edilmiştir. Analiz, ilk sayfalardaki konuyla ilgili başlık ve spotlar, kullanılan görseller haberin olumlu ya da olumsuz oluşu, eleştirel bir yaklaşım olup olmadığı gibi belirlenmiş kriterler bağlamında yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Rusya Federasyonu, Türk Yazılı Basını, Hürriyet, Sabah, Sözcü

ABSTRACT
REFLECTIONS OF TURKEY-RUSSIAN FEDERATION
RELATIONS IN PRINT MEDIA AFTER THE YEAR 2000

Elif YAZAR

The end of the Cold War marked a new era across the globe in terms of profound changes and bilateral diplomatic relations in which all the countries laid aside old prejudices. The relationship between Turkey and Russian Federation gained profound changes after the Russian Federation, which was established with the dissolution of the Soviet Union, abandoned previous economic policies by adopting new Western reforms. The early 2000s witnessed rapid improvements in the bilateral relations between the two countries especially after Putin came to power in 2000, two years before the Justice and Development Party (AKP) won general elections in Turkey. As a matter of fact, Turkey's deepening partnership with Russia is based on mutual interest. One of the major strategic common interests of both sides is natural gas. The route of delivery of Russian gas to European consumers is significant as the main factor in the recovery of the Russian Federation's economy depends on gas sales to Europe. On the other hand, Turkey has been cooperating with Russia in the field of energy, seeking to be a key transit route, due to its desire to gain more influence in the international arena. This cooperation can be observed recently in variety of areas and subjects, such as Turkey's purchase of Russian S-400 air defense systems. Nonetheless, the existence of diplomatic rift between the two countries cannot be denied and one of the most important crisis emerged particularly after the Turkish military shot down a Russian SU-24 fighter jet. This research focuses on the development of bilateral relationship between Turkey and Russian Federation within the scope of positive and negative aspects. For this purpose, we analyzed the most crucial developments on Turkish-Russian relations, "2015 Russian Sukhoi Su-24 shootdown, S-400 agreement and Russia's annexation of Ukraine's Crimea peninsula". In order to analyse print media content we selected three major outlets; Hurriyet, Sabah and Sozcu newspapers. The first pages of these selected newspapers were analyzed for a week. The analysis was carried out in the context of the specified criteria such as

headings and spots on the first pages, images used, whether the news was positive or negative, whether it was a critical approach.

Key words: Turkey, Russian Federation, Turkish printed media, Hürriyet, Sabah, Sözcü

ÖNSÖZ

Türkiye ve Rusya Federasyonu ilişkileri gün geçtikçe ivme kazanmaktadır. İlişkilerde ortak çıkarların bulunmasının yanında birçok sorunlu alan da bulunmaktadır. Özellikle 2000 yılından sonra ilişkilerde birçok yeni gelişme meydana gelmiştir. Bu gelişmeler arasında Türk Akımı Anlaşması, S-400 anlaşması gibi iki tarafın da lehine olan durumların yanı sıra Suriye ve uçak krizi gibi olumsuz durumlar öne çıkan konulardır.

Çalışmamızda bu iki ülkenin ilişkilerinde öne çıkan konular arasından seçilmiş uçak krizi, S-400 anlaşması ve de Kırım'ın ilhakı gibi gelişmelerin Türk yazılı basınına nasıl yansıdığı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Öncelikli olarak literatür taraması yapılmış ve ilişkiler adına önemli gelişmelere yer verilmiştir. Andından örneklem olarak üç gazete seçilmiştir. Daha sonra bu gazetelerin arşivlerinden seçilen tarihteki gazetelere ulaşılmıştır. Gazeteler konuların meydana geldiği günün ertesi gününden itibaren bir haftalık periyotlar halinde incelenmiştir. Gazetelerin yayın politikasını belli eden önemli ölçütlerden birinin ilk sayfaya çıkarılan haberlerin seçilmesi olmasından dolayı yalnızca ilk sayfalar analiz edilmiştir.

Çalışmanın ilerlemesinde yardımlarını esirgemeyen Prof. Dr. Meltem Bostancı'ya, bu süreçte tüm stresime katlanan aileme ve de sorunları aşmada ufkumu açan arkadaşlarıma teşekkür ederim.

Elif YAZAR

İstanbul, 2020

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ.....	v
TABLolar LİSTESİ.....	viii
KISALTMALAR LİSTESİ	ix
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

SOĞUK SAVAŞ SONRASI ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE RUSYA FEDERASYONU'NUN YERİ VE ÖNEMİ

1.1. Rusya Federasyonu	4
1.1.1. Rusya Federasyonu Demografik Yapısı ve İç Sorunları	7
1.1.2. Rusya Federasyonu'nun Ekonomisi ve Sorunları	9
1.1.3. Enerji Politikaları.....	13
1.1.4. Rusya Federasyonu'nun Özerk Bölgeleri ve Yaşanan Sorunlar: Milliyetçilik, Radikal İslam.....	15
1.1.4.1. Çeçen Sorunu	18
1.1.4.2. Radikal İslam ve Terör Sorunları.....	19
1.2. Rusya Federasyonu Tarihi	27
1.2.1. Boris Yeltsin Dönemi	33
1.2.2. Putin Dönemi	36
1.3. Rusya Federasyonu'nun Dış Politikası.....	41
1.3.1. Avrasyacılık	44
1.3.2. Yakın Çevre Doktrini.....	46
1.3.3. Bağımsız Devletler Topluluğu.....	47
1.3.4. Rusya Federasyonu'nun Bölgelere Yönelik Dış Politikaları	47
1.3.4.1. Güney Kafkasya Politikası	48
1.3.4.2. Karadeniz Politikası	49
1.3.4.3. Balkan Politikası.....	50
1.3.4.4. Orta Asya Politikası	52
1.3.4.5. Ortadoğu Politikası	53
1.3.4.6. İran İlişkileri	54
1.3.5. Rusya Federasyonu'nun Büyük Güçler ile İlişkileri	56
1.3.5.1. ABD İlişkileri	56
1.3.5.2. AB Politikası	59
1.3.5.3. NATO ile İlişkiler.....	60
1.3.5.4. Çin İlişkileri.....	63
1.3.6. Rusya Federasyonu'nun Spesifik Dış Sorunları	65
1.3.6.1. Hazar'ın Statüsü Sorunu.....	65
1.3.6.2. Gürcistan ile Sorunlar	66
1.3.6.3. Ukrayna Krizi	68

1.3.6.4. Suriye Sorunu	70
------------------------------	----

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE- RUSYA FEDERASYONU İLİŞKİLERİ

2.1. Türk-Rus İlişkileri Tarihi	72
2.2. 1991-2000 Dönemi Türkiye- Rusya Federasyonu İlişkileri.....	78
2.2.1. 1991-2000 Dönemi Türkiye-Rusya Federasyonu İlişkilerini Etkileyen Temel Sorunlar ..	81
2.2.2. 1991-2000 Dönemi Türkiye-Rusya Federasyonu İlişkilerinde Ortak Çıkarlar	88
2.3. 2001-2010 Dönemi Türkiye- Rusya Federasyonu İlişkileri.....	90
2.3.1. 2001-2010 Dönemi Türkiye- Rusya Federasyonu İlişkilerini Etkileyen Temel Sorunlar..	94
2.3.2. 2001-2010 Dönemi Türkiye- Rusya Federasyonu İlişkilerinde Ortak Çıkarlar	100
2.4. Türkiye'nin Dış Politikası ve Rusya Federasyonu ile Olan İlişkilere Yansıması.....	104
2.4.1. Batı Bloku	104
2.4.2. Bölgesel Politikalar Bağlamında İlişkiler.....	110
2.4.2.1. Avrasyacılık	119

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

2010 SONRASI TÜRKİYE-RUSYA FEDERASYONU İLİŞKİLERİ VE BASINA YANSIMALARI

3.1. 2011-2020 Dönemi Türkiye-Rusya Federasyonu İlişkileri	123
3.1.1. 2011-2020 Dönemi Türkiye-Rusya Federasyonu İlişkilerini Etkileyen Temel Sorunlar	124
3.1.1.1. Suriye İç Savaşı	127
3.1.1.2. Kırım'ın İlhakı.....	133
3.1.1.3. 24 Kasım 2015 Tarihli Uçak Krizi.....	137
3.1.2. 2011-2020 Dönemi Türkiye-Rusya Federasyonu İlişkilerinde Ortak Çıkarlar	140
3.1.2.1. Türk Akımı Projesi	142
3.1.2.2. Rusya Federasyonu ile Ekonomik İlişkiler.....	143
3.1.2.3. S-400 Anlaşması.....	145
3.2. 2000 Sonrası Türkiye- Rusya Federasyonu İlişkilerinin Yazılı Basına Yansımaları	148
3.2.1. Uçak Krizinin Basına Yansıması	149
3.2.2. S-400 Anlaşmasının Basına Yansıması.....	181
3.2.3. Kırım'ın İlhakının Basına Yansıması.....	183

SONUÇ.....	185
------------	-----

KAYNAKÇA.....	191
---------------	-----

EKLER.....	211
------------	-----

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo: 1 Rusya Federasyonu Federal Bölgeleri.....	5
Tablo: 2 Rusya Federasyonu Ekonomik Göstergeleri.....	11
Tablo: 3 Yıllara göre Türkiye-Rusya Federasyonu Arasındaki Ticaret.....	143
Tablo: 4 Türkiye-Rusya Federasyonu Yıllara Göre Turist Sayıları.....	144
Tablo: 5 Hürriyet Gazetesi’nin İlk Sayfalarındaki Uçak Krizi ile İlgili Haberlerin Ana Başlıkları.....	149
Tablo: 6 Sabah Gazetesi’nin İlk Sayfalarındaki Uçak Krizi ile İlgili Haberlerin Ana Başlıkları.....	163
Tablo: 7 Sözcü Gazetesi’nin İlk Sayfalarındaki Uçak Krizi ile İlgili Haberlerin Ana Başlıkları.....	174

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
A.e.	: Aynı Eser
A.g.e.	: Adı geçen eser
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
A.g.m.	: Adı geçen makale
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
Bkz.	: Bakınız
Bkz.: yuk.	: Bakınız Yukarısı
BLACKSEAFOR	: Karadeniz Deniz İşbirliği Görev Grubu
BM	: Birleşmiş Milletler
BTC	: Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı
BTE	: Bakü-Tiflis- Erzurum Doğal Gaz Boru Hattı
BTk	: Bakü-Tiflis-Kars Demir Yolu
Çev.	: Çeviren
der.	: Derleyen
Ed.	: Editör
KEİT	: Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü
KGAÖ	: Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
s.	: Sayfa
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

TANAP : Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi

t.y. : Basım Tarihi Yok

TİKA : Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı

ÜDİK : Türkiye-Rusya Üst Düzey İşbirliği Konseyi

v.d. : Ve diğerleri

y.y. : Basım Yeri Yok

GİRİŞ

Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile başlangıçta kurduğu olumlu ilişkiler daha sonra aynı şekilde ilerlememiştir. Türkiye'nin Batı blokunda yer alması dolayısıyla ilişkiler mesafeli olmak durumunda kalmıştır. Ancak Sovyetler Birliği'nin Batı bloku karşısında direnemeyerek dağılmasından sonra geriye kalan Rusya Federasyonu ile ilişkiler adına yeni bir sürece girilmiştir. Özellikle Rusya Federasyonu'nun Batı ekonomik sistemine dahil olmasıyla beraber Türkiye ile de ekonomik ilişkiler ilerletilmiştir. Ancak iki ülke arasında hala daha süren sorunlu alanlar da söz konusudur. Çalışmada bu ilişkilerin seyri irdelenmiştir.

Türkiye'nin Rusya Federasyonu ile hem ortak menfaatleri hem de çıkar çatışmaları bulunmaktadır. Bu nedenle Türkiye'nin denge siyaseti izlediği ve ekonomik iş birliğini sürdürdüğü düşünülmektedir. Medyada da bu düşüncayı destekleyecek haberlere yer verildiği görülmektedir. Bu çalışmada öncelikli olarak, bölgesel bir güç olan Türkiye'nin yine önemli bir güç olan Rusya Federasyonu karşısında izlediği politikayı ortaya koymak amaçlanmıştır. Bu politikayı daha iyi anlaşılır kılmak adına birinci bölümde Rusya Federasyonu'nun tarihine, demografik yapısına, iç sorunlarına ve dış politikasına, ikinci bölüm olarak Türkiye'nin Rusya Federasyonu ile olan ilişkilerin tarihine 2010 yılına kadar değinilmiştir. Aynı zamanda Türk dış politikasının Rusya Federasyonu'yla ilişkilerine nasıl etki ettiğine değinmek de hedeflenmiştir. Çalışmanın sonunda da Türkiye-Rusya Federasyonu ilişkileri bağlamında sorunların Türk yazılı basınına yansımalarından örnekler verilerek izlenen politika somut bir hale getirilmek istenmiştir.

Çalışmanın kapsamı şu şekilde belirlenmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikası Rusya Federasyonu bağlamında değerlendirilmiştir. İki ülkeyi de ilgilendiren konularda ve mücadele alanlarında Türkiye'nin izlediği tutum irdelenmiştir. Birinci bölümde Rusya Federasyonu'nun uluslararası ilişkilerdeki yeri ve önemi ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu sebeple öncelikli olarak Rusya Federasyonu'nun demografik yapısına, tarihine, ekonomisine, iç sorunlarına

değinilmiş ardından da dış politikası ele alınmıştır. Rusya Federasyonu'nun tarihi anlatılırken devamı niteliğinde olması bakımından Çarlık Rusya ve SSCB'ye kısaca değinilmiştir. İkinci bölümde ise 2010 yılına kadar olan süreçte Türkiye-Rusya Federasyonu ilişkilerinden söz edilmiştir. İkili ilişkiler ilk olarak Türk-Rus ilişkilerinden başlatılmış ardından Türkiye-Rusya Federasyonu ilişkileri temel sorunları ve ortak çıkarları bağlamında ele alınmıştır. Ayrıca Türkiye'nin genel dış politikasının, Rusya Federasyonu ile olan ilişkilerine yansımaları da incelenmiştir. Son olarak üçüncü bölümde 2010 yılı sonrasında Türkiye-Rusya Federasyonu ilişkileri yine temel sorunlar ve ortak çıkarlar açısından ele alınmış ve ardından belirlenen konu başlıkları özelinde ikili ilişkilerin basına yansımaları gazete incelemeleri ile ortaya konulmuştur.

Gazete incelemesinde seçilen konulardan ilki 24 Kasım 2015 tarihinde yaşanan uçak krizidir. Bu konu Türkiye'nin Rusya Federasyonu'na ait uçağı düşürmesiyle Rusya Federasyonu ile kurulumundan sonra yaşanmış neredeyse ilişkileri kopma noktasına getiren en büyük kriz olması bakımından seçilmiştir. Bir diğer seçilme nedeni de Türkiye'nin sebep olduğu uluslararası bir krize yazılı basının nasıl yaklaştığını ortaya koymaktır. Rusya Federasyonu'nun dünyadan tepki almasına ve yaptırımlara maruz kalmasına neden olan 21 Mart 2014'te imzaların atılmasıyla resmen gerçekleştirdikleri Kırım'ın ilhakı, Rusya'nın Türkiye'yi doğrudan ilgilendirmeyen bir konuda izlediği politikaya, yazılı basının nasıl yaklaştığını belirlemek için seçilmiştir. Son olarak NATO üyesi olan Türkiye'nin ABD'yi karşısına alma pahasına resmen 29 Aralık 2017'de imzalamış olduğu S-400 anlaşması konusu ise ikili ilişkilerde olumlu bir gelişmenin yazılı basına nasıl yansıdığını saptamak adına seçilmiştir. Kırım'ın ilhakı ve S-400 süreci aralıklı zamanlarda gündeme gelen uzun bir süreç olduğu için resmi imza atılan tarih başlangıç kabul edilip ertesi günden itibaren bir hafta boyunca inceleme gerçekleştirilmiştir.

Bu doğrultuda analizin sınırlılığı şu şekildedir. Uçak krizi için 25 Kasım 2015 tarihindeki gazetelerden başlayarak 1 Aralık 2015 tarihindeki gazeteler dahil bir haftalık süreçte seçilen üç gazetenin ilk sayfaları incelenmiştir. S-400 Anlaşması ile ilgili olarak 30 Aralık 2017'deki gazetelerden başlayarak 5 Ocak 2018'deki gazeteler dahil bir haftalık seçilen üç gazetenin ilk sayfaları incelenmiştir. Son olarak Kırım'ın

ilhakı ile ilgili 22 Mart 2014'teki gazetelerden başlayarak 28 Mart 2014'teki gazeteler dahil olmak üzere bir haftalık süreçteki seçilmiş gazetelerin ilk sayfaları incelenmiştir. Gazetelerin ilk sayfalarının seçilmesi, ilk sayfaların gazetelerin önem verdiği ve öne çıkarılmak istenen haberlerin yer aldığı sayfalar olması sebebiyledir. İktidara yakın bir gazetenin olaylara nasıl yaklaştığını ortaya koymak için Sabah gazetesi, iktidara muhalif bir gazetenin dış politika ile ilgili meselelere nasıl yaklaştığını ortaya koymak için Sözcü gazetesi ve son olarak daha ortada yer alan bir gazetenin diğer iki yaklaşıma karşın dış politika ile ilgili konuları nasıl ele aldığını görmek için Hürriyet gazetesi örneklem olarak belirlenmiştir.

Çalışmada veri toplama yöntemi olarak literatür taraması yöntemi kullanılmıştır. Bu doğrultuda gerek yazılı kaynaklar gerekse internet kaynakları incelenmiştir. Haberlerin analizinin yapılması adına da benzer şekilde gazetelerin arşivleri incelenerek seçilmiş olan gazetelerin ilgili tarihlerdeki sayılarına ulaşılmış ve elde edilen veriler analiz edilmiştir. Haberler analiz edilirken ilk sayfalarda yer alan haberlerin başlıkları, spotları, metinleri ve kullanılan görseller Türkiye-Rusya ilişkilerine yaklaşımları bağlamında değerlendirilmiştir. Değerlendirmede; kullanılan üslup, haberin olumlu ya da olumsuz olması, eleştirel bir yaklaşım olup olmadığı, karşı tarafa söz hakkı tanınıp tanınmadığı gibi kriterlere dikkat edilmiştir. Çalışmanın sonuç bölümünde de elde edilen tüm bulguların yorumlaması yapılmıştır. Ek kısmında ise gazetelerin ilk sayfalarının görsellerine yer verilmiştir.

Çalışma, giderek daha fazla öne çıkan Türkiye- Rusya Federasyonu ilişkilerini ortaya koyması sebebiyle önemlidir. Ayrıca Türk yazılı basınının genel anlamda dış politika ile ilgili özel anlamda ise Rusya Federasyonu ile ilgili gelişmelere nasıl yaklaştığını ortaya koyması bakımından da önemlidir.

BİRİNCİ BÖLÜM

SOĞUK SAVAŞ SONRASI ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE RUSYA FEDERASYONU'NUN YERİ VE ÖNEMİ

Rusya Federasyonu, Sovyetlerin yıkılmasının ardından yeniden güçlü bir devlet olma yolunda adımlar atan bir ülkedir. Yeni bir ülke olarak kendisine SSCB'den farklı stratejiler benimsemiştir. Bir ülkenin dış politikasının; ülkenin ekonomisi, iç meseleleri hatta tarihi gibi birçok etken ile şekilleneceği düşünüldüğünde tüm bu etkenlere değinmek gerekmektedir. Çalışmanın bu bölümünde Rusya Federasyonu'nun daha iyi anlaşılması için demografik yapısına, iç sorunlarına, ekonomisine ve dış politikasına bunun yanı sıra tarihine değinilmektedir.

1.1. Rusya Federasyonu

Rusya Federasyonu hem Avrupa'da hem Asya'da toprakları bulunan bir ülkedir. Oldukça öneme sahip Hazar Denizi, Karadeniz, Baltık Denizi, Kuzey Kutup denizi ve pasifik okyanusuna sınırdır.¹

Her ne kadar SSCB dağıldıktan sonra topraklarının büyük bir bölümünü kaybetse de Rusya Federasyonu, rakibi diyebileceğimiz ABD, Çin gibi geniş topraklara sahip ülkeleri 17.075.400 kilometrekarelik yüz ölçümünü ile geride bırakmaktadır. Fakat topraklarının verimliliği ve nüfusu bu doğrultuda değildir. Bu denli büyük bir yüz ölçümüne sahip olan Rusya Federasyonu'nun doğal olarak birçok sınır komşusu bulunmaktadır. Komşuları arasında problemler yaşadığı Gürcistan ve Ukrayna'nın yanı sıra batıda Beyaz Rusya, Polonya, Estonya, Litvanya, Letonya kuzeybatıda Norveç, Finlandiya bulunmaktadır. Bunun dışında güneyine baktığımızda Çin, Moğolistan, Kuzey Kore ve Azerbaycan ile Kazakistan yer almaktadır. Aynı

¹Elnur H. Mikail, **Yeni Çarlar ve Rus Dış Politikası**, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2007, s. 21.

zamanda denizden Japonya ve Soğuk Savaş döneminde en büyük rakibi olan ABD ile komşudur.²

Devlet dili Rusça olan Rusya Federasyonu'nun bayrağı yukarıdan aşağıya sırasıyla beyaz, mavi ve kırmızı renklerle eşit ve yatay olarak bölünmüştür. Başkenti Moskova, para birimi ise Rubledir.³ Bunun dışında bir de çift başlı kartal amblemi⁴ bulunmaktadır ki bu amblem daha önce birçok devlet tarafından da kullanılmıştır. Bu amblemin Rusya tarafından kullanılmaya başlanmasına ileride de değinilecektir.

Rusya'nın ikliminden bahsetmek gerekirse oldukça geniş bir yüzölçümüne sahip olan ülkenin genelinde ılıman karasal iklim kendini gösterse de kuzey bölgelerinde arktik iklim bulunurken Karadeniz'e doğru sıcaklık biraz daha artmaktadır. En çok yağış alan bölge Kafkasya ve Altay dağlarının olduğu bölge iken en az yağış alan bölge ise Hazar'dır.⁵

Rusya Federasyonu 8 ayrı federal bölge olarak kendi içinde özerk cumhuriyet, Oblast yani vilayetler, Okrug yani özerk yöreler ve Kraylar yani mega bölgeler gibi idari birimlerle yönetilmektedir. Kırım'ın Rusya'ya bağlanması ve Putin sonrasında yapılan birleştirmeler ile birlikte toplamda 85 idari birimde kendi devlet dilini belirleyebilme ve de kendi anayasalarını yapma hakkı bulunan 22 Cumhuriyet dışında 9 Kray, 46 Oblast, 3 Federal statüde şehir bunun dışında 1 özerk bölge 4 de Okrug bulunmaktadır.⁶ Tabloda verilen 8 bölgenin nüfusu ve yüz ölçümü arasında yaklaşık 40 milyon ile en fazla nüfusun Merkez Federal Bölgesinde, en az nüfusun ise 6 milyon ile Uzak Asya Federal bölgesinde yer aldığı görülmektedir.

Tablo: 1 Rusya Federasyonu Federal Bölgeleri

Bölgeler	Yüz ölçümü (bin km ²)	Nüfusu (bin)
----------	--------------------------------------	-----------------

²“Rusya”, İstanbul Okan Üniversitesi, (Çevrimiçi)

<https://www.okan.edu.tr/avasyamerkezi/sayfa/962/rusya/> , 01.11. 2018.

³ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, “Rusya Federasyonu Ülke Künyesi”, (Çevrimiçi)

<http://www.mfa.gov.tr/rusya-kunyesi.tr.mfa> , 11.12.2019.

⁴Official Russia, “National Symbols of the Russian Federation”, (Çevrimiçi)

http://www.gov.ru/main/symbols/gsr2_2_en.html , 11.12. 2019.

⁵ Rusya Federasyonu Eğitim ve Bilim Bakanlığı, (Çevrimiçi) <http://tr.russia.edu.ru/russia/climate/> , 11. 12. 2019.

⁶Osman Ağır, Rus Tipi Federalizm, 1 Nisan 2015, s. 38, 46, (Çevrimiçi)

<http://dergipark.gov.tr/download/article-file/200562> , 11.12. 2019.

Merkez Federal Bölgesi	650.2	39.209.6
Kuzey Batı Federal Bölgesi	1.687.0	13.899.3
Güney Federal Bölgesi	447.9	16.428.5
Kuzey Kafkasya Federal Bölgesi	170.4	9.775.8
Volga Federal Bölgesi	1.037.0	29.636.5
Ural Federal Bölgesi	1.818.5	12.345.8
Sibirya Federal Bölgesi	5.145.0	19.326.2
Uzak Asya Federal Bölgesi	6.169.3	6.182.7

Kaynak: **Federal State Statistics Service**, “Russia in Publication”, 2017, s.40 (Çevrimiçi) http://www.gks.ru/free_doc/doc_2017/rusfig/rus17e.pdf , 11.12.2019.

Ülkenin yönetim şekline bakıldığında ise Anayasasında 1. Bölüm 11. Maddede belirtildiği üzere devlet gücü, Rusya Federasyonu Başkanı ve Federal Meclis’in yanı sıra Rusya Federasyonu Hükümeti ile mahkemeleri tarafından kullanılmaktadır. Rusya devlet başkanı 81. Maddede belirtildiği üzere 6 yıllığına seçilmektedir. 4. Bölüm 95-96. Maddede belirtildiği üzere Federal meclis 5 yıllığına seçilen Duma ve federasyon konseyi olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.⁷

Ayrıca ülkedeki siyasi partiler Putin’in partisi Birleşik Rusya Partisi, Komünist Parti, Liberal demokrat parti ve son olarak da Adil Rusya partisidir. Rusya Federasyonu’nun üyesi bulunduğu Uluslararası kuruluşlar ise şunlardır: En başta kapsamı açısından bakıldığında Birleşmiş Milletler üye olduğu hatta burada veto yetkisinin dahi bulunduğu bilinmektedir. Bunun yanında; Avrupa Konseyi, Avrupa Güvenlik ve İş birliği Teşkilatı, Dünya Ticaret Örgütü, Avrasya Ekonomik Birliği, ileride bahsedilecek olan Bağımsız Devletler Topluluğu ve Şangay İşbirliği Örgütü, Ortak Güvenlik Anlaşması Örgütü, yine diğer bölümde değinilecek olan Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü, Asya’da İşbirliği ve Güven Arttırıcı Önlemler Konferansı, Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği, Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı gibi kuruluşlara da üyedir.⁸

⁷ **The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation**, “The Constitution of the Russian Federation”, 12.12.1993, (Çevrimiçi) http://www.mid.ru/en/foreign_policy/official_documents/-/asset_publisher/CptlCk6BZ29/content/id/571508 , 11.12.2019.

⁸ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, “Rusya Federasyonu Ülke Künyesi”, (Çevrimiçi) <http://www.mfa.gov.tr/rusya-kunyesi.tr.mfa> , 11. 12.2019.

1.1.1. Rusya Federasyonu Demografik Yapısı ve İç Sorunları

Rusya Federasyonu'nda resmi nüfus sayımı en son 2010 yılında yapılmış olmakla birlikte günümüz itibarıyla kaynaklara göre nüfusun sayısı değişmektedir. Dünya Bankasının sitesinde nüfusu 2018 yılı için 144 milyon 478 bin⁹ olarak belirtilmişken Rusya Federasyonu Federal İstatistik Kurumu olan Rosstat'ta¹⁰ ise 2019 yılında 146.8 milyon yani neredeyse 147 milyon olarak gösterilmiştir. Yine Rosstat'tan elde ettiğimiz verilere göre bu nüfusun 109.5 milyon yani yüzde 75'ü kentte yaşamakta geriye kalan 37.3 milyonu ise kırsalda yaşamaktadır. Nüfusun cinsiyete göre dağılımına baktığımızda 2016 verilerine göre kadın sayısının 78,6 milyon ile 67,9 milyon olan erkek sayısından daha fazla olduğu görülmektedir. Dikkat çekici bir oran ise nüfusun yaşlara göre dağılımında karşımıza çıkmaktadır. Yine 2016 verilerine göre 70 yaş ve üzeri 13 milyon 86 bin ile en yüksek orana sahip olan yaş grubuyken 15-19 yaş arasının 4.6'lık oran yani 6 milyon 731 bin ile en düşük orana sahip olmasıdır. Nüfusun evlilik ve boşanma oranlarına baktığımızda 2016 yılında 985.836 kişi evlenirken 608. 336 kişi boşanmıştır.

Rusya Federasyonu'nda 2016 yılı verilerine göre toplamda 76.636 bin çalışabilecek insan arasından 2.269 bini erkek ve 1.975 bini kadın olmak üzere 4.243 bini işsizdir.¹¹

Yukarıda bahsettiğimiz 2016-2017 nüfus bilgileri resmi olmayıp tahmini değer belirttiğinden en son 2010 yılında yapılmış olan resmi nüfus sayımının verilerinden de bahsetmek gerekirse eğer sayımın sonunda ilan edilen rakamlarda¹² 142.856.500 olan nüfusun 66.100.000 kişisi erkek iken 76.800.000'inin kadın olduğu ve 105. 313.800 kişinin kentte 37.542 kişinin ise kırsalda yaşadığı görülmektedir. Bunun dışında etnik açıdan bakıldığında açıklanan sonuca göre nüfusun yüzde 80,90'ı Rus kökenli olup geriye kalan yüzde 19,1' i diğer milletlerden oluşmaktadır. Yüzde 19,1'lik alan içinde

⁹The World Bank, "Population, Total -Russian Federation", (Çevrimiçi) <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL?locations=RU&view=chart> , 11.12.2019.

¹⁰Rosstat, (Çevrimiçi) http://old.gks.ru/wps/wcm/connect/rosstat_main/rosstat/ru/statistics/population/demography/# , 11.12.2019.

¹¹ Rosstat, (Çevrimiçi) <https://eng.gks.ru/labour>, 11.12.2019.

¹² Sputnik International, "Russian Census 2010 Final Result", 22.12.2011, (Çevrimiçi) <https://sputniknews.com/infographics/20111222170405728/> , 11.12.2019.

Tatarlar yüzde 20,3 ile birinci sırada onu takip eden Ukraynalılar 7,4 ile ikinci sırada yüzde 6 ile Başkurtlar ise üçüncü sırada gelen etnik gruplardır.

Ülkenin önemli sorunlarından birisi ileride işgücünü etkileyeceği düşünülen nüfus artış oranının düşük olmasıdır. Resmi istatistik kurumunun yayınladığı verilere göre 2008 yılından sonra tekrar düştüğü gözükmemektedir. Her yıl 1 Ocak tarihinde verilen nüfusta 2018 yılında 146 milyon 800 bin olduğu açıklanan nüfusun 2019 yılında 146 milyon 793 bin olduğu açıklanmıştır. Buna göre nüfus 87 bin civarı azalmıştı ki Putin de yaptığı bir konuşmada bu konuya değinerek ülkenin 2020 yılında demografik sorunlarla karşılaşabileceğinin altını çizmiştir. Yine başka bir konuşmasında bu durumun ekonomi alanında da sıkıntı yaratabileceğini belirtmiştir. Keza yetişkin bireylerin sayısına her 25 yılda bir daha az kişi eklenmekte bu da işgücünün kalmayacağını göstermektedir.¹³ Aslında 1992 yılından itibaren ölüm sayısının dünyaya gelen bebek sayısını geçmesi yani doğal nüfus azalışı yaşanmaktadır ki bu durum SSCB'nin dağılmasından sonra gelen toplumsal psikoloji ile ilişkilendirilmektedir. Buna delil olarak da ölüm nedenleri arasında kalp-damar hastalıklarının ve alkol zehirlenmesinin başları çekmesi gösterilmiştir. Nüfustaki bu azalış, ülke dışındaki Rusların Rusya Federasyonu'na göçmesiyle bir nebze olsun giderilse de kalıcı olmamıştır ve ekonomik açıdan da nüfusun yaşlanması sebebiyle ortaya çıkan emeklilerin sayısına yeni çalışan sayısı eklenmeyeceğinden vergi ödeyecek sayısı da azalacak bu durum ortaya daha büyük bir döngü çıkaracaktır. Keza maaşlar yük olacak bu yükün yaratacağı psikolojik buhran ölüm oranlarını da artırma riski taşıyacaktır. Sorunun kökeninde kültür ve aile yapısındaki değişimin evlilik ve çocuk sahibi olma konusunda olumsuz bir etki yarattığı, insanların evlenmek yerine nikahsız yaşamayı ve tek çocuk sahip olmayı yeterli bulması görülmektedir. Bahsedilen nüfus azalması Kuzey Kafkasya'nın genelinde bulunan Müslüman nüfus için geçerli değildir ki bu da ileri de Müslüman nüfusun oranının giderek ülke nüfusunda daha fazla yer kaplayacağını göstermektedir.¹⁴

¹³ **Sputnik Türkiye**, "Rusya'nın Nüfusu Son 10 Yılda İlk Kez Azaldı", 24.01.2019, (Çevrimiçi) <https://tr.sputniknews.com/rusya/201901241037272193-rusya-nufus-son-yil-azaldi/> ,11.12.2019.

¹⁴ Murat Bakır, Muhammed Karadağ, "Post Sovyet Rusya'da Demografik Kriz: Kalpgâhın Zayıflayan Atardamarı", **Rusya Stratejik Araştırmaları** 1, Ed. İhsan Çomak, İstanbul, TASAM Yayınları, 2006, s.75-78.

Sovyetlerin yıkımının ardından ortaya çıkan birçok sorundan biri de alt yapının yetersizliği konusudur. Şehirlerde yollar inşaatlar, elektrik arızalarının yanı sıra sağlıkta da alt yapı sorunları söz konusudur. Bu durumda bulaşıcı hastalıklar tehlike arz etmeye başlamıştır. Ülkede AIDS, frengi, Hepatit gibi hastalıkların görülme oranı artmış üstelik bunların tedavisi için sağlık alanında gereken teknoloji de yetersiz kalmıştır. Buna sağlık personelinin de düşük ücretleri eklenince yeterli verim alınamamıştır. Putin dönemine geçildiğinde bu konularda iyi yönde birtakım kımıldanmalar olsa da sorun tamamen ortadan kalkmış değildir.¹⁵

Putin, nüfusun azalma tehlikesinin farkında olduğundan halkı çocuk sahibi olmaları adına cesaretlendirmek için 2013 yılında her doğumda ailelere Türk lirasındaki karşılığı 3 bin olan 50 bin rubleyi eğer üçüncü çocuğa sahip olacaklarsa da aylık 400 TL (7 bin ruble) vermiştir.¹⁶ Fakat bu teşvikler geçici bir süreliğine işe yarar gibi gözüktü de yukarıda da belirtildiği üzere 2019 yılına gelindiğinde nüfusta tekrar bir azalma olmasının önüne geçilememiştir. Rusya’da bir diğer sorun olan alkol kullanımında ise yine 2013’de gece alkol satışı yasaklanması kararı sonrasında bir azalma görülmüştür.¹⁷

1.1.2. Rusya Federasyonu’nun Ekonomisi ve Sorunları

Rusya Federasyonu’nun Sovyetler ardından ekonomi konusunda anlayışı büyük bir değişim geçirmiş ve artık uygulanan yeni politikalar ile beraber Batı’ya uyumlu bir Pazar anlayışı benimsenmiştir. Sovyetlerin komünizminden sonra yeni sistemin kabullenilmesi için aniden yapılmasına karar verilmiştir aksi takdirde muhalif seslerin yükselmesi söz konusu olabilirdi. Bu nedenle adına ‘Şok Terapi’ denilen içeriğinde fiyatların serbest bırakılması anlamına gelen liberalizm, ekonomik istikrarın sağlanması ve özelleştirmeler bulunan aynı zamanda bu sayılan 3 politikanın da eş zamanlı bir şekilde uygulanmasını gerektiren bir politika izlenmiştir. Bu politikada bahsedilen istikrarın sağlanması için hükümet harcamalarında kısılmaya gidilmesi

¹⁵ Nicholas V. Riasanovsky, Mark d. Steinberg, **Rusya Tarihi**, Çev. Figen Dereli, 2. Baskı, İstanbul, İnkılâp, 2014, s.722-723.

¹⁶ **Milliyet**, “Putin’in Nüfusla Sınavı: Muslukları Açtı!”, 07.03.2013, (Çevrimiçi) <http://www.milliyet.com.tr/putin-in-nufusla-sinavi-musluklari-acti-dunya/haberdetay/07.03.2013/1677407/default.htm> , 11.12.2019.

¹⁷ **Sputnik Türkiye**, “Rusya’da Alkol Tüketimi Düştü”, 25.12.2015, (Çevrimiçi) <http://tr.sputniknews.com/rusya/201512251019871240-rusya-alkol-tuketimi/> , 11.12.2019.

bunun yanında para ve kredilerde sıkı bir para politikası izlenmesi gerekmektedir. Şok terapi politikası için kaynakların merkezden dağılımı konusunda da bir değişiklik gerekmektedir. Örneğin devlet için işletmelerin belli miktarda siparişin mecburen üretilmesi gibi prosedürlerin artık kalkması gereklidir. Yani artık hükümetin görevi yeni kapitalist sisteme uygun yasaları çıkarmakla sınırlı olmalıdır. Ayrıca yapılması gereken bir diğer şey de uluslararası ticaret önündeki engellerin kaldırılması hatta hem yabancı yatırımcıların ülkeye girişi hem de Rusların yurtdışına yatırımı konusunda teşvik gerekmiştir.¹⁸Tüm bu strateji izlendiğinde beklenen fiyatlar serbest bırakıldıktan sonra önce bir yükselme ardından kâr artacağı üretimde de artış olmasıyken istenilen sonuçlar elde edilememiştir. 3.5 kat artan fiyatlar tahminlerden çok fazladır. Bunların sonucunda ülke ekonomisi zora girmiştir. Vergi gelirleri düşerken bütçe açığı artmış,¹⁹tüketicinin alım gücü azalırken üretim de düşüş meydana gelmiştir. 1991 ile 1995 arasında GSYİH, (yüzde 42) Sanayi üretimi (yüzde 46), tarımsal üretim (yüzde 35), yatırım (yüzde 61) gibi makro ekonomik göstergelerde düşüşler yaşanması ekonomik bir depresyona mahal vermiştir.²⁰ Geline nokta artık Rusya’da çok zengin dilim ve çok fakir dilimde artış olmuş ki bu Amerika ile kıyaslandığında hane halkı gelirlerinde en fakir ve en zengin yüzdelik gelirlere bakıldığında Rusya’nın daha yüksek, arada kalan orta gelire bakıldığında ise Amerika’nın daha yüksek olduğu görülmüştür. Bu gelir eşitsizliği sektöre de yansımış bilim adamlarının aldığı maaş finans sektöründekilere göre az kalmıştır. Sonuçta yukarıda da bahsedilen nüfus azalışının sebeplerinden biri olan sağlık alanında hem ulaşılabilirlik hem de kalitede düşüş yaşanmıştır. Ayrıca insanlar geleceklerinin belirsizliği sebebiyle de çocuk yapmaya cesaret edememiştir. Bu buhran çetelere, rüşvete, mafyaya oligarklara davetiye de çıkarmıştır. Öyle ki artık polislerin mafyanın intikam alması korkusuyla operasyonlarda maske takma gerekliliği bile doğmuştur.²¹

Putin dönemine gelindiğinde ise yukarıda bahsedilen devletin Pazar üzerindeki etkisinin minimuma inmesi gerekliliği tersine işlemiş ve artık devletin rolü daha

¹⁸ David M. Kotz, Fred Weir, **Gorbaçov’dan Putin’e Rusya’nın Yolu: Sovyet Sisteminin Çöküşü ve Yeni Rusya**, İstanbul, Kalkedon, 2012., s.243-247.

¹⁹ A.e., s. 254-256.

²⁰ A.e., s. 262-263.

²¹ A.e., s. 274-280.

artmıştır. Artan petrol ve doğal gaz fiyatları ile beraber rüzgâr artık Rus ekonomisinden de yana esmeye başlamıştır. Nitekim 1998 ile 2008 yılları arasında Rus ekonomisi iyiye gidiş göstermiştir. Ancak bu gelişme daha çok Moskova ile sınırlı kalmış ülke geneline çok da yayılmamıştır. Putin politikada etkisi olan ve vergi kaçakçılığından zimmete para geçirme gibi birçok yasa dışı şeyle suçlanan bazı iş adamlarına baskın ve tutuklamalar gerçekleşmesi gibi kararlı adımlar atmıştır. Ekonomide GSMH yılda yüzde 6.7 gibi oranlarla büyüme gösterirken enflasyonda yüzde 6'lık gerileme gerçekleşmiştir. Hane halkının geliri de yüzde 8 ile yüzde 14 arasında bir artış göstermiştir. Bunun yanında uluslararası borçlanmada da azalma yaşanmıştır. Sanayi ve tarımda da iyileşmeler görülmüştür. Ancak Putin de kalkınmanın sürdürülmesi için ihtiyaç duyulan reformları yapmaması gibi eleştirilere maruz kalmıştır.²²

Güncel rakamlarına bakıldığında Rusya Maliye Bakanlığının sitesinde yer alan verilere göre 2018 yılının son döneminin özeti aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo: 2 Rusya Federasyonu Ekonomik Göstergeleri

Veri kategorisi	Son veriler (milyar ruble)
Harcama Yaklaşımıyla cari fiyatlarda GSYİH (2018 3.çeyrek)	27.035,0
Nihai Tüketim (2018 3.çeyrek)	17.624,1
Net İhracat (2018 3.çeyrek)	2.577,3
Mal ve Hizmet İhracatı (2018 3.çeyrek)	8.399,6
Mal ve Hizmet İthalatı (2018 3.çeyrek)	5.822,3
Gelir (2017)	31.046,7
Harcama (2017)	32.395,7

Kaynak: **Ministry of Finance of the Russian Federation**, “National Summary Data Page (NSDP)”, (Çevrimiçi) https://www.minfin.ru/en/key/macroeconomics/national_summary/ 18.02.2019

Rosstat'ın verilerine²³ göre Rusya'nın ülkelere göre yaptığı ihracat sıralamasına bakıldığında toplamda 2013 yılında 453.344 milyon dolar olan ihracatın 2016 yılına gelindiğinde 248.133 milyon dolara gerilediği görülmektedir. Göze çarpan

²² Riasanovsky, **Rusya Tarihi**, s.697-699.

²³ **Rosstat**, (Çevrimiçi) <https://eng.gks.ru/figures/activities>, 11.12.2019.

bir diğer husus ise 2016'da 29.255 milyon dolar ile en yüksek ihracatı yaptığı Hollanda'ya 2012 yılında 76.886 milyon dolarlık bir ihracat yapmış olması yani ciddi bir düşüşün meydana gelmiş olmasıdır. Aynı şekilde 2. sıradaki Çin'e ve 3. sıradaki Almanya'ya yapılan ihracat da düşüş gösterse de aynı seviyede değildir. Rusya'nın ithalat yaptığı ülkelere bakıldığında toplam ithalatın ihracattaki kadar olmasa da 2013'de ulaştığı 276.380 milyondan 2016 yılına gelindiğinde 162.930 milyon dolara gerilediği görülmektedir. Burada Çin 38. 087 milyon dolarla birinci sırada yer alırken, Almanya 19.451 milyon dolar ile 2., Amerika ise 10.923 milyon dolar ile 3. sırada yer almaktadır. Bağımsız Devlet Topluluğu ile yapılan ithalat ihracatın verilerinde ise 2016 yılında Belarus 14.051 milyon dolar ihracat ve 9.406 milyon dolarlık ithalat ile her ikisinde de birinci sırada yer almaktadır. Türkiye ile olan kısım 2. ve 3. bölümlerde detaylı olarak incelenecektir.

Rusya'nın ekonomide bir diğer sorunu çok geniş bir yüz ölçümüne sahip olmasına karşın iklimin de etkisiyle birlikte verimli olarak kullanabilecek alanın az olmasıdır. Buna karşın hayvancılık ve süt üretimi daha iyi konumdadır özellikle de okyanuslara kıyısı olan bir ülke olarak balıkçılık doğal olarak gelişmiştir.²⁴ Tarım konusundaki dezavantajda ise Putin'in 2018 yılının sonlarına doğru yaptığı konuşmada son 5 yıllık dönemde tarımsal üretimin yüzde 20'ye çıktığını açıklaması gösteriyor ki teknolojik gelişmelerle beraber bu konuda iyileşmeler meydana gelmektedir.²⁵

Bunların yanı sıra Rusya için önemli bir diğer sektör ise silah sanayiidir. 2000 yılında yapılan düzenlemeler ile bu sektör daha merkezden yönetilmeye başlanmış ardından da bu sektör de bir artış görülmüştür. Örneğin 2002 yılında ihracatın yüzde 70'i silah sanayinden olmuş ve 2002-2003 arasındaki kâr 8,2 milyar dolara yükselmiştir.²⁶

²⁴ Mikail, **A.g.e.**, s. 55-57.

²⁵ **Sputnik Türkiye**, "Putin, Tarımı Rus Ekonomisinin Lokomotiflerinden Biri Olarak Niteledi", 14.10.2018, (Çevrimiçi) <https://tr.sputniknews.com/rusya/201810141035656792-putin-tarimi-rus-ekonomisinin-lokomotiflerinden-biri-olarak-niteledi/>, 11.12.2019.

²⁶ Asem Nauşabayeva Hekimoğlu, **ABD, AB, Çin, Hindistan, Orta Asya: Rusya'nın Dış Politikası 1**, Ankara, Vadi Yayınları, 2007, s.126-127.

Rus ekonomisinin son dönemki sorunlarından bahsedilmesi gerekirse eğer bunların başında daha önce ekonomide düzelme konusunda baş rol oynadığından bahsettiğimiz petrol fiyatlarının bu kez düşüşe geçmesi bunun yanında da ülkenin bazı ekonomik yaptırımlar ile karşı karşıya kalışı sayabilir.²⁷

1.1.3. Enerji Politikaları

Rusya'nın zengin petrol ve doğal kaynakları onun ekonomik olarak çıkışındaki en önemli avantajı olmuştur. Özellikle Putin döneminde bu avantaj daha çok kullanılmıştır. Putin döneminde yukarıda da bahsedilen devletin piyasa üzerindeki etkisinin azaltılması yönündeki hamlelerin tersine özellikle petrol alanında devletin kontrolü daha da artmıştır. Bunun en büyük göstergelerinden biri Putin'in iktidara yeni geldiği dönemde petrol şirketleri 13 iken Putin'in ikinci iktidar dönemi olan 2004-2008 arasındaki artık kendi yerini daha sağlama aldığı dönemde petrol şirketleri sayısı 5'e inmesi (Gazprom Neft, Lukoil, Rosneft, Surgutneftgaz, TNK-BP) ve devletin bu sektördeki payının yüzde 15'den yüzde 40'a yükselmesidir. Rusya, petrol alanındaki bu kaynaklarını doğru kullanmak adına Avrupa pazarına açılmayı ancak bunu yaparken daha da avantajlı olabilmek için kendi boru hatlarını kullanma ve bu avantajı korumak için de oluşabilecek rakip boru hatlarının önünü kesme yönünde bir politika izlemektedir. Bunun yanında Rusya, petrol ve doğal gaz alanındaki üstünlüğünü dış politikada Ukrayna örneğindeki gibi lehine de kullanmaktadır. Keza Rusya AB ülkelerinin ham petrol ihtiyacının yüzde 27'sini karşılamış doğal gaz da ise yaklaşık yüzde 30'unu karşılamıştır. Bu nedenle AB'nin kendine bağımlı halde olması işine gelecektir. Rusya 2015 yılında 42 milyar dolarlık gaz ihracatı yaparak önemli bir gelir elde etmiştir.²⁸

İleri de Hazar'ın statüsüyle ilgili sorunlardan bahsedileceğinden bu bölümde yalnızca Hazar kıyısındaki petrolün Rusya açısından önemine değinecektir. Hazar'ın Rusya kıyısında 2,2 ile 5 milyar ton petrol kaynağı bulunduğu düşünülmektedir. Doğal olarak Rusya için bu bölgedeki petrol ve doğal gaz önemli bir ekonomik geliri ifade

²⁷ FocusEconomics, "Russia Economic Outlook", (çevrimiçi) <https://www.focus-economics.com/countries/russia> , 11.12.2019.

²⁸ Cenk Başlamış, "Gaz Savaşı, Enerji Silahı", Vladimir Vladimiroviç Putin: Rusya'yı Ayağa Kaldıran Lider, Ed. Aslı Güneş, İstanbul, Doğan Kitap, 2018, s.184-187.

etmektedir. Bu bölgedeki rezervlerin alıcısı olan Batı'ya transferi için 2001 yılında 'Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu'na Rusya'nın da dahil oluşuyla 40 yıllık olan bu anlaşmada Rusya'dan geçecek Kazak petrollerinde Rusya'nın kazancı tahminlere göre 23,3 milyar dolar olacaktır. Rusya, Türkiye'den geçecek bir boru hattında kendisinin olmadığı bir senaryo istemediğinden Türkiye ile de iş birliğinde olmuştur ancak boğazlar, Türkiye'nin riskli bulması açısından taşıma misyonunda devre dışı bırakılmıştır.²⁹

Rusya'nın ve dünyanın en büyük enerji şirketlerinden biri olan Gazprom'un projelerine bakıldığında Kuzey Akım (Nord Stream) Avrupa'ya doğrudan bir iletim sağladığından oldukça önemli olan bu hattın 1,224 kilometre olduğu ve yıllık 55 milyar metreküp kapasitesinin bulunduğu kendi sitesinde açıklanmıştır.³⁰ Bu hattın başarısı üzerine Kuzey Akım 2 projesi devreye sokulmuştur. İlki gibi bu hat da Baltık denizinden doğrudan Avrupa'ya geçecek bir hattır. Aynı şekilde bu hat da 55 milyar metreküp kapasitesindedir. Bu hattın inşasına 2017 yılında atılan imzaların ardından Eylül 2018'de başlayan çalışmalar ile 2019 sonlarında bitmesi ve faaliyete girmesi beklenmektedir. Bu hattın uzunluğu ise 1,200 km'dir.³¹ Avrupa'ya gaz iletiminde kullanılan bir diğer hat, Yamal Avrupa hattıdır. Yapımına 1994 yılında başlanan bu hat kuzey Akım Hatlarından farklı olarak doğrudan değildir yani Rusya dışında Belarus ve Polonya'dan geçerek Almanya'ya ulaşmaktadır. Hattın uzunluğu 2,000 km olup yıllık 32.9 metreküp gaz taşıma kapasitesi mevcuttur.³² Batıdaki bu hatlarla bağlantılı olan başka ek hatların da bulunmasının yanında bir de Sibirya'nın gücü adlı doğuya yapılacak transfer için 3,000 km uzunluğunda yıllık kapasitesi ise 38 milyar metreküp olarak düşünülen boru hattı 2014 yılında imzalanan anlaşma ile ciddiyete dökülmüştür. Çin'in ulusal Petrol şirketi olan CNPC ile 30 yıllık bir anlaşma gerçekleştirilmiş olup 2017'de temelleri atılan bu proje için 20 Aralık 2019

²⁹ Hekimoğlu, a.g.e., s.121-123.

³⁰ **Gazprom**, "Nord Stream", (Çevrimiçi) <http://www.gazprom.com/projects/nord-stream/> , 11.12.2019.

³¹ **Gazprom**, "Nord Stream 2" (Çevrimiçi) <http://www.gazprom.com/projects/nord-stream2/> , 11.12.2019.

³² **Gazprom**, "Yamal- Europe", (Çevrimiçi) <http://www.gazprom.com/projects/yamal-europe/> , 11.12.2019.

beklenmektedir.³³ Bunun dışında Mavi Akım ve Türk Akım hatları ikili ilişkilerin incelendiği daha sonraki bölümlerde detaylandırılacaktır.

Rusya 1998’de yaşadığı kriz ardından yüksek petrol fiyatları ile ayağa kalkmıştı ancak siyasi birtakım hamleleri sonrasında gelen yaptırımlara petrol fiyatlarının da tahminlerden düşük gelmesi üzerine 2016 yılında ciddi ekonomik bir dara girilmiştir. Bu da Rus ekonomisinin petrol konusundaki avantajının her an tehlikede olduğunun bir göstergesidir. Yine de Avrupa da özellikle Almanya ile bu konuda arasına ABD’nin baskıları girememiş ve Almanya tarafından Rusya ‘güvenilir bir ortak’ olarak nitelendirilmiştir.³⁴ Dünya Bankasının raporuna göre 2016’da yaşanan bu kriz 2018 yılında mütevazı olarak nitelendirilen bir iyileşme göstermesinin sebeplerinden biri yine petrol fiyatlarındaki artıştır.³⁵ Sonuç olarak petrol ve doğal gaz Rusya için hem çok büyük avantaj hem de ülke ekonomisi için bir bağımlılık haline gelmiştir.

1.1.4. Rusya Federasyonu’nun Özerk Bölgeleri ve Yaşanan Sorunlar: Milliyetçilik, Radikal İslam

Rusya Federasyonu çok geniş yüz ölçümüne sahip bir ülke olarak coğrafyasının önemli bir kısmı, kendisinden özerk olarak yönetilen cumhuriyetleri barındırmaktadır. Bu cumhuriyetleri ve onların özelliklerini sayarsak eğer birçok sorun yaşadığı Çeçenistan yani Çeçenya Cumhuriyeti Kuzeydoğu Kafkas dillerinin konuşulduğu bir bölgedir. Dağıstan Cumhuriyeti yine Kuzey Kafkasya’da bulunan ve Kuzeydoğu Kafkas Dilinin yanı sıra Türk dillerini de konuşulduğu bir cumhuriyettir. Tataristan Cumhuriyeti Türk dilinin konuşulduğu bir başka cumhuriyettir. Yine daha sonra da bahsinin geçeceği Kuzey Osetya Cumhuriyeti’nde ise İran yani Hint Avrupa dili konuşulmaktadır. Bunların yanı sıra Adıgeya, Altay, Başkırdistan, Buryatiye, Çuvaş, Hakasiye, İnguş, Kabardey -Balkar, Kalmıkya, Karaçay- Çerkesya, Karelya,

³³ **Gazprom**, “Power of Siberia”, (Çevrimiçi) <http://www.gazprom.com/projects/power-of-siberia/> , 11.12.2019.

³⁴ **Sputnik International**, “German Economy Minister: Russia Has Been Reliable Energy Partner for Germany”, 22.01.2019, (Çevrimiçi) <https://sputniknews.com/world/201901221071714648-russia-energy-germany/> , 11.12. 2019.

³⁵ **The World Bank**, “Russia’s Economic Recovery Continues, Modest Growth Ahead”, 23.05.2018, (Çevrimiçi) <http://www.worldbank.org/en/news/press-release/2018/05/23/russias-economic-recovery-continues-modest-growth-ahead> , 11.12.2019.

Komi, Mari, Mordov, Tuva, Udmurt, Saha ya da Yakutiye gibi cumhuriyetler de bulunmaktadır. Bunlara ek olarak Aginsko – Buryat, Çukça, Evenk, Hantı- Mansi, Komi- Permyak, Koryak, Nenets, Taymir, Ust Ordinsk- Buryat özerk okruglarına ve Yahudi Yamalo Nenets gibi oblastlara sahiptir.³⁶

Böylesine fazla etnik kökenin ve farklı kültürün bulunduğu yerde birçok sorun çıkması beklenen bir gelişmedir. Özellikle Stalin döneminde bu toplumlara yapılan mecburi yer değişiklikleri nedeniyle bölge oldukça karmaşık bir hal almış üstelik SSCB yıkıldıktan sonra bu halkların eski topraklarına geri dönmeleri ile beraber Rusya'nın baş etmesi gereken bir sorunu daha olmuştur.³⁷

Bu sorunların içerisinde Osetler ile İnguşlar arasında yaşanan Prigorodni bölgesi üzerinden bir gerginlik bulunmaktadır. Yukarıda da bahsettiğimiz üzere Stalin'in sürdüğü halklardan biri olan İnguşlar, geri döndüklerinde Prigorodni'de yaşamaya başlamışlar ancak Osetler (Kuzey) buranın İnguşlara verilmesi halinde Rusya'yı ayrılmakla tehdit etmişlerdir. Bu gerilim iki özerk cumhuriyetin sınırlarını kapatmasına kadar gitmiştir.³⁸ İnguşların Prigorodni'nin tekrar İnguşetya ile birleşmesi için birçok gösteri düzenlemelerine rağmen bu konuda istediğini elde edememesinin nedenlerinden biri de Rusya'nın Osetlere destek çıkmasıdır. Osetler çatışmadan kaçarak Kuzey Osetya'ya geçen 30.000 civarı İnguş'u Rus askerlerin de destekçisi olması sayesinde sınır dışı edebilmiştir. Sonuç olarak Prigorodni'de yaklaşık bir hafta yaşanan çatışmada iki taraftan da kayıplarına rağmen İnguşların değil, Osetlerin istediği olmuştur.³⁹

Dağıstan bölgesinde yaşanan sorunlara gelecek olursak Kumukların hem Laklar ve Darginlerin onların bölgesine yerleşmeye başlaması hem de hükümette istedikleri temsil haklarını bulamamalarıyla ilgili şikayetleri bulunmaktadır. Bunun

³⁶ Fahrettin Çiloğlu, **Rusya Federasyonu'nda ve Transkafkasya'da Etnik Çatışmalar**, İstanbul, Sinatle Yayınları, 1998, s.18.

³⁷ Ali Faik Demir, “Çatışma Bölgesi Olarak Kafkasya- En Önemli Çatışma Bölgeleri ve Çözüm Önerileri”, **Kafkasya'da Beklentiler ve Olanaklar- Bölgesel Güç ve Garanti Etkeni Olarak Türkiye'nin Rolü**, Ankara, Konrad Adenauer Stiftung, 2007, s. 18.

³⁸ Demir, **a.g.m.** s.22-23.

³⁹ Tekir Osman, “Kuzey Kafkasya'da Mevcut ve Potansiyel Etnik Çatışma Alanları”, **Sosyal Bilimler Dergisi**, Eylül, 2016 / Vol. 2, No: 3, s.37 (Çevrimiçi) <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/226239> , 11.12.2019.

yanında Nogayların ise benzer bir şekilde Avarların kendi bölgelerine yerleşmeye başlaması ile benzer bir sorunu oluşmuştur. Bu sorunu çözmek için özerk bir Nogay bölgesi düşünceleri olmuş Çeçenistan ile birleşmeyi dahi hesaplamışlardır.⁴⁰

Karaçay ve Çerkez Cumhuriyetinde ise yine beş farklı kurucu halkın olmasına rağmen nüfusu en kalabalık olan Karaçaylar ile Çerkezlerin ayrı ülke istekleri nedeniyle sorunlar yaşanmıştır. Bu uğurda Çerkezler Dünya Çerkez Birliği Örgütünü kurmuş ve diğer Çerkezlerle birleşip Adige adında yeni bir devlet hedeflemişlerdir.⁴¹ Cumhuriyette yaşanan sorun yalnızca ayrı ülke isteği değil aynı zamanda da seçimler ve resmi görevlerde temsil konusu bakımından yaşanan mücadeleler üzerinden de oluşmaktadır. Bunun yanında diğer bir azınlık olan Abazalar da toprak ve tarımsal alanda kendilerinin dışlandığını bu nedenle şehirlere yerleşmeye mecbur bırakıldıkları iddia etmektedirler hatta sınırlar belirlenirken göz ardı edildikleri düşüncesiyle parlamentoyu işgal etmiş neden olarak da topraklarının onlardan alınma riskini öne sürmüşlerdir.⁴²

Yine geçmişte yaşanan sürgünün uzantısı olarak Kabardey-Balkar cumhuriyetinde de sorunlar yaşanmaktadır. Çoğunluk olan Kabardeyler bunun avantajıyla Balkarların sürgün ile kaybettikleri topraklarını geri istemesinin üzerine bunu kabul etmemiş bu durumda yaşanan anlaşmazlığın çözümü için kurulmuş olan komisyon Balkarları haklı bulmasına rağmen Kabardeyler buna uymayınca Balkarlar bağımsızlık ilan etmiştir ve Kabardeylerin ordu kurmalarıyla gerilim daha da tırmanmıştır.⁴³

Görüldüğü gibi Rusya Federasyonu'nun en büyük sorunlarından birisi olan etnik sorunların birçoğunun kaynağı yine geçmişte uygulanmış olan politikalardır. Bu durum aynı zamanda ülkenin büyük güç olma konusunda da ciddi bir zaafıdır. Rusya Federasyonu'nun bu sorunu çözerken sert yöntemlere başvurarak tekrar başka bir probleme yol açmamaya önem vermesi gerekmektedir. Bu etnik sorunlardan en büyüyen Çeçen sorununa daha da detaylı değinilecektir.

⁴⁰ Demir, **a.g.m.**, s.23-24.

⁴¹ Demir, **a.g.m.**, s.24.

⁴² Tekir, **a.g.m.**, s.35.

⁴³ Demir, **a.g.m.**, s.25-26.

1.1.4.1. Çeçen Sorunu

Çeçen sorunun oluşmasının nedenlerinin belki de en başında, Kuzey Kafkasya bölgesindeki etnik çeşitliliğin fazla olmasından ötürü Rusya'nın bu etnik yapıların kendi ülkelerini kurmak isteyeceği düşüncesiyle önlem amaçlı olarak bölgedeki etnik grupları sürgünlere tabi tutmuş ve halkları birbiriyle karıştırmış olması gelmektedir. Geçmiş 1599 yılına dayanan Çeçen-Rus savaşları Sovyetlerin yıkılmasıyla birlikte ortaya çıkan yeni düzen bu sorunun da tekrar gün yüzüne çıkmasına sebebiyet vermiştir.⁴⁴ O dönemde SSCB'den en son bağımsız olan 'Çeçen İnguş Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti' tekrar birleşmeyi düşünürken gelen darbe ile birlikte İşguşlar Rusya ile birleşmeyi istemiş Çeçenler ise bağımsızlık istemiştir. Ancak bu hakkı elde edememeleri için Yeltsin yapılan seçimleri tanımamayı ve bölgede olağanüstü hâl ilan etmeyi tercih etmiştir. Ancak daha sonra gelen tepkiler üzerine olağanüstü hâl kaldırılrsa da Çeçenler ayrılma fikrinden dönmeyince sorun devam etmiştir.⁴⁵

Rusya'nın hamlelerinin başarısızlığa uğraması ve meselenin siyasetle çözülememesi sebebiyle 1994 yılında Çeçenistan'a askeri müdahaleyle karşı karşıya kalınmıştır. Bu müdahalenin ardından Hasavyurt Anlaşmasıyla beraber Çeçenistan'a geniş özerklik tanınmış ancak isteği bağımsızlık olan Çeçenler, bu süreçte direnişin liderlerinden Basayev ile beraber Yandarbayev önderliğinde İslam devleti düşüncesiyle hamlelerde bulunmaya başlamıştır. Bu uğraşlar 1999 yılında Putin'in askeri o bölgeye yollamasına sebebiyet vermiştir.⁴⁶

Putin, başbakan vekili olduğu dönemde Dağıstan'a giren Çeçen grubun oradan çıkarılması için harekât başlatmış ve terörist üslerin vurulacağını belirtmiştir.⁴⁷ Ancak teröristlere müdahale ettiklerini belirtseler de dünyada insan hakları ihlalleri yaptıkları yönünde birçok tepkiyle karşılaşmışlardır. 1 Ekim tarihinde başlamış olan savaş 2009 yılına kadar sürmüştür ve Rusya Federasyonu tarafından resmi olarak 5 bin 200 olduğu

⁴⁴ Fatih Akgül, **Rusya ve Türkiye'de Avrasyacılık**, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2009, s.111-112.

⁴⁵ A.e. s.115-116.

⁴⁶ Demir, **a.g.m.**, s.21.

⁴⁷ **Hürriyet** "İkinci Rus- Çeçen Savaşı" 14.08.1999 (Çevrimiçi)

<http://www.hurriyet.com.tr/dunya/ikinci-rus-cecen-savasi-39096098> , 27.12.2018

belirtirse de resmi olmayan iddialara göre aralarında kaybolanlar da dahil tahmini can kaybının 25 bin üzerinde olduğu düşünülmektedir.⁴⁸

Rusya Federasyonu'nun yaşadığı Çeçen sorunu, Türkiye ile olan ilişkilerine de yansımaktadır. Çalışmanın ikinci bölümünde Türkiye-Rusya Federasyonu ilişkilerinin anlatıldığı kısımda bu meselenin ilişkileri nasıl etkilediğine değinilecektir.

1.1.4.2. Radikal İslam ve Terör Sorunları

İslami muhalefet, Sovyetler Birliği dağılıp komünizmde ortadan kalkınca adeta onların boşluğunu doldurmak istercesine kendini göstermeye başlamıştır. Aslında Müslüman nüfuslu ülke liderleri bu dönemde laiklik vurgusu yapmış ancak İslam'ı da oluşan boşlukta milli kimlik oluşturma adına kendi lehlerine kullanmışlardır yani İslam, merkezi otoritenin yerini sağlamlaştırmak için kullanılmıştır. Bunda Nakşibendilik, Yesevilik, Sufi İslam gibi gelenekselleşmiş İslam yorumlamalarının siyasete karışmaması da etkili olmuştur. Ancak Vahhabilik dendiğinde durum farklılaşmaktadır.⁴⁹ Vahhabilik, cihadçı bir anlayışı benimseyen pan-İslamcı bir akımdır ve laik yönetim şeklini de reddetmektedir. Daha sonradan bu akım kendi içerisinde bir yorumlama yapıp siyasal şiddeti de içerir hale gelmiştir ki bu Afganistan Savaşından sağ çıkanlardan yayılan bir düşüncedir. Rusya Federasyonu'nun ilk kurulduğu dönemlerde güç boşluğu yaşanmış olması nedeniyle Orta Asya ve Kafkasya'da; Suudi Arabistan, Kuveyt ve Pakistan'dan dini eğitim alıp geri dönen genç yaştaki cemaat liderleri Vahhabiliğin yayılmasının nedenlerinden biridir. Burada 'genç' olmalarının altını çizmek gerekmektedir. Bölgede yaşanan ekonomik buhranların özellikle de gençlerde yarattığı çaresizlik, onların bu yöne çekilmesini kolaylaştıran bir unsur olmuştur. Bölgede Vahhabilik maddi desteğini az önce sayılan ülkelerden Suudi Arabistan ve Kuveyt'in yanı sıra Vahhabi sivil toplum kuruluşlarından almaktadır.⁵⁰ Örneğin Özbekistan'daki Özbek İslam hareketi ve

48 **Hürriyet** "1990'lardan Günümüze Çeçenistan Sorunu" 30.03.2010 (Çevrimiçi) <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/1990lardan-gunumuze-cecenistan-sorunu-14255232> , 11.12.2019.

49 Rasim Özgür Dönmez, "Orta Asya ve Kafkasya'da Siyasal Şiddet: Yerelden Küresele", **Orta Asya& Kafkasya'da Güç politikası**, Ed. M. Turgut Demirtepe, Ankara, USAK, 2008, s.260-261.

50 Dönmez, **a.g.m.**, s. 262-265.

Çeçen hareketlerinin finans kaynağının Suudi Arabistan ve Orta doğu olduğu düşünülmektedir.⁵¹

Putin döneminde bahsettiğimiz radikal İslam tehdidi için birtakım önlemler alınmaya çalışılmıştır. Örneğin dinin yanlış bir şekilde öğrenilmemesi için üniversitede eğitim verilmesi adına 2017 yılında Tataristan'da Bolgar İslam Akademisi açılmıştır ve burada Putin tarafından Müslümanların Rusya açısından önemi vurgulanmıştır.⁵²

Bunun dışında Putin'in desteklediği Çeçenistan lideri Ranzan Kadirov yine 2018 yılında Müslümanlara Vahhabilik konusunda uyarılarda bulunarak onlardan bu tarz akımlara karşı olmalarını Vahhabiliğin hiçbir zaman iyilik getirmeyeceğini söylemiştir. Ayrıca Çeçenistan'da iki tane İslam üniversitesi olması sebebiyle de Putin'e teşekkürlerini de iletmeyi ihmal etmemiştir.⁵³

Putin'in bu konuda ne kadar hassas olduğu Afganistan'ı, kökten dinci birtakım kaynakların Kafkasya bölgesini karıştırması gerekçesine dayanarak bombalamakla tehdit etmesinden de anlaşılmaktadır.⁵⁴

Rusya açısından hem milliyetçilik hem de radikal İslam konusu büyük bir tehdit unsurudur. Bu sebepten ötürü Rusya, sert önlemler almaktan da çekinmemiştir. Konunun daha da detaylarına inerseniz aslında Rusya'nın yaşadığı bu sorunda neden sonuç ilişkisi ya da etki tepki ilişkisinin olduğu da göz ardı edilemez.

Müslüman nüfusu bir hayli fazla olan ve de yukarıda bahsettiğimiz üzere doğum oranlarına bakıldığında Ruslara nazaran artış gösterdiği de görülen Rusya'da aslında İslam unsuru daha önce de SSCB döneminde oldukça tehlikeli olarak algılanmıştır. Bunun nedeni ise oluşabilecek bir İslam Birliğinin komünizmi tehdit etme ihtimalidir. Bu yüzden de camiler kapatılmış Arap alfabesi yerine Kiril alfabesi getirilmiştir.

⁵¹ Dönmez, **a.g.m.**, s. 271.

⁵² **Sputnik Türkiye**, "Putin: Rusya'da İslami Eğitime Yönelik Desteğimiz Sürecek", 25.01.2018, (Çevrimiçi) <https://tr.sputniknews.com/rusya/201801251031965137-putin-rusya-islami-egitim-destek-surecek/>, 11.12.2019.

⁵³ **Sputnik Türkiye**, "Kadirov'dan Müslümanlara Vahhabilik Çağrısı", 26.01.2018, (Çevrimiçi) <https://tr.sputniknews.com/ortadogu/201801261031985532-kadirovdan-muslumanlara-vahhabilik-cagrisi/>, 11.12.2019.

⁵⁴ Mikail, **a.g.e.**, s.118.

Ancak İslam'a karşı uygulanan bu sert tedbirler ileride oluşan güç boşluğunun ardından daha öfkeli bir biçimde şiddete dayanarak geri dönmüştür. Aslında İslam'a karşı olan bu davranış Rusya'nın imparatorluk döneminde de çok farklı değildir. O dönemde de Ortodoks Hristiyanlığın öncüsü olarak kendisini gören bu ülke, Müslümanlara karşı asimile etme ve Hristiyanlaştırma politikası uygulamış ardından bu ortam Cedid ve Kadim hareketlerinin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu hareketlerden daha gelenekselci olan kadim hareketi; Müslümanların kurtuluşunun Şeriatı uygulamak olduğu yönündeki 19. yüzyıl sonlarında yaygınlaşmaya başlayan akımdır.⁵⁵

Yukarıda da bahsedildiği gibi geçmişteki özellikle Sovyet dönemindeki uygulamalar olumsuz yönde geri dönmüştür. Bunun günümüze yakın olan göstergelerinden biri de 1990'larda Batı ve geleneğe karşı olan hatta kendi İslami yorumuna uymayan Müslümanların dahi dinden uzaklaştığı iddiasında olan Vahhabiliğin⁵⁶ bölgede etkisini arttırması sonrasında özellikle 2. Çeçen Savaşıyla beraber Çeçenlerin artık Rusya ile olan sorunlarını Ortodoks Hristiyanlık karşıtı Müslümanlık zeminine çekmeleri ve daha cihadçı bir yaklaşım sergilemeleridir.⁵⁷ Burada geleneğe karşı olmakla kastedilen aslında Kur'an içerisinde belirtilmemiş ve peygamber döneminde bahsedilmemiş konular için sonradan din adamlarının getirdiği gelenek haline gelmiş olan yorumlamalara ve kurallara karşı olmaktır. Bu düşünce şekli, Kur'an da belirtilmemiş ve yasaklanmamış konularda kendi istedikleri uygulamaları yapma konusunda bir alan yaratmakta üstelik şiddetin dahil edilmesinin de yolunu açmaktadır. İşte bu şiddeti ve beraberinde terörü içeren Vahhabilik Çeçen-Rus Savaşının gidişatına oldukça tesir etmiştir.

Aslında Birinci Çeçen Savaşında Vahhabiler bölgeye gelmeye başlamış Çeçen Lider Aslan Mashadov, 1998'de onların faaliyetlerini yasaklamış ancak ateşkes imzalanmasından sonra Mashadov gerekli otoriteyi sağlayamayınca bölgede suç ortamının ve radikallerin yayılmasının önünü alamamıştır. Bu sırada ona muhalefet eden Basayev'dir ve kendisi şeriatı bahsetmektedir. 1999 yılında Basayev ve

⁵⁵ Dönmez, **a.g.m.**, s.256-258.

⁵⁶ Dönmez, **a.g.m.**, s. 262-263.

⁵⁷ Dönmez, **a.g.m.**, s. 268-269.

aşırıılıkçılarının şeriat isteği karşısında gücünü yitiren Mashadov, şeriat kurallarının geçerli olduğunu duyurmuştur. Bu dönemde Basayev gibi komutanlar Moskova’da terör faaliyetlerinde bulunmuş Rusya karargahına köyleri bombaladıkları gerekçesiyle saldırmıştır ve böylece Rusya’ya harekât için gereken ortamı yaratmıştır. Üstelik birleşik şeriat devleti gibi düşünceler Batı ve Kafkas ülkelerinde de rahatsızlık yaratmıştır. Sonrasında ise apartman bombalama eylemleri gerçekleştirilmiş ancak Basayev bu eylemleri üstlenmeyerek Rusya’yı harekât için zemin hazırlamak ile itham etmiş ve durumu başkanlık seçimleri ile ilişkilendirmiştir. Neticede hem radikal İslam hem terör faaliyetlerini engellemek için Rusya İkinci Çeçen Savaşını başlatmıştır.⁵⁸

Üstelik Çeçen Savaşı, Putin’in siyasal açıdan güçlenmesine yarayan konulardan biri olmuştur. 2000 döneminde yapılan anketlerde halk ekonomi ve Çeçen sorunu gibi iç meselelerin çözümüne yoğunlaştığından ve de yine haklın yarısının ABD’ye yarısından biraz fazlasının da AB’ye ılımlı yaklaşmasından dolayı Putin, bu dönemde bu sorunun çözümüne odaklanmış bunun için ABD ve AB’ye daha iyi geçinme yolunda bir politika gütmüştür. Ancak bu sorunlar çözülmeye başladığında 2003 yılında yapılan anketlerde de Rus halkında daha milliyetçi cevaplar yükselmiştir. Rus haklı ‘büyük, güçlü ve yenilmez’ Rusya’yı ‘zengin bir refah ülkesi’ olan Rusya’ya tercih etmiştir ve sonrasında da dış politikada bu yöne doğru ağırlık verilmiştir. Tabii aynı şekilde özellikle Çeçenlerin gerçekleştirdiği terör eylemleri için Putin tarafından yapılan milliyetçiliği tetikleyici açıklamalar da halkta etki bulmuştur. Putin Çeçen sorunun çözümü için ABD’nin 11 Eylül 2001 ikiz kule terör saldırısından sonraki tavrını desteklemiş ve Çeçenlerle yaşadıkları sorunu bu düzleme çekip mücadeleyi meşrulaştırmaya çalışmış ancak ABD’nin Irak hamlesi Rusya’yı da Avrasyacı politikalara yeniden odaklanmaya itmıştır.⁵⁹

Putin’in 2. Çeçen savaşında halktan aldığı destek milliyetçiliğin ve muhafazakarlığın arttığına göstergelerindendir ki bu da ülke bütünlüğü açısından risk teşkil edebilecek konunun Ortodoksluk yönüdür.

⁵⁸ Akgül, a.g.e., s.120-123.

⁵⁹ Akgül, a.g.e., s.107-110.

Çeçen meselesinin hem etnik çatışma hem de radikal İslam boyutu bulunmaktadır. Bu başlık altında değinilen radikal İslam boyutu, özellikle Vahhabilik akımının bölgeye yayılmaya başlamasıyla oluşmuştur. Vahhabiliğin bölgede yayılmasıyla ilgili çeşitli iddialar bulunmaktadır. Bunlardan biri Amerika ve İngiltere'nin desteği ile Rusya'yı iç sorunlarla oyalamaktır. Fatih Akgül'ün görüşüne göre ise Batı, Hazar'da güçlenen bir Rusya istemediği için ve de petrol fiyatlarının yükselmesi için bu sorunu ortaya çıkarmış olabilir.⁶⁰

Bunun yanı sıra Akgül, Rusya'nın Çeçen meselesi ve radikal İslam tehdidini, Avrasyacı politikaları için kullandığı görüşündedir.

“Bu genel çerçevede; radikal İslam tehdidi ve küresel terörle mücadele söyleminin Rusya tarafından, hem Avrasyacı politikaları gizlemek için bir maske, hem Çeçen meselesinde dünyanın desteğini sağlamak için bir malzeme, hem de BDT ve Yakın Çevre'de etkinliğin artırılması için bir dış politika aracı olarak kullanıldığı değerlendirilmektedir.”⁶¹

Ayrıca Çeçenistan sorunun Rusya açısından bir başka boyutu daha bulunmaktadır. Çeçenistan'ın bağımsız olması Rusya Federasyonu'nun Kafkaslardaki etkinliğine darbe vuracaktır. Nitekim Güney-Kuzey Kafkasya birleşecek ve bölgedeki diğer Ortodoks devletler olan Ermenistan ve Gürcistan ile bağlantıyı koparacak aynı zamanda da bu durum Hazar denizine olan ulaşımını etkileyecek olmasının yanı sıra Orta Asya ile bağlantı kurabileceğinden Türkiye'nin hatta ABD'nin dahi bölgede daha etkin olmasına yol açacaktır.⁶² Bu açıdan düşünüldüğünde Akgül'ün yukarıdaki yorumu daha anlamlı hale gelmektedir. Çalışmanın ikinci bölümünde Türkiye-Rusya Federasyonu arasındaki sorunlara değinilirken Çeçen sorununun iki ülke ilişkilerine etkisine de yer verilecektir.

Nüfusunun büyük bölümü Hristiyan olan ve yine önemli bir bölümü de Müslüman olan Rusya Federasyonu'nun gerek toprak bütünlüğüne gerekse

⁶⁰ Akgül, **a.g.e.**, s.146-147.

⁶¹ Akgül, **a.g.e.**, s.159.

⁶² Akgül, **a.g.e.**, s.143-144.

vatandaşlarının güvenliğine, içine şiddeti katmış Vahhabilik büyük tehdit oluşturmaktadır. Ancak Rusya'nın konuyu Ortodoks Hristiyanlık-Müslümanlık zemininden uzaklaştırması büyük önem teşkil etmektedir. Neticede hem kendi Müslüman nüfusunu küstürmemek hem de büyük bölümü Müslüman nüfusa sahip ülkeleri kapsayan Avrasyacılık politikasına zarar vermemek açısından hamlelerine dikkat etmelidir. Bu konuda Bizans'tan aldığı Çift Başlı Kartal sembolüyle Ortodoks Hristiyanlığın temsilciliğini üstlenen ve Moskova'yı 3. Roma olarak gören Rusya Federasyonu ile yine tıpkı Çift başlı kartaldaki gibi bir tarafı sağa yani Asya'ya bir tarafı sola yani Avrupa'ya bakan ve bunları tek bir merkezde buluşturan Avrasyacı Rusya Federasyonu arasında denge unsuru oluşturmalıdır. Bu durum Avrasyacıları da ikilemde bırakmaktadır.

“Avrasyacıların Slavofiller kanadının, kendilerini Hristiyanlığın Ortodoks mezhebine bağlı dini akım olarak tanımlaması Asya'da artan İslam etkisine karşı strateji geliştirilmesini engellemektedir. Bu durum Rusya'nın Müslüman halkları arasında yayılmakta olan dini fundamentalizm tehlikesine karşı bir tavır alınamayışına da sebep olmuştur.”⁶³

Nitekim Rus milliyetçilerin ikilemi Slavlık ile Avrasyacılık düşüncesi arasında kalmalarıdır. Çünkü Avrasyacılar Orta Asya ülkelerine önem verirken Slavofiller daha çok Ortodoks Slav ülkelere önem vermektedir. Yine de son zamanlarda bu konuda biraz daha Yeni Avrasyacılara yakınlaşılmıştır. Yeni Avrasyacılar Batıcılar ile Slavofillerin arasında konumlanabilecek şekildedir. Bunun sebebi Batı olarak tanımladıklarının ABD ve İngiltere olması ve onların tehdit olarak görülmesi ancak Fransa ile Almanya'ya daha ılımlı yaklaşılmasıdır. Ayrıca tamamen doğuya dönüşten ziyade her ikisini dengelenmesi yönünde bir akımdır.⁶⁴Yeni Avrasyacılar Türk Dünyasını önemserken geçmişte bazı Slavofil görüşlerin İstanbul'u dahi hedefledikleri bilinmektedir.

⁶³ Hekimoğlu, a.g.e. s. 267.

⁶⁴ Akgül, a.g.e., s. 93-95.

Slavofillerin arasından Putin'in ilham kaynaklarından biri olduğu Boris Mejuyev tarafından iddia edilen Nikolas Danilevski'nin Slavların denetimindeki bir İstanbul hayali bulunmaktadır ki bu durum yine Putin'in konuşmalarında atıflarda bulunduğu Dostoyevski tarafından İstanbul'un Slavların değil Rusların kontrolü altında olması gerektiğine yönelik eleştirilir. Üstelik o da mesihçi bir anlayışa sahiptir. *"İmparatorluk gücüyle ittifak halindeki bir Rus halkının erdemleri tüm dünyayı kurtaracaktır."*⁶⁵ Putin'in İstanbul için bu şekilde görüşler besleyen yazarlardan etkilenme ihtimali Türkiye ve Avrasyacılık açısından tedirginlik yaratabilecek bir konu olsa da bu yazarlardan bahsediyor olması onu tamamen Slavofil düşüncelerle hareket eden biri haline getirmemektedir.

Ancak Putin'in hem ülkesinin dünyadaki siyasi etki alanını genişletmede hem de ülke içinde birlik oluşturma da böylece de kendi siyasi hayatını sağlama alma konusunda yararlandığı alanlardan birinin Ortodoksluk olduğu bilinmektedir. Putin döneminde Rus Ortodoks Kilisesi ile uyum ile çalışmaya başlanmıştır. Özellikle de dış politikadaki yakın çevre politikasının etki alanıyla Kilise'nin etki alanının büyük ölçüde aynı olması birbirini destekler adımlar atmalarına da neden olmaktadır. Aynı zamanda Moskova Patrikliğinin İstanbul Patrikliği ile etkinlik alanı açısından rekabet hali söz konusudur.⁶⁶ Ortodoksluk Katoliklikten farklı olarak siyasi lideri dini liderin önünde görme sebebiyle ayrılmaktadır ve bu da Putin'in siyasi gücünü arttırması açısından önemlidir. Aynı zamanda Kilise, Rusya'ya yönelik yapılan misyonerlik faaliyetlerinden rahatsızdır. Kilise Eski Ahit, Hristiyan ahlak ve ilahi gerçekliği öne çıkaran bir ideal dünya düşünmektedir ve Batı'nın insan hakları kavramını bu ideal dünya ile örtüşmediğinde dışlamakta onun yerine insan haysiyetinden dem vurmaktadır. Yine Hristiyan Ahlakının ne olduğu ise kilise tarafından bilinmektedir ancak kilise devletle uyum içinde hareket etmektedir.⁶⁷

Aslında yukarıda değinildiği gibi Batı karşıtlığının yanı sıra Ortodoks kelimesinin karşılığı olan 'dini kurallara katı biçimde bağlı olmaları' bakımından

⁶⁵ Michel Eltchaninoff, **Putin'in Aklında Ne Var?**, Çev. Melike Işık Durmaz, İstanbul, İletişim Yayınları, 2017, s. 84, 106.

⁶⁶ Elçin Macar, "Nice Badirelerden Sonra Rus Kilisesi'nin Tarihsel Rolü", **Kuşku ile Komşuluk: Türkiye ve Rusya İlişkilerinde Değişen Dinamikler**, Der. Gencer Özcan v.d., İstanbul, İletişim Yayınları, 2017, s. 49-51.

⁶⁷ Macar, **a.g.m.**, s. 44-47.

Ortodoks Hristiyanlık ile benzeyen yönleri olsa da radikal İslam içerisine şiddeti ve terör eylemlerini katması sebebiyle ayrılmakta bu sebepten hem Hristiyanları hedef almakta hem de Hristiyanların hedefi olmaktadır.

Örneğin Suriye’de DAES faaliyetleri yüzünden Esad’a yardım için Rus birlikleri gönderildiğinde Moskova Patrikliğinden yapılan açıklamada ‘kutsal savaş’ ifadesi kullanılmıştır.

“Rusya birliklerini Afganistan savaşından beri eski Sovyet toprakları dışına ilk defa göndermiştir. Moskova Patrikliği “kutsal savaş” çığırtkanlığı yağmış ve Rusya’nın geleneksel olarak “kutsal toprakların ve Doğu Hristiyanlarının koruyucusu” olma rolünü hatırlatsa da bir kesim de eskiden SSCB ile Baasçı Suriye arasında kurulan ittifaktan bahsetmektedir.”⁶⁸

Bu durum aynı zamanda yukarıda değinilen Kilise-devlet uyumuna da örnektir.

Sonuç olarak, Ortodoks Hristiyanlığın öncüsü ve koruyucusu rolündeki Rusya Federasyonu’nun radikal İslam ile bu mücadelesinin dozunun iyi ayarlanması radikal İslam ve terörizmle olan savaşın birden İslam ve Müslüman karşıtlığına dönüşmemesi gerekmektedir. Ayrıca Ortodoks Hristiyanların arasından çıkabilecek aşırılıkçıların olabileceği sıradan Müslüman halka zarar verebileceği gibi ülke bütünlüğüne de zarar verebileceği ihtimali göz ardı edilmemelidir. Bu nedenle alınan tedbirlerde son derece hassas davranılması yerinde olacaktır ki zaten Putin’in ileride de değinilecek olan ‘pragmatist’ yönü ve yukarıda değinilen İslam ile ilgili attığı olumlu adımları beraber değerlendirildiğinde bu konuya önem verildiği görülmektedir. Keza yukarıda değinilen Putin’in Ortodoksluk sayesinde hem ülkesine hem kendisine siyasal çıkar elde etmesi de buna eklendiğinde Ortodoksluğa dahi pragmatik açıdan baktığı ortadadır dolayısıyla mesihçi ve aşırılıkçı bir yaklaşıma ülke ile ilgili kurduğu hayallere zarar verecek boyuta geldiğinde izin vermeyeceği bu denli bir hayalperestliğe kendisinin de kapılmayacağı aşıkardır ki aksi bir durum yine ileride Putin dönemini anlatırken değinilecek olan dış politikadaki ‘realizm’ boyutuna da ters düşecektir. Ancak ileride değinildiği gibi Kafkas ve Balkanlarda Müslüman nüfuslu

⁶⁸ Eltchaninoff, a.g.e., s. 139.

lkelerle Ortodoks Hristiyan nüfuslu ülkelerin karşı karşıya olduğu sorunlarda Rusya'nın Ortodoks Hristiyan nüfuslu ülkelerden taraf olduğu düşünüldüğünde Rus Dış Politikasında din faktörünün etkisinin azımsanamayacağı da görülmektedir.

1.2. Rusya Federasyonu Tarihi

Rusya Federasyonu'nun tarihine değinmeden önce Rus kimliğine ve aniden ortaya çıkan yeni bir ülke gibi gözükse de geçmişte kurduğu devletlerin de mirasını taşıması sebebiyle bu ülkenin kuruluşuna gelene kadarki sürece de değinilmesi gerekmektedir.

Öncelikli olarak Rus kimliğinin nereden geldiğine bakacak olursak Slav kökenli olan Ruslar daha geniş çerçevede bakıldığında Hint- Avrupa halklarına dahildir. Tarihçiler Slavları Güney, Batı ve Doğu Slavları olarak e ayırmaktadır. Güney bölümünü Balkan Slavları oluştururken ekler ve lehler ise Batı bölgesini oluşturmaktadır. Yoğun olarak Rusların bulunduğu bölüm ise Doğu bölümüdür. Slavlar tarih boyunca diğer halklarla karışmış olsa da ırklarının özelliklerini kaybedecek boyutta bir asimilasyona maruz kalmamış ve kimliklerini korumuştur. Ancak bu durum kendi ilerinde farklılıklar oluştuğu gerçeğini değiştirmemektedir. Örneğin Doğu Slavları yüzde 65 bugün Rus olarak bahsettiğimiz Velikiruslardan yüzde 25 Ukraynalılardan yüzde 10 ise Beyaz Ruslardan oluşmaktadır. Bu ayrılımda belirgin bir dil farklılığın da etkisi vardır.⁶⁹

Devlet olarak tarihçilerin savlarına baktığımızda karşımıza Rusların kurduğu ilk devlet olarak Kievan Devleti ıkmaktadır. Bu devlet Karadeniz'in kuzeyinde yer alan çoğunluğu Doğu Slavları tarafından oluşan bir ülkedir ve kökeni 9. yüzyıla dayanmaktadır. nemli hükümdarlarının arasında Oleg, ilk hükümdarlardan olup ülkenin genişlemesinde etkili olmuştur.⁷⁰ Topraklarında yaşayan farklı halkları birleştirmek için Hristiyanlığı kabul ettiği söylenen Vladimir de önemli hükümdarlardan biridir. Yükselişin zirvesi ise Vladimir Monomakh döneminde

⁶⁹ George Vernadsky, **Rusya Tarihi**, İstanbul, Selenge Yayınları, t.y., s.19.

⁷⁰ Riasanovsky, **a.g.e.**, s.16, 26.

yaşanmıştır.⁷¹ Neticede prenslerin kendi aralarındaki çekişmelerin son bulmasından sonra tekrar Monomakh ile yükselişe geçen ülke onun 1125 yılında ölüşünün ardından tekrar kötüye gitmiştir ve 12. Yüzyılda geriye artık sadece mahalli merkezler kalmıştır.⁷²Prenslikler arasında önemli olanları Novgorod, Kiev, Yazan, Vladimir, Suzdal ve Ver'i sayabiliriz. Başka bir dönüm noktası ise 1147 tarihinde Yuriy Dolgorukiy'in kurduğu Moskova şehrinin sahneye çıkmasıdır. 13. Yüzyılda Moğollara yenilen Ruslar için 'Tatar-Moğol' egemenliği sürecine giriş gerçekleşmiştir. Ardından 14. yüzyılda Moskova Prenslığı önemini arttırmış kendine dahil ettiği diğer Rus şehir devletçikleriyle daha da büyüyüp Altın Ordu devletine karşı bir ayaklanması başlatmıştır.1326 yılında da başkent artık Moskova olmuştur. 15 yüzyılda da artık dinen de Kiev Metropolitliğinin yanına Moskova Metropolitliği eklenmiştir. Daha önce Hıristiyanlığa geçmiş olan Moskova Metropolitliği İstanbul'un Türklerin yönetimine geçmesi ile buraya olan bağlılığını sonlandırmıştır. Ardından 3. İvan'ın, Bizans prensesi Sofya Paleolog ile evlenmesiyle beraber Moskova Metropolitliği 3. Roma olarak görülmüştür. Hatta Bizans'ın çift başlı kartal simgesi de artık resmi arma olarak kullanılmaya başlamıştır. Bununla birlikte Rusya kelimesi de yaygınlaşmaya başlamış ardından ilk kez 1492 yılında 'devlet' unvanı da kullanılmış ve artık güçlü devlet günleri başlamıştır. 3. Ivan'dan sonra 4. Ivan da Rus tarihi için önemli bir adım atmış her ne kadar Korkunç İvan olarak bilinse de 'Çar' unvanını ilk kez kullanarak 1547'den sonra bu unvanın kullanılması geleneğini başlatmıştır.⁷³

İstanbul'un fethedilmesi ile hem Rusya ile 3. Roma üzerinden bir rekabet oluşmuş hem de daha önceden de var olan Vatikan ile Ortodoks-Katolik rekabeti körüklenmiştir. Hatta Fatih Sultan Mehmet'in sırf bu yüzden İstanbul'daki patrikliği kapatmadığı da bilinir. Bu rekabetin sebebi ise Müslümanlıkta halifelğe sahip olmanın diğer Müslüman ülkeler üzerinde siyasi güç yarattığı gibi Kiliseler arasında da benzer bir güç elde etme yarışıdır.

Rusya için bir diğer önemli gelişme ise 1613 yılındaki hanedanının değişerek Ramanov Hanedanlığı'nın, Rurik hanedanlığının yerini almış olmasıdır. Kaynakta

⁷¹ A.e., s., 30,35.

⁷² Vernadsky, a.g.e., s.63.

⁷³ Fatih Özbay, "Tarihsel Süreç İçerisinde Ruslar ve Rusya", **Rusya Stratejik Araştırmaları- 1.**, Ed. İhsan Çomak, İstanbul, TASAM Yayınları, 2006, s.16-18.

onun için ilk Çar ifadesi geçmekteyse de bunun yanlış ifade edildiği aslında bu hanedanın ilk Çarı denmek istediği düşünülmektedir.⁷⁴ Nitekim diğer iki kaynakta 4. Ivan'ın ilk Çar unvanını kullandığı yazmaktadır.⁷⁵

Rus İmparatorluğu dönemi ise 1721'de 1. Petro namı diğer Deli Petro döneminde başlamıştır. Kendisinin başlattığı Avrupalılaşma politikası sayesinde Rusya kendini bu kıtada göstermiş ve kıtanın önemli bir gücü olmuştur.⁷⁶

1.Petro'dan sonra Katherine gelmiş ardından da Çar 1. Aleksandr dönemi (19. Yüzyılın başları) ile birlikte serflik sisteminin darbeler alma süreci başlasa da Napolyon'un ülkeyi işgal etmesi ile bu süreç sekteye uğramıştır.⁷⁷1. Aleksandr tahta çıktığı anda yaptı konuşma ile liberalizm sinyalleri vermiştir. Onun döneminde senato yeniden kurulmuştur ve mülk sahibi olma hakkı bütün özgür Ruslara verilmiştir. Bunun yanında eğitim kurumları kurulmuştur ancak tüm bunlara rağmen büyük bir reform gerçekleştirmede yetersiz kalmıştır.⁷⁸

19. yüzyılın son dönemlerinde ise yeni bir gelişme daha yaşanmış ve 1898 yılında Rusya yalnızca 9 kişi tarafından kurulan bir parti olan 'Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi' ile tanışmıştır. Bu parti daha sonra Rusya Komünist Partisi ve Sovyetler Birliği Komünist Partisi gibi isimlerle de anılmıştır. İlginç bir şekilde partiyi kuran bu 9 kişinin partideki tarihi misyonu kurmakla sınırlı kalmış başka kayda değer bir hamleleri olmamıştır.⁷⁹

Sonraki süreçte 1. Dünya Savaşı patlak vermiş ve Rusya da bu savaşa taraf olarak katılmıştır. Daha önce 1905 yılında işçilerin greviden başlayan sonra Çarlık için bir tehdit haline dönüşen ayaklanmalar; 1917 yılında önce 27 Şubat'ta Çarlık rejiminin, ardından da 25 Ekim'de Lenin liderliğindeki Komünistlerin, rejim yerine gelen ve icraatları beğenilmeyen üstelik vaatlerini de tutmayan liberal geçici hükümeti indirip

⁷⁴ Hekimoğlu, **a.g.e.** s.25.

⁷⁵ Mikail, **a.g.e.**, s.32.

⁷⁶ Özbay, **a.g.m.**, s.20.

⁷⁷ Mikail, **a.g.e.**, s.32.

⁷⁸ Riasanovsky, **a.g.e.**, s.314-317.

⁷⁹ Edward H. Carr, **Sovyet Rusya Tarihi: Bolşevik Devrimi 1917-1923 Cilt 1**, Çev. Orhan Suda, 4. Baskı, İstanbul, Metis Yayınları, 2012, s, 15.

yönetimi ele geçirmesi ile hem Çarlık dönemi hem de Rusya'nın savaşta yer alışı son bulmuştur.⁸⁰

Ancak sonrasında Bolşevikler de iç savaşla mücadele etmek durumunda kalmıştır.⁸¹ Bu dönemde çareyi, Savaş Komünizmi isimli rejimle ülkeye istikrar sağlamaya çalışmakta bulmuşlardır ancak bu rejim sert bir rejimdir. Ardından Stalin dönemi başlamıştır ve ekonomi için çözüm aranmıştır bunun için bir Ekonomi Politikası oluşturulmuştur. Ancak Stalin, döneminde Lenin'e göre çok daha sert bir yönetim gerçekleştirmiştir.⁸² Güçlü rakibi Troçki'yi saf dışı bırakan Stalin yani Cugaşvili, Gürcü kökenlidir. Kendisine yapılan muhalefeti partide bölünmeye neden oldukları gerekçesiyle görevlerinden uzaklaştıran Stalin, onları sürgüne de göndermiştir.⁸³ 1936 yılında kabul edilen anayasada 'proletarya diktatörlüğü' şeklinde bir tanımlama geçen Sovyetlerde artık işçilerin eli hem köylülerden hem burjuvaziden daha kuvvetlidir. İkinci Dünya Savaşına gelindiğinde Sovyetler Almanya'yı kendi üzerine çekecek tavırlardan imtina etmiş olsa da birtakım önlemler alınmadı denemez. Örneğin ordunun eksiklerinin tamamlanması için gerekli düzenlemeler yapılmıştır. Bulunduğu bölge açısından Sovyetler için tehlike çanları çalmaya başlamıştır ve gelecek tahditlere karşın batı sınırlarının güvenliğinin sağlanması gerekmiştir.⁸⁴ Nitekim korkulan olmuş Almanlar Sovyet topraklarına da girmiştir. Bunun Üzerine SSCB ve İngiltere arasında bir anlaşma yapılarak bu konuda bir iş birliğine gidilmiştir. Sovyetler, Almanları Moskova'ya kadar yaklaştıklarında geri püskürtmüş bu durum onları yalnızca işgalden kurtarmamış aynı zamanda ciddi bir prestij de sağlamıştır. Üstelik savaşın bitiminden sonra da düzenlenen Yalta ve Kırım konferanslarından kârlı çıkmıştır. Ayrıca savaş bitiminden sonra dünya yeni bir döneme geçiş yapmış artık giderek güçlenen bir ülke olarak Sovyetler ile ABD arasında iki kutuplu bir dönemin başlangıcı olmuştur. Netice de 2. Dünya Savaşı Batı ülkeleriyle müttefik durumunda olan SSCB artık komünizmin yayılmasını sağlayacak bir tehdit unsuru haline gelmiş aralarında Soğuk Savaş diye tabir edilen bir dönem

⁸⁰ Hekimoğlu, **a.g.e.**, s.38,41.

⁸¹ Riasanovsky, **a.g.e.**, s.501.

⁸² **A.e.**, s. 509-510.

⁸³ Vernadsky, **a.g.e.**, s. 414-418.

⁸⁴ **A.e.**, s. 445, 489.

başlamış hatta savaş sırasında iş birliği yaptığı ülke olan İngiltere'nin başkanı Churchill tarafından 'demir perde' tanımlaması bu iki kutbun sınırlarını belirlemek amacıyla yapılmıştır ve artık bu iki kutbun her alanda birbirini geçme yarışının izleneceği günlere geçilmiştir.⁸⁵

Stalin'in ölümünün ardından yerine Kruşçev geçmiştir. Onun döneminde Polonya ile Macaristan konusunda uygulanan sert politikalarla yapılan baskı sayesinde bu iki ülkenin üzerinde kontrol sağlama alınmıştır. Ardından gelen yeni idare Brejnev'in idaresidir ki bir öncekinden çok da farklı bir politika izlenmemiştir ve Çekoslovakya işgali de onun döneminde gerçekleşmiştir. Milyonlarca insanın ölümüne neden olan bu işgal ülkede liberal faaliyetler bulunulması sebebiyle 1968 yılında gerçekleşmiştir. Rusya, izlediği politika ile birçok ülkede komünist teşkilatlar kurarken aynı zamanda yine bazı ülkelerde de iç savaşlar çıkararak ülkeleri kontrolü altına almaya çalışmıştır. 1980 yılına gelindiğinde ise Afganistan işgalini gerçekleştirmiş ancak burada direnişle karşılaşmış ve başarı gösterememiştir.⁸⁶

Ardından Gorbaçov dönemi başlamıştır ve bu dönemde önemli bir gelişme olarak sonra Yeltsin döneminde daha da ilerleyecek olan ABD ile diyalogun kurulmaya başlaması önemli değişimlerden biridir. Bir diğeri Afganistan'dan çekilmek için gereken görüşmelerin yapılmasıdır. İçerde ise izlenen politikalardan öne çıkanlardan ilki 'glasnost' tur. Bir nevi gizlide kalmış olan şeylerin açığa çıkarılması ya da kısaca 'açıklık' politikası diyebileceğimiz bu politika sayesinde daha önce medyada yer almayan birçok konu artık açıkça gün yüzüne çıkmış ve gazeteciler tarafından da ele alınabilir tartışılabilir hale gelmiştir. Ancak burada altını çizmek gereken şey gün yüzüne çıkmamış ibaresinde kastedilen geçmişteki olmuş ve konuşulmamış olayların yanı sıra önemsiz diyebileceğimiz yaşamla ilgili şeylerdir. Kısacası basın özgürlüğü tam anlamıyla devrede değildir. Bu dönemin bir diğer politikası ise 'prestroyka' diye ifade edilen bir nevi reform diyebileceğimiz ülkedeki kurumlarda yapılacak yenilenmedir.⁸⁷

⁸⁵Hekimoğlu, **a.g.e**, 47- 49.

⁸⁶Mikail, **a.g.e**, s.45.

⁸⁷ Cem Akas, Sevin Okyay, **Gorbaçov'un Rusya'sı**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1995, s.67-69.

Gorbaçov'un getirdiği bu yenilikler, örneğin; Çernobil olayında daha önceki sistemin aksine örtbas etmek yerine çıkıp olayların vahimliğinden bahsetmesiyle, insanların olayın vahameti konusunda paniğe kapılması ve üretilen spekülasyonlar ile halkın kendilerinin çevreci olup önlemler almaya başlaması bunun üzerine yerel düzeyde politikacıların da artık devreye girmesi sonucu merkezi yönetimin zayıflamasının fitilini ateşlemesi gibi beklenmedik sonuçlar doğurmuştur.⁸⁸ Tıpkı bunun aleyhine dönecek bir diğer adımı ise Komünist Parti'nin devlet üzerindeki tek hakim olarak baskı kurması yerine Rusça 'pravovoye gosudarstvo' anlamında olan hukukun üstün olduğu bir kısaca 'hukuk devleti' denilen bir düzeni istemesidir. Çünkü bu hamleler ve politikalarla muhafazakâr kesimin sabrı taşıracak boyuta gelmiştir. Zira Gorbaçov Komünist Parti'nin ülke üzerindeki etkisini hem kendini devlet başkanı seçtirilmesiyle hem de ekonomi üzerindeki partinin denetim yetkisini alarak azaltmıştır. Ancak ekonominin kötü gidişatı Gorbaçov'un işini daha da zorlaştırmıştır. Neticede reform anlamında Batılı yatırımcıya kolaylık sağlayacak olan merkezi denetimin azaltıldığı yasalar çıkarılsa da yeterince değişmemiş olan sistemde sorun çözülemeyerek gidişat daha da kötü olmuştur. Böylelikle kendisine karşı olanların sayısı artmıştır. Bunun yanında Komünist partinin ve merkezi denetimin etkisin azaltılması demek Sovyetler gibi birçok halkın bir arada bulunduğu bir ülkede her halkın kendi kaderini belirleme yönündeki isteklerini ve hayallerini artırmış ve milliyetçiliğin hortlaması adına tehlike yaratmıştır. Tüm bular Gorbaçov'un kendi sonunu adım adım hazırladığı kompozisyonun gelişme aşamasıdır. Sonuç aşamasına gelindiğinde ise başrolde kısa bir süre sonra kurulacak olan ülkenin ilk müstakbel başkanı Boris Yeltsin yer almıştır. Yeltsin, daha önce Gorbaçov tarafından muhafazakâr kesimden biriyle (yukarıda bahsettiğimiz gibi Gorbaçov'a da karşıydılar) yaptığı tartışmadaki tutumlarından dolayı ihraç edilmiş bir isim olarak onun karşısına rakip olarak çıkmıştır. Aslında ortak noktaları denilebilecek bir husus vardır o da merkezi otoriteyi zayıflatıp pazar ekonomisine geçişi istemeleridir.⁸⁹ Ancak birbirlerinden ayrıldıkları husus daha Gorbaçov'un reformlar ile düzeltilebilecek sosyalizme inanıyor olmasına karşın Boris Yeltsin'in hem Rusya Federasyonu'nun

⁸⁸ Daniel Yergin, Thane Gustafson, **Rusya 2010 ve Dünyadaki Yeri**, Çev. Özden Arıkan, İstanbul, Gençlik Yayınları, 1994, s.24- 26.

⁸⁹ Yergin, **a.g.e.**,s. 27- 29.

ekonomik sorunları başlığında anlatılan hem de Boris Yeltsin'i anlatılan bölümde görüldüğü üzere kapitalist sisteme geçişi istiyor oluşudur.⁹⁰

Bu sebepten ötürü ikisi de muhafazakarların hedefi haline gelmiş ancak Yeltsin'in bu konuda şansını yaver gittiğinden kârlı çıkan taraf o olmuştur. Üstelik bunda Gorbaçov'un getirdiği açıklık ve yeniden yapılanma sayesinde korku medeniyetinden uzakta büyümüş olan bir neslin darbeye karşı olması da etkili olmuştur. Gorbaçov tatilde esir alındığında Yeltsin için geç kalan darbeciler ona bir şey yapamamıştır ve Yeltsin tankların üzerinde darbecilere meydan okumuştur. Ağustos 1991'de darbeye maruz kalan Gorbaçov darbenin başarısızlığı üzerine tekrar görevine gelse de 31 Aralık 1991 yılında Sovyetlerin dağılması yönünde bir açıklama yaparak tarih sahnesindeki yerini Boris Yeltsin'e bırakmıştır. Aslında Yeltsin onun açtığı demokratikleşme yolundan yararlanarak önce Sovyetler içindeki Rusya Cumhuriyeti'nin daha sonra ise onun devamı olacak olan Rusya Federasyonu'nun ilk devlet başkanı olmuştur.⁹¹

Çalışmanın bu kısmında Rusya Federasyonu kurulmadan önceki Rus tarihinde önemli olan ve Rusya Federasyonu'nun kurulmasına zemin hazırlayan süreçte değinilmiştir. Buradan sonra Rusya Federasyonu tarihinde önemli isimler olan Boris Yeltsin ve Putin'in dönemlerine daha detaylı olarak değinilecektir.

1.2.1. Boris Yeltsin Dönemi

Boris Yeltsin, Rusya Federasyonu'nun kuruluş yılı olan 1991'den 1999 yılının son aylarına kadarki süreçte ülkenin ilk başkanı rolünü üstlenen isimdir. Yeltsin'in başkanlığı sürecinde öncelik verdiği konu ekonomi olmakla beraber bu onun uzmanlık alanına girmediğinden işi ehli olduğunu düşündüklerine teslim etmiştir. Bu kişilerin arasında Anatoli Chubais, Sergey Kiriyenko, Yegor Gaydar gibi isimleri sayılabilir. Ancak tıpkı Yeltsin'in gelen tepkiler üzerine bu isimlerin arkasında durmadığı gibi vaktiyle onu sevenler de bu yapbozlarından sıkılmış olacak ki ona olan desteklerini giderek çekmişlerdir. Hatta yapılan araştırmalar gösteriyor ki sevenleri arasından

⁹⁰ Kotz, **a.g.e.**, s.102.

⁹¹ Yergin, **a.g.e.**, s. 33-34.

yalnızca yüzde 1' ona sadık kalmıştır.⁹²Bu güven kaybına giden süreçte öncelikle çare olarak Pazar ekonomisine geçilmiş ancak bu durum fiyatların yükselmesine sebebiyet vermiştir. Yani eleştirilere rağmen onayladığı 'Serbest Ticaret Kanunu' ile ilk Cumhurbaşkanı olmasının hakkını veren Yeltsin, 70 yılın ardından ülkeyi ilk özel teşebbüse serbestliği getirmiş fakat çözümü getirememiştir. Nitekim bunun göstergelerin arasında sokaktaki dilencilerin artışı, yolsuzluk hatta rüşvet gibi iddiaların dillendirilmeye başlaması sayılabilmektedir. Başta Yeltsin'in yanında yer alan isimlerden biri olan ancak daha sonra ülkenin yöneticisi olmak hayalleri ile cumhurbaşkanını saf dışı bırakıp yetkileri kendisinde toplamak isteyen Rusya Yüksek Kurul Başkanı Ruslan Hasbulatov yine bu reformlardan hoşnut olmayan Yeltsin'in yardımcısı Rutskoy'un muhalefetine destek olmaya başlamıştır. Bu iki cephe arasındaki mücadele hem yönetim kadrolarına hem de halka tesir etmiştir. Neticede gücün kimde toplanacağı üzerine bir savaşa dönüşen bu durumda kılıçlar karşılıklı olarak çekilmiş Yeltsin'den gelen Yüksek Kurulun faaliyetlerini durdurmak için anayasa maddesini değiştirme hamlesine karşılık anayasa Mahkemesi de bu değişikliğin anayasaya aykırı olduğunu belirtip üstüne Yüksek Kurul'un yeni Cumhurbaşkanı olarak Rutskoy'u seçmesi ile ipler iyice gerilmiştir. Yeltsin'in emriyle parlamento kuşatılarak gözdağı verilen milletvekilleri kararlarından caymamış fakat Yeltsin, tanklara parlamento binasına ateş açmalarını emredecek kadar kararlı olunca muhalif vekiller teslim olmuşlardır. 4 Ekim 1993'te yaşanan bu olayın ardından 12 Aralık tarihinde yapılan referandumda artık anayasada 'Rusya, cumhurbaşkanı ile yönetilen bir cumhuriyettir.' İbaresinin yer aldığı madde kabul edilmiştir.⁹³Zor geçen bu yılı yeni gelen yıl Çeçen savaşının patlak vermesiyle birlikte aratmıştır. İleride daha da detaylı anlatılacak olan Çeçen sorunun bu raundunda Yeltsin'in Çeçenleri hafife almasının da payı ile birlikte çok sayıda kayıp verilmiştir ancak 1996 yılına gelindiğinde barış anlaşması imzalanabilmiştir. Yeltsin, bu savaşla birlikte Çeçen sorununun dışında kendi popülaritesi açısından da kayıplar yaşamıştır.⁹⁴Boris

⁹² Riasanovsky , **a.g.e.**, s.675.

⁹³ Hekimoğlu, **a.g.e.** s. 65-67.

⁹⁴ Riasanovsky, **a.g.e.**,s. 682.

Yeltsin'in bilinen bir problemi de alkole olan düşkünlüğüdür ve bu durum onun ülkeyi iyi günlere çıkaracağına olan güveni azaltan nedenlerden biridir.⁹⁵

Ancak ülkesinde de alkol tüketimi fazla olan Yeltsin'in yaptığı açıklamalardan anlaşılmaktadır ki kendisi daha çok alkolün ülkeye getirdiği vergi gelirine odaklanmaktadır.

Yeltsin, yönetiminin son dönemlerinde Hürriyet Gazetesinin internet sitesinin arşivinde yer alan habere göre alkol ile ilgili şu açıklamayı yapmıştır. *“Yöneticiler size her zaman votkanın zararlarından bahsederler, ama aynı votka hükümetin iki yakasını bir araya getirmektedir” ... ‘Eğer, zararlı da olsa, içkiden para kazanılacaksa, bu para bari mafyanın değil, devletin kasasına girsin.’*⁹⁶ Bu cümlede üzerinde durulması gereken diğer bir konu da Rusya'nın mafya sorunudur. Aslında mafya sorunun ortaya çıkması da Yeltsin'in öncelik verdiği konu olan ekonomide işe yaramayan özelleştirmelerle başlayan işsizlerin ve evsizlerin artışı ancak küçük bir kesimin fazlasıyla zenginleştiği bir sürecin parçasıdır. Başkanlığının ikinci dönemi, 1996 yılında yapılan seçimlerde oligarkları da arkasına alarak galip gelmesiyle başlamış olan Yeltsin'e sağlık sorunları ve aşırı alkol tüketimi gibi nedenler ile de güvenilmemiştir. Ancak o Rusya'nın kurtuluşunun kendisinde olduğundan emindir. Aslında yaptığı ekonomik reformlar ile Batı'nın kapitalist sistemine entegre olma yolunda olsa da aynı zamanda kendi otoritesini güçlendirmeye ve yerini sağlamlaştırmaya yönelik adımlardır. Yeltsin, ekonomideki başarısızlıkların hıncını başbakanlardan almış ve sık sık başbakan değişikliğine gitmiştir. Fakat bu değişiklikler işe yaramamış işsizlik artmış maaşların ortalaması düşerken tersine fiyatlar yükselmiştir. Görülen oydu ki vatandaşlarını da pazara dahil ederek merkezden ekonomik sistem yerine yapılan özelleştirmeler ile Pazarın sistem içinde kendini devam ettirmesiyle çözüm getirmeyi planlayan ‘Şok Terapi’ isimli plan başarısız olmuştur. Giderek sağlığı kötüleşen ve kendisine inancın bittiğini gören Rusya'nın ilk cumhurbaşkanı artık sonun geldiğini kabullenmeye başlamıştır ancak önemli bir sorun onun döneminde kendisi ve çevresinin elde ettiği hayattan vazgeçmek kolay değildir

⁹⁵ Mikail, a.g.e., s.84.

⁹⁶ **Hürriyet**, “Rusya’da Devlet Bile Alkolik”, 17.06.1998, (Çevrimiçi) <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/rusyada-devlet-bile-alkolik-39024305> , 11.09.2018

bu nedenle de yerine geçmesi gereken kişi olarak onun ve ailesinin dokunulmazlığını sağlayacak kişi olan Putin'e görevini bırakarak istifa etmiştir.

Yeltsin'in iç siyasetinde izlediği tutumun Batı yanlısı olduğunu görülmektedir. Bu durum dış politika konusunda da bu şekilde cereyan etmektedir.

1.2.2. Putin Dönemi

Putin, Yeltsin'in istifasının sonrasında ülkenin yeni başkanı olan kişidir. Aslında eski bir KGB ajanı olan Putin, Yeltsin tarafından 'çok güçlü ve donanımlı' şeklinde tarif edilmiştir. Hatta 1999 yılında dönemin ABD başkanı Bill Clinton ile yaptığı konuşmalar gösteriyor ki Yeltsin, 2000 yılında yapılacak seçimlerin kazananı olacak kişinin Putin olacağını düşündüğünü belirtirken aynı zamanda sanki Clinton'ın yüreğine su serpmek istercesine onun Demokrat ve Batı'yı bilen biri olduğunun vurgusunu yapmaktadır.⁹⁷Yapılan seçimlerden çıkan sonucun yüzde 52 ile Putin'in ülkenin yeni başkanı olduğunu göstermesinden anlaşılabileceği üzere Yeltsin'in halefine olan güveni boşa çıkmamıştır.⁹⁸Putin'in daha sonraları yapacağı konuşmalar ve hamleler göstermektedir ki Batı'yı iyi bilmesi demek Batı yanlısı olması anlamına gelmemektedir. Aslında Putin kimilerine göre devletçidir ve ülkesinin eskisi gibi güçlü bir hale gelmesini istemektedir. Bu sebepten ülkesinin gücüne kavuşabilmesi için gereken hangi taraf olmaksızın o taraftan olmaktadır yani gerektiğinde liberalizm gerektiğinde ise merkezi güçlendirmek için ekonomide devletin kontrolünün desteklenmesi gibi hamleler yapabilmektedir.⁹⁹Birliğin dağılmasının ardından ülkenin vatandaşlarının yaşadığı travmanın yarattığı özgüvensizliğin farkında olan yeni başkan, vatandaşlarına eski güce kavuşma konusunda umut aşılamış ve ülkenin iki farklı kutbu olan komünizm ile liberalizmi bir potada birleştirme yönündeki tavırlarıyla halkını da bu konuya odaklamıştır.¹⁰⁰Putin'in iktidarında önem verdiği bir husus merkezi otoritenin güçlü olmasıdır. Bunu sağlamak için yaptığı hamle ise ülkeyi başlarına kendi adamlarını atadığı 7 idari bölgeye ayırmaktır. Bu hamle sayesinde

⁹⁷ **Sputnik Türkiye**, "Yeltsin, Halefi Olarak Putin'i Seçmesindeki Nedeni Clinton'a Anlatmış: Çok Güçlü ve Donanımlı Biri", 31.08.2018, (Çevrimiçi) <https://tr.sputniknews.com/rusya/201808311034988087-yeltsin-halef-putin-clinton-cok-guclu-ve-donanimli/>, 12.09.2018.

⁹⁸ Mikail, **a.g.e.**, s.82.

⁹⁹ Riasanovsky, **a.g.e.**, s.689-691.

¹⁰⁰ Mikail, **a.g.e.**, s. 85.

kendisi direkt kontrol sağlayabilmiştir. Ayrıca kendinden önceki süreçte meydana gelen oligarkların ve yolsuzlukların da artık istedikleri gibi at koşturamayacağı bir süreci de başlatmıştır.¹⁰¹ Putin, ekonomik anlamda özellikle doğalgaz ile petrolün avantajını da doğru kullanmasıyla birlikte ülkeyi düzlüğe çıkarma konusunda gelişmeler göstermiştir. Ülke artık bütçe fazlası vermeye, milli paralarının değeri artmaya başlamış üstelik dış borçta da azalma olmuştur.¹⁰²

Rusya'nın doğal gaz ve petrol konusunda rakip istememe hassasiyetinin sebebi de bu durumdur. Petrol ve doğal gaz Rusya'nın en büyük kozu olduğu gibi aynı zamanda yumuşak karnıdır.

Yeltsin döneminden kalma bir diğer konu da Çeçen sorunudur. Putin, bu sorunu kendi lehine çevirmeyi başarmıştır. Nitekim Yeltsin döneminde halk Çeçenlerle yapılmış olan savaşı doğru bulmuyorken Putin'in ülkenin birliği mesajları içerisinde kaşındığı milliyetçi duyguları bakış açısını değiştirmiştir.¹⁰³ Aslında Putin'in iç siyaset için Çeçen savaşının üzerinde kasıtlı olarak durduğu ve alevlendirdiği de iddialar arasındadır.¹⁰⁴ Putin, eski güce kavuşmak istemektedir bu uğurda askeri güce de önem vermektedir. Ülkesinin caydırıcı gücünü arttırmak istediğinden Silahlı kuvvetlerin bütçesinde yüzde 50'lik bir iyileştirmeye gitmiş üstelik 'Yeni Güvenlik Doktrini' adı altında da güvenliğin karşılaşılabileceği bir tehdit karşısında nükleer silaha başvurulabileceğinin de gözdağını vermiştir.¹⁰⁵

Bu durum Türkiye açısından değerlendirildiğinde büyük bir risk barındırmaktadır. Neticede Türkiye'nin izlediği politikalarında ileride de görüleceği üzere Rusya'nın istemeyeceği birçok yön bulunmaktadır.

Konuşmalarında vatansever yönünü ön plana çıkaran Putin, ülkesinin komünizme olmasa da Sovyetler Birliği dönemindeki o caydırıcı ihtişamlı günlerine geri dönmesini arzularken bunun için üzerinde durduğu konulardan birinin askeri güç

¹⁰¹ İhsan Çomak, "Rusya, Putin ve Avrasyacılık", **Rusya Stratejik Araştırmaları 1**, Ed. İhsan Çomak, İstanbul, TASAM Yayınları, 2006, s. 95.

¹⁰² Özbay, **a.g.m.**, s. 25.

¹⁰³ Hekimoğlu, **a.g.e.** s.83.

¹⁰⁴ Mikail, **a.g.e.** s.87.

¹⁰⁵ Hekimoğlu, **a.g.e.** s.83.

olmasına şaşırılmamalıdır.¹⁰⁶ Putin, ülkenin eski gücüne kavuşmasının kurtuluşunun tüm federasyonun birlik sinerjisine ihtiyacı olduğunu düşündüğünden olsa gerek ülkedeki farklı kutupların Rusya'yı sahiplenmesi ve elbirliği ile kalkındırması için Rus tarihinin farklı dönemlerinden farklı simgeleri korumuştur. Bu simgeler, çarlık döneminden çift başlı kartal ile bayrak, komünizm dönemindeki milli marşı besteleyen kişiye yeni marşı da yazdırmak ve orduya geri verilen kızıl yıldızdır. Bunların yanında toplumun içinde ayrışma olmaması için geçmişi kurcalamak istememiş ve daha önce Yeltsin'in açılması istenilen davaların üzerinde durmadığı gibi o da durmamıştır. Putin'in bu sembolleri ve geçmiş ile kavga etmeyişinin sebebi olarak bir konuşmasında söylediği geçmiş sembollerin kullanılmamasının ataların yaşadıklarını hiçe saymak olduğunu düşüncesi verebilmektedir.¹⁰⁷ Ancak Putin'in Yeltsin'den ayrılan noktaları da mevcuttur. Örneğin yukarıda bahsedildiği gibi onun Yeltsin döneminde özeleştirmelerin olumsuz bir sonucu olarak ortaya çıkan oligarklarla mücadeleye girişmesinden anlaşılacağı üzere Pazar ekonomisine karşı olmasa da devletin elinin üzerlerinde olmasından yanadır. Yeni başkan eskisine nazaran kişisel ilişkiler yerine kurumsal olanı tercih etmektedir. Daha resmi olanı tercih eden bu yola 'kanunların diktatörlüğü' denilmektedir.¹⁰⁸ Putin dönemi denildiğinde bu kavramın yanına 'egemen demokrasi' kavramının da eklenmesi kaçılmazdır. Putin, SSCB'nin eski etkinlik alanlarında olan renkli devrimlerden rahatsızlık duymuş ve kendi ülkesinin de bu tarz Batı tarafından destekli faaliyetlerin gerçekleşmesi ihtimaline karşı önlemler almaya gitmiştir. Bu noktada devreye Vladislav Surkov'un demokrasiyle ilgili kavramı girmiştir. Bu kavrama göre ülkelerin kendilerine özgü özelliklerinin ve geçmiş deneyimlerinin olduğunun altını çizirken doğu tipi demokrasiye değinmiştir. Egemen demokraside, liberal demokrasinin aksine birey değil toplum öne çıkarılmakta egemenlik ve iç işlerine karıştırmayan muhafazakâr bir demokrasiden bahsetmekte ve bunun uzun bir süreç olduğu vurgulamaktadır. Bu durumda Ukrayna'daki Turuncu Devrim, Gürcistan'daki Gül Devrimi ve Kırgızistan'daki devrimlerde Sivil Toplum Kuruluşlarının da etkin rol oynadığının farkında olarak kendi ülkesindeki özellikle yabancı mali desteği olan STK'ların faaliyetlerinde kısıtlamaya gitmiştir. Bunun

¹⁰⁶ Eltchaninoff, **a.g.e.**, s. 19.

¹⁰⁷ Riasanovsky, **a.g.e.**, s. 692.

¹⁰⁸ Hekimoğlu, **a.g.e.**, s.79-80.

yanında siyasi yapıya gelen eleştiriler ülkenin bağımsızlığına ve egemenliğine zarar verdiği gerekçesiyle kontrol altında tutulmuştur. Bu eleştirilerin yapılacağı ortamların yazılı, görsel medyanın yanında sosyal medyayı da katarak bir önlem alınmıştır. 2013 yılında yasada yapılan değişiklikle beraber sadece savcılığın talebiyle birçok internet sitesi kapatılmıştır. Bu kapanmaların gerekçesi olarak da aşırılık propagandası ve halkı izinsiz protestolara teşvik gibi nedenler gösterilmektedir. Bu kapatmaları Federal İletişim, Bilgi Teknolojileri ve Kitle İletişim Araçları Denetleme Kurumu yani Roskomnadzor'dur. Ancak STK elbette tamamen faaliyet dışı hale getirilmemiş onlar daha çok halkın uyuşturucu mücadele, evsizlere yardım vb. gereksinimlerine yardım konusunda devlet ile iş birliği yapması konusunda desteklenmekte yani devleti eleştirme ve denetleme görevlerinin bir kenara bırakıp bu yöne doğru teşvik edilmektedir.¹⁰⁹

Medyaya yapılan operasyona daha detaylı olarak değinirsek Putin, istediği Yeni Rusya için kendinden önceki dönemde gereksiz özgür bulduğu medyanın üzerinde hakimiyetini kurması için gerekli gördüğü birtakım adımlar atmıştır. Bunlardan biri iktidarın medyada yer almasını istediği içerikleri medya yöneticilerine ilettiği toplantıları düzenlemek diğeri kendine sadık Aleksey Gromov ve de Mihail Lesin'in iktidar adına gazetecileri ve redaktörlerin kendilerine olan sadakatlerini denetlediği bir 'yeni sansür' yöntemidir. Kapalı Görev adı altında hem gazeteler hem de gazeteciler hakkında kurdukları kontaklar, geçim kaynakları vs. detaylı bilgi toplanmaktadır.¹¹⁰ Ayrıca muhalif görüşteki medya unsurlarının mali krize girmesi ve lisanslarının iptal edilebilmesi ya da yönetilenler yani sadakatle bağlı olanların arasına girmeleri için çaba sarf edilmesi, girmedikleri takdirde 'kara liste' ye sokulmaları şeklinde gerçekleştirilmiştir. Bu durum 2002 yılında gazetecilerin 49 davada yargılandığı gerçeği ile de ortaya çıkmaktadır. İktidarın aleyhine haber yapan medya kuruluşlarının başına gelenlere en büyük örnek Media-Most'a yapılan baskındır. Bu medya şirketinin başkanı Gusinski, Putin yanlısı değildir. Sonuçta bu şirket onun

¹⁰⁹ Fatma A. Kelkitli, "Rusya'nın Egemen Demokrasi Modelinin Orta Asya Devletleri Üzerindeki Etkisinin Analizi", **Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi**, Cilt. 6, Sayı. 2, Eylül 2018, s. 160-162 (Çevrimiçi) <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/535869> , 11.12.2019.

¹¹⁰ Okay Deprem, "Basın ile İlişkilerde Yeni Dönem", **Vladimir Vladimiroviç Putin: Rusya'yı Ayğa Kaldıran Lider**, Ed. Aslı Güneş, İstanbul, Doğan Kitap, 2018, s.319-321.

elinden alınmıştır. Benzer bir şekilde Boris Berezovski'nin de medyasının yani 1. Kanal'ın hisselerinin devri istenmiştir ki bu kanalda da Putin'in aleyhine haberler yapılmıştır.¹¹¹

Medyaya yönelik bu tutum Putin'in Batılı olmayan hamlelerindendir. Aslında uzun vadede halkta kendisine olan güvene ve ülkedeki adalete ve şeffaflığa gölge getirebilecek adımlardır. Sağlıklı bir demokraside muhalefet edenlerin sesinin susturulması ve haksızlık yapıldığı hissi yayıldığı taktirde muhalefete verilen desteklerin de artabileceği ortadadır. Ayrıca ülkesinin imajı açısından olumsuzdur. Neticede basın özgürlüğü olmayışı Batı ülkeleri için baskı unsuru haline getirilebilecek bir kozdur.

Putin dönemi dış politikadan bahsedersek dış politikanın iç ekonomik ihtiyaçlara göre belirlenen 'realist' ve ulusal amaçlara öncelik vermeyi hedefleyen 'pragmatist' bir politika olduğu söylenmektedir.¹¹²Zaten Putin'in "Siyasi liderlerden en büyük favoriniz nedir?" sorusuna "Herhalde De Gole.Erhard da hoşuma gidiyor. Çok pragmatik bir adamdır. Savaştan sonraki Almanya'yı o diriltti. Onun bu kavramı ülkenin kalkınmasına yönlenmişti. Nazi ideolojisi bittikten sonra Almaya için bu çok önemliydi" cevabını vermesinden anlaşılacağı üzere Yeni Büyük Rusya'nın inşasında ilham aldığı isimlerden öğrendiği taktik 'pragmatizm'dir.¹¹³Putin Rus dış politikasına daha aktif, açık ve bağımsız bir politika anlayışı getirmiştir. ¹¹⁴Pragmatik anlayışa sahip olan Putin dış politikaya dış ticaret noktasında önem vererek birçok ülkeye bu konuda ziyaretlerde bulunmuştur. Batı'yla iş birliğini savunurken bir yandan da gerektiğinde kendi çıkarını gözetken şekilde karar almak istemektedir. ¹¹⁵Ayrıca Putin, Batı'nın tek kutbuna karşın çok kutuplu bir sistem olmasını istemektedir.¹¹⁶

Bunun dışında Putin, bir yandan Hitler'e dur diyen millet olmalarıyla övünüp hayatlarını Ruslara borçlu olduğunu düşündüğü Batı'nın onlara ders vermesine ve bir

¹¹¹ Deprem, **a.g.m.**, s.322-324.

¹¹² Mikail, **a.g.e.**, s. 96,101.

¹¹³ **Putin'den PUTİN: Viladimir Putin ile Söyleşiler**, Çev. Zarife Hüseyinova, İstanbul, Türk Demokrasi Vakfı, 2001, s.144.

¹¹⁴ Mikail, **a.g.e.**, s.103.

¹¹⁵ **A.e.**, s. 112.

¹¹⁶ **A.e.**, s. 109.

şeyleri dikte etmesine karşı çıkarken¹¹⁷ bir yandan da Ortodoks Hristiyanlığının altını çizerek Avrupa'yı ahlaki çöküş konusunda uyarmaktadır. Ayrıca Moskova Patrikliğini de ön plana çıkarmaktadır.¹¹⁸

Boris Yeltsin ve Putin dönemlerinde görüldüğü üzere Rusya Federasyonu'nda SSCB'nin yıkılışının verdiği travmayı atlatmak için birçok yeni kararlar alınmış ülkenin yönetiminde farklı bir yol izlenmeye başlanmıştır. Yukarıda değinildiği gibi iç sorunlarda 'şok terapisi', 'kanunların diktatörlüğü', 'egemen demokrasi' gibi kavramlar ve dış politikada ise 'yeni güvenlik doktrini', 'realizm' ve 'pragmatizm' kavramlar öne çıkmaktadır. Çalışmanın devamında Rusya Federasyonu'nun dış politikasına ülkenin geçirdiği bu değişimlerin nasıl yansıdığı daha detaylı olarak ortaya koyulacaktır.

1.3. Rusya Federasyonu'nun Dış Politikası

Yeni bir devlet olan Rusya, SSCB dönemindeki gücüne sahip olmadığından o dönemin politikaları yerine yeni yol haritalarına ihtiyaç duymaktadır. Boris Yeltsin döneminde bu yol Batı'ya çıkıyor gibi gözükse Putin dönemine gelindiğinde birbiriyle çelişen ancak geniş pencereden baktığımızda bir tutarlığı da olduğunu görülen birçok açıklama ve hamleyle karşı karşıya kalınması mümkündür. Yukarıda bahsedildiği gibi Yeltsin onu Batı'yı iyi bilen biri olarak tanıtmıştır. Keza Batı'da KGB ajanı olarak çalıştığı için bu söylem doğru görünmektedir. Putin'in özellikle başkanlığının ilk dönemlerinde çizdiği izlenim Batı yanlısı olacakmış gibi dursa da genç yaşta ajan olmak isteyip kendini buna adayan biri olarak öncelikli hedefi ülkesini eski gücüne kavuşturmadır. Ayrıca SSCB'nin yıkılışının ardından tek başına dünyada borusunu öttüren ABD'nin bu durumundan rahatsızlık duymaktadır. Bunu durumun değişmesi için birçok farklı strateji izlemiştir. Bu stratejilerden biri hem Batı hem de Doğu ile arayı iyi tutmaya çalışmak ve eldeki doğal kaynakların kaymağını daha fazla yemek suretiyle bunu diğer ülkelerle ilişkilerinde koz olarak kullanmaktır.

¹¹⁷ Eltchaninoff, a.g.e, s.,75.

¹¹⁸ A.e., s. 144-145.

Putin ülkesinin bir misyonu olduğunu düşünmektedir. Bu misyonlardan birisi Hristiyan ortodoksluğun günümüzdeki bayraktarlığıdır.¹¹⁹ Önemseydiği konumlardan birisi de SSCB yıkıldıktan sonra ülke sınırları dışında kalan Rus halkının durumudur. Vatansever yönlerini gizlemeyen Putin aslında Batı tarafından dünyaya empoze edilen kültürden rahatsızdır. Onun dış politikaya da sirayet eden bir yönü de budur. Yani Batı'nın kendi kültürünü olması gereken tek doğru şekilde tüm dünyaya empoze ettirmesinden ve dünyanın tektipleşmesinden rahatsızdır. Bu sebepten ötürü ülkesinin Batı karşısında tekin yönettiği dünyaya alternatif çok kutuplu bir dünya oluşturabilecek bir güç olmasını istemekte hem iç hem dış siyasette bu minvalde hareket etmektedir.¹²⁰ Rusya Federasyonu, SSCB'nin yıkılışının ardından büyük bir miktarda toprak ve güç kaybına uğramıştır hatta birçok Rus vatandaşı bu kaybedilen topraklarda kalmıştır. Putin döneminde sınır dışında kalan bu vatandaşlara büyük önem verildiği belirtilmiş hatta çoğu kez onlar bahane edilerek bu ülkelere müdahaleden de gecikilmemiştir.¹²¹

Yukarıda genel hatlarıyla özetlenen Rusya Federasyonu Dış Politikasının resmî belgelerine değinmek gerekirse, öncelikli olarak Yeltsin döneminde başlangıçta Atlantikçilerin yani Batılı olma yandaşlarının hâkim olduğu dönemde başbakan ve aynı zamanda ileri derece liberal olan Yegor Gaydar ve dış işleri bakanı olan Atlantikçi Kozirev'in yerlerini Çernomordin ve Primakov almıştır. Bunun nedeni ise Çernomordin'in pragmatist ve Primakov'un da ılımlı bir Avrasyacı olması sayesinde Yeltsin'in iktidarını sağlamlaştırmak istemesidir. Bu değişimin dış politikaya yansması Batılı ülkelerle demokrasi anlamında dayanışmayı arttırma, çok gelişmiş ülkelere biri olma, AB'ye üye olma ve de ekonomik yardım şeklinde olan 1991'deki Kozirev Doktrini'nin yerine gelen 1996'daki Primakov Doktrini'nde görülmektedir. Bu Doktrinde temel değişimler ABD ağırlıklı olma yerine AB ağırlıklı olan Batı ile ilişkiler tercih edilmesi özellikle de Fransa ve Almanya üzerinde yoğunlaşılması, ayrıca çok kutuplu sistem amacıyla Çin, Japonya, Hindistan ve Kuzey Kore ile de ilişkiler geliştirilmesidir. Bu arada ülkesinde de birçok Müslüman bulunduran Rusya İslam Dünyası ile de ilişkilerinde yeni başlangıçlar yapmıştır. Bunun dışında yakın

¹¹⁹ A.e., s. 73.

¹²⁰ A.e., s. 59-61

¹²¹ A.e., s.25.

çevreye de önem verilmiştir. Yugoslavya, Tacikistan ve Ortadoğu da daha çok inisiyatif almayı planlayan doktrin, bölgesel ittifaklar yapmayı ve Rusya'nın yeniden küresel bir güç olarak sistemde kendini göstermesi hedeflenmektedir.¹²²

Aslında Primakov dönemi olan Doktrin Putin dönemi dış politikanın adeta fragmanı niteliğindedir. Putin, 2016 yılında dış politika doktrini dış işleri resmî sitesinde yer aldığı şekliyle beş bölümdür. İlk bölümü 3 madde halinde genel hükümleri açıklarken asıl olarak 3. Maddede açıklanana göre; a- fıkrasında ülkenin ulusal güvenliği, toprak bütünlüğü, demokratik kurumları ve bununla birlikte egemenliğinin daha güçlü bir hale getirilmesi, b-fıkrasını özetlersek eğer ekonominin daha iyiye gitmesi için gerekli koşullar yaratılırken dış ortamında buna uygun hale getirilmesi, c-fıkrasında Rusya'yı dünyada etki merkezi olması konusunun pekiştirilmesinden bahsediyor ki bu daha önceki Primakov doktriniyle uyuşmaktadır, d-fıkrasında yine ekonomiden bahsederken Rus mallarına olası ayrıcalıkların önlenmesinden ve ekonomik ilişkilerde de konumunu sağlamlaştırmadan bahsediyor. E- fıkrasında adil bir uluslararası sistem oluşturma ve BM gibi kurumlarla ortak çalışmadan, f- fıkrasında komşularla ilişkilerin devamlılığı ve bu bölgelerde özetle huzur ortamının sağlanmasına katkı, g- fıkrasında en basit haliyle uluslararası iş birliğine ve eşit ortaklığa teşvik ve bunlara katılımdan söz etmektedir. H- fıkrasında hem yurt içindeki hem yurt dışındaki Rus vatandaşlarını korumak, I- fıkrası Rus kültürün ve dilinin uluslararası ortamda rolünü sağlamlaştırmak, j- fıkrasında uluslararası süreç için görüşlerini, uluslararası sistemde daha fazla topluluğa iletmek ve son olarak da uluslararası uyum adına diyalogun geliştirilmesi gibi hedefler belirtilmiştir.¹²³

Buraya kadar değinilmiş olan Rusya Federasyonu Dış Politikasında ülkenin eski gücüne kavuşmasını sağlayacağı düşünülen Avrasyacılık, Yakın Çevre Doktrini gibi yaklaşımlar da bulunmaktadır. Benzer bir şekilde BDT topluluğu da aynı amaç

¹²² Halit Mammadov, **Rus Dış Politikasında Stratejik- Zihinsel Süreklilik ve Putin'in Dış Politikası**, Ahmet Yesevi Üniversitesi, Ankara, 2014, Yayın No:16, S.30-31.

¹²³ **The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation**, "Foreign Policy Concept of the Russian Federation", 01.12.2016 (Çevrimiçi) http://www.mid.ru/en/foreign_policy/official_documents/-/asset_publisher/CptICk6B6BZ29/content/id/2542248 , 05.03.2019.

doğrultusunda kurulmuştur. Çalışmanın bu kısmında Avrasyacılık, Yakın Çevre Doktrini ve BDT topluluğundan daha detaylı bahsedilecektir.

1.3.1. Avrasyacılık

Coğrafi bir bölgenin tanımlaması için kullanılan Avrasya kelimesi zamanla bir ideolojiyi temsil eder hale gelmiştir. Rus topraklarında Avrasya sözcüğü ilk kez V. İ Lamanski tarafından kullanılsa da ilk olarak Alman coğrafyacı Aleksandr Gumbelt tarafından ortaya atılmıştır.¹²⁴ Avrasya kelimesinin Avrasyacılığa dönüşümü ise Rusya'nın tarihindeki 1. Petro ile başlayan daha sonraki çağlarda da devam eden Batılaşıma çabalarının beklenenin aksine bir sonuç vermesi toplum tarafından kabul görmeyerek ters bir etki yaratması sonrasında oluşan milliyetçi bir etkinin sonucu ile olmuştur. Aslında düşünce Dostoyevski'nin de bahsettiği Avrupa'da kölelik yerine Asya'daki efendiliğin seçimidir. Batı'nın daha önce başlattığı yayılmacı sömürgeci politikanın bölgede yarattığı endişenin sonucu olarak başta Nikolay Trubetskoy olmak üzere devamında Petr Suchinski, Petr Savitski ve de George Florovski gibi bazı düşünürler toplanarak kurtuluş yolunu Doğu'da görmüşler ve bu akımı başlatmışlardır. 1920'de bir araya gelip temellerini attıkları faaliyetlerini, 1923 yılında kurdukları yayınevi ve Bulgaristan, Avusturya, Çekoslovakya hatta Britanya gibi ülkelere açtıkları dernekler vasıtasıyla yaymaya başlamıştır.¹²⁵ Bu akıma göre her kültürün ve milletin kendi şartları çerçevesinde gelişmek gibi bir hakkı bulunmaktadır. Bu dönemde kendi şartlarından kasıt ülkelerin bulunduğu bölgenin coğrafi özellikleridir. Nitekim insanlar coğrafi şartlara göre kültür, hukuk vs. geliştirmektedir. Bu nedenle de Batı'nın kendi değerlerini evrensel değer olarak diğer ülkelere benimsetmeye çalışmalarına karşı durmakta hatta bu konuda diğer ülkelere de örnek olduklarını düşünmektedirler. Onlara göre Turan ve Slav'dan kökenleri birlikte Rusya medeniyetini oluşturmaktadır.¹²⁶ Görüldüğü gibi Avrasyacılık ilk olarak Batı'nın kendini üstün görüp kendi kültürünü Rusya gibi ülkelere de benimsetmeye çalışmasına bir tepki olarak doğmuştur. Bu akımın yeniden küllerinden doğması ise SSCB'nin

¹²⁴ İhsan Çomak, "Rusya'da Bir Milli İdeoloji Arayışı: Avrasyacılık", **a.g.e.**, s. 151.

¹²⁵ Akgül, **a.g.e.**, s.16-19.

¹²⁶ Çomak, **a.g.m.**, s.152-153.

yıkılması ardından bölgede oluşan güç boşluğunu doldurmaya çalışan ABD'ye karşı tekrar güç dengesini sağlamak için bir çıkar yolu arayışıyla olmuştur.¹²⁷

SSCB'nin yıkılışından sonra tekrar gündeme gelen akım bu sefer Yeni Avrasyacılık olarak nitelendirilmiştir ve temsilcileri arasında başta Alekshandr Dugin daha sonrasında ise Alexhandr Prohanov, Şamil Sultanav ve de Sergey Kurginiyan gibi isimler yer almaktadır. Bu isimlerden Alexhandr Dugin en ön plana çıkan isim denilebilir özellikle Putin döneminde etkisi daha büyük olmuştur.¹²⁸ Dugin, Rusya'nın eski günlerine geri dönüşünde çarenin Avrupa değil Asya olduğunu düşünmekte ve buradaki ülkelere yönelmenin gerektiğini belirtmektedir çünkü ona göre Rusya Batılı değil Asyalıdır.¹²⁹ Avrasyacılık sadece Ruslar için değil bu bölgede yaşayan tüm halkların bir çatı altında toplanmasını sağlayacak bir akımdır bu sebepten milliyetçi amaçlar gütmek yerine Batı'ya, kapitalizme ve yayılan ateizme karşı bir set çekmenin yolu da bu birleşme ile olacaktır. Ayrıca bu düşünür Putin'in ülke idaresinde de Avrasyacı izler görmektedir.¹³⁰ Ancak Putin, ülkeyi yönetirken izlediği yolda Avrasya'ya önem verse de bu ülkeyi imparatorluk haline getirme hedefinde oynadığı kartlardan yalnızca biridir.¹³¹

Avrasyacılığın felsefi bir akımdan somut bir hale gelmesinde ilk adımlar ise beklenenin aksine Rusya'dan değil Kazakistan lideri Nazarbayev tarafından 1996 yılında Avrasyacı Gumilyov için üniversite kurmasıyla atılmıştır ki bu hareket Putin tarafından da taktir edilir.¹³² Fakat Rusya Federasyonu Dış Politikasında Avrasyacı izler yukarıda da bahsettiğimiz gibi başlangıçta Batıcı bir yol izleyen ancak aradığını bulamayınca değişikliğe giden Yeltsin dönemindeyken görülmeye başlamıştır. Bu değişiminde başrolü Dışişleri Bakanlığı koltuğunu Kozirev'den devralan Primakov oynamıştır. Avrasyacı olarak Primakov'un dış politikada amaçları SSCB topraklarında ekonomik bir bütünleşme, ayrıca yine SSCB dönemindeki bazı askeri, ekonomik ve politik statüleri -örneğin BM Güvenlik konseyindeki oy hakkı- etkin bir şekilde

¹²⁷ Akgül, **a.g.e.**, s. 27.

¹²⁸ Akgül, **a.g.e.**, s.29.

¹²⁹ Hekimoğlu, **a.g.e.**, s.264.

¹³⁰ Çomak, **a.g.m.**, s.157.

¹³¹ Çomak, **a.g.m.**, s.159.

¹³² Eltchaninoff, **a.g.e.**, s.91.

değerlendirmek, Avrupa ile ilişkileri iyi tutmak, Asya'yı ihmal etmemek şeklinde sıralanabilir.¹³³

Tıpkı Rusya Federasyonu gibi Türkiye de hem Avrupa'da hem Asya'da toprağı bulunan ve bu nedenle Batı ve Doğu blokları arasında kalan bir ülkedir. Bu sebeple Türkiye'de de benzer bir Avrasyacılık akımı oluşmuştur. Çalışmanın ikinci bölümünde bu akımın iki ülke ilişkilerine nasıl yansıdığına değinilecektir.

1.3.2. Yakın Çevre Doktrini

Yeni bir ülke olarak Rusya Federasyonu ayağı kalkmanın yolunu ilk olarak Batı'da arasa da başarılı olamamış bu durum Batıcılar yani Atlantikçilere karşı olan Avrasyacıların sesini daha yüksek çıkarmasına ve dış politikada değişime gidilmesine neden olmuştur. Onlara göre Rusya için Orta Asya ve Kafkasya'ya gereken önemi vermemek başarısızlığa neden olacaktır. Ayrıca diğer ülkelerde kalan Rus nüfusunu korumalı ve SSCB yıkılsa da o topraklardaki bağları sürdürmelidir keza ülkenin güvenliği için de bu gerekmektedir. Avrasyacıların bu görüşleri Yeltsin'in 1993 yılının 28 Şubat'ında yaptığı açıklamada BM'den bölgedeki istikrar ve huzurun yeniden sağlanması için ayrıcalık istemesine de yansımıştır. Neticede bölgede oluşan güç boşluğunu diğer ülkelerin doldurması istenmediğinden olsa gerek bölgede yeni kurulan ülkelerin iç işlerine müdahalelerde bulunmaya başlanmıştır.¹³⁴Parası olanın düdüğü çaldığı bu kapitalist sistemde başlangıçta ekonomisinin yeterince güçlü olmaması sebebiyle çok etki gösteremese de Putin dönemine girildiğinde onun yüksek petrol fiyatlarıyla sağladığı ekonomik iyileşme artık daha etkili hamleler ve sert politikalar izlenmesine olanak sağlamıştır. Bu minvalde Rusya'nın izlediği yollar; bölgedeki gerginlikleri tırmandırmak, kendi tarafını tutan bir cephe oluşturmak ve kontrolünde olan bir istikrarsızlık oluşturmak için etnik açıdan bir hayli karışık olan bölgede ayrılıkçı hareketleri desteklemek oluşan bu duruma başka güçlerin değil yalnızca kendisinin müdahalesi olmasını sağlamak şeklinde sıralanabilir.¹³⁵Diğer ülkelerin bölgede nüfuz kurmasının önünü almak için gözdağı niteliğinde nükleer

¹³³ Akgül, **a.g.e.**, s.57-58.

¹³⁴Kamer Kasım, **Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya**, Ankara, USAK, 2009, s.121.

¹³⁵ Fatih Özbay, **Uluslararası Politikalar Ekseninde Kafkasya: Rapor 15, BİLGESAM**, s.21

silahlar bulunduran Rusya Federasyonu, yukarı da belirttiğimiz gibi güvenlik ve Rus nüfusu korumak gibi bahanelere sığınmıştır.¹³⁶

Yakın çevresi konusundaki hassasiyeti anlaşılabilir olsa da Rusya'nın yeni kurulan bu ülkelere de benzer bir özgürlük alanı bırakması ve bağımsızlıklarına saygı duyması olması gerektir.

1.3.3. Bağımsız Devletler Topluluğu

Bu topluluk; Rusya, Belarus ve üyeliği kabul etmeyecek olan Ukrayna tarafından 8 Aralık 1991'de Minsk şehrinde imzalanan anlaşmayla kurulmuştur. Sonrasında Alma Ata anlaşmasını imzalayan 11 eski SSCB ülkesinin üye olmasıyla daha kalabalık bir oluşum haline gelmiştir. 21 Aralık 1991'de imzalanan Alma Ata anlaşmasına Ukrayna ve 3 Baltık ülkesi katılmamış son olarak Gürcistan da yaşanan gelişmeler sonrasında topluluktan ayrılmıştır. Topluluk tam bağımsız olmayı ve bunu yaparken de aralarında iş birliği kurmayı hedeflese de bundan zamanla uzaklaşmaktadır. Önem verdikleri silahlanmanın azaltılması nükleer silahların kaldırılması ve tek merkezden kontrol edilmesiyle bunun yanında göç, gümrük ve de örgütlü suçlar konusunda da iş birliği hedeflenmektedir.¹³⁷ Bahsettiğimiz bu amaçlar bir tarafa dursun Rusya aslında bu topluluğu kendisine stratejik faydalar yaratmak için de kullanmaktadır. Özellikle eski nüfuz alanları olan Güney Kafkasya ve Orta Asya'ya kendisini güvenilir müttefik olarak kabul ettirmektedir. Nitekim bu oluşum içindeki liderlik pozisyonu da Rusya'ya aittir zaten bu topluluğun kurulmasında da Rusya'nın öncülüğü söz konusudur.¹³⁸

1.3.4. Rusya Federasyonu'nun Bölgelere Yönelik Dış Politikaları

Uluslararası ilişkilerde ülkelerle birebir ilişkiler dışında bir de bölgesel olarak bazı çıkar ya da sorunlu alanlar bulunmaktadır. Rusya Federasyonu'nun, arka bahçe olarak tanımladığı ve tarihsel, kültürel, dini ve hatta etnik olarak bağının bulunduğu

¹³⁶ Hekimoğlu, a.g.e., s. 136.

¹³⁷ Mediha Akarslan, **Değişen Dünya Dengeleri Rusya Federasyonu Yakın Çevre Politikası ve Türk Cumhuriyetleri**, Bursa, Ezgi Kitabevi Yayınları, 1994, s.78-81.

¹³⁸ Esra Hatipoğlu, "Güney Kafkasya ve Orta Asya'da 'Büyük Güçler' arasındaki Oyun: Bölgesel Örgüt ve Oluşumların Rolü", **Orta Asya& Kafkasya'da Güç politikası**, Ed. M. Turgut Demirtepe, Ankara, USAK, 2008, s.16.

bölgelerin yanı sıra kendisine bölge olarak daha uzak olsa da çıkarlarının bulunduğu bölgelerde de nasıl bir politika izlediğini ortaya koymak gerekmektedir. Çalışmanın bu bölümünde Rusya Federasyonu'nun bölgelere yönelik politikalarına değinilecektir.

1.3.4.1. Güney Kafkasya Politikası

Sovyetlerin dağılmasının ardından rakiplerinin gözü enerji hatlarına olan yakınlığı ve köprü olması sebebiyle bu bölgeye çevrilmişken yeni bir ülke olan Rusya Federasyonu'nun kendini toparladıktan sonra güney sınırı olan bölgede eski gücünü korumak ve başkalarının etkisini önlemek için hamleleri olmuştur.

Bunu yaparken elindeki en önemli koz petroldür. Rusya iyi ilişkide bulunduğu ülkelere farklı tarifieden petrol tarifiesi belirlemesiyle o ülkeler üzerinde bir baskı unsuru oluşturmaktadır. Ayrıca ekonomisinin bu körpe denilebilecek ülkelere göre iyi olması ve de bölgeden gelen işçilerin ailelerinin geçim kaynağı olması sebebiyle bu ülkeleri kendisine bir nevi bağlamıştır. Rusya'nın diğer küresel güçlere karşı elindeki avantajlar arasında yalnızca ekonomiyi değil aynı zamanda da kültürel unsurları dikkate almak gerekmektedir. Her şeyden önce bölge ülkeleri ile Rusça sayesinde bağ kurulabilmektedir bunun yanında Avrupa Birliği'ni rahatsız edebilecek olan demokrasi ve insan hakları konusundaki falsoları Rusya'nın, benzer sorunları olması sebebiyle bölge ülkelerine sorun çıkartmayacağı düşünüldüğünde bu da elini diğer küresel güçlere karşı güçlendirmektedir. Bu ülkelerin diğer ülkelerle ilişkilerine özellikle Batı'dan gelecek yatırımları tehdit olarak algılamaktadır ki bölgede yaşanan devrimler de bu konudaki kaygılarını tetikler doğrultuda olmuştur. Ancak bu müdahil olma durumu yukarıda bahsettiğimiz avantajları gölgeler niteliktedir çünkü bölge ülkeleri de Rusya'yı kendi bağımsızlıklarına tehdit olarak algılayıp Batı'ya sığınabilir böylece hamleleri ters tepebilir. Bölge ülkelerinin Batı'ya yönelme ihtimalinin önünü almasına örnek Ukrayna ve Gürcistan'ın NATO'ya katılma gibi bir girişiminden son derece rahatsızlık duyan Rusya'nın onları bu yoldan çevirmek için elindeki gücü kullanmaktan çekinmemiş olması¹³⁹ verilebilmektedir.

Güney Kafkasya'da önemli sorunlardan biri Dağlık Karabağ diğeri ise Abhaz-Oset sorunudur. SSCB yıkıldıktan sonra dış politika, Kafkasya'daki ülkeleri birbiriyle

¹³⁹ Hatipoğlu, **a.g.m.** s. 3-6.

çatıştırmak başaramazlarsa da ülkenin kendi içindeki sinir uçlarına dokunarak iç çatışma çıkarıp ardından da arabuluculuk rolü ile bölgeye müdahale etmektir. Zaten çaresiz kalan bu ülkeler el mahkûm BDT'ye üye olma yolunu seçmişlerdir. Azerbaycan, Rusya'nın Ermenistan'dan yana olması sebebiyle memnun değildir.¹⁴⁰ Gürcistan'dan ise daha sonra detaylı olarak bahsedilecektir.

1.3.4.2. Karadeniz Politikası

Karadeniz, Rusya için stratejik öneme sahip olan bölgelerden biridir. Rusya ve Türkiye dışında yaşadığı sorunları ayrı bir başlık altında incelenecektir. Ukrayna ve Gürcistan'ın yanı sıra Romanya, Bulgaristan da kıyıdaş ülkelerdir.¹⁴¹ Ayrıca 11 Eylül'de ikiz kulelere gerçekleştirilen terör saldırısı ardından bu bölge de 'güvenlik boşluğu' tanımlaması kapsamında değerlendirilmiştir. Farklı birçok çatışma alanının bulunduğu Karadeniz, bir yandan da terörizm, insan, uyuşturucu ve de silah kaçakçılığı gibi sorunların yaşandığı bir bölge olarak öne çıksa da asıl önemi Avrupa'ya giden enerji hatlarının buradan geçmesidir.¹⁴² Sovyetlerin dağılmasının ardından hala daha bölgede etkin ve lider konumuna devam eden Rusya, bölgedeki ülkelerin AB'ye ve onun etkisine girmesi üzerine geçmişte sıcak denizlere inme politikasının en büyük engeli Türkler dolayısıyla şimdinin Türkiye'si ile benzer politikalarla etkinliğini devam ettirme¹⁴³ şeklinde bir yol izlemektedir.

Bu durumun en büyük göstergesi kurulmasına Türkiye'nin öncülük ettiği Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (KEİT) ve BLACKSEAFOR gösterilebilir. Bu oluşumlara bölgedeki ülkeler de aynı şekilde iştirak edince kurumların önemi de artmıştır. 1992 de kurulan KEİT'e Türkiye ve Rusya dışında Romanya, Ukrayna, Azerbaycan, Moldova, Gürcistan, Ermenistan, Yunanistan, Arnavutluk, Bulgaristan ve Sırbistan da katılmıştır. Burada sayılan ülkelerin birbirleriyle yaşadıkları problemlere bakıldığında aynı kuruluş altında birleşmeleri oldukça önemlidir. 2001 yılında üyesi olan devletlerin deniz kuvvetleri arasında iş birliği amacıyla kurulan

¹⁴⁰Hekimoğlu, **a.g.e.**, s.163,167.

¹⁴¹ Fulya Ereker, Utku Özer, "Onyedinci Yüzyıldan Günümüze Rusya'nın Karadeniz Politikası", **Rusya'nın Doğu Politikası**, Ed. Sezgin Kaya, Bursa, Ekin Yayınevi, 2013, s.167.

¹⁴²Ereker **a.g.m.** s.169-170.

¹⁴³Ereker **a.g.m.** s.185-186.

BLACKSEAFOR yani ‘Karadeniz Deniz İşbirliği Görev Gücü’ne ise Türkiye, Rusya, Gürcistan, Bulgaristan, Ukrayna, Romanya imza atmıştır.¹⁴⁴

Bölgedeki etkinliğinin devamlılığı için askeri güce dahi başvurabilen Rusya örnek vermek gerekirse Gürcistan ile yapılan savaşta olduğu gibi bir yandan da ‘kontrollü istikrarsızlık’ denen politikayı güderek bölgedeki ülkelerin bağımsızlıklarının bir nevi kâğıt üzerinde sınırlamayı yani kendine mecbur bırakmayı hedeflemektedir. Buna da örnek hem Kafkasya hem de Karadeniz olarak ele alınabilecek ülkelere Gürcistan ve Ermenistan’da olan çatışmalarda gerek doğrudan silahlı birlikler ile gerek dolaylı yoldan verdiği destekler ile olayların bitirilmesi değil sürdürülmesinden yana olması böylece olaylara istediğinde müdahale hakkını elinde tutup onların tam anlamıyla bağımsız hareket etmelerini engellemesi verilebilir.¹⁴⁵

Rusya, Karadeniz’de Kırım’ın ilhakı sonrasında gerilimin sürmesi nedeniyle S-400 füze savunma yanı sıra Pantsir-S hava savunma sistemleri ile buranın güvenliğini sağlama almaya çalışmaktadır. Bu hamlelerin yapılmasına gerekçe olaraksa Ukrayna gemilerinin Rus karasularını ihlal etmesi gösterilmektedir. Hatta bu nedenle Ukrayna’nın 3 tane gemisi de alıkonulmuştur.¹⁴⁶Kırım’ın ilhakına ileride Türkiye- Rusya ilişkileri bağlamında da değinilecektir.

1.3.4.3. Balkan Politikası

Rusya için Balkanlar da diğer bölgelerde olduğu gibi etkinliğini sürdürmeye çalıştığı alanlardan biridir. Özellikle batı Balkan ülkelerinin AB’ye üyelik sürecine girmeleri üzerine bölgede AB dolayısıyla da Batı bloku ile rekabeti söz konusudur. Bu rekabette Rusya’nın elinde en büyük kozu elbette ki enerji ve de ekonomidir. Rusya, Balkan ülkeleri arasında özellikle Sırbistan başta olmak üzere Hırvatistan, Bulgaristan ve de Slovenya ile hem ortak kültürün hem de geçmişleri sayesinde daha yakın bir ilişki geliştirmiştir. Buna karşın Sırbistan söz konusu olduğundaki politikası Arnavutluk tarafından hoş karşılanmamış ve sayılan ülkelere nazaran soğuk kalmasına

¹⁴⁴ Serdar Kesgin, **NATO-Rusya İlişkileri**, Giresun Üniversitesi KARASAM, Ankara, ANKARA ÜNİVERSİTESİ BASİMEVİ, 2009, s. 84, 94.

¹⁴⁵Ereker, **a.g.m.**, s.192,195.

¹⁴⁶**Sputnik Türkiye**, “Rusya, Kırım’a S-400’ün Ardından Pantsir-S Hava Savunma Kompleksleri Konuşlandırdı”, 30.11.2018, (Çevrimiçi) <https://tr.sputniknews.com/savunma/201811301036404810-rusya-kirim-pantsir-hava-savunma-kompleksi/> , 22.03.2019.

neden olmuştur. Ayrıca Rusya'nın bölgedeki hassasiyetinin yüksek olduğu konulardan biri de kendi hakimiyeti altında olan boru hatlarına alternatif yaratılıp elindeki en büyük kozunu kaybetmesidir ki AB'nin bu yönde genişlemesi endişelerini arttıracaktır. Rusya'nın diğer kozundan bahsederek bölge ülkelerine yapılan yatırımlar önemlidir.¹⁴⁷ Örneğin Karadağ'daki işletmelerin yüzde 32'si Rusların yaptıkları yatırımların yanında aynı zamanda turist olarak da ülkeye getirileri mevcuttur. Benzer bir durum Yunanistan için de söz konusudur. Ayrıca bölgede birçok şube açan Rus devlet bankası Sberbank'ın fon sağlaması vasıtasıyla da Balkanlarda Rus etkisi sürdürülmektedir.¹⁴⁸

Rusya Federasyonu'nun Dışişleri Bakanı olan Sergey Lavrov'un 2018 yılının aralık ayında bir Yunan gazetesi olan Efimerida ton Sindakton'a verdiği röportajında Balkanlar hakkında endişeli olduğunu söylemesi ve bölge ülkelerinin Moskova ile Batı Bloku yani ABD ve AB arasında bir seçime zorlanmasından, bu durumun gerginliği arttırdığından bahsetmesi yukarıda değinilenlerin adeta birinci ağızdan teyidi şeklindedir.¹⁴⁹

Bölgede geçtiğimiz 10 yılda öne çıkan bir sorun olan Kosova'nın Sırbistan'dan bağımsızlığını ilan etmesi konusunda Rusya'nın takındığı tutum bu bağımsızlığı tanımamaktan yana olmuştur. Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü olan Mariya Zaharova bu konunun sadece Sırbistan meselesi değil aynı zamanda uluslararası bir mesele olduğunu dile getirmesinden de anlaşılacağı üzere Rusya bu konuda Sırbistan'dan yana tavrını açıkça belli etmektedir.¹⁵⁰

Rusya, Balkan ülkeleriyle tarihte Slavlık ve Ortodoksluk üzerinden ilişkiler geliştirmiş ve onları etkisi altına almıştır. Ancak günümüzde, Balkanların Avrupa'ya yakınlığı, Orta Asya ve Kafkaslardaki gibi bu bölgeyi etkisi altına almasına imkân

¹⁴⁷ Erjada Progonati, "Rusya'nın Balkanlar Politikası", **Karadeniz Araştırmaları**, Bahar 2015, sayı. 45, s.111-114, (çevrimiçi) https://www.academia.edu/25372685/RUSYANIN_BALKANLAR_POLİTİKASI , 19.03.2019.

¹⁴⁸ Progonati, **a.g.m.**, s. 117-118

¹⁴⁹ **RF Dışişleri Bakanlığı Sitesi**, "Foreign Minister Sergey Lavrov's Interview with the Greek Daily Efimerida ton Sindakton, ", 07.12.2018, (çevrimiçi) http://www.mid.ru/en/maps/rs/-/asset_publisher/GLz7aPgDnSfP/content/id/3437070 , 22.03.2019.

¹⁵⁰ Sanela Crnovrsanin, "Rusya Kosova'yı Tanımamak Konusunda Kararlı", **Anadolu Ajansı**, 10.08.2018, (Çevrimiçi) <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/rusya-kosovayi-tanimamak-konusunda-kararli/1227572> , 22.03.2019.

vermemektedir. Bunun en büyük örneği Kosova ve Bosna sorunlarıdır. Tabii bunda bu ülkelerin eski SSCB'ye bağlı ülkeler olmaması ve de bu sorunlar yaşandığında Rusya'nın henüz toparlanma aşamasında olması da etkilidir.

1.3.4.4. Orta Asya Politikası

Sovyetler dağıldıktan sonra bölgede oluşan yeni devletlerle ilişkiler başlangıçta Yeltsin'in Batı'ya yönelmesinden dolayı geri planda kalsa da daha sonra bölgenin önemi anlaşılmış ve buna göre bir politika izlenmeye başlanmıştır. Yine de Putin dönemi gelene kadar bölgede tutarlı bir yol haritası çizilmemiştir. Batı'dan umudu kesip daha milliyetçi bir tarafa yönelen Rusya Federasyonu, bölgede ekonomik ve askeri gücünü baskı unsuru olarak kullanıp bu devletleri etkisi altına almaya çalışmaktadır. Bölgenin Rusya için önemi Rusya'nın hemen arka bahçesi olması dolayısıyla da bu bölgede oluşacak istikrarsızlığın Rusya'yı da etkileyecek olması sebebiyle öncelikli hedef bölgenin istikrarlı olmasını sağlayarak buranın tampon bölge olma niteliğini korumaktır. Önemli bir nüfusunun Müslüman olması sebebiyle bölgede oluşabilecek radikal bir hareketliliğin Rusya'ya da bulaşabileceğini kestirmek güç değildir. Ancak Rusya'nın bu endişesi karşında tıpkı Güney Kafkasya ülkelerinde olduğu gibi fazla müdahale olması ihtimalinden dolayı rahatsızlık Orta Asya ülkelerinde de mevcuttur.¹⁵¹Kazakistan liderliği hedefleyen bir ülke olarak diğer Orta Asya ülkelerinin de dahil olduğu bir bütünleşmeyi istemektedir. Bunun yanında hem Batılı büyük güçlerle hem de Rusya ile de arasını iyi tutmaya çalışmaktadır. Benzer bir şekilde Türkmenistan da aradaki dengeyi kurabilen bir ülkeyken Özbekistan ise her iki taraf arasında gelgitler yaşamaktadır. Ancak diğer Orta Asya ülkelerine bakacak olursak Kırgızistan, Tacikistan gibi ülkeler yeterince güçlü olmadıklarından Rusya'ya karşı daha fazla bağımlı hareket etmektedirler. O nedenle Rusya hangi oluşumlarda yer almalarını isterse orada yer almaktadırlar.¹⁵²

Orta Asya ülkelerinin bu iki kutup arasında nasıl kaldığına bir örnek olarak askeri üs kurma yarışı verilebilir. Bölgede ABD'nin borusunun ötmesini istemeyen Rusya'nın Kırgızistan'ın Kant şehrinde askeri üs açması, ABD'nin Afganistan

¹⁵¹ Mehmet S. Erol, Sertif Demir, "Rusya Federasyonu'nun Orta Asta Politikaları", **Rusya'nın Doğu Politikası**, Ed. Sezgin Kaya, Bursa, Ekin Yayınevi, s. 320- 321.

¹⁵² Hatipoğlu, **a.g.m.**, s.14-15.

harekâtı gerekçesiyle Manas şehrinde açmış olduğu üsse karşı bir hamledir.¹⁵³ Yine Rusya, BDT kapsamında maliyetinin de ağırlıklı olarak Rusya'nın üstlendiği Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü yani KGAÖ'yü kurulmasına vesile olmuş bu sayede bölgede meşru bir şekilde kuvvet kullanabileceği bir alan yaratmıştır. Bunun yanında Anti terör programı, Şangay İşbirliği örgütü, Avrasya Ekonomik Topluluğu gibi örgütler ve Enerji politikalarıyla birlikte kültür nüfus politikaları da uygulayarak bölgedeki etkisini korumak isteyen Rusya, ABD'nin bölgede hâkim olmasını önlemeye çalışmaktadır.¹⁵⁴

Bu açıdan düşünüldüğünde Rusya Federasyonu bu bölgede yakın çevre politikasının gereğini uygulamaktadır.

1.3.4.5. Ortadoğu Politikası

Rusya Federasyonu'nun Ortadoğu ile ilgili politikasına baktığımızda başlangıç için özgün bir politika olduğu söylenememektedir. Bunun sebebi ise o dönemde daha önce de bahsedildiği üzere Yeltsin'in ülkenin kurtuluşunu Batı'da görmesi ve ilişkileri iyi tutmak adına Ortadoğu'ya yaklaşımını ABD'nin tavrına göre alıyor olmasıdır. Aksi taktirde ABD'den ekonomik ve siyasi destek kesintisi olabilirdi. Ancak yine ülkenin ABD merkezinde Batı'dan beklediği desteği bulamamasının ardından yaklaşım değişmiştir. Dışişleri Bakanı Primakov ile beraber Ortadoğu ile ilgili aslında hiç bitmemiş olan rekabet tekrar gün yüzüne çıkmaya başlamıştır. Keza burada ABD ile problemlili olan devletler çıkış yolunu Rusya'da aramış Rusya'da bu fırsatı değerlendirerek ABD'nin bölgedeki etkisini azaltmaya çalışmıştır.¹⁵⁵

Bunun yanı sıra Rusya'nın iç meselelerine bakıldığında oldukça başını ağrıtan Çeçen sorunu ve Rusya'nın sahip olduğu Müslüman nüfusun çokluğuna bakıldığında hem Çeçen sorunun çözümünde Müslüman bölge ülkelerinin vereceği desteğin önemli olması hem de bu bölgede oluşacak sorunların aşırı dinci hareketlerin vs. Rusya'nın

¹⁵³ Erol, **a.g.m.** s.326-327.

¹⁵⁴ Erol, **a.g.m.** s.328.

¹⁵⁵ Mehmet Tepeyurt, Bezen B. Coşkun, "Tarihsel Süreçte Bir Kâğıt Asker Olarak Ortadoğu'da Rus Varlığı", **Rusya'nın Doğu Politikası**, Ed. Sezgin Kaya, Bursa, Ekin Yayınevi, s.238-239.

Müslüman nüfusuna da sirayet etmesiyle kendi sorunu haline dönüşeceği düşünüldüğünde zaten ihmal etmemesi gereken bir bölgedir.¹⁵⁶

İlişkilerin ekonomik boyutuna da değinmek gerekirse Rusya için bölgenin aynı zamanda askeri teknolojisini satabileceği bir pazar olduğu unutulmamalıdır. Ticari ilişkilere baktığımızda bölgede en çok İsrail ile iş birliği olan Rusya'nın, Suudi Arabistan'la da enerji ve petrol konusunda iş birliği yaptığı bilinmektedir. Irak ile ise yaklaşık olarak 12,9 milyar varil petrol barındırdığı tahmin edilen Batı Kurna -2 petrol yatağının işletmesini Lukoil üslenmiştir.¹⁵⁷

Günümüzün önemli sorunlarından olan Suriye sorunu konusunda da Rusya, müttefiki olan Esad rejimini desteklemekte aynı zamanda bu konuyu öne çıkararak Kırım konusundaki tepkileri de dindirmeye çalışmıştır. Suriye konusunda Rusya ABD'nin aksine çok daha aktif davranarak hava harekâtı yapmaktan çekinmemiştir.¹⁵⁸ Suriye konusu çalışmanın üçüncü bölümünde daha da detaylı ele alınacaktır.

Ortadoğu konusunda gerek Çeçen meselesi gerekse ekonomik nedenler açısından Rusya Federasyonu dış politikasının pragmatist tarafının öne çıktığı görülmektedir.

1.3.4.6. İran İlişkileri

Soğuk Savaş'ın bitiminin ardından dünya sisteminin tek kutuplu hale gelmesi ABD'nin istediği bölgede dilediğince hareket etmesi özellikle de Orta Asya bölgesine

¹⁵⁶ Sedide Kayrak, "Rusya Federasyonu'nun Ortadoğu Politikası", **BİLGESAM**, 27.02.2012, (Çevrimiçi) <http://www.bilgesam.org/incele/103/-rusya-federasyonu%27nun-ortadogu-politikasi/#.XBm2NfZuJv0> , 19.12.2018.

¹⁵⁷ İlyas Kemaloğlu (Kamalov), **Rusya'nın Ortadoğu Politikası**, ORSAM, Rapor No:125, Temmuz 2012, (Çevrimiçi) http://orsam.org.tr/d_hbanaliz/2012714_rapor125.pdf , 19.12.2018.

¹⁵⁸ Mehmet S. Dilek, **Rusya Federasyonu-Suriye İlişkilerinin Temelleri**, Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt.16, Sayı.2, 2017, (Çevrimiçi) <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/328659> , 19.12.2018.

de gözünü dikmesi tıpkı Çin ve Rusya gibi İran'ı da rahatsız etmektedir.¹⁵⁹ Dolayısıyla bu durum iki ülkenin ortak çıkar doğrultusunda hareket etmesine neden olmaktadır. Rusya, İran'ın Batı ile olan sorunlarından dolayı yalnızlaşmasından yararlanmak istemiştir. Özellikle ekonomik açıdan bakıldığında Rusya'nın silah sattığı ülkeler arasında İran, 3. sırada yer almaktadır. Ayrıca Orta Doğu'ya yakın olan İran, Rusya için bölgede etkinlik kurabilmesi adına önemlidir.¹⁶⁰

Ancak bakıldığında bu iki ülkenin bütün çıkarları ortak değildir. Özellikle Orta Asya ve Kafkasya konusunda aralarında rekabet de söz konusudur. İran, Hazar bölgesindeki petrolün geçiş yolu olarak kendi ülkesinin kullanılmasını istemektedir. Rusya ise buna razı olmadığı gibi İran'ın Azerbaycan'a baskı uygulamasına da izin vermemektedir. Yalnızca geçiş yolları değil aynı zamanda da Hazar'ın statüsün konusunda da fikir ayrılıkları söz konusudur.¹⁶¹ İran Hazar konusunda uygulandığı taktirde yüzde 20.4'ünün kendisine ait olacağı için eski anlaşmaların geçerli olmasını istemektedir.¹⁶²

Bunların yanı sıra Rusya, ülkesinde Müslüman nüfusun olması sebebiyle Radikal İslam endişesi duymakta ve bu konuda İran'la değil ABD'den yana bir tutum sergilemiş olsa da daha sonra İran'la beraber radikalleşmenin önünü alma konusunda bir yol belirlemiştir. Bu bağlamda karşılıklı bir çıkar gözetken iki ülke 1993 yılından itibaren İran'ın ihtiyacı olan silahı Rusya'nın karşılaması karşısında İran da radikalleşme konusunda önlem alacaktır. Rusya, nükleer programı konusunda Batı dünyasından tepkiler artana kadar İran'ı desteklemiştir. Rusya BM'de İran'a yapılacak yaptırımlar konusunda veto hakkını kullanmaması sebebiyle İran'ın güvenini sarssa

¹⁵⁹ Emel Kahraman, **Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Rusya Federasyonu-İran İlişkileri**, Güvenlik Stratejileri, 2012, sayı,24, s. (Çevrimiçi) <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/264330> , 15.12.2018.

¹⁶⁰ Salih Yılmaz, "Rusya'nın İran Politikası ve Türkiye ile Olan İlişkilere Etkisi", **İRİAM**, 21.01.2017, (Çevrimiçi) <https://iramcenter.org/rusya-nin-iran-politikasi-ve-turkiye-ile-iliskilere-etkisi/> , 15.12.2018.

¹⁶¹ M. Vedat Gürbüz, **Kafkasya'da Siyaset: Çatışma Ortamı ve Taraf Güçler**, Kadim Yayınları, 2012., s. 367.

¹⁶² Sedat Laçiner, Hasan s. Özütem, "Hazar Enerji Kaynakları: Enerji- Siyaset ilişkisi ve Türkiye", **Orta Asya& Kafkasya'da Güç politikası**, Ed. M. Turgut Demirtepe, Ankara, USAK, 2008, s. 106

da Hasan Ruhani ile beraber nükleer iş birliği konusunda yeni adımlar atılmış ve bu şehirde iki tane nükleer santralin inşası konusunda anlaşma sağlanmıştır.¹⁶³

Görüldüğü üzere Rusya Federasyonu SSCB kadar etkin olamasa da bölgeler üzerinde gerek ekonomik olarak daha üstün olmasının avantajını ve petrolün gücünü kullanarak gerekse kültürel yakınlıklarını kullanarak nüfuz sağlamaya çalışmaktadır. Böylece Batı blokunun bu bölgeleri tamamen etkisi altına almasının önüne geçmektedir. Çalışmanın devamında ise Rusya Federasyonu'nun büyük güçler ile ilişkilerine değinilecektir.

1.3.5. Rusya Federasyonu'nun Büyük Güçler ile İlişkileri

Sovyetler Birliği dağılmadan önce iki kutuplu dünyada karşı kutupta yer alan ve ciddi bir rekabet halinde bulunduğu Batı bloku şeklinde tek bir çatı halinde toplanabilecek olan güçlerle ilişkilerin Rusya Federasyonu döneminde nasıl ilerlediği önemli konudur. Bunun yanı sıra Batı bloku gibi tamamen ayrı kutuplarda yer almasa da birtakım rekabet alanlarının olduğu Çin ile olan ilişkilerinin de irdelenmesi gerekmektedir. Çalışmanın bu bölümünde Rusya Federasyonu kurulduktan sonra dünyada söz sahibi olan ABD, AB, NATO ve de Çin gibi büyük güçlerle ilişkilerinin nasıl geliştiğine değinilecektir.

1.3.5.1. ABD İlişkileri

Sovyetlerin yıkılışının ardından çıkışı arayan Rusya, yukarıda da bahsedildiği gibi Yeltsin döneminde Batı'yla arayı iyi tutma yolunu seçmiştir. Buna karşılık ABD de geçmişin kinini sürdürmek yerine yeni ülkeyi yanına çekmek stratejisini izlemiş gerek ekonomik gerek se siyasal açıdan yardım etme eğiliminde olmuştur. Hatta Kiev'de bir konsolosluk açmıştır. Ancak ABD, Rusya'nın beklentisini ekonomik anlamda yeterince karşılamadığından üstelik Rusya'nın menfaatiyle ters düşen NATO'nun doğuya doğru genişlemesi, Yugoslavya'ya olan baskısı gibi birçok tavrı daha önce de sözüne ettiğimiz gibi Rus kamuoyunda Yeltsin'in ve Batıcılığın gözden düşmesine ve karşıt seslerin yükselmesine sebep olmuştur.¹⁶⁴

¹⁶³ Kahraman, **a.g.m.**, (Çevrimiçi) <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/264330> , 15.12.2018.

¹⁶⁴ Hekimoğlu, **a.g.e.**, s. 225- 228.

ABD açısından bakıldığında ise Soğuk Savaş'tan galip çıkan taraf olarak bu ülkeyi kendisine denk görmese de yörüngesinden tamamen dışlamak yerine Batı Bloku'na adapte etme gibi bir tutum sergilenmiştir. Ancak Rusya yeniden ayağa kalkış belirtileri denilebilecek doktrinleri ilan etmesiyle birlikte bu sistemde ben de varım diyerek ABD'ye kolay lokma olmadığının da mesajını vermiştir. Görünene göre bölgedeki enerji kaynakları o kadar da kolay yönetilmeyecek ve Rusya eskisi gibi güçlü olmasa da hala ABD'nin rakibi olmayı sürdürecektir. Bu süreçte ABD, Hazar petrollerinin nakli için ürettiği çözüm önerilerinde İran'dan farklı olarak Rusya'yı dışlamamıştır ancak Rusya'nın Çeçenistan konusundaki tutumundan rahatsızlığını belirtmiş yine diğer konular da kendi menfaati de söz konusu olduğundan görmezden gelmeyi seçmiştir.¹⁶⁵

İkili ilişkilerin yakınlaşmasına sebep olan ortak menfaatler ya da ortak sorunlar denilebilecek konulardan biri de özellikle 11 Eylül terör saldırılarıyla birlikte Putin'in yaptığı açıklamada iş birliği mesaj vermesi olmuştur. Putin, olayların ardından katıldığı bir televizyon programında bu iş birliğinin gerekliliğinden bahsederken yaşanan olaylardan suçluluk duyduğunu buna sebep olarak da iki ülke istihbaratının daha yakın çalışmamasını ve Rusya istihbaratının önceden bilgi alamamasını göstermiştir.¹⁶⁶ Ancak bu saldırıların hemen sonrasında Amerika, geçmişte yapılmış olan Anti Balistik Füze anlaşmasından olası terör saldırıları ihtimali için füze savunma sistemine ihtiyaçları olduğunu ileri sürerek çekilme kararı almış bu durum Putin tarafından bir hata olarak değerlendirilmişse de fazla tepki gösterilmemiştir.¹⁶⁷

Tarih 2003'ü gösterdiğinde ABD'nin Irak savaşını başlatması üzerine Putin'den gelen ilk tepki bu savaşın siyasi bir hata olduğu ve bir an önce durdurulması gerektiği şeklinde olmuştur.¹⁶⁸ Bu tarihten sonra ilişkilere baktığımızda Bush ile Putin'in yaptıkları açıklamalarda örneğin Bush'un Rusya'daki demokrasinin

¹⁶⁵ Kamer Kasım, "ABD'nin Kafkasya Politikası: Enerji, Güvenlik ve Demokratikleşme", **Orta Asya& Kafkasya'da Güç politikası**, Ed. M. Turgut Demirtepe, Ankara, USAK, 2008, s.122.

¹⁶⁶ NTV, "Vladimir Putin: 11 Eylül'den Sonra Suçluluk Duydum", 07.11.2001, (Çevrimiçi) <http://arsiv.ntv.com.tr/news/117686.asp> , 06.12.2018.

¹⁶⁷ NTV, "ABD, Füze Anlaşmasından Çekildi", 13 Aralık, (Çevrimiçi) <http://arsiv.ntv.com.tr/news/124715.asp> , 06.12.2018.

¹⁶⁸ **Hürriyet**, "Putin: Irak Savaşı Siyasi Hata", 20.03.2003, (Çevrimiçi) http://bigpara.hurriyet.com.tr/haberler/genel-haberler/putin-irak-savasi-siyasi-hata_ID448741/ 09.12.2018.

gelişmesini istemesi üzerine Putin'in de altta kalmayarak önce ABD'nin kendi demokrasilerindeki eksikliklerini düzeltmesini istemesi ve '*Demokrasi dışarıdan ihraç edilemez. Demokrasi, bir ülkenin iç dinamikleri sonucunda ancak ortaya çıkabilir.*' gibi açıklamaları gerilimi tırmandırmıştır.¹⁶⁹ Bush, Tıpkı Irak'a operasyondan önceki yıl Putin'i arkadaş olarak tanımlaması ve Rusya ile samimi dostluk istediğini belirtmesi¹⁷⁰ gibi Doğu Avrupa'da füze kalkanı planına Rusya'dan gelecek olan tepkileri azaltmak için olsa gerek 'Rusya düşman değil' açıklamasını yapmıştır.¹⁷¹ Ancak Putin'in füze kalkanıyla ilgili Avrupa'ya hedefimiz olursunuz şeklinde göz dağı vermesinden de anlaşılacağı üzere bu konu Rusya'yı rahatsız etmiştir.¹⁷²

Putin ile Bush'un yönetimleri döneminde başlayan bu kriz ortamı, Obama'nın başkan seçilmesi ve önceki yönetimden çok farklı politikalar izlemeye başlamasıyla dağılmıştır. Yeni başkan İran'ın uzun menzilli füzeleri üretmesinin uzun süreceği düşünüldüğünden bu projenin gereksiz olduğunu belirterek Rusya'yı yanına çekmeyi amaçlamıştır. Keza Medvedev de bunun gerçekleşmesi halinde İran'a uygulanılma ihtimali olan yaptırımlara destek olacakları gibi bir izlenim yaratmıştır.¹⁷³ Ancak 2009 yılında Obama'nın söylediklerine karşın 2015 yılına gelindiğinde Lavrov'un 'Görünen o ki Obama yalan söylüyormuş' demesinden de anlaşılacağı üzere sorun çözülmemiştir.¹⁷⁴

Obama döneminin bitiminin ardından ABD'nin yeni başkanının Trump olmasıyla birlikte Soğuk Savaş döneminde yapılmış anlaşmalardan biri olan 'Anti Balistik Füze Anlaşması'nın kaldıran Bush'un devamı niteliğinde Trump da yine o dönemde nükleer savaşın çıkması riskinin önünü almak için imzalanmış olan Orta

¹⁶⁹ **Hürriyet**, "Bush ve Putin Arasında Soğuk Savaş", 08.05.2005, (Çevrimiçi) <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/bush-ve-putin-arasinda-soguk-savas-317830> , 09.12.2018

¹⁷⁰ **Hürriyet**, "Bush'tan Putin'e Lakap", 20.05.2002, (Çevrimiçi) <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/bushtan-putine-lakap-73112> , 09.12.2018.

¹⁷¹ **Hürriyet**, "Bush: Rusya Düşman Değil", 05.06.2007, (Çevrimiçi) <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/bush-rusya-dusman-degil-6650849> , 09.12.2018.

¹⁷² **Haberler.com**, "Putin: Hedef Olursunuz", 04.06.2007, (Çevrimiçi) <https://m.haberler.com/putin-hedef-olursunuz-haberi/> , 09.12.2018.

¹⁷³ Gürbüz, **a.g.e.** s. 396-399.

¹⁷⁴ **BBC Türkçe**, "Rusya: Obama Füze Kalkanı Konusunda Yalan Söylemiş", 05.08.2015, (Çevrimiçi) https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/08/150805_lavrov_obama , 10.12.2018.

Menzilli Nükleer Anlaşması'ndan (INF) çekileceğini açıklamıştır. Rusya bu adımı 'çok tehlikeli'¹⁷⁵olarak tanımlamıştır.

Amerika ve Rusya arasında bir başka rekabet alanı da Kafkasya'daki enerji kaynaklarıdır. Özellikle de Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol hattına verdiği destekle amaçladığı şey bölgede Rusya'nın hatta İran'ın etkisini azaltmaktır. ABD aynı zamanda milli güvenliği açısından da önemsedığı bölgedeki ülkelerin demokrasi ve serbest Pazar konusunda gelişme kaydetmesini ve transatlantik projelere katılmasını arzu etmektedir. Bu uğurda bölge ülkelerine maddi ve askeri yardımlarda bulunmaktan kaçınmamaktadır.¹⁷⁶

ABD ve Rusya SSCB döneminden çok farklı bir döneme geçmiş ve de iki ülke arasındaki diyalog çok daha ileri bir seviye gelmiş olsa da Rusya'nın hayati dediği konular ABD'nin çıkarlarıyla kesiştiğinden bu dostluk çok daha yüksek menfaatler olmadıkça yüzeysel kalmaya mahkumdur. İleride değinilecek olan Rusya'nın spesifik sorunlarının altında dahi aslında ABD ile olan rekabetin izleri mevcuttur.

1.3.5.2. AB Politikası

Rusya Federasyonu, Avrupa Birliğine üye olmamasına rağmen 1994'ten itibaren Ortaklık ve İş birliği Anlaşması ile birlikte taraflar için önemli konulardaki görüşlerin paylaşılacağı bir ortam mevcuttur.¹⁷⁷ Ancak günümüze gelene kadarki süreçte ikili ilişkilerin gerildiği hatta yaptırımlara varan süreçlerin yaşandığını da belirtmemiz gerekmektedir. Örneğin Avrupa parlamentosunda siyasi grupların 494 adet evet toplanan karar tasarısında AB'den Rusya ile olan ilişkilerini gözden geçirilmesi istenmiştir. Buna neden olarak da Rusya'nın demokratik kurallara, uluslararası hukuka aykırı davranması gibi dayanaklar gösterilmiştir. Hatta AB Komisyonu'na Moskova'nın saldırganlığının önünü almak için politikalar üretilmesi için çağrıda bulunmuştur¹⁷⁸

¹⁷⁵ BBC Türkçe, (Çevrimiçi) <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-45931917> , 11.12.2018.

¹⁷⁶ Gürbüz, a.g.e. s. 414-417.

¹⁷⁷ Hekimoğlu, a.g.e., s.215.

¹⁷⁸ Sputnik Türkiye, "AP, AB'den Rusya ile İlişkileri Gözden Geçirmesini İstedi", 10.06.2015, (Çevrimiçi) <https://tr.sputniknews.com/avrupa/201506101015937310/> , 22.12.2018.

Yalnızca AB tarafından değil aynı zamanda Rusya tarafında oluşan Avrasyacı akımı da göz önünde bulundurursak ortaklığın yanı sıra karşılıklı restleşmelerin de söz konusu olduğunu görebiliriz. Yine AP'nin Rus medyasının AB aleyhine propaganda yapmasına önlem kararı alması sebebiyle Putin'den AB'nin demokrasi anlayışına eleştiri gelmiştir.¹⁷⁹

Rusya-AB ilişkilerine baktığımızda enerji alanında, Rusya'nın AB'nin kendisine muhtaç olduğunu bilerek hareket ettiğini ve bu durumu dış politikada da koz olarak kullandığı söylenebilir. Ticarete baktığımızda özellikle 2012 yılında AB'nin bu ülkeden ihracatının 123,2 milyar avro ya ithalatının da 213,2 milyar avroya ulaşması sonucunda Rusya AB'nin en çok ithal ürün aldığı 2. olurken, AB ise Rusya'nın en önemli ithalat ve ihracat ortağı haline gelmiştir.¹⁸⁰

Rusya kendisini hem Avrupalı görmekte hem de AB'nin kendisine olan tutumlarından dolayı dışlanmış hissetmektedir. Ancak Rusya'nın en büyük geçim kaynaklarından biri AB ile enerji alanındaki alışverişidir. Bu durumda karşılıklı bir bağımlılık söz konusudur. Dolayısıyla ABD'ye olduğu kadar mesafeli olabileceği ortam bulunmamaktadır.

1.3.5.3. NATO ile İlişkiler

Sovyetler Birliği, İkinci Dünya Savaşı'nda Naziler ile olan mücadelede oldukça etkili olmuş ve savaş bittikten sonra da kendisini yeni konjonktürde ABD'nin karşısında bir cephe olarak konumlandırmıştır. ABD ise Sovyetlerin kendi ideolojisini çevresine de yayması ve ikinci bir kutup oluşturmamasından rahatsız olmuş ve Sovyetleri dünya için bir tehdit olarak algılamaya başlamıştır. Bunun için izlediği politikaların başında çevreleme gelmektedir. Yani ABD, özellikle de kendisi için çok önemli bir bölge olan Ortadoğu'ya inişini engellemek için köprü vazifesi gören Yunanistan ve Türkiye'ye yardımlarda dahi bulunmuştur. Komünizmi kendi sistemine tehdit olarak algılayan ABD, diğer ülkelere yayılmasının önüne geçme çabaları içerisindeyken 1948

¹⁷⁹SuperHaber, "Putin'den Avrupa Birliği'ne Sert Eleştiri", 23.11.2016, (Çevrimiçi) <https://www.superhaber.tv/putinden-avrupa-birligine-sert-elestiri-haber-33028> , 22.12.2018.

¹⁸⁰ Yeliz Şahin, "Stratejik Ortaklık ile Stratejik Rekabet Arasında Rusya-AB ilişkileri", İKV, 2013, (Çevrimiçi) [https://oldweb.ikv.org.tr/images/upload/data/files/ikv_degerlendirme_notu-74\(1\).pdf](https://oldweb.ikv.org.tr/images/upload/data/files/ikv_degerlendirme_notu-74(1).pdf) , 11.12.2019.

yılında Çekoslovakya’da komünist bir darbe gerçekleşmesinde parmağı olan Sovyetlerin Batı Berlin’i de kuşatması üzerine daha büyük çapta önlem almaya doğru gitmiştir. Neticede bu süreç Kuzey Atlantik anlaşmasına götürmüş ve 4 Nisan 1949 yılında da ABD’nin başkenti olan Washington’da atılan imzalar sonucu artık taraf ülkeler arasında birçok yönden sıkı bir iş birliği taahhüt edilmiştir. Anlaşmada en dikkat çeken madde üye ülkelerden birine yapılacak bir saldırının hepsine yapıldığını sayan 5.maddedir.¹⁸¹

NATO ile Rusya Federasyonu ilişkileri SSCB döneminden farklılık gösterse de temelde güvensiz bir ilişki mevcuttur. Bunun sebebi olarak; NATO’nun eski Sovyet döneminde bir nevi kendi kuruluşuna karşı bir manevra olan Varşova paktı ülkelerini kısılcasına almasıyla eski gücüne ve etki alanına kavuşma hayalleri kuran Rusya’nın tepkisini çekmesi ve ilişkilerinin gerilemesine sebep olması gösterilebilir. Putin’in kurduğu ‘Mademki NATO bizi istemiyor, biz de NATO’nun sınırlarımıza yaklaşmasını istemiyoruz’ cümlesinden anlaşılabilceği üzere atılan adımlar karşılıklı bir güvensizlik ve rahatsızlık olduğunu gösteriyor öyle ki bu genişlemeye karşı Beyaz Rusya ile beraber NATO karşıtı askeri anlaşma ile önlem alma yoluna dahi gidilmiştir.¹⁸²

Ancak Rusya Federasyonu tarih itibarıyla tamamen NATO’ya karşı koyabilecek güçte değildir. Bu yüzden de aşağıda da değinileceği gibi karşı taraftan gelecek olumlu adımları geri çevirmemiştir.

Rusya, yeni kurulduğunda umudunu Batı’ya bağladığı için her ne kadar genişleme politikasından rahatsız olsa da NATO’nun ‘Barış için Ortaklık’ (BİO) projesi için davetine katılmıştır. NATO, Rusya’nın ilişkileri resmileştirme isteğine 27 Mayıs 1997’ de Kurucu Senet’e atılan imzalarla Avrupa’nın güvenliği konusunda seni dışlamıyoruz anlamına da gelecek şekilde yanıt vermiştir. Ancak bu olumlu adıma karşın Rusya’nın, NATO’nun alacağı kararlarda veto hakkı bulunmayıp yalnızca danışılan pozisyonu olacaktır. Bakıldığında ilişkileri için olumlu adımlar atılıyor gibi gözükse de NATO, Balkanlarda olan karışıklıklara müdahale edince Rusya kendisinde

¹⁸¹ Kesgin, **a.g.e.**, s.3-6.

¹⁸² Mikail, **a.g.e.**, s.139-140.

hali hazırda bulunan Çeçen sorunundan dolayı benzer bir hamleyle karşılaşma ihtimalinden rahatsızlık duyarak tepki göstermiş böylece ılımlı hava iki yılın ardından Mart 1999'da tersine dönmüştür. Ancak ilişkilerin gerilme sebebi olan Balkanlardaki Yugoslavya krizinde kendi başına gelme korkusu yüzünden gerilen ilişkiler yine başka bir kendi başına gelme korkusuyla düzelmiştir. Yani 11 Eylül olayları sonrası yaşanan terör olaylarının kendi topraklarında da yaşanması korkusu sonucu ortak bir kınama bildirgesi Rusya-NATO Daimi Ortaklık Konseyi vasıtasıyla açıklanmış daha sonra da birtakım görüşmeler gerçekleştirilmiştir.¹⁸³

Yukarıda bahsedilen NATO'nun genişlemesi konusunu daha da açmak gerekirse eğer NATO bu genişlemeyi öncelikli olarak birinci dalga denebilecek Polonya, Çek Cumhuriyeti ve de Macaristan olarak gerçekleştirilmiş yani bu ülkelerin NATO'ya katılımıyla birlikte Rusya sınırlarına daha da yaklaşılmış bu ilerlemenin artmasından endişe duyan Rusya'da bu olay, çevrelendikleri şeklinde algılanmıştır. Bunun sonucu olarak da ülkede Avrasyacı kesimin eli güçlenmiştir. NATO'yu tehdit olarak algılayan ülkede yeniden süper güç olma düşünceleri dile gelmeye başlamış, BDT'yi askeri bir ittifaka dönüştürme hamlesinin yanı sıra AKKA'dan çekilme resti ve de START Anlaşmasını onaylamama gibi kozları kullanma yoluna gidilmiştir.¹⁸⁴ Birinci genişlemenin senaryosuna benzer bir şekilde ikinci genişlemenin öncesinde de birinci genişlemeden önce imzalanan Kurucu Senet'in yerini alacak yeni bir yapılanmaya gidilmiştir. 11 Eylül ardından 2002 yılında Roma'da yapılan toplantıda 'NATO-Rusya Konseyi' oluşturulmuş burada hedef olarak terörizm alınmış ve iş birliği daha da genişletilmiştir. Yine NATO'nun 5. Maddesinin artık Rusya'yı kapsamadığı kararı alınması da önemli bir husustur. Ancak tıpkı ilkinde ki gibi NATO, Rusya'nın ağzına bir parmak bal çalmaktan öteye gidememiş keza Rusya NATO'ya üye olmamıştır. Ayrıca NATO, Rusya'nın tepkisini çekecek olan ikinci dalga genişlemeyi başlatarak Romanya, Bulgaristan, Letonya, Slovenya, Litvanya, Estonya, Slovakya'yı birliğe davet etmiştir. Bu davet, 28 Mayıs'ta imzalanan 'NATO-Rusya

¹⁸³ Hekimoğlu, **a.g.e.**, s. 220-223.

¹⁸⁴ Kesgin, **a.g.e.** 44-46

Konseyi'nden çok geçmeden kasım ayında gerçekleşmiş ve Rusya'nın tepkisini çekmiştir.¹⁸⁵

Yukarıda bahsettiğimiz üzere Türkiye ABD'den yardım dahi almış Batı blokuna dahil olan bir ülke olarak NATO'nun da önemli bir gücüdür. Rusya Federasyonu'nun NATO ile ilişkilerindeki tutumunun Türkiye ile ilişkilerine nasıl yansıdığı önemli bir konudur. Bu sebeple çalışmanın ikinci bölümünde Türkiye-Rusya Federasyonu ilişkileri NATO bağlamında ayrıca incelenecektir.

1.3.5.4. Çin İlişkileri

Rusya Federasyonu'nun kurulduktan iki gün sonra 27 Aralık 1991 tarihinde Çin tarafından tanınmasıyla birlikte iki ülke arasında ikili ilişkiler başlamıştır. Yeltsin'in 1992 yılı son dönemlerinde Çin'e yaptığı ziyarette anlaşılmıştır ki iki ülke birbirlerini dost olarak görmüş hatta Çin'den Başkan Jiang Zemin'in iadeyi ziyareti ile iş birliği ve ortaklık vurguları yapılmıştır. Daha sonraki ziyaretlerde artık stratejik bir koordinasyon ortaklığı kararına varılıp başka bir ülkeyi hedef almayacak şekilde bütün alanlarda iki ülkenin de eşit yarar sağlaması prensibini benimsenmiştir.¹⁸⁶

Ancak bu iki ülke arasında hiçbir sorun olmadığı da söylenemez örneğin sınır sorunun yanı sıra Çin göçmenleri sorunu mevcuttur. Yine de Rusya büyük güç olma konusunda kararlı olan bu ülkeyi stratejik olarak önemsemektedir. Özellikle Batı'nın hegemonyasına karşı birbirlerini destekleyeceklerdir.¹⁸⁷

Rusya'ya yapılan ikinci ziyaret sonucunda Çin-Rus Dostluk, Barış ve Kalkınma Komitesi kurularak bu ilişki resmi olarak da ilan edilmiştir. Ortak endişe olan Orta Asya'daki ülkelerin Batı'nın etkisine girme tehlikesi üzerine 26 Nisan 1996 tarihinde önemli bir adım atılmış Rusya ve Çin'in yanı sıra bölge ülkelerinden Kazakistan, Tacikistan ve Kırgızistan'ın dahil olduğu Şanghay Beşlisi ismiyle anılacak olan yapı, imzalanan 'Sınır Bölgelerinde Karşılıklı Güvenin Derinleştirilmesi

¹⁸⁵ Kesgin, **a.g.e**, s.52-53.

¹⁸⁶Barış Adıbelli, "Rusya'nın Uzak Asya Politikası", **Rusya'nın Doğu Politikası**, Ed. Sezgin Kaya, Bursa, Ekin Yayınevi, s. 372- 373.

¹⁸⁷ Hekimoğlu, **a.g.e.**, s. 236-237.

Antlaşması' ile kurulmuştur. Nitekim sahip olduğu enerji kaynakları sebebiyle bölgenin boş bırakılması söz konusu değildir.¹⁸⁸

Enerji kaynaklarının en az ABD kadar Çin için de mühim olduğu düşünüldüğünde Orta Asya hem kendi sahip olduğu kaynaklar hem de Orta Doğu'ya ulaşma açısından bağlantılı olması sebebiyle önemli bir bölgedir. Rusya ile ABD'ye karşı bir hareket etse de uzun vadede bakıldığında aslında bölgede bu iki ülke birbiriyle rakip halindedir. Çin, petrol tüketimi bakımından listenin başında yer alması sebebiyle bölgeye Rusya'dan farklı yaklaşmaktadır. Rusya'nın hala bölgeyi arka bahçesi olarak görüyor olması Çin'in işini kolaylaştırmaktadır. Ancak ABD'nin 11 Eylül sonrası bölgeye girmesi bu iki ülkenin rekabetini arka plana itip öncelikli hedef olarak ABD'yi ekarte etme noktasında birleşmesine sebep olmuştur.¹⁸⁹

Putin döneminde Çin ile Rusya ilişkileri yine ABD'nin ortak düşman olmasından kaynaklı bir iş birliği ile devam etmiştir. Özellikle iki ülkeyi de tedirgin eden ve zor duruma sokan; Rusya'nın Çeçenistan, Çin'in ise Uygur Özerk bölgesi ile sorunlarında ABD'nin Kosova'ya insani müdahale adı altında yaptığı müdahalenin benzerinin kendi başlarına da gelmesidir. Bu sebeple Çin, Rusya'nın yanında yer alıp meselenin iç mesele olduğunu savunmuş ve diğer ülkelerin karışmasını doğru bulmamıştır.¹⁹⁰

Görüldüğü üzere ABD'nin politikası bu iki ülkenin politikasını da doğrudan etkilemektedir. Putin'in üçüncü kez başkan seçilmesinin ardından Asya'ya yönelişinin artmasının arkasında Obama'nın yaptığı bir konuşmada ABD'nin Asya-Pasifik bölgesinde ben de varım mesajı vardır. Açıkçası Rusya açısından bakıldığında Avrupa'da yaşadıkları çevrelenmenin Asya'da da yaşanacağı endişesi hakimdir. Bu durum sadece Rusya'yı değil elbette Çin'i de rahatsız etmiş hatta 2012 yılında devlet başkanı olan Jinping ilk yurtdışı ziyaretini Rusya'ya yaparak başta ABD olmak üzere dünyaya da ikili ilişkilerde ilerlenecek yol bakımından bir mesaj vermiştir.¹⁹¹ Bu mesajın

¹⁸⁸ Adıbelli, **a.g.m.**, s.374.

¹⁸⁹ Hatipoğlu, **a.g.m.**, s. 8-10.

¹⁹⁰ Adıbelli, **a.g.m.**, s. 387.

¹⁹¹ Adıbelli, **a.g.m.**, s.397-398.

devamı niteliğinde ise 2018'in Eylül ayında Rusya'nın tarihindeki en yüksek katılımlı askeri tatbikatına Çin'in de dahil olmasından söz edilebilir.¹⁹²

Sonuç olarak, Rusya Federasyonu'nun Avrasyacılık politikasının gereği olarak Batı'nın tek kutup olmasına direndiği ve bu direnişte ortaklarından birinin Çin olduğu aşikardır ancak Avrasya bölgesi konusunda Rusya'nın kendisinde gördüğü liderlik vasfı önünde Çin'in de engel teşkil ettiği ve bu konuda yeterince güçlendiğinde gizli rekabetin daha açık yaşanma ihtimali de ortadadır.

1.3.6. Rusya Federasyonu'nun Spesifik Dış Sorunları

Rusya Federasyonu, eski nüfuz alanlarından Gürcistan, Ukrayna ve Hazar gibi bölgelerde kriz haline gelen bir takım dış sorunlar yaşamıştır. Bunlar diğer ülkelerle olan ilişkilerini de etkilemiştir. Çalışmanın bu bölümünde Rusya Federasyonu'nun yaşadığı spesifik dış sorunlarına ve bu sorunlarda izlediği politikalara değinilecektir.

1.3.6.1. Hazar'ın Statüsü Sorunu

Sovyetler birliğinin dağılmasının ardından ortaya çıkan bir diğer sorun Hazar'da yer alan enerji kaynaklarının nasıl paylaşılacağıdır. Daha önce sadece iki ülkenin hak iddiası olan bu bölgeye artık yeni ortaklar çıkmıştır. Bu durum SSCB döneminde bölgeden geçecek enerji hatlarının kendi ülkesinden geçmesi kozunu elinde bulunduran Rusya'yı elbette rahatsız etmektedir. Hazar'da artık Azerbaycan, Kazakistan ve de Türkmenistan devletlerinin de kıyılarının olması eskiden yapılan paylaşımı gözden geçirmeyi, kartları yeniden dağıtmayı gerektirmiştir.¹⁹³

Hazar'ın deniz mi yoksa göl mü olduğu bölgedeki enerji kaynaklarının paylaşımı konusunda en önemli husus haline gelmiştir. Bu durumda devreye uluslararası hukuk girmeli ve deniz hukukunun konuya nasıl yaklaştığına bakılmalıdır. En güncel belge olarak; 1982 yılında Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi'nin 122. maddesindeki teknik açıklamaya göre, yarı kapalı deniz statüsünün sahibi olması için dar bir boğaz da olsa başka bir denize ya da okyanusa

¹⁹² Habertürk, "Rusya'nın En Büyük Askeri Tatbikatı Başladı!", 11.09.2018, (Çevrimiçi) <https://www.haberturk.com/rusyanin-en-buyuk-askeri-tatbikati-basladi-2137885>, 14.12.2018.

¹⁹³ Mustafa Gökçe, "Tarihsel Perspektiften Rusya'nın Hazar Denizi'ne Olan İlgisi ve Bölge Politikaları", **Rusya'nın Doğu Politikası**, Ed. Sezgin Kaya, Bursa, Ekin Yayınevi, s. 294.

bağlantısı olması gerekmekte, kapalı deniz olması için ise en az iki ülkenin kara sularının içinde yer alması gerekmektedir. Bu durumda Hazar Don- Volga nehirleri ile Bafra körfezine bağlanıyor olması sebebiyle yarı kapalı deniz olarak görüldüğü taktirde Don Volga kanalları da Rusya'nın kontrolünden çıkıp bu sözleşmeye göre değerlendirilecektir. Rusya'nın bu durumu istemeyeceği açıktır. Bu sebeple Rusya, Hazar'ın göl olarak kabul edilmesinden yanadır.¹⁹⁴

Bu konudaki sürünceme 20 yılın ardından 2018 yılının ağustos ayında imza atma kararı alınmasıyla son bulmuştur. Müzakereler sonucunda Hazar'a kıyısı bulunan beş ülke, Hazar denizinde asker bulundurmayaacağı konusunda taahhütte bulunurken, kendilerine ait alanı 15 deniz mili sınırında belirlemiştir ancak balıkçıların avlanma alanı olarak bu mesafenin üzerine 10 mil daha koyulmuştur. Bu sınırın dışındaki kısımlar ise ortak alan olarak kabul edilmiştir. Sonuç olarak tahmini 50 milyar varil petrolün yanı sıra 9 trilyon metreküp doğalgaz rezervinin olduğu düşünülen bu enerji hazinesi artık deniz olarak kabul edilmiştir.¹⁹⁵

Hazar'ın statüsü sorunu çözülsün de Hazar'da bulunan enerji kaynakları üzerinde hala rekabet sürmekte ve bu durum gelirini önemli ölçüde enerjiden sağlayan Rusya için hayati bir konu olmaya devam etmektedir.

1.3.6.2. Gürcistan ile Sorunlar

Hem enerji koridoru hem de sınır güvenliği açısından Rusya'nın Gürcistan ile olan ilişkileri oldukça önemlidir. Bölgede yerleşmeye çalışan bir Amerika olduğu düşünüldüğünde Gürcistan'ın hangi tarafta yer alacağı bölgenin geleceğini etkileyecektir. Gürcistan, BDT içindeki ülkelerden biri olarak Rusya ile en çok problem yaşayan ülkedir. İki ülke birbirine karşılıklı ithamlarda bulunmaktadır. Örneğin Abhaz ve Oset sorunu olan Gürcistan bu konuda Rusya'nın karşı tarafı

¹⁹⁴ Muhammed Emin Kocaman, **Hazar Havzasının Hukuki Statüsü**, Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi, Cilt:9, Sayı:1, 2018, (Çevrimiçi) <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/416129> , 24.12.2018.

¹⁹⁵ **Habertürk**, "Hazar Denizi anlaşması imzalandı", 12.08.2018, (Çevrimiçi) <https://www.haberturk.com/hazar-denizi-anlasmasi-bugun-imzalaniyor-2099836#> , 25.12.2018.

desteklediğini Rusya da aynı şekilde Gürcistan'ın Çeçenleri desteklediğini ileri sürmektedir.¹⁹⁶

Rusya'nın karşısına Gürcistan ile ilgili çıkan bir başka problem de Rus askeri üssünün Gürcistan da bulunması meselesidir ki bu konu NATO ile aralarındaki ilişkiyi de etkilemektedir.¹⁹⁷ Bunun yanında Gürcistan, Rusya'nın müttefiki olan Ermenistan ile arasındaki bir engeldir.¹⁹⁸

İki ülkenin arasındaki gerilim, bağımsızlığın ilan edildiği ilk andan beri sürmektedir. Gürcistan'ın bağımsızlık sürecinin başındaki isim Gamsahurdiya'nın ülkedeki azınlıklara karşı sert bir politika izlemiş olması Rusya'nın eline koz olarak geçen bir süreci başlatmıştır. Ülkede iç karışıklıklar çıkmış Gamsahurdiya'ya darbe yapılmış ardından gelen Şevardnadze yaşanan karışıklıkların arkasında Rusya'nın olduğu düşüncesiyle sorunu çözmek için istemese de başta girmeyi reddettiği BDT'ye girmeyi kabul etmiş bunun ardından da Yeltsin ile 'Dostluk ve İyi Komşuluk' anlaşması imzalamıştır. Bu anlaşma ile Rusya, Gürcistan'daki askeri üstlerinin kalmasını da garanti altına almıştır. Bu durum Gürcistan'ın bağımsızlığını zedelediğinden durumdan hoşnut olmayan Şevardnadze, çözümü Batı'ya yönelmekte bulmuştur.¹⁹⁹

Ancak Rusya Federasyonu'nun yakın çevre politikası gereği bu bölgeye ne NATO'nun ne ABD'nin tesirinin olmasına izin vermeyeceği yine yakın çevre politikası gereği bunun için sert önlemler almaktan çekinmeyeceği çok geçmeden görülmüştür.

Gürcistan Abhazya'daki Rus barış gücü yerine NATO'nun yerleşmesinden yanadır. Ancak Abhazya da bulunan halkın yüzde 70'i Güney Osetya'da bulunan halkın yüzde 60'ının Rus vatandaşı olduğu düşünüldüğünde Rusya'nın buna izin vermek istemeyeceği aşıkardır. Her ne kadar Rusya bu konuda arabuluculuk rolünü üstlense de Güney Osetya'dan gelen Rusya Federasyonu'na bağlanma isteği sorunu

¹⁹⁶ Hekimoğlu, **a.g.e.**, s. 171-172.

¹⁹⁷ Kesgin, **a.g.e.**, s. 66.

¹⁹⁸ Yelda Demirağ, "Rusya Federasyonu'nun Güney Kafkasya Politikası", **Rusya'nın Doğu Politikası**, Ed. Sezgin Kaya, Bursa, Ekin Yayınevi, s. 252.

¹⁹⁹ Demirağ, **a.g.m.**, s. 253-254.

yine çıkmaza sürüklemektedir. Ancak BM üyesi olarak Rusya'nın bu konuda Güvenlik Konseyi kararlarına uyması gerektiğinden bunun gerçekleşmesi Gürcistan'ın iznine bağlıdır ki bu söz konusu değildir.²⁰⁰ Ayrıca Osetya konusunda Rusya'nın da çekindiği konu, kendisine bağlı Kuzey Osetya ile Gürcistan'a bağlı olan Güney Osetya'nın birleşip ayrı bir devlet olarak ortaya çıkması ihtimalidir.²⁰¹

Gürcistan'ın ilk iki başkanı Rusya'ya karşı bir tutum sergilerken 2003'te yapılan seçimlerin ardından olaylı bir şekilde başa geçen Saakaşvili farklı bir yol izlemiştir. Şevardnadze'nin kazandığı ancak daha sonra seçimlerde hile yapıldığı ileri sürülerek başkan seçilen Saakaşvili ABD'nin destek verdiği bir isimdir. Onun başa geçmesi ise Şevardnadze'nin yaptığı konuşma sırasında güller ile konuşmayı basan muhalefetin alınan olağan üstü hal kararına rağmen geri adım atmaması üzerine araya giren Rusya'yla yapılan görüşmeler sonucunda 23 Kasım'da yani silah yerine güllerin kullanılması nedeniyle adına 'Güller devrimi' denen bir süreç ile olmuştur.²⁰²

Saakaşvili, geldikten sonra da bölgede suların durulmaması, Güney Osetya'nın bağımsızlık ve Rusya ile birleşme talepleri üzerine 2008 yılının 8 Ağustos'unda operasyon düzenlemiş hatta 2 Rus savaş uçağını da düşürmüştür. Böylelikle 5 gün sürecek bir savaşın ilk adımını atmıştır. Sonrasında Rusya da bölgeye müdahale ederek Gürcü askerlerini oradan çıkarmak istemiştir. Avrupa'nın hemen yanı başında olan bu savaşın daha fazla büyümesini istememesinden dolayı arabuluculuk yapması üzerine ateşkes imzalanmış ancak Rusya, 26 Ağustos'ta Abhazya ve Güney Osetya'nın bağımsızlığını tanımıştır.²⁰³

Rusya'nın Gürcistan'a olan bu keskin tutumu Ukrayna krizinde göstereceği tutumun sinyallerini vermiştir. Daha sonra yaşanan ileride değinilecek Ukrayna krizinde de Batı'nın etkisi söz konusudur.

1.3.6.3. Ukrayna Krizi

²⁰⁰ Hekimoğlu, **a.g.e.**, s.177-178.

²⁰¹ Kasım, **a.g.m.**, s. 132.

²⁰² Hekimoğlu, **a.g.e.**, s.179-181.

²⁰³ **StratejikOrtak**, "2008 Osetya Savaşı Neden Çıktı?", 03.11.2015, (Çevrimiçi) <https://www.stratejikortak.com/2015/11/2008-osetya-savas-neden-ck.html> , 08.01.2019.

Bu iki ülke arasında var olan akrabalık ılımlı ilişkiler kurmak için yeterli olmamış olacak ki aralarında henüz çözülememiş ve her an sıcaklığını koruyan sorunlar mevcuttur. Krizlerin patlak vermesi ve gerilimin en üst seviyeye çıkması 2013 yılında Ukrayna'nın Avrupa ile imzalamak üzere olduğu anlaşmadan son anda dönmesiyle olmuştur. Bu olayın ardından AB yanlısı Ukraynalıların protestolara başlaması ve protestoların sert müdahaleler ile durdurulmaya çalışmasıyla gerilim daha da tırmanmıştır. Çalışma kapsamındaki konu ise anlaşmadan dönülmesinin nedeninin o dönemki Cumhurbaşkanı Viktor Yanukoviç'in AB'nin yerine önem verdiği ülkenin Rusya olmasıdır.²⁰⁴ Batı ile Rusya'nın hakimiyet mücadelesinin bir dalı da bu bölgede yaşanmaktadır ve başa geçen kişinin Batı yanlısı mı, yoksa Rusya yanlısı mı olduğuna göre gelişmeler olmaktadır. Daha önce 2004 yılında yaşanan 'Turuncu Devrim' de seçimlere hile karıştırıldığını düşünen Batı yanlısı tarafın eylemleri sonucu tekrarlanan seçimleri kazanan Yuşçenko'dur. Ancak bu uzun sürmemiş 5 yıl sonra tekrar Rusya yanlısı Yanukoviç oyların 48.5'ini alarak başa geçmiştir.²⁰⁵ Bu da bölgede neden bu kadar sorun çıktığının en büyük kanıtlarından biridir ki bu sonuca göre ülkenin yarısı bir tarafı diğer yarısı öbür tarafı tutmakta bu da kışkırtılmaya müsait gergin bir zemin hazırlamaktır.

“...Ukrayna'da seçimler döneminde Batı ve Doğu Ukrayna, Dineper'in sağ kıyısı ile sol kıyısı arasında mücadeleler sürmekteydi. Ukrayna'nın doğusu/Dineper'in sol kıyısı Rus ve Sovyet yanlısı görüşe sahiplerdir. Ukrayna'nın batısı/Dineper'in sağ kıyısı ise Ukrayna Milliyetçisi ve Batı yanlısıydı. Sol kanatta Rus dilini konuşan ve Rusya pasaportu taşıyan nüfus çoğunlukta idi. Buradaki halk, ülkenin batısına göre daha çok Rusya Federasyonu'na yönelik politika izlenmesi taraftarıdır. (Ancak, Ukrayna'nın Rusya ile birleşmesi düşüncesini buradaki nüfusun %50'si desteklemektedir.). Ülkenin batı kısmında yer alan Galiçino bölgesi (Lvov, Valınsk, İvano- Frankovsk, Trenpol vilayetleri) Ultra Ukraynacı ve Batıcı görüşe sahip olup, Rusya Federasyonu ile hiçbir ilişki kurulmaması taraftarıdır.”²⁰⁶

²⁰⁴ BBC Türkçe, “Beş Soruda: Ukrayna'da Neler Oluyor?”, 23.01.2014, (Çevrimiçi) https://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/01/140123_ukrayna_soru_cevap , 18. 01.2019.

²⁰⁵ CNN Türk, “Ukrayna'da Turuncu Devrim'in Sonu”, 08.02.2010, (Çevrimiçi) <https://www.cnntrk.com/2010/dunya/02/07/ukraynada.turuncu.devrimin.sonu/562698.0/index.html> , 20.01.2019.

²⁰⁶ Hekimoğlu, a.g.e., s. 202.

İşte bu arka planda gelişen olaylar 2013 yılında başlayan krizin de zeminini hazırlamıştır. Batı yanlısı taraf, AB ile ortaklık anlaşmasının imzalanmaması sonucu eylemlere başlamıştır. Ardından gelen istifayla bu sefer Rus kökenli olan Ukraynalıların ayaklanması üzerine Rusya'nın kendi pasaportunu taşıyan vatandaşları korumak sebebiyle Kırım'ı ilhak etmesine ve tüm dünyanın tepkisini üzerine çekmesine sebebiyet veren bir sürece gidilmiştir.²⁰⁷ Sonunda Ukrayna AB ile anlaşmayı imzalamış ve Rusya da birçok yaptırıma maruz kalmıştır.

1.3.6.4. Suriye Sorunu

Suriye, Rusya'nın Ortadoğu'daki en önemli bağının olduğu ülke olarak Rusya için vazgeçilmez konumdadır. Bu nedenledir ki Rusya, Esad'ın düşmemesi için çaba sarf etmiş ve dışarıdan müdahale yerine BM ile gerçekleşecek bir çözümünden yana olmuştur. Bunun en büyük sebebi birçok alanda tehdit olarak algıladığı ABD'nin bölgedeki etkinliğinin, çatışmaların önünü alma bahanesiyle olduğunu düşünmesindendir.²⁰⁸

Rusya, bölgede kendi sözünün de geçmesi adına bölgeye müdahil olmuş Lazkiye'de askeri kapasitesinde artış, hava harekâtı gibi hamlelerde bulunmaktan çekinmemiş hatta gerektiğinde BM'de veto hakkını dahi kullanmıştır.²⁰⁹

Rusya, Ortadoğu'da ABD ile olan mücadelesinde ve Akdeniz'e inebilmesinde Suriye'nin tek kozu olduğunu bilmekte bunun yanında Basra körfezinden Avrupa'ya giderek Rusya'nın hemen yanı başındaki Avrupa'ya yaptığı ve elini güçlendiren doğalgaz ihracatının avantajını bozacak olan boru hattının farkında olup buna izin vermek istememektedir. Ayrıca Rusya müttefiki Suriye'ye yardım etmediği ya da gücünün yetmediği durumda hem prestij hem de diğer müttefikleri açısından da güven kaybı yaşayacağını farkında olmasının yanı sıra bölgede Esad devrildikten sonra

²⁰⁷ **StratejikOrtak**, "Ukrayna Savaşı'nın 3 Yılı: Nedenler, Süreç ve Son Durum", 27.02.2017, (Çevrimiçi) <https://www.stratejikortak.com/2017/02/ukrayna-savasinin-3-yili.html> , 20.01.2019.

BBC Türkçe, "AB, Ukrayna ile Ortaklık Anlaşması İmzaladı", 21.03.2014, (Çevrimiçi) https://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/03/140321_ukrayna_ab , 20.01.2019.

²⁰⁸ Tepeyurt, **a.g.m.**, s.241.

²⁰⁹ Samet Yüce, **Rusya'nın Suriye'deki Varlığının Nedenleri**, Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Ocak 2016, Sayı:11 s. 280, 283, (Çevrimiçi) <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/309385> , 22.01.2019.

gelebilecek Radikal İslamcı bir yönetimin kendi ülkesindeki Müslüman nüfusa sirayet edebilme endişesini de taşımaktadır.²¹⁰

Tüm bu kaygıların ışığında Rusya 2015 yılında devam eden sorunda bir hamle daha gerçekleştirerek teröristlere hava saldırısı düzenleyip rüzgârın Esad'ın tarafından esmesini sağlasa da sivillerin de öldüğü yönündeki iddialarla karşı karşıya kalmıştır.²¹¹

Suriye konusu halen çözilememiş bir konu olarak dünya gündemini hala meşgul etmektedir. Bu konunun Türkiye açısından da önemi büyüktür. Çalışmanın üçüncü bölümünde Suriye sorununa Türkiye'nin yaklaşımına değinilecektir. Ardından da bu sorunun Türkiye-Rusya Federasyonu ilişkilerine nasıl yansıdığı irdelenecektir.

²¹⁰ Seda Türkoğlu, “Suriye, Rusya İçin Neden Önemli?”, **Sözcü**, 07.10.2015, (Çevrimiçi) <https://www.sozcu.com.tr/2015/dunya/suriye-rusya-icin-neden-onemli-952597/> , 22.01.2019

²¹¹ **BBC Türkçe**, “Grafiklerle: Suriye’de 8. Yılına Giren Savaş”, 15.03.2018, (Çevrimiçi) <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-43414137> , 22.01.2019.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE- RUSYA FEDERASYONU İLİŞKİLERİ

Çalışmanın bu bölümünde Türkiye-Rusya Federasyonu arasındaki gün geçtikçe gelişmekte olan ilişkilerinin başlangıcından itibaren nasıl seyrettiği ortaya konulmaktadır. İlk olarak Türk-Rus ilişkilerinin tarihine değinilmektedir. Ardından ise Rusya Federasyonu kurulduktan sonra başlayan ilişkiler, 2010 yılına kadarki süreçte temel sorunlar ve ortak noktalar şeklinde ele alınmaktadır. Son olarak da Türkiye'nin genel dış politikasının, Rusya Federasyonu ile ilişkilerini nasıl etkilediğine değinilmektedir.

2.1. Türk-Rus İlişkileri Tarihi

Etnik anlamda Türklerle önceden tanışıklığı olan Rusların, Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkileri ilk kez 1492 yılında kurulmuştur. Osmanlı önceleri yalnızca Rusya'daki Türkler üzerinden Moskova Knezliği ile ilişki geliştirmiş fakat oradaki Türkler bağımsızlığını kaybedip Çarlık Rusya'nın birer parçası olunca dolaylı olarak başlayan ilişkiler doğrudan ilişkiye dönüşmüştür. Ancak bu iki ülkenin çıkarlarının örtüşmemesi açısından yıldızları barışmamış ve tarih boyunca birçok kanlı savaş yaşamışlardır.¹

Bu savaşlar yaşanmaya başlamadan önce imaj açısından Osmanlının Ruslar tarafından algılanışına bakıldığında özellikle o dönemde Balkan ülkelerinin ve Avrupa ülkelerinin Rusya'ya yaptıkları ziyaretlerin etkisiyle pek de olumlu yönde olmadığı söylenebilir. Hatta Rus elçilerinin Osmanlı karşıtı kaynakları Avrupa'dan getirmesiyle beraber Moskova'da Osmanlı'ya karşı negatif tutum geliştirmeye neden olabilecek yayınlar yayınlanmış ancak tüm bunlar Çarlık yönetiminde etkili olmamıştır. Öyle ki 3. İvan tepkilere rağmen Osmanlı ile ilişki kurma yolunda bir politika tercih etmiştir.²

¹Selami Kılıç, **Türk-Sovyet İlişkilerinin Doğuşu**, y.y., Dergâh Yayınları, 1998, s.15.

²Svetlana Oreškova, "Osmanlı-Rusya İlişkileri: Bazı Yanlış Algılamalar ve Onların Üstesinden Gelmenin Yolları", **Türkiye Cumhuriyeti Rusya Federasyonu İlişkileri**, Ed. Haydar Çakmak, Mehmet S. Erol, Ankara, Barış Kitabevi, 2013, s. 4.

Aslında tarihe bakıldığında Osmanlının kendisi açısından çok önemli bazı hamlelerinin Rusya'nın dolaylı olarak ekmeğine yağ sürdüğü durumlar mevcuttur. Özellikle Osmanlının İstanbul'u fethi bu konuya verilebilecek en bariz örnektir. İstanbul, İslam dinini benimsemiş bir devlet tarafından yönetilmeye başlanınca Moskova Metropolitliği, kendisini İstanbul'dan ayırmış üstelik oradan kaçan prenses Sofya Paleogog ile evlilik gerçekleştiren 3. İvan sayesinde eli daha da güçlenmiştir hatta artık Moskova'nın İstanbul'un ardından 3. Roma olduğu görüşleri hâkim olmaya başlamıştır. Kendisini Bizans'ın devamı olarak görmeye başlayan 3. İvan imparatorluğun simgesi olan çift başlı kartal simge olarak kullanmaya dahi başlamıştır. 1458 yılında Moskova Metropolitliğinin bağımsızlığını seyreden süreçte 1480 yılında artık Tatarlara vergiyi ödemeyen ve böylece üzerindeki Tatar-Moğol hâkimiyetine son veren Ruslar, devamında da diğer Rus prensliklerini de kendisine bağlayarak daha da güçlenmiştir. Öyle ki Kazan Hanlığı dahi 1487'de bu güçlenişin karşısında Rus vesayetine dahil olmuştur. Bu sürecin sonunda 1492'de devlet unvanını kullanan 3. İvan yine yukarıda da bahsedildiği gibi Türk- Rus ilişkilerinin başlamasına neden 2. Bayezid'e mektup yazmıştır.³

Bu iki ülke arasında mektuplaşma, Kırım Hanı Mengli Giray üzerinden gerçekleşmiş olup mektupta 3. İvan ticari ilişkiler kurma talebinden bahsetmiştir. Bayezid da Kırımdaki Rus elçisine olumlu bir cevap iletmiş bunun üzerine Mengli Giray Osmanlı'ya elçi göndermesini önermiştir. Neticede 1497 yılında 3. İvan Michail Pleşçeyev'i göndermiş ancak 2. Bayezid bu elçiyi nezaketsiz bulmuştur.⁴ Daha sonra yaşanan gelişmeler ise ilişkilerin giderek kötüye gitmesine neden olmuştur. Özellikle artık Rusların Kazan ve Astrahan' a göz dikmesi üzerine Osmanlı'dan tepki gören Ruslar ülkeye elçi yollamış fakat barışın olması için yapılan görüşmeler sonucunda Osmanlı'dan son söz Kazan ve Astrahan'ın Müslümanlara iadesi hatta Çar'ın kendisine tâbi olması yönünde olmuştur.⁵

³ Fatih Özbay, "Tarihsel Süreç İçerisinde Ruslar ve Rusya", **Rusya Stratejik Araştırmaları- 1.**, Ed. İhsan Çomak, İstanbul, TASAM Yayınları, 2006, s.18

⁴ Mehmet Saray, **Türk-Rus Münasebetlerinin Bir Analizi**, 2. Baskı, İstanbul, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2004, s. 21- 22.

⁵ Saray, **a.g.e.**, s.35.

Neticede anlaşma sağlanamadığından 1569 yılında Osmanlı ile Ruslar ilk kez karşı karşıya gelmiş ve Osmanlı, Kırım Tatarlarıyla beraber düzenlediği seferler ile Ruslara kayıplar yaşatmıştır.⁶ Bu aynı zamanda Ruslar ile tarih boyunca yaşanan savaşların da başlangıcı olmuştur.

Bunun dışında Kiev'i işgal etmesi nedeniyle Osmanlı, Çarlık Rusya'ya sefer düzenlemiştir. 1677-1678 yıllarında gerçekleştirilen Çehrin ya da Çihrin denilen bu severde Osmanlı Rus ve Lehleri yenmiştir. Bu galibiyetin ardından Rusların bir daha bu bölgede var olmalarını istemediklerinden Çehrin kalesinin yıkılmasını da istemişlerdir. Neticede 1681 yılında Osmanlı ile Çarlık Rusya arasında ilk kez bir antlaşma imzalanmıştır. Kırım hanının araya girmesi vesilesiyle imzalanan bu antlaşma tarihe Bahçesaray Antlaşması olarak geçmiştir.⁷

Ancak bazı kaynaklarda bu antlaşmanın doğrudan bir antlaşma olmadığı Kırım Hanlığı üzerinden yapılmış bir antlaşma olduğu belirtilmektedir. Bunun yanında yine Osmanlı ile Çarlık Rusya'nın karşı karşıya geldiği bir diğer olay denizlerin ticaretteki önemini kavrayan Petro'nun Karadeniz'deki konumu oldukça önemli olan Azak kalesini kuşatması ve bu sürecin ardından 1700 yılında İstanbul Antlaşması imzalanmasıdır. Üstelik bu antlaşma Bahçesaray Antlaşmasının aksine Osmanlı doğrudan Rusya ile muhatap olmak durumunda kalmıştır.⁸

1695 yılında saldırmaya başladığı Azak kalesini elde eden Ruslar tekrar Osmanlının sınırlarına saldırınca Osmanlı, 1711 yılında karşı bir sefer düzenlemiştir. Osmanlı, Ruslara karşı kazandığı savaşlardan biri olan Prut Harbini gerçekleştirip ardından Azak kalesini geri almış olsa da Ruslar vazgeçmeyip 1736' da tekrar bir saldırı gerçekleştirmiştir. Bunun sonucunda Belgrad Antlaşması (1739) imzalanmıştır ve artık Azak kalesinin yıkılıp iki ülke arasında tampon bir bölge oluşturulmasına karar verilmiştir. 2. Katerina dönemi geldiğinde Osmanlı, Rusların Lehistan'ı işgal etmesini engellemek amacıyla bir savaş açmıştır. Bu savaş ise Osmanlı'nın ilk defa

⁶ Özbay, **a.g.m.**, s.19

⁷ Mikail, **a.g.e.**, s.36.

⁸ İlyas Topsakal, "Tarihi Süreçte Rusya-Türkiye İlişkileri", **Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, cilt 3, sayı 2, Sonbahar 2016, s.36, 38 (Çevrimiçi) <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/312081> , 27.03.2019 .

Müslümanlara ait toprağını kaybetmesine neden olan Küçük Kaynarca Antlaşmasıyla (1774) sonuçlanmıştır.⁹

Küçük Kaynarca Antlaşmasında Osmanlı, sadece Müslüman toprakları kaybetmemiş aynı zamanda Rusların, Osmanlı topraklarında yaşayan Ortodoksları gerekçe göstererek iç işlerine karışmasına müsaade etmelerine zemin hazırlayan bir antlaşmaya da imza atmıştır. Bu antlaşmada bağımsızlık verilen Kırım, 1783 yılında Rusya tarafından kendi toprağı olarak gösterilince yeni bir savaşın fitili de ateşlenmiştir. 1787 yılında başlayan bu savaş Osmanlının yenilgisi üzerine Yaş Antlaşmasıyla (1792) neticelenmiştir. Daha sonraki süreçte Rusya'nın Yunan isyanına destek verdiği ve bağımsızlıklarını kazanmalarına katkı sağladığı bir dönem yaşanmıştır. Ardından ise Mısır'daki Kavalalı isyanında Osmanlı'ya Boğazlardan edineceğı bazı haklar karşılığında yardım edeceğini taahhüt ettiği antlaşma olan Hünkâr İskelesi Antlaşmasını (1833) imzalamıştır. Ancak araya İngiltere ve Fransa'nın girmesiyle beraber Rusya, boğazlardaki üstünlüğü elinde tutamamıştır.¹⁰

Bu olaydan sonra artık Osmanlı, elindeki Boğazlar kozu ile Rusya ile yaşadığı sorunlarda İngiltere ve Fransa'nın desteğini almıştır keza Rusya'nın Eflak ve Boğdan'ı almak için harekete geçen Rusya'ya karşı sefer düzenlediğinde de durum böyle olmuştur. Sonuçta Osmanlı Rus tarihindeki önemli savaşlardan biri olan Kırım Harbi yaşanmış ve Osmanlı'nın galibiyeti ile sonuçlanmıştır. Rusya, bu harbin sonunda imzalanan Paris Antlaşması (30 Mart 1856) ile kaybettiklerini, Osmanlı içindeki azınlıklar üzerinde Slavlık ve Ortodoksluk kozunu kullanarak telafi etme yolundan gitmiştir.¹¹

Bu politika gereğı Balkanlarda çıkan isyanları destekleyen Rusya, 1877 (93 Harbi) yılında bir yandan Balkanlar diğer yandan da Kafkaslar cephelelerinden saldırıya geçmiş ve batıda Edirne'yi doğuda ise Erzurum'u işgal etmiştir. Bu arada çıkarı gereğı İngiltere'nin Osmanlı'ya destek için yolladığı donanmalar İstanbul'a varmış bu durumda Ruslar daha ileri gidememiştir. Ancak yine de Osmanlı büyük kayıplar

⁹ Mikail, **a.g.e.**, s. 36-38.

¹⁰ Asem N. Hekimoğlu, **ABD, AB, Çin, Hindistan, Orta Asya: Rusya'nın Dış Politikası 1**, Ankara, Vadi Yayınları, 2007, s.28-31.

¹¹ Mikail, **a.g.e.**, s.41.

vermiş ve 1878’de Ayestefanos (Yeşilköy) Barışına imza atmıştır. Osmanlı’da bu antlaşma ile beraber hem Sırbistan bağımsız olmuş hem de Bulgaristan özerklik ilan etmiştir. Bunun yanında doğuda da artık bir Ermeni meselesi ortaya çıkmıştır. Ancak Rusya’nın Boğazlara bu kadar yaklaşması birçok devletin rahatsız olmasına neden olunca bundan cesaret alan Osmanlı bu antlaşmayı tanımamıştır. Yeniden düzenlenen Berlin Kongresi ile batıda elindeki birçok avantajı kaybeden Ruslar doğuda Kars, Ardahan ve Batum sancaklarını elde etmiştir.¹²

Bu anlaşmalara Fransa ve İngiltere’nin etkileri düşünüldüğünde Osmanlı-Rus ilişkileri Batı’nın da dahil olduğu bir denkleme dönüşmüştür. İleride de değinileceği gibi bu denklem Birinci Dünya Savaşı’nda farklı İkinci dünya Savaşı sonrasında farklı bir hal almıştır. Kimi zaman Rusya’ya karşı Batı kimi zaman Batı’ya karşı Rusya ile yakınlaşmıştır. İkinci dünya Savaşı sonrası İngiltere ve Fransa yerine ABD ve NATO ön plana çıkmıştır.

Bu iki ülkenin son karşılaşması ise Birinci Dünya Savaşı’nın başlamasının ardından Osmanlı’nın Enver Paşa’nın önderliğinde Kafkas Cephesi’nde başlattığı Sarıkamış Harekatı’dır. Bu harekât ile başlangıçta 93 Harbinde kaybedilen birçok yer geri alınsa da yazın başlayan bu harekâta kış için hazırlık yapılmadığından ibre Ruslardan yana dönmüş ve Osmanlı ordusu çok fazla kayıp vermiştir.¹³ Ancak 1. Dünya Savaşı’nın bitimine doğru Rusya’da Osmanlı ile ilişkilerinde seyrini değiştirecek önemli hadiseler meydana gelmiştir. Rusya’da yaşanan Bolşevik ihtilalinin ardından ‘Brest-Litovsk Mütarekesi’ imzalanmıştır. 3 Mart 1918’de imzalanmış olan bu antlaşmanın uygulanmasında sıkıntılar olmuştur. Rusya antlaşmaya göre Kars, Ardahan ve Batum’u Türk ordusuna teslim ederek ayrılması gerekirken güvenlik boşluğu doğuracak şekilde bölgeyi terk etmiş ve bunun sonucunda da Ermeni çeteleri bölgede yaşayan insanlara saldırmaya başlamıştır. Bunun üzerine Türkler oraya asker yollamış ardından da yine Ermeniler tarafından saldırıya uğrayan Azerilere de yardım göndermiştir. Ancak bu durum Bolşevikler

¹² Kılıç, **a.g.e.**, s.16-17.

¹³ Saray, **a.g.e.**, s. 170.

tarafından olumsuz karşılanmış antlaşmanın geçersiz olduğu iddiaları ortaya çıkmıştır. Oysaki Ruslar, bu antlaşmada Ermenileri durduracağını taahhüt etmiştir.¹⁴

Birinci Dünya Savaşı'nın bitiminin ardından başlayan mücadele döneminde, Mustafa Kemal Paşa, Bolşeviklerden hem politik hem de mühimmat olarak bir destek alma umuduyla 26 Nisan 1920'de bir mektup yazmış ve de mektuba olumlu bir yanıt almıştır.¹⁵ Keza bir dostluk olduğu taktirde iki ülke de askeri gücünü diğer cephelere kaydırarak bir avantaj sağlayacaktır. Netice de 24 Ağustos 1920 tarihinde Dostluk Antlaşması hazırlanmıştır. Bu antlaşma sonucunda iki taraf da birbirini tanımış aynı zamanda Boğazlar konusunda da uluslararası alınan bir kararı kabul edeceklerinin garantisini vermiş hatta ticaretin geliştirilmesi yönünde de adım atmış olacaktır. Ancak mali ve askeri yardım konusu bu antlaşmanın dışında tutulmuştur. Fakat bu antlaşma Rus tarafının yardım etmek için Ermenilere toprak talebinde bulunması sebebiyle sekteye uğramıştır.¹⁶ Ardından yapılan görüşmeler nihayete ermiş ve 16 Mart 1921'de emperyalist devletlere karşı yardımlaşma amacıyla yola çıkılan bu süreç tamamlanmıştır. İmzalanan bu 'Türk-Sovyet Dostluk Antlaşması'yla (Moskova Antlaşması) beraber artık iki taraf birbirini tanımıştır. Bu antlaşmaya ilaveten daha sonra 1945 yılına kadar uzatılacak olan 'Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması' da 17 Aralık 1925 tarihinde imzalanmıştır.¹⁷

Birinci Dünya Savaşı'nın bitiminde emperyalist güçlere karşı geliştirilen bu dostluk ortamı, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Sovyetlerin güçlenmesi ve Türkiye açısından tehdit unsuru haline gelmesiyle yön değiştirmiştir. Sovyetler, 1945 yılına kadar uzatılmış olan Tarafsızlık antlaşmasının yenilenmesine karşı olumsuz bir tavır takındığı gibi bunun yerine Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin (1936) yenilenmesini tercih etmiştir. Öyle ki Sovyet Rusya boğazlardan askeri gemilerinin serbest geçiş hakkının yanında boğazlardan üs dahi istemektedir. Bu süreçte Kars ve Ardahan'ın kendilerine verilmesini talep etmekle yetinmeyen Sovyetler, 'Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın bitiminden sonra 7 Ağustos 1946 tarihine gelindiğinde yeni bir

¹⁴ A. e., s. 182-183.

¹⁵ A. e., s.184.

¹⁶ Saray, a.g.e., s. 186-188.

¹⁷ Pınar Ö. Cankara, "Rus Jeopolitiğinin Türkiye Coğrafyası ile Kesişim Alanları", **Türk Rus İlişkileri Üzerine Makaleler: Tarih ve Uygarlık Dizisi 4**, Ed. Yeliz Okay, İstanbul, Doğu Kitabevi, 2012, s.205-206.

Boğazlar rejimi olması adına Türkiye'ye nota verince, ilişkiler daha da karmaşık bir hale gelmiştir. Sonuçta bu iki dünya savaşının sonralarında roller değişmiş Türkiye artık Sovyetlerin boğazlar konusundaki bu istekleri nedeniyle Sovyetlerin rakibi olan başta ABD olmak üzere diğer ülkeleri de yanına çekmeye çalışmış üstelik dönemin ABD başkanı olan Truman'dan da bu desteği almıştır. Yani roller değişmiş o dönem Lenin ile dostluk oluşturan Türkiye bu sefer de Truman ile Sovyetlere karşı bir tutum izlemiştir. Bunun karşılığında da Soğuk Savaş döneminde Türkiye, Sovyetlerin askeri filosunun deniz yollarını kullanma konusundaki planlarının önüne geçme amaçlı bir politika gütmüştür.¹⁸

Buraya kadar anlatılmış olan Türk-Rus ilişkileri tarihinde görüldüğü üzere Türkler ve Rusların ilişkilerinde birçok savaş yaşanmıştır ve birbirlerine kuşku ile bakmışlardır. Çalışmanın buradan sonra olan kısmında ise SSCB'den arta kalan Rusya Federasyonu'nu ile olan ilişkilere değinilecektir.

2.2. 1991-2000 Dönemi Türkiye- Rusya Federasyonu İlişkileri

Sovyetler Birliği'nin dağılıp Rusya Federasyonu'nun yanı sıra birçok ülkenin kurulmasıyla beraber artık kartların baştan dağıtıldığı ve yeni senaryonun yazıldığı bir dönem başlamıştır. Bu yıllarda kuşkusuz ki Türkiye için de artık yeni bir yol izleme vakti gelmiştir. Bu zamana kadar olan dönemde Türkiye, Sovyetler ile olan ilişkilerinde yukarıda ilişkilerin tarihini anlatırken bahsedildiği gibi geçmişten getirdiği travmalardan dolayı yeterli güveni duyamamıştır. Hatta bu güvensizlik sebebiyle kendini sağlama almak isteyen Türkiye, Batı'yı Sovyetlere karşı bir denge unsuru olarak kullanmıştır. Ancak Rusya Federasyonu'nun kurulmasıyla eski gücünde olmayan bu ülke artık Türkiye'ye kara sınırı bulunmayan dolayısıyla doğrudan bir tehdit oluşturmayan bir ülke konumundadır. Zaten birinci bölümde değinildiği gibi bu ülkenin hem kendi iç sorunlarından hem de özellikle Yeltsin'in ilk yıllarında Batı'ya yakın bir politika izlemesi ve de pazara dahil olmasından dolayı Türkiye, Batıyı bu konuda kendi yanına çekebilecek bir imkana da sahip değildir. Bundan sonra Türkiye ve Rusya ilişkileri ileride detaylandırılacak olan birçok konuda uyum ve uyumsuzluk, çıkar ve çatışma ya da ortaklık ve anlaşmazlık diye farklı şekillerde ifade edilebilecek

¹⁸Cankara, **a.g.m.**, s. 206-207.

adeta tahterevalli gibi inişte ve çıkışta olduğu durumlar söz konusu olmuştur. Neticede bu iki ülke, ilişkilerine yeni bir başlangıç yapma amacıyla birçok hamlede bulunmuştur.

Türkiye'nin Rusya Federasyonu'nu 25 Mayıs 1992 tarihinde tanınmasının ardından Demirel ile Rus başkanının imzaladığı 'Türkiye Cumhuriyeti ile Rusya Federasyonu Arasındaki İlişkilerin Esasları Hakkında Antlaşma' ile 20 yıl süreliğine ilişkilerde yeni bir sayfa açılmıştır. Antlaşmanın 1. Maddesinde iyi komşuluğun yanı sıra iş birliği ve güvene vurgu yapılmıştır. Ayrıca yine bu maddede taraflar birbirlerine toprak bütünlüğüne saygı ve iç işlere karışmama gibi bir taahhüt de vermişlerdir.¹⁹

Bu antlaşmanın ardından çok geçmeden ikili ilişkilerde temas devam etmiş ve bu sefer ağustos ayının sonlarında Rusya Devlet Başkanı Sekreteri olan G.E. Burbulis, Türkiye'ye iadeyi ziyarette bulunmuştur. Bu sırada 'Rus-Türk Bilgilendirme Protokolü'nün imzalanması sonucunda artık bu iki ülkenin Dışişleri Bakanları'nın her yıl bir araya geleceği konusunda karar alınmıştır.²⁰

Bu görüşmeden önce Rusya'nın devlet başkanı olan Yeltsin haziran ayında İstanbul'a gelmiş olsa da bu geliş ikili ilişkiler için yapılan resmi bir ziyaret değil KEİB için yapılan zirve toplantısına katılım maksatlıdır. Yine de bu detay, yeni kurulan ülkenin devlet başkanının Türkiye'ye geldiği ve dönemin cumhurbaşkanı olan Turgut Özal ile görüştüğü gerçeğini değiştirmemektedir. İkili ilişkilerdeki diğer bir mihenk taşı olan 1993 yılında Başbakan Tansu Çiller'in ilk yurt dışı gezisini Moskova'ya yapmasıdır. Böylelikle artık bu ülkenin Türkiye açısından ne denli önemli olduğu ortaya çıkmıştır.²¹

Türkiye Başbakanının bu ziyaretinden sonra görüşmeler devam etmiş bu görüşmelerin birinde Rusya Başbakanı olan Çernomirdin ile de resmi bir görüşme gerçekleştirilmiştir. Süleyman Demirel'in cumhurbaşkanı olarak Moskova gidişi ise Yeltsin'in Türkiye'ye gelişine benzer şekilde KEİÖ için düzenlenen üst düzey toplantı

¹⁹ Kemal Girgin, **Ruslarla Kavgadan Derin Ortaklığa: Son Yüz Senemiz 1914-2014**, İstanbul, İlgü Kültür Sanat, 2014, s.390-391.

²⁰ Oleg A. Kolobov, Aleksandr A. Kornilov, Fatih Özbay, **Çağdaş Türk- Rus İlişkileri: Sorunlar ve İşbirliği Alanları 1992-2005**, İstanbul, Tasam Yayınları, 2006, s.132.

²¹ Girgin, **a.g.e.**, s.397.

için 25 Ekim 1996 tarihinde olmuştur. Birkaç ay geçtikten sonra 17-19 Aralık'ta bu kez bir Dışişleri Bakanı olan Çiller ile Çernomirdin'in yanı sıra dönemin Rusya Dışişleri Bakanı Primakov ile yapılan kapsamlı görüşmelerle ilişkiler daha da ilerletilmeye çalışılmıştır. Bu süreçte Türkiye'de seçimler sonucunda Necmettin Erbakan'ın başbakan olması ilişkilerin ilerletilmesi yönündeki çabalara sekte vurmamıştır.²²

Rusya'dan Türkiye'ye yapılan önemli bir ziyaret Çernomirdin'in 1997'de gelmesi ve burada 7 adet ekonomik iş birliğine dair belgelerin imzalanmasıdır. Aralık ayında imzalan bu belgelerden 'Uzun Vadeli Ekonomik İş Birliği Programı' ilişkilerin seyrindeki 15 yıllık tasarlamıştır. Bunun dışındaki anlaşmalar: 'Çifte vergilendirmeyi önlemeye yönelik anlaşma', 'Doğal Gaz Alımlarına İlişkin Anlaşma', 'Yatırımların Karşılıklı Teşviki Anlaşması', 'Adli Yardımlaşma Anlaşması' ve son olarak 'Enerji Alanında İş birliği Protokolü' idir. Ayrıca iki ülke arasında ticaretin ve projelerin ivme kazandığı bir dönem de başlamıştır. Projeler genellikle enerji üzerine yapılacak iş birliklerini gerektirmektedir. Bunlardan bir kısmı; Gaztransit Projesi, Netaş-Rus Nükleer Enerji Bakanlığı Ortak İmalat Projesi, oldukça önemli olan Mavi Akım Projesi, Tübitak ve Rusya Bilim Bakanlığı Ortak Projeleri son olarak Türkiye'de Rus firmalarının yapacağı doğalgaz santrallerinin yanı sıra depolama tesisleridir.²³

Doksanları bitirirken son birkaç ziyaretten biri ise Boris Yeltsin devrinin sonlarına doğru gelindikçe daha da ön plana çıkan Başbakan Putin'in 1999 yılının kasım ayında Başbakan Bülent Ecevit'i Moskova'ya davet etmesiyle gerçekleşmiştir. Ecevit, heyeti ile beraber Rusya'ya gitmiş ve dönemin her iki ülke için büyük sorun teşkil eden terör konusunda bir uzlaşya varılıp 'Terörle Mücadelede İşbirliği Ortak Deklarasyonu' kararı verilmiştir. Bunun yanı sıra ikili ilişkiler için yine önemli bir adım olarak 'Diplomatik Pasaportlarda Vizenin Kaldırılması Anlaşması' ve Karma Ekonomik Komisyon için protokol imzalanmış ayrıca bunun dışında da birçok konuda iş birliği kararı alınmıştır. Daha sonra Yeltsin AGİT toplantısı sebebiyle İstanbul'a

²² Kolobov, **a.g.e.**, s.137.

²³ Girgin, **a.g.e.**, s.398- 399.

gelmiştir. İkisi de kasım ayında gerçekleşen bu ziyaretler her iki devlet adamı için de ikili ilişkilerimiz adına son ziyaretler olmuştur.²⁴

2.2.1. 1991-2000 Dönemi Türkiye-Rusya Federasyonu İlişkilerini Etkileyen Temel Sorunlar

Birinci bölümde bahsedildiği üzere Çeçen meselesi Rusya için oldukça mühim ve başını ağrıtan bir sorundur. Öyle ki bu durum 1994 yılında ülkeyi iç savaşa kadar götürmüştür. Türk-Rus ilişkilerinin yeni yeni filizlenmeye başladığı bu dönemde, Çeçenlere doğrudan resmi bir destek vermese de bölgeyle hem tarihsel yakınlığı hem de din kardeşliği düşünüldüğünde buna ayrıca Türkiye’de yaşayan halkın faaliyetleri eklendiğinde Rusya açısından Türkiye, Çeçenlerin tarafında algılanmıştır.²⁵

Milliyet gazetesinde 15 Kasım 1991 tarihinde yayınlanan Cenk Başlamış’ın Çeçen-İnguş Özerk Cumhuriyeti lideri olan Cahar Dudayev ile yaptığı röportajda Dudayev, Türkiye’nin 9 milyon dolarlık gıda yardımında bulunduğunu belirtmiştir.²⁶Bu yardım insani boyutta olan bir yardımdır. Ardından 1994 yılında iç savaş yaşanmıştır. 1995 yılına gelindiğinde ise Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, 2. Dünya Savaşı’nın son bulmasının yıldönümü için davetli olduğu Moskova’ya bu savaşa Türkiye’nin katılmadığı gerekçesiyle katılmayacağını belirtmiş fakat Tansu Çiller yukarıda da değinildiği üzere katılmıştır. Milliyet gazetesinden Fikret Bila, Demirel’in katılmama sebebinin Çeçenistan konusunda bir protesto olduğunu yazmış ve devletin başındaki isimlerin farklı tutumlarını irdelemiştir.²⁷Bir sonraki yıl ise Çeçenler tarafından, Trabzon’dan Rusya’nın Soçi limanına gidecek olan Avrasya Feribotu 17 Ocak’ta içindeki 211 yolcunun yanı sıra mürettebatının da rehin alınarak kaçırılması eylemi gerçekleştirilmiştir. Tam 72 saat süren bu olayın sonunda teslim olanların başında Muhammed Tokcan bulunmaktadır. Diğer isimler ise Erdinç Tekir,

²⁴ “Dışişleri Güncesi” Yayını, Sayı Kasım 1999, s. 256., aktaran Girgin, **a.g.e**, s. 415.

²⁵ Utku Özer, “Çeçen Sorunu Bağlamında Türkiye-Rusya İlişkileri”, **Türk Rus İlişkileri Üzerine Makaleler: Tarih ve Uygarlık Dizisi 4**, Ed. Yeliz Okay, İstanbul, Doğu Kitabevi, 2012, s.130.

²⁶ Cenk Başlamış, “Çeçen’lere Türk yardımı”, **Milliyet**, 15.11.1991, s.4 (Çevrimiçi) gazetearsiivi.milliyet.com.tr, 17.04.2019.

²⁷ Fikret Bila, “Zirvede Moskova Çelişkisi”, **Milliyet**, 05.05.1995, s. 12 (Çevrimiçi) gazetearsiivi.milliyet.com.tr 17.04.2019

Sedat Temiz, Ertan Coşkun, Ceyhun Muhammetoğlu'dur.²⁸Bu konuda Rusların Türkiye'den rahatsızlık duyduğu konu, bu isimlerin gemi kaçırmaktan değil rotasını değiştirmekten yargılanmış olmasıdır.²⁹

Buna ek olarak olayın ertesi günü Rusya tarafından Türkiye'ye yönelik birçok tepki de gelmiştir. Örneğin Rusya'nın Ankara Büyükelçisi Türkiye'nin somut bilgiler ile Türkiye'deki Çeçen ayrılıkçılar hakkında bilgilendirildiğini belirtmiştir. Tam olarak Türkiye'yi suçlamasa da bu konunun yeterince ciddiye alınmamış olabileceğini söyleyerek biraz daha yumuşattığı açıklamasında Çeçen teröristlerin Türk vatandaşı olduğu ve dolayısıyla da Türkiye'nin sorumluluğunda olduğunun altını çizmiştir. Bunun dışında yapılan bir diğer suçlama ise Rusya'nın Dış İstihbarat Servisi Sözcüsü olan Tatyana Samolis'den Türkiye'nin 'ihmalî' olduğu yönünde gelmiştir. Samolis bu konudaki Türkiye'ye yönelik eleştirilerine şu sözlerle devam etmiştir: '*Çeçen teröristlerin Türk topraklarındaki olası eylemleriyle ilgili olarak Ankara'yı birçok kez uyardık. Çeçenlere silah yardımı yapıldığını, çatışmalarda yaralananların Türkiye'de tedavi gördüğünü, Rusya'nın terörist olarak gördüğü kişilerin Türk televizyonlarına çıkmasından rahatsızlık duyduğumuzu defalarca söyledik.*' Samolis bu açıklamayı Türkiye'nin önlem almaya yanaşmadığı iddiası ile sonlandırırsa da bu konu hakkındaki tartışmalar devam etmiştir.³⁰ Konu uluslararası basında da ilgiyle karşılanmıştır. Türkiye'nin resmi olarak aksini söylese de Rusya'nın düştüğü bu durumdan hoşnut olduğunu iddia eden Liberation gazetesine ek olarak BBC televizyonunda ise Çeçenlere Türk halkının sempati duyduğu³¹ şeklinde haberler yer almıştır.

Ancak bu iddialara karşın Türkiye tarafından yapılan açıklamalar aksi yönde gelmiştir. Olay hakkındaki açıklamalarında Cumhurbaşkanı Demirel, daha önce böyle bir şeyin yaşanmadığına değinerek gereken önlemlerin alındığını vurgulamıştır ve

²⁸ NTV, "Avrasya Feribotu Davası", 23 Nisan, (Çevrimiçi) <http://arsiv.ntv.com.tr/news/78509.asp> 17.04.2019.

²⁹ Erel Tellal, "Rusya'yla İlişkiler", **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt 2. 1980-2001)**, Ed. Baskın Oran, 11.Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s.545.

³⁰ Cenk Başlamış, "Rusya'dan Sert Tepki", **Milliyet**, 18.01.1996, s.13, (Çevrimiçi) gazetearsivi.milliyet.com.tr 19.04.2019.

³¹ **Milliyet**, "Avrasya Feribotu Dış Basında", 19.01.1996, s.11, (Çevrimiçi) gazetearsivi.milliyet.com.tr 19.04.2019.

telefon diplomasisi için muhatap olmadığından sabırlı olunması gerektiğinin altını çizmiştir.³²

Tansu Çiller ise teröristleri kınadığı konuşmasında Rusya Başbakanı olan Çernomirdin'in ona yolladığı mesajda “*Rehinelerin kurtarılması için Türkiye'nin elinden gelen her şeyi yapacağına inanıyorum*” dediğini açıklamıştır. Cem Boyner ise Çeçenlere terörist yerine eylemci denilmesinin çifte standart olduğu³³ şeklinde bir açıklama yapmıştır.

Neticede olay son bulmuş eylemi gerçekleştirenler yakalanmış ancak yalnızca geminin rotasını değiştirmek suçu ile yargılanmıştır. Ardından da iddia edilen o ki bu kişilerin hapisten kaçmalarına yardım edilmiştir. Hatta artık Türkiye'nin başkentinde ‘Dudayev Meydanı’, Türkiye'nin en büyük şehrinde de ‘Dudayev Parkı’ isimleri verilen bir meydan ve bir park bulunmaktadır. Son olarak Dudayev'in başbakan düzeyinde iki kez kabul edilmesi gibi konular Ruslarla olan ilişkileri etkilemektedir. Tüm bunlardan sonra 2. Çeçen savaşı yaşanmış ve bu savaş sürerken yukarıda bahsedildiği üzere Bülent Ecevit'in Rusya'da bulunmuş ve birtakım anlaşmalar imzalanmıştır. Bu anlaşmalar gereği daha temkinli bir tavır takınılmıştır.³⁴

Rusya'nın Çeçenler konusundaki hassasiyeti olduğu gibi o dönem Türkiye'nin de özellikle hassas olduğu konu PKK ve gerçekleştirdikleri terördür. Bu nedenle de iki ülke ortak bir politika izleme konusunda uzlaşma yolları aradılar ve sonuç olarak dönemin içişleri bakanı olan Nahit Menteşe Rusya'ya gitmiş ve ‘Terörizmi Önleme Protokolü’ imzalanmıştır. Daha sonra Moskova'nın heyetinin bir nevi iadeyi ziyareti ile bu konular tekrar detaylandırılmıştır. Ruslar Türkiye'den Çeçenistan konusunda birtakım taleplerde bulunmuştur. Bu talepler arasında Cavhar Dudayev'in kendileriyle iletişim kurmaları konusunda ikna edilmesi ve Çeçenlere silah satılmaması gibi istekler de bulunmaktadır. Buna karşılık Türkiye'nin de elbette ki talepleri vardır özellikle Çeçenistan konusunun Rusya'nın iç meselesi olarak görülmesine karşın Ruslardan, Kürtlere destek olunmaması istenmiştir. Dikkat çekici olan bir mesele ise

³² **Milliyet**, “Demirel: ‘Başımıza Hiç Böylesi Gelmedi’”, 18.01.1996, s.13, (Çevrimiçi) gazetearsiivi.milliyet.com.tr 19.04.2019.

³³ **Milliyet**, “Çiller: Boğazdan Giremezler”, 19.01.1996, s.10, (Çevrimiçi) gazetearsiivi.milliyet.com.tr , 19.04.2019.

³⁴ Tellal, **a.g.m.**, s.545.

Rusya'yı temsilen gelen Albert Çernişev'in sarf ettiği “*Birbirimizi anlamalıyız. Camdan saraylarda oturanlar birbirlerine taş atmamalıdırlar*” cümlesini kurmasına karşın Rusya’da gerçekleştirilen birtakım faaliyetlerin daha farklı bir mesaj veriyor olmasıdır.³⁵

Daha da açmak gerekirse Rusya’nın hükümet bazında verdiği bu sözler Duma tarafından pek de dikkate alınmamıştır.

“Duma’nın girişimleri sonucunda önce 22 Şubat 1994’te Moskova’da “Kürdistan Tarihi” konulu bir konferans düzenlendi. Ardından, 25 Ocak 1995’te Moskova’ya 300 km uzaklıktaki Yaroslav’da Kürt Evi açıldı. Şubat 1995’te Ankara’ya gelen RF yetkilileri Türkiye’nin Çeçenya’ya verdiği desteği çekmesini, silah ve gönüllü gidişini engellemesini, Kafkas- Çeçen dayanışma derneklerinin kapatılmasını istediler. Yetkililer, RF’de yaşayan 500.000 dolayındaki Kürt Kökenli vatandaşlarına dikkati çektiler. Türkiye bu istekleri yerine getirmede isteksiz davrandı. Bunun üzerine Rus Dumasının izniyle 30 Ekim-1 Kasım 1995’te Sürgündeki Kürt Parlamentosu 3. toplantısını Moskova’da yaptı. Türkiye bu gelişmeyi protesto etti. Duma bununla da kalmayarak 1997’de iki Kürt konferansının Moskova’da toplanmasına önayak oldu ve 26 Eylül 1997’de yaptığı bir açıklamayla Türkiye’yi Kürtlere karşı soykırım uygulamakla suçladı.”³⁶

Bu konu hakkında Rusya’nın Dışişleri Bakan Yardımcısı olan Albert Çernişev, terör örgütü kabul ettikleri PKK’ya izin vermeyecekleri ancak BDT kapsamında yaşayan Kürtlerin sosyal ve kültürel faaliyetlerine müdahale edemeyecekleri yönündeki açıklamalarıyla ülkesini savunmuştur.³⁷ Daha önce de ülkesinde PKK yanlısı gösterilerin gerçekleşeceği yönünde bazı haberler çıkması üzerine Türkiye’nin sorularına cevap vermek durumunda kalan Çernişev, Rusya’nın PKK ile bir ilişkisi olmadığını ve bu örgütün eylemlerine de karşı çıkıp kınadıklarını söylemiştir. Ancak Türkiye’yi ‘Güneydoğu’da devlet terörü’ uygulamakla suçlayan Kürdistan Komitesi Enformasyon dairesi ve Kürdistan Rapor dergisi toplantısında Rusya Bakan Yardımcısı da yer almış üstelik konferansı açan da kendisi olmuştur. Üstelik bu

³⁵ Özer, **a.g.m.**, s. 137-138.

³⁶ Tellal, **a.g.m.**, s. 545-546.

³⁷ **Milliyet**, “Rusya’dan Yine PKK Güvencesi”, 31.12.1994, S.18 (Çevrimiçi) gazetearsiivi.milliyet.com.tr 19.04.2019.

toplantıda terör örgütünün başındaki ismin konuşmalarının ve PKK'nın programının bulunduğu kitaplar satılmıştır.³⁸

Birkaç yıl sonra Öcalan'ın 200 adamı ile beraber Rusya'ya giriş yaptığı ve orada barındığı haberleri yayılmış bunun üzerine oklar Rusya'ya çevrilmiştir. Rusya'nın Dışişleri Bakanlığı Sözcüsünden bu konu hakkında bilgileri olmadığına³⁹ dair açıklama gelmiştir.

Ancak Öcalan, Rusya'nın parlamentosuna sığınma talebinde bulunmuş üstelik bu talebi 298 oyla karşılık bulmuştur. Hatta Duma bununla yetinmeyerek Yeltsin'den de aynı yönde karar vermesi istenmiştir. Duma bu kararı vermesine gerekçe olarak da PKK'nın ayrılıkçı olmadığı iddiasında bulunmuş hatta bu konuda Türkiye'ye sindirme politikası uyguladığı yönünde bir suçlama yöneltmiştir. Ancak Duma'nın Yeltsin' e bu konuda bir yaptırım söz konusu değildir nitekim başbakanları olan Primakov, Öcalan'ın ülkelerinde tutulmayacağını Türkiye'ye iletmiştir.⁴⁰ Dönemin Başbakanı Mesut Yılmaz da Rus Duma'sını muhatap kabul etmeyerek topu Rus hükümetine atmış ve onlardan yazılı güvence aldıklarını açıklamıştır. Yılmaz, Rusya'nın sözünü tutacağını düşünmüştür.⁴¹ Neticede ABD'nin de Türkiye'den yana tavır alması ile beraber iyice köşeye sıkışan Rusya'nın imdadına İtalya yetişmiş ve 33 gün ülkesinde barınan Öcalan'ı Türkiye'ye teslim etmese de ülkesinde tutmayarak ikili ilişkilerin iyi gitmesi yönündeki engellerden birini kaldırmıştır.⁴²

Bu soruların dışında bir de Türkiye'nin boğazlar konusundaki rahatsızlığı üzerine Rusya ile sorunu söz konusudur. Bu konunun geçmişte çözüme kavuşturulduğu Montrö Boğazlar Sözleşmesi günümüz dünyasının şartlarına cevap vermemektedir. Nitekim bu sözleşmenin imzalandığı tarih henüz 20. yy. başlarıdır. Zaman ilerledikçe hem petrol kullanımının artmasından dolayı sevkiyatın çok sık

³⁸ **Milliyet**, "Rusya'nın PKK ile İlişkisi Yok", 23.02.1994, S.27 (Çevrimiçi) gazetearsiivi.milliyet.com.tr 19.04.2019.

³⁹ **Hürriyet**, "Apo, Moskova'nın En Güvenli Semtinde", 22.10.1998 (Çevrimiçi) <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/apo-moskovanin-en-guvenli-semtinde-39044007> 19.04.2019

⁴⁰ Cenk Başlamış, "Apo, Rusya'ya Sığındı", **Milliyet**, 05.11.1998, s. 14, (Çevrimiçi) gazetearsiivi.milliyet.com.tr, 22.04.2019.

⁴¹ **Milliyet**, "Yılmaz: Duma Muhatabım değil", 05.11.1998, s. 14, (Çevrimiçi) gazetearsiivi.milliyet.com.tr, 22.04.2019.

⁴² Özer, **a.g.m**, s.139.

yapılması hem de yine bu ihtiyaçları karşılamak için çok daha büyük tankerlerin geçtiği düşünüldüğünde kaza olma olasılığının arttığı aşikârdır ki yaşanmıştır. Türkiye de bu konuda bir önlem alma yoluna gitmiş ve bu tarz tehlike arz eden yüklerin taşınmasını birtakım koşullara bağlamıştır. Türkiye'nin bu soruna çözümlerinden biri de paralı bir kılavuz eşliğinde geçiş değişikliğini şart koşan bir Tüzük hazırlamaktır ki bu durum en çok Rusya'yı rahatsız edecektir.⁴³

Çernişev ise Rus uzmanlarının bu konu hakkında verdikleri bilgiye göre hareket edeceklerini açıkladığı konuşmasında kendilerinin Akdeniz'e ulaşabilecekleri tek yol olmasından dolayı boğazların önemli olduğunu belirterek anlaşmadaki geçiş serbestliğinin engellememesini istemiş bir taraftan da bunları söylerken İstanbul'un güvenliği konusunda Türkiye'nin korkularına bir nevi anlayış gösterdikleri mesajını vermiştir.⁴⁴

Boğazlar konusundaki tüzükte yapılan değişikliğin arkasında duran Türkiye, Çernişev'i çağırıp bu konudaki açıklamalarına cevaben bu tüzüğün ulusal yetki alanına girdiğini ve de Montrö'ye aykırı bir durum olmadığını⁴⁵ belirtmiştir.

Bu tartışmaların arasında geri adım atmayan Ankara, 150 metre üzerindeki gemilerin yükleri hakkında idareyi bilgilendirmesi ve yukarıda da bahsedildiği gibi kılavuz kaptan zorunluğu, ayrıca yine bu uzunluktaki gemilerin akıntı fazla olduğu ya da görüş uzaklığı 1 mili altında olduğunda taktirde boğazdan giremeyeceği, yine tehlikeli madde taşıyan bu uzunluktaki gemiler boğazdan geçtiği zaman benzer bir geminin aynı anda boğaza giremeyeceği, görüş 0,5 mil altında olduğunda ise çift taraflı olarak da geçiş verilmeyeceği gibi maddelerin yer aldığı tüzük, 11 Ocak 1994 tarihinde Resmî gazetede yayınlanmıştır. 1 Temmuz'da da yürürlüğe girmiştir.⁴⁶

Ancak tüzüğün Resmî gazetede yayınlanmış olması itirazları kesmeyip aksine Rusya'nın konuyu BM'ye götürmek şeklindeki hamlelerine neden olmuştur. Bunun

⁴³ Girgin, a.g.e., s.,400.

⁴⁴ **Milliyet**, "Çernişev: 'Türkiye Boğazlarda Haklı'", 31.01.1994, (Çevrimiçi) gazetearsiivi.milliyet.com.tr, 22.04.2019.

⁴⁵ **Milliyet**, "Ankara, Rusya'dan Rahatsız", 15.02.1994, s.21, (Çevrimiçi) gazetearsiivi.milliyet.com.tr , 22.04.2019.

⁴⁶ **Milliyet**, "Yeni Boğazlar Tüzüğü", 15.03.1994, s.17, (Çevrimiçi) gazetearsiivi.milliyet.com.tr, 22.04.2019.

yanında Rusya'dan bu tüzüğü tanımadıkları yönünde açıklamalar gelmiştir. Rusya'nın bu konudaki en büyük endişesi Kazak petrollerinin taşınmasında sorunlar olacağıdır. Görünen oydu ki Ruslar ekonomilerinin zarar görmemesi konusunda ellerinden geleni yapacaklardır ki bu yönde ABD'yi de yanlarına çekmeye çalışmışlardır.⁴⁷ Çalışmanın birinci bölümünde anlattığı üzere Rusların SSCB'nin yıkılışının ardından tekrar ekonomide zor günleri geride bırakabilmelerinin nedeninin yüksek petrol fiyatları olduğu düşünüldüğünde Türkiye'nin boğazlar konusunda atacağı adımlar, Rusya'nın yeniden büyük güç olma konusundaki hayalleri açısından oldukça önemlidir.

Tartışmalar sürerken tüzükte birkaç yıl sonra tekrar bir değişiklik yapılmıştır ve bu sefer tüzükte 'Türk Boğazları' ibaresine de yer verilmiştir. Ayrıca savaş gemileri hakkında da düzenleme yapılmıştır. Bunun yanında gemi boyları da değiştiği gibi atık madde taşıyan gemilerin artık bunu bildirmesi gerektiğine dair bir düzenleme getirilmiştir. Daha da önemlisi dönemin denizcilikten sorumlu devlet bakanı olan Burhan Kara yaptığı açıklamada boğazlar hakkında söyledikleri adeta Ruslara bir cevap niteliğindedir. Kendisi 'boğazların uluslararası bir su yolu değil, uluslararası geçişe izin verilen bir su yolu' olduğu vurgusunu⁴⁸ yapmıştır.

Bu dönemde ikili ilişkilerde bir başka gerilim nedeni ise S-300'lerin Rusya tarafından Güney Kıbrıs'a satışlarıdır. Bu konuda Türkiye'nin tepkisini nedeni elbette bu durumun Güney Kıbrıs'a siyasi bir destek anlamına geliyor oluşudur. Bunun yanında Türkiye'yi endişelendiren en önemli husus ise bu füzelerin Türkiye'yi vurabilecek oluşudur.⁴⁹

Bu nedenle Ankara'dan hem Ruslara hem de Rumlara tepkiler yağmış ve gerginlik üst noktalara kadar tırmanmıştır. Dönemin Dışişleri Bakanı olan Tansu Çiller, silahların Kıbrıs'ın güneyine konması halinde vurmak dahil ne gerekiyorsa yapılacağına dair yaptığı açıklamada Rusya'ya da göz dağı vermiştir. Rusya'ya bu konuda nota verdiklerini belirten Çiller, verilen sözlerin tutulmasını ve dostluk için

⁴⁷ Turan Yavuz, "Rusya Boğazları BM'ye Götürüyor", **Milliyet**, 16.08.1994, S. 17 (Çevrimiçi) gazetearsiivi.milliyet.com.tr, 22.04.2019.

⁴⁸ **Milliyet**, "Boğazlar Tüzüğü Değişiyor", 18.10.1998, S.7, (Çevrimiçi) gazetearsiivi.milliyet.com.tr, 22.04.2019.

⁴⁹ Mikail, **a.g.e.** s.260.

saldırgan silahların satılmaması gerektiğini söylemiştir.⁵⁰Bu konuda aynı gün Genelkurmay Başkanlığından gelen açıklama, hükümetten gelecek bir emir ile S-300 füzeleri için kurulan rampaların vurulacağı konusundadır. Öyle ki Rumlar adaya füzeleri yerleştirirse askerî açıdan yapılacakların listesi bile bellidir. Füzelerin frekansı belirlenip F-16 vasıtasıyla elektronik bir hamle ile radarlar kör edilecektir ancak bunun için öncelikle diplomatik girişimlerin tükenmesi gerekmektedir.⁵¹Cumhurbaşkanı Demirel ise Ruslara satış kararını gözden geçirmeleri ve de silah satarken daha temkinli olmaları konusunda uyarıda bulunmuştur.⁵²

Bu dönemde Türkiye-Rusya Federasyonu ilişkilerinde Çeçen Sorunu, PKK, Boğazlar gibi sorunların olduğu görülmüştür. Ancak bu sorunlar ilişkiler adına olumlu gelişmeler yaşanmadığı anlamına gelmemektedir. Çalışmanın devamında iki ülke ilişkilerinde bu dönem var olan ortak çıkarlara değinilmektedir.

2.2.2. 1991-2000 Dönemi Türkiye-Rusya Federasyonu İlişkilerinde Ortak Çıkarlar

Türkiye'nin Rusya Federasyonu kurulmadan önceki SSCB döneminde enerji alanında anlaşmaları bulunmaktadır. 1984 yılında iki ülke doğalgazın taşınması için atılan ilk adım neticesinde Rusya-Türkiye Doğal Gaz Boru Hattının tohumları atılmıştır. Batı Hattı olarak da geçen bu hat Türkiye'ye Bulgaristan sınırından Malkoçlardan itibaren girip Ankara'ya ulaşmaktadır.⁵³

Rusya Federasyonu döneminde ise 1997 yılında 25 yıl sürecek olan bir Anlaşma beraberinde Mavi Akım boru hattı için çalışmalar başlamıştır. Bu hat için Rusya Federasyonu topraklarında İzobilnoye- Djubga arasında toplamda 370 km hat

⁵⁰ **Milliyet**, “Ankara Gereğini Yapacak”, 11.01.1997, s.19, (Çevrimiçi) gazetearsiivi.milliyet.com.tr, 22.04.2019.

⁵¹ Evren Değer, “Ordu ‘Emir’ Bekliyor”, **Milliyet**, 11.01.1997, s.19, (Çevrimiçi) gazetearsiivi.milliyet.com.tr, 22.04.2019.

⁵² **Milliyet**, “Demirel’den Çifte Uyarı”, 11.02.1997, s.16 (Çevrimiçi) gazetearsiivi.milliyet.com.tr, 22.04.2019.

⁵³ **T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı**, “Doğal Gaz Boru Hatları ve Projeleri”

(Çevrimiçi)<https://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Dogal-Gaz-Boru-Hatlari-ve-Projeleri> 28.05.2019.

döşenecek Djubga'dan Samsun'a 390 kilometrelik iki paralel hat ile bağlanacak ve oradan da Ankara'ya 501 km olan üçüncü bir hat ile ulaştırılacaktır.⁵⁴

Ancak 25 yıl süreliğine imzalanan ve de yılda 16 milyar metreküplük bir doğalgaz alımının planlandığı bu projede her şey sorunsuz ilerledi denilemez. Özellikle de Türkmenistan'dan alınması düşünülen gazın daha ucuz olacağı ve bunun yanında doğal gaz konusunda Rusya'ya karşı alternatifsiz kalmak konusunda tartışmalar yaşanmış ancak yine de bu hat konusunda kararlı davranılmıştır.⁵⁵

Aslında bu süreç, Batı bloğundaki Türkiye'yi yanına almak isteyen SSCB'nin ödemenin ticaret yoluyla kabul ettiği anlaşmayı artık uygulamamasıyla başlamıştır.⁵⁶ Bunun ardından Türkiye de hem boğazlardan geçiş konusunda kısıtlamalar getirmiş hem de ABD'nin de desteklediği Transhazar Gaz Boru hattı ile beraber Türkmenistan gazının Türkiye üzerinden taşınmasını gündeme almıştır. Böylece Türkiye alternatif bir doğalgaz kaynağı ile Rusya'ya muhtaçlığını azaltacak ve de kendi önemini arttıracaktır. Tabii ki kendisine Türkiye gibi gaz alımında muhtaç ülkelerin dışında gaz satımında da hat bakımından mecbur kalan Türkmenistan için alternatif bir yol olması ve de Hazar'a diğer ülkelerin de girecek oluşu Rusya Federasyonu'nu rahatsız etmiştir. Bu durum da Türkiye ile Mavi Akım projesi gündeme gelmiş ve yapılan görüşmeler sonucunda anlaşmaya varılmıştır. Türkiye, bu rekabet ortamını gaz fiyatlarında indirim için kullanmıştır. Bu dönemde gaz satan her ülkeden gaz alınacağı yönündeki politikasından geri dönmeyen Türkiye, Rusya'ya ticari mallar ile ödeme yapma yönündeki isteklerinde de kararlıdır. Rusya'nın çıkarı ise Mavi Akımın yalnızca iki ülke arasında değil diğer ülkelere de ticarete kullanılacak oluşudur.⁵⁷

Ticaret alanında ilişkilere bakıldığında Türkiye'nin bu ülkeyle yaptığı ticaret bu dönemde giderek artış göstermektedir. Rusya ile olan ticaret hacmi 1997 yılında 4,2 milyar dolara kadar ulaşmıştır. Bunun yanında Rusya, artık Türkiye'nin ihracat yaptığı ülkeler arasında ikinci sıraya yükseldiği gibi ithalat yaptığı ülkeler arasında 6.

⁵⁴ A.e.

⁵⁵ Tellal, **a.g.m.** s.548.

⁵⁶ Natalya Y. Ulçenko, "Rusya ve Türkiye'nin Stratejik Güvenliğinin Sağlanmasında Enerji Hammaddeleri İhracat ve İthalatın Rolü", **Dünden Bugüne Türkiye ve Rusya Politik, Ekonomik, Kültürel İlişkiler**, Der. Gülten Kazgan, Natalya Ulçenko, Çev. Hakan Aksay, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003, s. 186.

⁵⁷ Ulçenko, **a.g.m.**, s. 191-193.

sırada yer alarak önemli bir konuma sahip olmuştur. Fakat birinci bölümde de Rusya'nın ekonomisinden bahsederken değinildiği gibi ekonomik kriz iki ülkenin ticaretini de etkilemiş ve iki ülke ticari hacminde azalma meydana gelmiştir. Daha sonra ise Rusya Federasyonu Türkiye'nin ihraç ettiği ülkeler sıralamasında ikiden ona düşerken ithal ettiği ülkeler sıralamasında bir basamak yükselerek beşinci sırada yer almıştır. Bu durum dengenin Türkiye aleyhinde olduğunu göstermektedir.⁵⁸

Türkiye'nin Rusya ile yaptığı ithalat ihracat rakamlarına bakıldığında 1992 yılında ihracatın 438,4 milyon dolar ile başladığı ve 1997 yılında 2 milyar dolarlara çıktığı ancak ardından 1998 ve 1999 yıllarında yaşadığı düşüşler ile beraber 586 milyon dolara gerilediği görülmektedir. Türkiye'nin Rusya'dan yaptığı ithalat ise 1 milyar dolarla başlayıp 2000 yılına gelindiğinde 3,8 milyar doları bulmuştur.⁵⁹ 2000 yılında Türkiye'nin Rusya'ya neler ihraç ettiğine bakacak olursak kürkten giyim eşyası ve aksesuarlarının 27,7 milyon dolar ile en çok ihraç edilen ürünler arasında başı çektiği görülür daha sonra ise 25,7 milyon dolar ile sapları koparılmamış tütün ve deri-köseleden giyim eşyası gelmektedir. Ancak 2001 yılında 160,9 milyon dolar ile demir-çelikten uzunlamasına borular bu listede başı çekecektir. Tahmin edileceği üzere Rusya'dan en çok ithal edilen ürün doğal gazdır. 2000 yılındaki verilere göre bu ürünün payı 1,2 milyar dolarken ikinci sırada 328,1 milyon dolar ile petrol yağları gelmekte ve onu takiben diğer yağlar 324,1 milyon dolarlık pay ile 3. sırada yer almaktadır.⁶⁰

Her ne kadar ekonomik ilişkiler ilerliyor olsa da aslında bakıldığında Türkiye adına dış ticaret açığı bulunmaktadır. Bu durumda Rusya'ya olan bağımlılık da artmaktadır. Özellikle ikili ilişkiler adına büyük bir kriz yaşandığında Rusya'nın eline bir kozdur. Bunun en büyük sebebi Türkiye'nin Rusya'dan ithal ettiği doğal gaz konusunda alternatif azken Rusya'nın Türkiye'den aldıklarını başka yerlerden kolayca temin edebilecek olmasıdır.

2.3. 2001-2010 Dönemi Türkiye- Rusya Federasyonu İlişkileri

⁵⁸ Mikail, **a.g.e.**, s. 196.

⁵⁹ **A.e.**, s. 196.

⁶⁰ **A.e.**, s. 198, 201.

Bu dönem tüm dünyanın etkilendiği büyük bir olay olan 11 Eylül terör saldırıları yaşanmış ve beraberinde dengeleri değiştirmiştir. Birinci bölümde de değinildiği üzere Rusya, ABD'ye destek vermiş özellikle kendi ülkesinde de benzer terör saldırılarından korktuğu için ABD'nin Afganistan operasyonuna da karşı çıkmamıştır. Batı ile bu yakınlaşma Batı ile müttefik olan Türkiye'nin de önünü açmış ve Türk-Rus ikili ilişkilerine de bu durum olumlu yansımıştır. İkiz kuleler terör saldırılarından sonraki kasım ayında BM New York'ta bir toplantı gerçekleştirmiş ve bu toplantıya hem Türkiye hem de Rusya iştirak etmiştir. Sonuç olarak bu toplantıda ikili ilişkiler adına Dışişleri Bakanları tarafından imzalanan 'Türkiye Cumhuriyeti ile Rusya Federasyonu arasında Avrasya'da İşbirliği Eylem Planı' artık çok boyutlu ortaklığa geçişin resmiyete dökülmüş halidir.⁶¹ 16 Kasım'da imzalanan bu anlaşmanın ek kısmında danışma ve iş birliği alanları; siyasi alan, ekonomik alan ve Uluslararası Terörizm ile mücadele olarak üç ana başlık altında toplanmıştır.⁶² Bu belgenin bir gereği olarak ilk toplantı 2002 yılında 9 Nisan'da yapılmıştır. Moskova'da gerçekleştirilen toplantıda yine belgenin adından da anlaşılacağı üzere hem Rusya'nın hem de Türkiye'nin çıkarlarının yanı sıra dönemin sorunları konuşulmuştur. Güney Kafkasya konusunda alt grup oluşturma kararı alınmış bunun yanında Avrasya, ekonomik açıdan değerlendirilmiş ve yine metnin üçüncü ana başlığından biri olan terör konusunda iş birliği de gündeme getirilmiştir.⁶³

2002 yılında imzalanan başka bir belgeyse askeri alanda olmuştur. Rus Genelkurmay Başkanının Ankara'ya geldiği sırada 'Askeri Alanda İşbirliği Çerçeve ve Askeri Personel Eğitim İşbirliği Anlaşması' imzalanmış ve bu bölgede barışın tesis edilmesi adına atılan bir adım olmuştur.⁶⁴

Aynı yıl Türkiye'de genel seçimlerle Adalet ve Kalkınma Partisi'nin iktidara gelmesiyle ilişkilerde de başka bir sayfaya geçilmiştir. 2004 yılında bu dönemin

⁶¹ Girgin, **a.g.e.**, 426-428

⁶² **A.e.**, s.431-432.

⁶³ **Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı**, (Çevrimiçi) http://www.mfa.gov.tr/no_49---9-nisan-2002_-16-kasim-2001-tarihinde-turkiye-ve-rusya-federasyonu-disisleri-bakanlari-tarafindan-imzalanan-avrasya_da-isbirligi-eylem-plani-uyarinca_-kurulmus-olan-yuksek-duzeyli-ortak-calisma-grubu_nun-ilk-toplantisinin-9-nisan-2002-tarihinde-tr.mfa 03.05.2019.

⁶⁴ Mitat Çelikpala, "Rusya Federasyonu ile İlişkiler", **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt 3. 2001-2012)**, Ed. Baskın Oran, İstanbul, İletişim Yayınları, 2013, s.536, 538.

Dışışleri Bakanı olan Abdullah Gül Moskova'ya ziyarette bulunmuştur. Daha sonra ise Putin, Ankara'ya gelmiş ve 'Türkiye Cumhuriyeti ve Rusya Federasyonu Arasında Dostluğun ve Çok Boyutlu Ortaklığın Derinleştirilmesine İlişkin Ortak Deklarasyon' imzalanıp ilişkilere bir ivme daha kazandırılmıştır. Bu ziyarette Putin'in iki ülke arasında rekabet olmasına bir neden olmadığı yönündeki konuşmaları ve dönemin birçok sorunu konusunda hem fikir olduklarından bahsetmesi önemlidir. Ayrıca bu ziyaret, Yeltsin'in zirveler için gelmelerinden farklı olarak doğrudan başkent Ankara'ya yapılmış resmi bir ziyarettir.⁶⁵

Daha sonra o dönemde Başbakan olan Recep Tayyip Erdoğan, Rusya'ya gitmiştir ve giderken yanında tam 600 iş adamı da ona eşlik etmiştir. İş adamlarının da ziyarette bulunmalarından anlaşılabacağı üzere bu ziyaret daha çok ticari ilişkiler sebebiyledir. Daha doğrusu esas nedeni orada yaptırılan Ticaret ve İş Merkezi olarak kullanılacak Arkadia'nın açılış törenine katılmaktır. Ancak bu ziyaret sırasında diğer önemli konular da gündeme gelmiştir.⁶⁶

2005 yılı kasım ayında ise Mavi Akım projesinin Türkiye açılışı için Samsun'a Putin gelmiştir. Bu hatta paralel olarak döşenmesi düşünülen Samsun-Ceyhan hattı ile ilgili ise 'ben asker değilim tüccarım' şeklinde açıklamada bulunarak daha ekonomik olanı tercih edeceğine dair bir sinyal vermiştir.⁶⁷

Ayrıca bu açıklaması ilişkilerin kendi çıkarlarının ne derece yüksek olduğu ile ilintili olduğunu da göstermektedir. Yine daha önce Putin'in politikasından bahsederken değinilen pragmatist tavır Türkiye ile olan ilişkilerde de net bir şekilde görülmektedir.

Rusya Dışışleri Bakanı Sergey Lavrov ise 31 Mayıs 2006'da davet üzerine Türkiye'ye gelmiş Cumhurbaşkanı, Başbakan, TBMM Başkanı ve Dışışleri Bakanı ile

⁶⁵Çelikpala, **a.g.m.**, s.538.

⁶⁶Girgin, **a.g.e.**, s. 466-467.

⁶⁷Yelda Ataç, "Samsun-Ceyhan Hattına Putin'den 'Tüccarım' Freni" **Hürriyet**, 18.11.2005 (Çevrimiçi) <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/samsun-ceyhan-hatti-na-putin-den-tuccarim-freni-3539493> 05.05.2019.

görüşmüştür. Bu görüşmelerde ikili ilişkilerin dışında transkafkasya, Orta Asya, Irak ve İran, Kıbrıs konuları üzerinde de durulmuştur.⁶⁸

Bundan bir ay sonra yani haziran ayında bu sefer dönemin Cumhurbaşkanı olan Ahmet Necdet Sezer, davet üzerine Moskova'ya gitmiştir. Bu ziyaret ikili ilişkiler açısından Türkiye'den Rusya Federasyonu'na Cumhurbaşkanı düzeyinde yapılan ilk 'resmi ziyaret' olması sebebiyle önem teşkil etmektedir. Rusya'yı 'küresel bir aktör olarak' olarak nitelendiren Cumhurbaşkanı Sezer yaptığı açıklamada ilişkilerin başlangıcında 2 milyar dolar olan ticaret hacminin 15 milyar dolara ulaştığından bahsederek 25 milyar doları hedef olarak koymuştur.⁶⁹

Bu hedef ileride bahsedilecek olan rakamlar düşünüldüğünde cüzi bir rakam gözüксе de eski dönem düşünüldüğünde önemli bir başlangıçtır.

Daha sonraki ziyaret Putin tarafından Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün 15. yılı sebebiyle 25 Haziran 2007'de gerçekleşmiştir. İstanbul'da yapılan bu zirvede Başbakan Erdoğan Putin'e yine Samsun-Ceyhan petrol boru hattı konusunu açmış ancak olumlu bir adım atılmamıştır.⁷⁰

İkili ilişkilerde oldukça önemli bir adım ise Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün 2009 yılında Rusya'ya yaptığı ziyarette gelmiştir. Bu ziyaret sırasında daha önce hiç yapılmamış olan Rusya Federasyonu'na bağlı özerk bölge Tataristan'a daha doğrusu başkenti Kazan'a bir ziyaret gerçekleştirilmiş ve bu ikili ilişkiler açısından bir mihenk taşı olmuştur. Ziyaretin sonunda 12 sayfa bir deklarasyon yayınlanmış olup gerek ekonomik gerekse kültürel alanda ilişkilerin daha geliştirilmesi hedefleri açıklanmıştır. Yine önemli bir husus ise iki ülkenin ticaretinde Türk Lirası ve Ruble kullanımına dair karar almalarıdır. Aynı yıl 6 Ağustos'ta ise o dönem Başbakan olan Putin Ankara'ya gelmiştir. Daha çok enerji meselelerinin konuşulduğu bu ziyarette iki ülke 12 protokol

⁶⁸ **RF Dışişleri Bakanlığı Sitesi**, "Official Visit of Russian Minister of Foreign Affairs Sergey Lavrov to Republic of Turkey" 01.06. 2006, (Çevrimiçi) http://www.mid.ru/en/maps/tr/-/asset_publisher/Fn23Klb76LY2/content/id/402090 , 05.05.2019.

⁶⁹ Nerdun Hacıoğlu, Süleyman Demirkan, Nurettin Kurt, "Rusya Çok Önemli Küresel Bir Aktör", **Hürriyet**, 30.06.2006 (Çevrimiçi) <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/rusya-cok-onemli-kuresel-bir-aktor-4673550> , 05.05.2019.

⁷⁰ **CNN Türk**, "KEİ Zirvesi'nde Enerji Pazarlığı", 25.06.2007, (Çevrimiçi) <https://www.cnnturk.com/2007/turkiye/06/25/kei.zirvesinde.enerji.pazarligi/366880.0/index.html> 05.05.2019.

imzalamış ayrıca istişare mekanizmasının kurulması da kararlaştırılmıştır. Yine önemli bir gelişme olarak Avrupa'ya gidecek olan Güney Akım projesinin Türkiye'nin karasularından geçmesi konusunda olumlu gelişmeler olmuştur.⁷¹

TL-Ruble kararı ikili ilişkileri Dolar ve Euro etkisinden korumaya yönelik olan ve aynı zamanda Batı'nın etkisinden uzaklaşma yolundaki Türk-Rus ilişkileri adına mühim bir adımdır. Ki günümüzdeki S-400 Anlaşmasının sinyalleri de bu dönemlerde verilmeye başlanmıştır.

Bir yıl sonra bu kez Başbakan Erdoğan'ın Moskova ziyareti gerçekleşmiş ve bir gün için yapılan bu ziyarette Nükleer Santral inşaatı için beyanname imzalanmıştır. Erdoğan, henüz dört yıl öncesinde Ahmet Necdet Sezer'in 25 milyar dolardan bahsettiği ticaret hacmini beş yılda 100 milyara dolara çıkarmaktan söz etmiştir. Ayrıca Karabağ konusu da masaya yatırılmıştır.⁷²

2010 yılında Üst Düzey İşbirliği Konseyinin toplantısı için Türkiye'ye gelen Medvedev o dönemin Devlet Başkanı olması sebebiyle Putin'in ardından bu düzeyde 2. Resmi ziyareti gerçekleştirmiştir. Mayıs ayında yapılan bu ziyarette 16 adet belge imzalanmış ve önemli bir adım olarak iki ülke arasında vize konusunda bir uzlaşma sağlanmıştır. İki ülkenin vatandaşlarına 30 gün süresince vize almadan ülkeye giriş hakkı verilmiştir. Bunun yanı sıra Mersin Akkuyu'da yapılacak nükleer güç santralinin tesisi ve işletmesi konusunda da bir anlaşma imzalanmıştır.⁷³

Vize serbestliği iki ülkenin birbirine olan yaklaşması adına oldukça önemlidir. Keza bugün Batıya yakın bir ülke olarak Türkiye'nin ne ABD ile ne de Avrupa Birliği ülkeleriyle vize serbestliği bulunmaktadır.

2.3.1. 2001-2010 Dönemi Türkiye- Rusya Federasyonu İlişkilerini Etkileyen Temel Sorunlar

⁷¹ Çelikpala, **a.g.m.**, s.540-541.

⁷² Girgin, **a.g.e.**, s. 463-464.

⁷³ Girgin, **a.g.e.**, s.464-465.

Rusya ile ilişkilerin giderek daha da yakın hale getirilmek istendiği bu dönemde ikili ilişkilerin güven sınavından geçmesine neden olacak olaylar eksik olmamıştır.

Bu konulardan biri 2000'lerin başında gündemde olan Kıbrıs sorunudur. Bu sorunun çözümü için dönemin BM Genel Sekreteri Kofi Annan bir plan ortaya koymuş ve her iki tarafında onayı beklenmiştir. Bu plana göre eşit haklara sahip iki kurucu devlet olacak şekilde ada birleşecektir. Türkiye, Yunanistan ve İngiltere ile beraber garantörlüğünü devam ettirecektir.⁷⁴

2004 yılında Annan Planı'nın onayı için adanın iki tarafında da aynı anda bir referandum düzenlenmiştir. Hatta bu konuda iki tarafa güvence olması açısından BM güvenlik konseyine adada silah ambargosunun yanı sıra BM Barış gücü kurulması şeklinde maddeleri olan Kıbrıs Tasarısı sunulmuştur.⁷⁵

Ancak Rusya, tasarının Kıbrıs'ta yapılacak olan referandumdan önce olmasının referandumu etkileyeceği gerekçesini öne sürerek veto hakkını kullanmıştır. Rum kesiminin BM'deki temsilcisi olan Andreas Mavroyiannis Rusya'nın veto etmesinin nedeni olarak tasarının yalnızca Türkiye çıkarına olmasını göstermiştir. Oysa Rusya dışındaki 14 konsey üyesi de evet oyu kullanmıştır.⁷⁶

Başbakan Erdoğan ile Moskova'da görüşen Putin, veto etmelerinin nedeni olarak tekrar referandumun etkilenmemesini gerekçe göstermiş ancak bu sefer Kuzey Kıbrıs'ın referandumda evet demesini iş birliğine hazır olmalarına bağlamış ve artık ekonomik tecridin adil olmadığını vurgulamıştır.⁷⁷

Bir önceki dönemden bu döneme aktarılan bir sorun ise Çeçenistan meselesidir. Her ne kadar Bülent Ecevit'in Moskova ziyaretinde terör konusunda iş birliği için anlaşılmış olsa da ne Çeçenlerin eylemleri ne de Rusların Türkiye'ye karşı kuşkulu

⁷⁴**BBC Türkçe**, "Annan Planı'nın Ana Hatları", 24.04.2004, (Çevrimiçi)

http://www.bbc.co.uk/turkish/indepth/story/2004/04/040424_annanplan.shtml 07.05.2019.

⁷⁵Oğan Sinan: "Rusya Federasyonu'nun Kıbrıs Politikası", **TÜRKSAM**, 06.02.2005, (Çevrimiçi) <http://turksam.org/rusya-federasyonu-nun-kibris-politikasi> 07.05.2019.

⁷⁶**Hürriyet**, "Plana Rusya Vetosu", 22.04.2004, (Çevrimiçi) <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/plana-rusya-vetosu-219697> 07.05.2019.

⁷⁷**Milliyet**, "Putin'den Tarihi Jest", 12.01.2005, S.16 (Çevrimiçi) gazetearsivi.milliyet.com.tr, 07. 05. 2019.

tutumu son bulmamıştır. Bu süreçte Çeçenlerin Rusya'ya karşı yaptıkları eylemlerden biri yukarıda da bahsedilen Avrasya Feribotu kaçırılmasında başı çeken Muhammed Tokcan'ın da dahil olduğu Swissotel baskınıdır. Çeçenistan'a destek olmak amacıyla pompalı tüfeklerle yapılan bu rehin alma sırasında da dönemin Türkiye İçişleri Bakanı ile görüşmek istemişlerdir. Burada önemli olan husus yukarıda bahsedildiği üzere daha önce krize neden olan bu kişilerin eylemci olarak yargılanmaları ve daha sonra da hapisten kaçmaları hatta Muhammed Tokcan'ın Şartla Salıverme yasasından tahliye olduktan birkaç ay sonra bu baskını yapmasıdır.⁷⁸ Üstelik daha bir ay önce biri Rus Hostes ve biri de Türk vatandaşı olmak üzere iki kişinin ölümüne neden olan İstanbul-Moskova hattındaki Rus uçağı da kaçırılmıştır.⁷⁹

Çeçenlerin eylemleri elbette ki Türkiye ile sınırlı değildir. Örneğin 23 Ekim 2002 tarihinde 41 Çeçen terörist Moskova'daki Tiyatro binasını basarak neredeyse bin kişiyi rehin almıştır.⁸⁰ Kurtarma operasyonu sırasında ise gaz kullanılmış ve 129 kişi ölmüştür ki bu kişilerin yakınları AİHM'ye başvurmuş ve 2011 yılında da Rusya yeterli hazırlık yapmadığından tazminat ödemesi istenmiştir. Bunun dışındaki diğer terör saldırısı ise çok vahimdir. Söz konusu çocuklar olan saldırı, 1 Eylül 2004'te Beslan'da bir okulda gerçekleştirilmiştir. Bu seferde Rus askerinin müdahalesi ardından okulda iki patlama ve yayılım ateşi olmuş ve çoğunun çocuk olduğu 312 kişi orada vefat etmiştir. Bu iki eylemde de operasyon sırasında örneğin Rus timlerin operasyonu başladığında teröristlerin çocukları zarar görmesinler diye kafeteryaya götürmeye çalıştıklarını görmelerine rağmen Rusların, ateşe devam etmeleri gibi Rusya'yı zor durumda bırakacak iddialar vardır.⁸¹

Çeçenlerin bu eylemleri devam ederken Rusya'dan gelen bazı açıklamalar Türkiye ile ilişkileri zedeleyebilecek türdendir. Örneğin Putin, 2001 yılının kasım ayında Çeçen militanların Türkiye'den geçip Afganistan'a gittikleri yönünde açıklama yapmış bu durum Türkiye'de üzüntüyle karşılanmış ve bunun ispatının olmadığı

⁷⁸ Osman Tan v.d., "Otelde Çeçen Terörü", **Hürriyet**, 23.04.2001 (Çevrimiçi) <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/otelde-cecen-teroru-39239086> 08.05.2019.

⁷⁹ **NTV**, "Operasyonda Bir Türk Yolcu Öldü", 16.03.2001, (Çevrimiçi) <http://arsiv.ntv.com.tr/news/70654.asp> ,08.05.2019.

⁸⁰ Cenk Başlamış, "Kursk, Dubrovka ve Beslan Faciaları", **a.g.e.**, s. 168-171

⁸¹ Başlamış, **a.g.m.**, s.172-175.

vurgulanmıştır.⁸² Yine Moskova'daki Dubrovka Tiyatro baskınından sonra Rus tarafından yapılan açıklamalarda teröristlerin Türkiye, Gürcistan ve Suudi Arabistan'daki birtakım vakıflar ile telefon görüşmelerinin olduğu yönünde gelmiştir. Ayrıca Türkiye'de Çeçenleri destekleyen diaspora olduğu yönünde rahatsızlıklarını belirterek Türkiye'nin bu diasporayı engellemediğine dair iddiada da bulunmuşlardır. Hatta daha da ileri giden Rusya Federasyonu yetkilileri her ne kadar Türkiye'nin yardım ettiğine inanmadıklarını söyleseler de Türkiye'ye vakıfların kapatılması açısından bir nota vermiştir. Türkiye'den ise, vakıfların olmasının teröristleri destekledikleri anlamına gelmediği eğer gerçekten destekliyorlarsa kapatılacakları cevabı verilmiştir.⁸³

Ayrıca Türkiye'nin de Rusya'ya karşı duyduğu rahatsızlık, tıpkı 2000 yılı öncesinde olduğu gibi PKK konusundadır. Çeçen sorunun çözümü bir nevi Rusların bu konuda atacağı adımlarla da ilişkilidir. Neticede Türkiye, 'KADEK' bir diğer adıyla 'KONGRA-GEL' isimli PKK'nın Rusya'daki uzantılarını terörist örgütler listesine almasını istemişse de bu gerçekleşmemiştir. Üstelik Yaroslavl'da militanlarını eğittikleri iki tatil merkezi bulunduğu iletildiği halde Rusya, ülkedeki Kürt gruplarının hukuk sistemine aykırı bir durumu olduğunun ispatını istemiştir. Öncesinde de Rusya Ankara Büyükelçisi olan Lebedev, diplomatlığını kullanarak doğrudan Türk Hükümetini değil ancak Türk medyasının Rusya'ya karşı bir tutum sergilediğini iddia etmiş üstelik medyada PKK ve Çeçen konularında 'çifte standardın' olduğundan da dem vurmuştur. Bu mektuba cevaben Dışişleri Bakanlığından terörizm ile mücadelede kararlılık vurgusu yapılmıştır. Hatta Cumhurbaşkanı Sezer de Rusya da yaşanan terör saldırıları nedeniyle üzüntülerini aktardığı mesajda terörü kınamıştır.⁸⁴

Türkiye ile Rusya Federasyonu'nu karşı karşıya getiren bir başka mesele, Azerbaycan ile Ermenistan sorununa takındığı tavır dışında doğrudan Türkiye'nin Ermenistan ile olan 'soykırım' sorununda Ermenistan'dan yana olmasıdır. Duma'nın 2005 yılında sözde Ermeni soykırımını tanıması dahası ilişkilerin ilerletildiği bir dönem olmasına karşın böyle bir karar alması Türkiye tarafında doğal bir tepkiye

⁸² Kolobov, **a.g.e.**, s.257.

⁸³ **A.e.**, s. 260-261.

⁸⁴ **A.e.**, s.262-264.

neden olmuştur. Ancak daha sonraki yıllarda Türkiye'nin Ermenistan ile olan ilişkilerinde yumuşamaya gitmesi ise Rusya tarafından desteklenmiştir. Aynı yıl iki ülke arasında bir kriz de Türkiye'nin Rusya'ya yaptığı ihracatın Rusya tarafından birtakım sınırlamalar getirilerek sekteye uğratılmasıdır. Üstelik Türkiye, ihracatında yüzde 65 gibi önemli bir paya sahip olması da bu krizi daha da mühim hale getirmiştir ancak Üst Düzeyli İşbirliği Konseyi'nin devreye girmesiyle kriz yatışmıştır.⁸⁵

Sorunlu konulardan bir diğeri de Gürcistan ile Rusya'nın yaşadığı gerilimdir. Gürcistan, Güney Kafkasya'da Türkiye ile sınır komşusu olan ve Türkiye'nin doğu ile daha doğrusu Orta Asya ile arasındaki bağlantı noktası olması sebebiyle Türkiye için önemli bir ülkedir. Gürcistan Devlet başkanı Shevardnadze'nin daha 2001 yılında Gürcistan'ın konumu için '*Rusya'nın Güney Kanadı değil Türkiye'nin Kuzey kanadı*' tabirini kullanmasıyla aslında Türkiye'nin de bu ülke için ne denli önem arz ettiğini ortaya koysa da bu cümle ile Türkiye ile Rusya'yı iki karşı kutup şeklinde konumlandırılmıştır.⁸⁶

Nitekim Gürcistan NATO'ya dahil olmak istemiş ve bundan rahatsız olan Rusya, NATO'ya uyguladığı baskılar ile bu üyeliğin olmasını engellemiştir. Bu sürecinin ardından gelen bir de Rus Barış Güçlerinin Abhazya ve Güney Osetya'da yerleşmeleri hamlesi sonrasında da Gürcistan ile Güney Osetya arasında çıkan çatışmalara Rusların dahil olmasıyla Gürcistan-Rusya Federasyonu savaşı yaşanmıştır. Gerilimin bu denli tırmandığı bir durumda hem NATO ülkesi hem komşu ülke hem de Rusya ile ilişkilerinde giderek iyiye giden bir ülke olarak Türkiye'nin takınacağı tavır her yönden ilişkilerini etkileyecektir.⁸⁷

Henüz çatışma durumundayken Tiflis'te elektriklerin kesilmesi ve buna çözüm olarak Türkiye'den elektrik istenmesi göstermiştir ki Türkiye her ne kadar bu olayın dışında olsa da etkilenenler arasındadır. Bu konuda Başbakan Erdoğan, iki tarafla da görüşmek istemiş ve tarafların ateşkes ilan etmesini temenni ettiği yönünde de bir

⁸⁵ Çelikipala, **a.g.m.**, s. 557-558.

⁸⁶ Ömer Göksel İşyar, "Türkiye-Güney Kafkasya Ülkeleri İlişkileri", **Orta Asya ve Kafkaslarda Siyaset**, Ed. Hulusi Kılıç, Elif Toprak, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayını, 2012, s. 144-145.

⁸⁷ Burcu Güçlü Akpınar, "Soğuk Savaş Sonrası Türk-Rus İlişkilerinde Güney Kafkasya'nın Rolü", **Türk Dış Politikasında Yeni Yönelimler: İki Kutuplu Sistem Sonrası Türk Dış Politikası**, Ed. Hasret Çomak, Caner Sancaktar, İstanbul, Beta yayın, 2013, s.610.

açıklamada bulunmuştur.⁸⁸ Daha sonra da Rusya ve Gürcistan'a gitmiştir. Döndüğünde yaptığı açıklamada Gürcistan'daki Gori kenti için yardım yapılacağını ayrıca acil sağlık ve gıda ihtiyacının da karşılanacağını söylemiştir ki Türk Kızılay'ı da bölgeye ilk ulaşan yardım olmuştur. Bunun yanı sıra Kafkasya İstikrar ve İşbirliği Platformu için de sürecin başlatılacağını belirtmiştir.⁸⁹ Çatışmaların ardından Rusya Federasyonu bu iki bölgenin bağımsızlıklarını tanıdığını açıklayınca Türkiye Dışişleri Bakanı Ali Babacan yaptığı görüşmelerde Türkiye'nin Gürcistan'ın toprak bütünlüğünden yana olduğunu ve Rusya'nın bu kararından duydukları endişeyi belirtmiştir.⁹⁰

Buna benzer bir açıklama da Cumhurbaşkanı Abdullah Gül tarafından yapılmış yine toprak bütünlüğünden yana olunduğunun altı çizilmiştir. Ayrıca Türkiye'nin bu konuda Gürcistan'ın tarafında olmasını gerektirecek önemli bir çıkarı da mevcuttur. Söz konusu çıkar, tabii ki Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı açısından da bölge istikrarının önemli olmasıdır. Bunun dışında Kars ile Ahalkalaki arasında düşünülen ve sayesinde hem Gürcistan'ı hem de Azerbaycan'ı dünyaya açacak olan Bakü- Tiflis-Kars Demir Yolu (BTK) anlaşmasıyla Türkiye'nin de bölgedeki önemi artacaktır. Ki bu yakınlaşma süreçleri Rusya'nın rahatsız olmasına sebep olmaktadır.⁹¹

Ancak Türkiye'nin resmen tanımasa da Abhazya'ya bir diplomat göndermesiyle⁹² anlaşılıyor ki Türkiye iki taraf arasında denge kurmaya çalışmaktadır.

Bu dönemde ilişkilerde sorun teşkil eden konuların çoğu önceki dönemdeki temel konuların uzantısıdır. Ancak bu sorunlar büyütülmemiş ve ilişkilerde ciddi çatlaklara yol açmasına izin verilmemiştir.

⁸⁸ **Hürriyet**, "Gürcistan Türkiye'den Yardım İstedi", 08.08.2008, (Çevrimiçi)

<http://www.hurriyet.com.tr/dunya/gurcistan-turkiyeden-yardim-istedi-9615377> , 08.05.2019.

⁸⁹ Yaşar Anter, "Erdoğan Rusya ve Gürcistan Gezisini Değerlendirdi", **Hürriyet**, 14.08.2008, (Çevrimiçi) <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-rusya-ve-gurcistan-gezisini-degerlendirdi-9664732> , 08.05.2019.

⁹⁰ **Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı**, "Gürcistan'daki Gelişmeler Hk.", No: 159, 28.08.2008, (Çevrimiçi) http://www.mfa.gov.tr/no_159---28-agustos-2008_-gurcistan_daki-gelismeler-hk_.tr.mfa , 08.05.2019.

⁹¹ Akpınar, **a.g.m.**, s.611.

⁹² Duygu Güvenç, "Abhazya'ya İlk Türk Diplomat", **Sabah**, 08,09,2009, (Çevrimiçi) https://www.sabah.com.tr/siyaset/2009/09/08/abhazyaya_ilk_turk_diplomat , 08.05.2019

2.3.2. 2001-2010 Dönemi Türkiye- Rusya Federasyonu İlişkilerinde Ortak Çıkarlar

Bu dönemde de ikili ilişkilerde öne çıkan konu başlıklarından birisi ticari ilişkilerdir. Önceki dönemi anlatırken belirtildiği üzere 1992 yılında 500 milyon doların altında başlayan ihracat 2000 yılına gelindiğinde 600 milyon doları aşmıştır.⁹³

2001 yılında 923 milyon dolar ile hala 1 milyara ulaşamamışken, bu rakam bir sonraki yıl 1,3 milyar dolar ile geçilmiştir ama henüz bir önceki dönemdeki yani krizden etkilenmeden önceki dönemdeki en yüksek hacmine ulaşamamıştır. Ki bu rakama da 2005 yılında 2,3 milyar dolar ile geçilmiş ve sonraki yıl da 3 milyar dolara ulaşmıştır. Giderek artan ihracat 2008 yılına gelindiğinde 6,4 milyar dolar ile en yüksek seviyeye gelmiştir. Ancak ihracattaki bu artış 2009 yılında dünyadaki krizin sektesine uğramış yarı yarıya düşerek 3,2 milyar dolar olmuştur. Sonuçta 2000-2010 dönemi ihracat 4,6 milyar dolar ile kapanmıştır. Neticede Türkiye'nin Rusya Federasyonu'na ihracatı baz alındığında özellikle en yüksek seviyeye ulaştığı 2008 yılında Türkiye'nin en çok ihracat yaptığı ülkeler arasında Rusya Federasyonu 4. sıraya yükselmiştir.⁹⁴

Bu dönemde Türkiye'nin Rusya'dan ithalatına bakıldığında 2000 yılında 3,8 milyar dolar ile açılış yaptığı görülmektedir. 2003 yılına kadar 3 milyar civarında gezen rakam o yıl 5,4 milyar dolara çıkmıştır. Daha sonraki yıllarda da giderek artan ithalat tıpkı ihracatta olduğu gibi 2008 yılında 31,3 milyar dolarla birlikte en yüksek seviyeye ulaşmış ancak sonraki yıl yine ihracatta olduğu gibi dönemin tüm dünyayı etkileyen ekonomik buhranından payını almış ve 19,7 milyar dolara düşmüştür. 2010 yılında ise biraz artış göstererek 23,9 milyar dolarla bu dönemin kapanışını yapmıştır. İthalatta Türkiye için Rusya'nın önemine bakıldığında 2006 yılı itibarıyla Rusya en çok ithalat yapılan ülke konumundadır. Ancak burada enerji alanının etkisi kuşkusuzdur. 2009 yılındaki önemli gelişmelerden birisi de ticaretin artık dolarla değil Ruble ve TL üzerinden yapılmasına karar verilmiş olmasıdır. Ayrıca dönemin Rusya

⁹³ Bkz.: yuk. 2.2.2. Türkiye-Rusya Federasyonu İlişkilerinde Ortak Çıkarlar Başlığı.

⁹⁴Dış ticaret Müsteşarlığı, Referans küresel, 2 Mart 2009, s.4-5, aktaran Çelikipala, **a.g.m.**, s.543.

Başkanı Medvedev'in Türkiye'ye ziyaretinde ticaret hacmi için 100 milyar doların hedeflendiğini açıklamasından görülüyor ki ticari ilişkiler daha da artacaktır.⁹⁵

Bunlarında dışında bilinmektedir ki iki ülke arasında önemli bir ilişki de turizm alanındadır. Rusya Federasyonu'ndan Türkiye'ye gelen turistlerin sayısına bakıldığında 2002 yılında 945 bin kişiden başlayan bu sayının her yıl artarak 2010 yılında 3 milyona ulaşmasından da anlaşılacağı üzere oldukça önemli bir gelir kaynağıdır. Sıralamaya bakıldığında 2002 yılında Rusya turist sayısı bakımından 3. sırada yer almaktadır ve 2011 yılına gelindiğinde pazardaki yeri ikinci sıraya ulaşmıştır.⁹⁶

Enerji alanında ortak çıkarlar doğrultusunda var olan batı hattına ilaveten 1997 yılında gündeme getirilen Mavi Akım hattının 2000- 2010 arası somut hale geldiği bir dönem olmuştur. 2003 yılında Rusya tarafı olan Gazprom ile bir anlaşma yapılmış ve Batı Hattından alınacak doğalgaz fiyatlarında indirimle gidilmesi kararlaştırılmıştır ancak bunun yanı sıra Mavi Akım boru hattından alınacak gazın fiyatının ise artırılması da bu anlaşma şartlarında yer almıştır. Bu durum Türkiye'de pek de hoş karşılanmamıştır. Sonuçta Batı Hattı ile olan anlaşmanın süresi bitecektir ve Mavi Akım daha uzun süre kullanılacaktır yani Türkiye bu durumda kârda olan taraf değildir. Hatta bu sebeple Enerji Piyasası Düzenleme Kurulu Botaş'a eleştiri mektubu göndermiştir. Ancak bu teze karşı olarak Batı Hattı için süresinin dolacağı 2011 yılında yeniden görüşme yapılacağı söylenmiştir. Ayrıca Türkiye asgari olarak alacağı gazın parasında indirim olması sebebiyle alamadığı gazın parasını ödemek konusundaki sorunu önlemiştir.⁹⁷

Tartışmalar bir yana dursun fiilen gaz alımın 2002 yılında başladığı bu hattın açılışı 2005 yılının kasım ayında Putin ve Berlusconi'nin de katıldığı resmi açılış töreniyle gerçekleşmiştir. Açılıшта Türkiye'nin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan ve Rusya Başkanı Putin konuşma yapmıştır. Erdoğan konuşmasında enerji ilişkilerinin karşılıklı bağımlılık olduğunu ve bunun güvenlik boyutunun da olduğunu söylemiş ve

⁹⁵ Dış Ticaret Müsteşarlığı, Referans Küresel, 2 Mart 2009, s.4-5, aktaran Çelikpala, **a.g.m.**, s.543.

⁹⁶ Turan Akın, **Türkiye Rusya Dış Ticaret Pazarı**, Adana, Karahan Kitabevi, 2013, s.99-101.

⁹⁷ **Milliyet**, "Mavi Akım Anlaşmasında 'Kim Kazançlı' Tartışması", 29.11.2003, s.7. (Çevrimiçi) gazetearsivi.milliyet.com.tr, 12.12.2019

bunun yanında Türkiye'nin enerji koridoru olmasının da bölgesel dayanışmaya katkısı olacağını belirtmiştir. Putin de buna benzer bir şekilde Türkiye'nin bu hat ile beraber doğu batı arasında enerji köprüsü olacağını dile getirirken kendi ülkesi açısından Rus gazının diğer üçüncü ülkelere ulaştırılması konusundaki etkisinden bahsetmiştir.⁹⁸

Bu açılaştan sonraki yıllarda enerji önemli gündem maddesi olmaktan çıkmamıştır. Özellikle de 2006 yılında Rusya'nın fiyat artışı konusunda yaşanan anlaşmazlık üzerine Ukrayna gazını kesmesiyle birlikte AB devletlerinin Rusya'dan aldığı gazın yüzde 80'inin bu hattan geçtiği ve Rus haber ajanslarının gazın erken kesildiği iddiasıyla beraber düşünüldüğünde her ne kadar Rusya, diğer ülkelerin etkileneceğini söylese de alternatifler yaratılması gerekmiştir.⁹⁹

İster bu örnekteki gibi olsun ister başka bir türlü, neticede bir ülkede yaşanabilecek sorunun enerji anlamında başka ülkeleri de zor durumda bırakmaması açısından gerek Rusya'dan gaz almak durumunda olan Batılı ülkeler gerekse Türkiye çözüm arayışına girmiştir ve bu arayışta öne çıkanlardan biri NABUCCO projesidir. Proje sayesinde Türkiye'nin öneminin artacağı ve de Rusya'ya olan bağımlılığının azalacağı kuşkusuzdur. Ancak Rusya daha önce de yaptığı üzere pazarı kimseye kaptırmak istemediğinden yeni bir proje ile bu hamleye karşılık vermiştir. Tıpkı Mavi Akım'daki gibi Karadeniz'in altından geçecek olan ve oradan da diğer ülkelere aktarım yapılmasını sağlayacak olan bu projenin adı Güney Akım projesidir. Güney Akım ile beraber Rusya, Ukrayna'yı devre dışı bırakmış olacaktır. Ukrayna krizinin sonrasında İtalyan şirket ile Gazprom'un Roma'da fitili ateşlenmiş Türkiye ise 2009 yılında dahil olmuştur.¹⁰⁰

Dönemin Dışışleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, bu proje ile ilgili soruları yanıtlarken; Güney Akım'ın, doğu ile batı arasında düşünülen Nabucco'nun, kuzey ile güney arasındaki versiyonu olduğunu vurguladığı konuşmasında bu iki projenin birbirlerine alternatif olmadığını ve iki projenin de yürüyeceğini belirtmiştir. Ancak

⁹⁸ **BBC Türkçe**, "Mavi Akım Vanası Resmen Açıldı", 17.11.2005 (Çevrimiçi) http://www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2005/11/051117_bluestream_pipeline.shtml , 11.12.2019.

⁹⁹ **Sabah**, "Rusya Ukrayna'nın Gazını Kesti", 01.01.2006 (Çevrimiçi) <http://arsiv.sabah.com.tr/2006/01/01/dun99.html> , 11.12.2019.

¹⁰⁰ Çelikpala, **a.g.m.**, s.546,548.

bazı uzmanlar tarafından bu proje Türkiye'nin AB ve ABD'ye karşı bir kozu şeklinde yorumlanmıştır.¹⁰¹

Rusya ile Türkiye arasında bir başka ortaklık ise Türkiye'ye yapılacak olan ilk nükleer enerji santrali konusunda gerçekleşmiştir. Yapılması çok önceden beri düşünülse de bir türlü somut adımların atılamadığı ve kırk yıl boyunca çeşitli nedenlerden iptal edilmesi gereken proje için 2008 yılında yeniden ihale açılmış ve tek teklif sunan Rus şirketi Atomstroyeksport olduğundan kazanan olmuştur. Ancak tek teklifli bu ihale şartnamesinin 31.maddesine dayanarak iptal edilmiştir.¹⁰² Ardından 2010 yılına gelindiğinde ihale açmadan direkt devletler arası imzalanan bir anlaşma ile santralin temelinin 10 Kasım 2010 tarihinde atılması yönünde bir karar alınmıştır. Anlaşma için Putin ile bir araya gelen Erdoğan, yaptığı açıklamada Rusya ile ortaklığın daha da güçleneceği yönünde mesaj vermiştir. Hatta bu sırada bir başka anlaşma olan 'Bitki Karantina Alanında İşbirliği Anlaşması' da imzalanmıştır.¹⁰³

Mersin Akkuyu'da yapılması düşünülen santral ile ilgili birçok konuda tartışmalar yapılmıştır. Bu tartışmalar genel hatlarıyla hukuksal yönden, dış kaynağa bağımlılık yönünden, teknoloji-güvenlik bakımından, ekonomi son olarak da çevresel açıdan şekillenmiştir ancak tüm bu itirazlar bakanlık tarafından kabul görmemiştir.¹⁰⁴

Türkiye ve Rusya'nın iş birliğinde bulunduğu bir başka konu ise güvenlidir. Özellikle de ABD'nin Karadeniz hakkındaki planlarına karşı ortak bir tutum şekillenmiştir. Türkiye, bu bölgede bir strateji izlediğinde Rusya'nın varlığını göz ardı etmemektedir. Önceki on yıllık süreçte var olan Karadeniz Ekonomik İş birliği Teşkilatı ve BLACKSEAFOR'un yanı sıra 2006 yılından sonra Rusya Federasyonu'nun da 'Karadeniz Uyum Harekâtı'na katılmasıyla beraber bu ortaklık daha da sağlamlaşmıştır. Ayrıca bir yıl öncesinde de iki ülke boğazlarda ortak bir tatbikat dahi yürütmüştür. 2008 yılında da Rusya'nın Donanma Komutanı Türkiye'ye

¹⁰¹ **Hürriyet**, "Güney Akım İmzası Zarar Mı Yarar Mı", 10.08.2009, (Çevrimiçi) <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/guney-akim-imzasi-zarar-mi-yarar-mi-12244967> , 11.12.2019.

¹⁰² **Sabah**, "Nükleer Santral İhalesi İptal", 20.11.2009, (Çevrimiçi) <https://www.sabah.com.tr/ekonomi/2009/11/20/nukleer-santral-ihalesi-iptal> , 11.12.2019.

¹⁰³ Nerdun Hacıoğlu, "Erdoğan, Putin'le İmzayı Attı 'Nükleer Temel' 10 Kasım'da", **Hürriyet**, 14.01.2010, (Çevrimiçi) <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/erdogan-putin-le-imzayi-atti-nukleer-temel-10-kasim-da-13471254> , 11.12.2019.

¹⁰⁴ Çelikpala, **a.g.m.**, s.551.

gelmiş ve bu konudaki iş birliğinin artmasının yanı sıra kolektif güvenlik sisteminin geliştirilmesi konusunun da atlı çizilmiştir.¹⁰⁵

AKP'nin iktidara geldiği ve dış politikada da yeni açılımların yapıldığı bu dönemde Rusya'nın devlet başkanı ekonomik çıkarları ön planda tutan Putin'dir. Bunun yansıması olarak da ilişkilerde ekonomik iş birliğinin önceki dönemden de ileri safhaya taşındığı, hatta sorunlu alanların üzerinde çok durulmadığı görülmektedir. Özetle bu dönemde ilişkiler adına bahar havası esmiştir.

2.4. Türkiye'nin Dış Politikası ve Rusya Federasyonu ile Olan İlişkilere Yansıması

Türkiye Rusya Federasyonu arasındaki birebir ilişki dışında iki ülkenin birbirlerinden bağımsız izledikleri politikalar da mevcuttur. Bu politikaların çeliştiği ya da ortak menfaatlerin olduğu durumlar bulunmaktadır. Birebir ilişkilerdeki konuların çözümü ya da çözümsüzlüğü, genel politikalarındaki kesişme ile de ilişkili olabileceğinden bu politikaların irdelenmesi gerekmektedir. Çalışmanın bu bölümünde Türkiye'nin dış politikasına değinilecek ardından da bu politikaların Rusya Federasyonu'nun dış politikasıyla çatıştığı ya da uyduğu noktalar ortaya konulacaktır.

2.4.1. Batı Bloku

Osmanlı İmparatorluğu son dönemlerinde yeniden yükselişe geçmenin yollarını ararken Batı blokunda yer almak ve Batılı anlayışta kurumlara sahip olmak şeklinde bir politika izlemiştir. Bu doğrultuda mecbur kalarak da olsa tarih derslerinden hatırlanacağı üzere eğitimden demokrasiye birçok alanda reformlar yapmak durumunda kalmıştır. Osmanlı İmparatorluğunun mirasçısı olarak Türkiye Cumhuriyeti de benzer bir yol izlemiştir. Türkiye'nin Rusya ile olan ilişkilerinin tarihinin anlatıldığı bölümde de değinildiği gibi Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda Mustafa Kemal Atatürk'ün Lenin ile mektuplaşması ve yardımlaşmanın olduğu ancak daha sonra İkinci Dünya Savaşı sonrasında Rus tarafının boğazlarda hak talep etmelerine bir de komünizm tehlikesinin geldiği bir süreç yaşanmıştır. Bu sürecin

¹⁰⁵ Çelikpala, **a.g.m.**, s.556.

ardından Türkiye hemen dibinde yer alan ve tehlike arz eden ülkeye karşı Batı blokunda yer alma mecburiyetinde kalmıştır. Bu dönemde ekonomik açıdan da destek alan Türkiye'nin duruşu nettir. Baskın Oran' a göre de Türkiye, kapitalizm ve laik demokratik ilkeleri benimseyen Batıcı ve 'Yurtta Sulh cihanda Sulh' mottosunu edinmesi sebebiyle de Statükocu bir dış politika sergilemektedir.¹⁰⁶

Ancak birçok şeyin değişmesine sebebiyet veren SSCB'nin yıkılması olmuş komünizm tehlikesinin kalkmasıyla beraber yeni kurulan Rusya Federasyonu ile her ne kadar boğazlar konusundaki problemleri çözememiş de olsa yeni bir sayfa açılmıştır. Birinci bölümde bahsedildiği üzere Yeltsin ile beraber Batı'dan medet uman bir ülke olarak kapitalist sisteme geçen bir Rusya'nın varlığı sebebiyle Batı'yı kızdırmadan ilişki kurulabilecek bir seviyeye gelinmiştir.

Türkiye'nin ABD ile ilişkilerine bakıldığında yukarıda değinildiği gibi Sovyetlerin her iki ülke için de tehdit unsuru olmasının yadsınamayacak etkisi olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra Türkiye'nin dönemin ekonomisi göz önünde bulundurulduğunda ABD'den alacağı yardımları bir kenara itme şansı da bulunmamaktadır. ABD de Türkiye'nin SSCB'ye karşı desteklenmemesi durumunda bunun ucunun kendilerine de dokunacağından Batı Bloku bakımından Türkiye'nin sınır kabul edilip korunması gerektiği düşüncesiyle gerek Marshall, Truman gibi gerekse de NATO gibi oluşumlarda Türkiye'nin dahil olmasını desteklemiştir. Bunun yanı sıra bir de Türkiye topraklarında yine SSCB'ye karşı İncirlik Üssü'nü kurmuştur.¹⁰⁷ Türkiye bölgesel güç olma hedefiyle başlarda ABD tarafından bölge ülkelerine model ülke olarak gösterilmiş ve desteklenmiş ancak zamanla bu destekte azalma meydana gelmiştir. Nitekim Rusya tekrar eski nüfuz alanlarında kendini göstermeye başladığından ve de daha Batılı bir yaklaşım sergilediğinden dolayı artık ABD tarafından tehdit olarak görülmeyip bilakis göz ardı edilemeyecek bir unsur

¹⁰⁶ Baskın Oran, "Türk Dış Politikası: Temel İlkeleri ve Soğuk Savaş Ertesindeki Durumu Üzerine Notlar", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi**, 1996, sayı:1, cilt: 51, s. 353,355. (Çevrimiçi) <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/476/5529.pdf> , 10.12.2019.

¹⁰⁷ Buket Önal, "Soğuk Savaş Sonrası Türkiye-ABD İlişkileri", **Türk Dış Politikasında Yeni Yönelimler: İki Kutuplu Sistem Sonrası Türk Dış Politikası**, Ed. Hasret Çomak, Caner Sancaktar, İstanbul, Beta yayın, 2013, s.131.

Bilal Sambur, "Türkiye'nin Dış Politikasında Yeni Osmanlılık: Mit mi? Gerçek mi?", **Türkiye'nin Dış Politikası: Yeni Eğilimleri, Yeni Yönelimleri, Yeni Yaklaşımları**, Ed. İdris Demir, Bursa, Dora Basım Yayın, 2014, s.78.

olarak değerlendirilmiştir. Kuşkusuz ki İran ile gelen ‘Radikal İslamlaşma’ ve bölge ülkelerindeki ‘istikrarsızlık’ gibi konulara, bu konularla Türkiye’nin tek başına baş edemeyeceği gerçeğinin de eklenmesi ABD’yi ‘Önce Rusya’ (Russia First) stratejine yönlendirmiştir. Bu durum, Türkiye için bölgede ABD ile paralel politika izlemesinden ötürü hem Rusya ile iş birliği hem de Avrasya bölgesiyle ilgili politikalarını yeniden şekillendirme gerekliliğini doğurmuştur.¹⁰⁸

Türkiye’nin ABD ile arasının özellikle 1 Mart tezkere krizi ile bozulduğunu ayrıca yine 11 Türk askerinin ABD askeri tarafından gözaltına alınması yani çuval krizi gibi krizlerin yaşandığını da unutmamak gerekir. Ancak yine de Obama’nın başkanlık koltuğuna oturması ve ardından ilk yurt dışı gezisini Türkiye’ye yapması ve burada ABD-Türkiye ilişkileri adına ‘Model Ortaklık’ şeklinde bir kavram ortaya atması ile beraber tekrar bir yumuşama meydana gelmiştir. Üstelik çuval krizi yaşandıktan sonraki Türk halkının yüzde 85’inin ABD için olumsuz düşüncelere sahip olduğu bir süreçten sonra bu oldukça zor olmasına rağmen bu şekilde gelişmiştir.¹⁰⁹

Konu ABD, Türkiye ve Rusya üçgeni açısından ele alındığında üzerinde durulması gereken en önemli konu Hazar’dır. Soğuk Savaş’ın galibi olan Amerika küresel güç iddiasının devamlılığı açısından zengin enerji kaynaklarına sahip olan bu bölgede diğer iddialı devletler olan Rusya, Çin, İran, Hindistan gibi devletlere meydanı bırakmak istememektedir. Bunun yanı sıra Batı pazarı için de alternatif yaratmak istemektedir ayrıca ABD’nin bölgede askeri üsleri de bulunmaktadır. Bölgenin Orta doğu petrolünün de geçiş yolu olması ABD açısından önemini arttırmaktadır. Yani Rusya’nın denetimine bırakılan bölge Orta Doğu petrollerini de tehlikeye sokacaktır. ABD’nin birinci bölümde de bahsedildiği gibi Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı (BTC) ve de Bakü-Tiflis- Erzurum Doğal Gaz Boru Hattı (BTE) desteklemesi de bu sebeptendir.¹¹⁰

¹⁰⁸ Murat Erdoğan, Arda Akçiçek, “1989-1993 Dönemi Türk Dış Politikası”, **Türk Dış Politikası 2**, Ed. Kemal Yakut, Murat Erdoğan, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi yayınları, 2013, s.43-44.

¹⁰⁹ Önal, **a.g.m.**, s.148-151.

¹¹⁰ Sedat Laçiner, Hasan s. Özertem, “Hazar Enerji Kaynakları: Enerji-Siyaset İlişkisi ve Türkiye” **Orta Asya& Kafkasya’da Güç politikası**, Ed. M. Turgut Demirtepe, Ankara, USAK, 2008, 106-107.

“BTC boru hattının inşaatını tamamlamak suretiyle Türkiye, Rusya’nın bölgedeki nüfuzunu asgariye indirmek veya zayıflatmak ve netice olarak kendi etkisini artırmaktır. BTC’nin yapımı, Rusya’yı Hazar havzasının ana petrolüne ulaşmasından ve boru hattının Rusya topraklarından döşenmesi halinde alınacak geçiş ücretinden mahrum bırakmış olacaktır. Türkiye, Azerbaycan ve ABD ile beraber Rusya ile rekabete girerek “Rusya’yı sadece Hazar petrolünün taşınmasından elde edilecek büyük gelirlerden yoksun bırakmayı değil, Moskova’nın Güney Kafkasya’dan Orta Asya bölgesine dek ekonomik ve politik imkânlarını kısıtlamayı da istemiştir.”¹¹¹

Görüldüğü üzere BTC konusunda Türkiye Rusya ile ayrı düşmekte ve ABD ile iş birliği yapmaktadır ancak daha önce de değinildiği üzere Türkiye’nin enerji anlamında daha sonra Rusya ile de iş birliği içinde hareket ettiği ve ortak projeler gerçekleştirdiği de göz ardı edilemez.

Türkiye’nin Batı blokunun bir parçası olarak AB ile ilişkilerine bakıldığı zaman henüz adının Avrupa Ekonomik Topluluğu olduğu dönemlerden itibaren başlayan bir hikâye söz konusudur. Türkiye’nin bu topluluğa başvurusu 1959 yılında olmuş 1964 yılında yürürlüğe giren Ankara Anlaşması ile ortaklık rejimi başlamıştır. Türkiye’nin bu birliğe üye olabilmesi için birçok sorunu çözmesi ve çeşitli aşamalardan geçmesi gerekmektedir. Ancak 1996 yılına gelindiğinde Türkiye bu toplulukla Gümrük Birliği anlaşmasını imzalamıştır. Ardından Helsinki zirvesi gelmiş ve AB’ye adaylık için gerekli olan adaylık statüsü resmen kabul edilmiştir. En nihayetinde 2005 tarihinde Kopenhag kriterlerinin yerine getirildiği kararına varan AB ile katılım müzakereleri başlamış bulunmaktadır.¹¹²

Fakat bu müzakere süreci günümüzde dahi nihayetine varamamış ve Türkiye hala AB üyesi bir devlet konumuna erişememiştir. Bu durum kimilerince AB’nin çifte standart uygulamasına bağlansa da ortadaki gerçeği değiştirme konusunda etkili olmamıştır. Türkiye tarafı AB’den olumsuz yanıt aldıkça kendisine alternatif yollar arama eğiliminde olmuştur. Bu alternatifler arasında Rusya öne çıkmış hem ekonomik hem de politik ilişkiler ivme kazanmıştır.¹¹³

¹¹¹Kolobov, a.g.e., s.179.

¹¹² Ali Yıldız, “Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri”, **Türkiye’nin Dış Politikası: Yeni Eğilimleri, Yeni Yönelimleri, Yeni Yaklaşımları**, Ed. İdris Demir, Bursa, Dora Basım Yayın, 2014, s.222-223.

¹¹³Kolobov, a.g.e., s.287.

Benzer bir şekilde Rusya Federasyonu'nun da AB'den umduğunu tam olarak bulamaması ve her iki ülkenin de AB'nin öne sürdüğü gerekçeleri iç meselelerine karışılması olarak algılaması ile beraber bu süreç 2013 yılına gelindiğinde Erdoğan'ın Putin'e bizi 'Şangay'a alın AB'yi unutalım' minvalinde çıkış yapmasına kadar varmıştır. Ayrıca Avrasya Ekonomik Birliği de bu süreçte yetkililerce gündeme getirilen konulardan birisi olmuştur. Yine bu üçlü arasında önemli bir husus olan bir başka konu ise enerjidir. AB'nin Rusya'ya enerji alanındaki ihtiyacı ve Rusya ekonomisinin dönmesinde enerjinin önemine ek olarak Türkiye'nin de geçiş ülkesi konumunu güçlendirecek olan enerji denklemi Güney Akım Projesinin gözden düşüp yerine yeni bir proje olan Türk Akımı Projesi'nin gündeme gelmesine vesile olmuştur. Aynı zamanda da yine AB için alternatif olarak TANAP projesi ile beraber de AB Rusya arasındaki anlaşmazlıkların kaymağını Türkiye yemiştir. Yani kısacası enerji alanında AB nedeniyle Rusya ile Türkiye arasında bir iş birliği doğduğu gibi AB ile de bir iş birliği doğmuştur. Bunların dışında Rusya'nın Gürcistan, Ukrayna, Kırım meselelerinde Türkiye Batı bloku ülkesi olarak Rusya'nın hamlelerine karşı bir duruş sergilese de örneğin Kırım ilhakının tanınmaması gibi Batı blokunun Rusya'ya uyguladığı yaptırımlara dahil olmamıştır.¹¹⁴

Batı blokunun bir başka boyutu ise NATO'dur. Çalışmanın birinci bölümünde de anlatılan NATO'nun kuruluş amacı ve Rusya ile ilişkileri düşünüldüğünde Türkiye'nin NATO ile olan ilişkileri değinilmesi gereken önemli bir konu başlığıdır.

Sovyetler Birliği tehlikesi ABD'yi harekete geçirmiş ve Truman Doktrini, Marshall Planı gibi hamleler yapmasına neden olmuştur. Ancak Çekoslovakya'da 1948 yılında gerçekleşmiş olan darbenin arkasında Sovyet desteği olması ve bu darbenin önüne geçilememiş olması bloku yeni önlemler almaya itmiştir. Avrupa ülkelerince Sovyet tehdidine karşın ortak savunma projeleri düşünülüp bu minvalde imzalar atılırken bir yandan da Sovyetler, Batı Berlin'i kısılcına almıştır. Bunlar yaşanırken ABD de Kanada ile yaptığı görüşmelerde birtakım çözümler aranmıştır ki bu süreç Kuzey Atlantik Savunma Birliği kurulması yönünde ilerlemiştir. Neticede

¹¹⁴ Sinem A. Açıkmeşe, Fulya Hisarlıoğlu, "Türkiye-Rusya İlişkilerinde Avrupa Birliği Etkisi", **Kuşku ile Komşuluk: Türkiye ve Rusya İlişkilerinde Değişen Dinamikler**, Der. Gencer Özcan v.d., İstanbul, İletişim Yayınları, 2017, s.259-263.

Washington’da toplam on iki devletin attığı imzayla 1949 yılında resmen kurulmuştur. Türkiye’nin bu ittifakın neresinde olduğuna değinilse ABD açısından düşünüldüğünde Sovyetler tehdidinin Türkiye’yi ele geçirmesinin Ortadoğu’ya bir kapı açması ve orada kendisine sorun çıkartacağı ihtimalinin önüne geçmek için Türkiye’nin korunması gerektiği görülmektedir.¹¹⁵

Türkiye tarafından bakıldığında ise daha önce de değinildiği üzere SSCB’nin Türkiye’den Potsdam Konferansı’nda gündeme getirdiği boğazlar konusu hatta boğazların kontrolünün kendilerine geçmesi talebinin yanı sıra Kars ve Ardahan gibi talepleri Türkiye’yi NATO’ya doğru yönlendiren itici güç olmuştur. Kore’ye gönderilen askerler de bu ittifaka katılma konusunda kolaylaştırıcı bir etken olmuş ve 1952 yılında Türkiye de artık NATO üyesi ülkeler kervanına katılmıştır. Dolayısıyla bunun Sovyet Türk ilişkilerine yansımaları hoş olmamıştır keza Türkiye’nin bu blokta yer alması Sovyetlerin Akdeniz’e inmesi yönünde karşısına bir set olduğu gibi artık Türkiye’den istediklerini alması da güçtür. Türkiye’nin topraklarını İncirlik üssü, Jüpiter Füzerleri ve U2 uçakları konusunda ABD tarafından kullanılmasına izin vermesi doğal olarak Sovyetlerden göreceği baskıya zemin hazırlamıştır. Ancak zamanla Türkiye’nin ABD ile arasında krizler çıkmış bu sefer de Sovyetler kartı ABD ile olan ilişkilerde kullanılmıştır.¹¹⁶

Sovyetler dağıldıktan sonra Sovyet tehdidinin artık olmayacak olması NATO’nun varlık sebebini ortadan kaldırıyor gibi görünse de aslında 11 Eylül saldırılarıyla beraber NATO’nun işlevi hakkında birçok zirve düzenlenmiş ve birtakım kararlar alınmıştır. Artık NATO küresel bir güvenliği temsil etmektedir. Bu kapsamda üyelerinin sayılarını da arttırmak için genişleme dalgaları gelmiştir. Bu genişleme süreci birinci bölümde de değinildiği gibi Rusya Federasyonu’nun hoşuna gitmemiştir. Özellikle de hemen yanı başında bulunan ve eski nüfuz alanına dahil olan ülkelerin birliğe girmesinden son derece rahatsız olmuştur. Türkiye’nin bu denklemdeki tutumu ise hem dönemin Başbakanı Bülent Ecevit hem de dönemin Cumhurbaşkanı Ahmet

¹¹⁵ Kesgin, **a.g.e.**, s.3-4.

¹¹⁶ Kesgin, **a.g.e.**, s.69-72.

Necdet Sezer tarafından desteklenmiştir.¹¹⁷ Yıl 2009 olduğunda dönemin Cumhurbaşkanı olan Abdullah Gül de bu desteği yinelemiştir.¹¹⁸

NATO'nun güvenlik stratejisindeki bir diğer konu başlığı 'Füze Savunma Sistemi'dir. Türkiye bu sistemin kurulmasında birtakım şartlar öne sürmüştür. Lizbon Zirvesi'nde (2010) Abdullah Gül'ün dile getirdiği bu şartlar temel olarak hiçbir ülkenin doğrudan hedef gösterilmemesi hassasiyetini içermektedir. Lizbon'daki zirvenin ardından Chicago 2012 yılında bir zirve daha gerçekleştirilmiş¹¹⁹ ve Türkiye topraklarına daha da detaylandırırsak Malatya Kürecik'e yerleştirilecek olan 'balistik füze savunma sistemi' için bir adım daha atılarak ara yeteneğinin hayata geçirilmesi kararlaştırılmıştır. Burada Rusya'nın tepkisini çekmemek için hedefte olmadıkları yönünde mesaj verilirken iş birliğinin önemsendiğine tekrar değinilmiştir.¹²⁰

Tüm bu kararların elbette ki Türkiye-Rusya Federasyonu ilişkilerine etkisi olacaktır. Öncelikle NATO'nun genişlemesi meselesinde Türkiye'nin lehine ve aleyhine olan durumlar¹²¹ bir tarafa dursun yukarıda da belirtildiği gibi Türkiye bu duruma karşı çıkmamış bilakis onaylamıştır. Bu durum Rusya Federasyonu'nun Türkiye'yi Batı ittifakı ile aynı tarafta görmesine zemin hazırlanmıştır. Türkiye'nin Rusya Federasyonu'na coğrafi açıdan yakınlığı göz önünde bulundurulduğunda çok daha riskli bir konuma kendini soktuğu söylenilebilir.¹²² Genişleme dışında bir başka konu da Rusya Federasyonu'nun NATO ile yaklaşması zor da olsa üye olması gibi ihtimallerdir. Olası bu ihtimaller, NATO sayesinde hem AB hem de Rusya'ya karşı elini güçlendiren Türkiye'nin bölgesel gücünün gölgelenmesine neden olacaktır. Bunun yanı sıra Türkiye, Rusya'yı Batıya karşı denge unsuru olarak kullanma kozunu da yitirecektir.¹²³

2.4.2. Bölgesel Politikalar Bağlamında İlişkiler

¹¹⁷ Sibel Kavuncu, "Soğuk Savaş Sonrası NATO'nun Dönüşümü ve Türkiye", **Türk Dış Politikasında Yeni Yönelimler: İki Kutuplu Sistem Sonrası Türk Dış Politikası**, Ed. Hasret Çomak, Caner Sancaktar, İstanbul, Beta yayın, 2013, s.317-318.

¹¹⁸ Kavuncu, **a.g.m.**, s. 326, 329.

¹¹⁹ Kavuncu, **a.g.m.**, s. s.329,331.

¹²⁰ Kavuncu, **a.g.m.**, 333.

¹²¹ Bkz. NATO'nun Genişlemesinin Türkiye Açısından Lehine ve Aleyhine Olan Durumlar İçin Kesgin, **a.g.e.**, s. 77.

¹²² Kesgin, **a.g.e.**, s.76-78.

¹²³ **A.e.**, s. 97, 104.

Soğuk Savaş sonrası bütün ülkelerin gözünün çevrildiği yer olan Sovyetlerin eski nüfuz alanı olan bölgelerde oluşan güç boşluğunu doldurmaya hevesi olan birçok ülke olması sebebiyle buradaki rollerin tekrar gözden geçirildiğini söylemek mümkündür. Özellikle ‘bölgesel güç’ olma hayalini kuran Türkiye’nin, Batı blokunun tarafını seçmiş olduğu daha da önemlisi bu bölgelerle tarihi kültürel etnik bağlarının bulunduğu göz önüne alındığında şansı yüksek gibi görülmektedir. Bu sebeptendir ki Türkiye’de bu dönemde o meşhur ‘*21. Yüzyıl Türklerin yüzyılı*’ gibi bir hayli umutlu ve iddialı söylemlerde bulunulmuştur. Ancak Türkiye’nin bölge ülkelerinin beklentilerini ne denli karşılayabileceği gerekli alt yapısının ve ekonomisinin olup olmadığı soru işaretidir. Nitekim Türkiye Batı’ya olması muhtemel tehditlere karşı bir tampon ve köprü olma rolünü üstlenecek bunun karşılığında da gerek askeri ve siyasi gerekse ekonomi alanlarda destek alacaktır. Kısacası Türkiye Batı merkezli Batının çıkarlarını gözetten bir politika uygulamak durumunda kalacaktır.¹²⁴

Ancak çok geçmeden Türkiye’nin beklentilerinin karşılığını bulmayacağı anlaşılmıştır. Nitekim Rusya Federasyonu kendini bölgede yeniden göstermeye başlamış ve ABD tarafında ‘Önce Rusya’ kavramını doğurmuştur keza bölge oldukça karmaşık ve istikrarsızdır. Bu bölgede Rusya’ya rağmen ondan bağımsız hareket etmenin güç olması Türkiye’nin de yeterli donanımına sahip olmaması bakımından çok daha büyük tehdit olan ‘Radikal İslamlaşma’ ve ‘istikrarsızlık’ gibi sorunların önünü almak için başlangıçta Batı blokuna yanaşmış olan Rusya tercih edilmiştir.¹²⁵

Türkiye’nin Güney Kafkasya ülkeleri ilişkileri özelinde bakıldığında bölge ülkelerini bağımsız olmalarının hemen ardından ilk tanıyan ülkelerden biri olarak özellikle Gürcistan ve Azerbaycan ile güzel gelişmeler yaşanmıştır. Türkiye bu ülkelerin Avrupa ve Atlantik bir diğer deyişle Batı Bloku kurumları ile uyumlanması için çaba sarf etmiştir. Ancak Ermenistan ile özellikle Azerbaycan ile olan sorunları sebebiyle sınırın kapanmasına kadar varan olumsuz bir gidişat yaşanmıştır. Her ne kadar bu konuda birtakım adımlar atılmak istense de yine Ermenistan tarafının Zürih protokollerinden geri çekilmesiyle bu adımlar boşa çıkmıştır. Türkiye’nin Ermenistan

¹²⁴ H. Burç Aka, “Soğuk Savaş Sonrası Türk Dış Politikasının Değişen Paradigmaları”, **Türk Dış Politikasında Yeni Yönelimler: İki Kutuplu Sistem Sonrası Türk Dış Politikası**, Ed. Hasret Çomak, Caner Sancaktar, İstanbul, Beta yayın, 2013, s.10-11.

¹²⁵ Erdoğan, **a.g.m.**, s.43.

ile şahsi sorunları bir tarafa arada Azerbaycan'la yaşadığı Yukarı Karabağ sorunu oldukça önemli bir etkidir.¹²⁶

Rusya ile ilişkiler perspektifinden bakıldığında, Türkiye'nin Rusya'nın çeşitli bahaneler ileri sürerek örneğin Çeçenistan gibi bölge ülkeleri üzerinde daha fazla etki sağlamaya çalışma ihtimalinden endişe duyduğu söylenebilir. Daha da detaylandırılacak olursak Rusya Federasyonu, bölgedeki sorunlar düşünüldüğünde Türkiye'nin desteklediği tarafın karşısında olan taraf olmuştur. Örneğin Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki anlaşmazlıkta Ermenistan'ın yanındadır. Hatta bu ülkeye destek olması açısından 'MİG 29 savaş uçağı filosu' ve buna ek olarak 'S-300 Zenith hava savunma sistemleri'ni yerleştirmiştir. Ayrıca Türkiye'nin arasının iyi olduğu bir diğer ülke olan Gürcistan konusunda da toprak bütünlüğüne zarar getirmeye yönelik bir hamle olarak Abhaz isyancılar tarafından taraf olmuştur. Ancak Türkiye'nin tüm bu yaşananlara karşı yapabildiği Batı'nın yardımını istemekten çok da öteye gidememiştir hatta Azerbaycan gibi her açıdan bağlarının bulunduğu bir ülkeye dahi açık bir destek verememe ya da askeri müdahale gerçekleştirememesinin arkasındaki neden Batı'yı kızdırmamak ve de Rusya ile sıcak bir çatışma haline girmemektir.¹²⁷

Bu konudaki iki ülkenin anlaşmazlığının yol açabileceği sorunların boyutuna örnek olarak gösterilebilecek bir açıklama Rusya'nın o dönemki büyükelçisi Çernişev'den gelmiştir. Çernişev'in "*Nahçıvan Türkiye topraklarına dahil değildir. Türkiye müdahale ederse başkaları da eder. Dünya Hristiyan Müslüman diye ikiye bölünür. 1921 Antlaşması kimseye ve Türkiye'ye müdahale hakkı vermiyor.*" gibi açıklamalarla Türkiye'yi olacaklar hakkında uyardığı hatta göz dağı verdiği bilinmektedir.¹²⁸

Görüldüğü üzere Türkiye'nin bu bölgede kolay kolay bildiğini okuyamayacağı açıktır. Ancak Orta Asya ile olan bağlantıyı sağlayacak olan bu ülkeler Rusya'nın nüfuzuna da bırakılmak istenmemektedir. Bu nedenle Türkiye bölgede Rusya'nın da

¹²⁶ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, "Güney Kafkasya Ülkeleri ile İlişkiler", (Çevrimiçi) www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-guney-kafkasya-ulkeleri-ile-iliskileri.tr.mfa , 11.12.2019.

¹²⁷ Nasuh Uslu, Türk Dış Politikası Yol Ayrımında: Soğuk Savaş Sonrasında Yeni Sorunlar, Yeni İmkânlar ve Yeni Arayışlar, İstanbul, Anka Yayınları, 2006, s.195-197.

¹²⁸ **Milliyet**, "Rusya'dan Ankara'ya 'Dur'", 21.05.1992, s.1., (çevrimiçi) gazetearsivi.milliyet.com.tr 12.12.2019.

dahil olacağı bir oluşumu desteklemektedir.¹²⁹ Bölgede kurulacak olan örgütlerle hem kendi etkisini arttırmayı hem de Rusya ile karşı karşıya gelip kendisi açısından bir tehdit unsuru yaratmadan Rusya'nın bölgeye olan etkisini kontrol altına almayı hedeflemektedir. Türkiye'nin bu konuda önem verdiği oluşumlardan birisi 'Güney Kafkasya İstikrar' paktıdır. Bunun yanı sıra bölgede NATO çatısı altında hareket etmektedir. Keza Rusya, NATO'yu buradaki ülkeler kadar kolay karşısına alamayacaktır.¹³⁰

Türkiye'nin Sovyetlerin yıkılmasının ardından en çok üzerine durduğu bölgelerden biri Orta Asya'dır. Bölge ile olan bağ düşünüldüğünde büyük bir heyecanı da beraberinde getirmiştir. İlk iş olarak TİKA isminde daha sonra TÜRKSOY isminde oluşumlar kurulmuştur. Türk Hava Yolları, TRT ve Türk Eximbank bölgede daha aktif olmaya başlamıştır. TİKA ile yani 'Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı' başkanlığı ile hedeflenen bu ülkelerin kalkınmasında ve yeni sisteme adaptasyonunda kolaylık sağlamaya çalışılmış TÜRKSOY ile de bölge ülkeleriyle kültürel bağların geliştirilmesi amaçlanmış bunun yanı sıra Orta Asya'dan gelecek öğrencilere burslar verilmiştir. Ancak 'Türk Ortak Pazarı' gibi konular konuşulduğu sırada çok geçmeden Rusya da kendi kartlarını oynamış ve BDT ile beraber yeniden bu ülkeler üzerinde etkisini göstermeye başlamıştır. Tıpkı Güney Kafkasya'da olduğu gibi burada da ABD'nin Rusya'ya doğru evrilmesiyle sınırlı kaynakları olan Türkiye'nin hayalleri bir nevi suya düşmüş ve bu hayaller yerini gerçekçi bir yaklaşıma devretmiştir.¹³¹

Bu hayallere örnekler vermek gerekirse eğer 'Adriyatik'ten Çin Seddine Türk Dünyası' gibi cümlelerin devamında siyasilere düşündüğü yukarıda değinilen 'Türk Ortak Pazarı', 'Türk Milletler Topluluğu', 'Türk Siyasi Birliği', 'Bağımsız Türk Devletler Birliği' ve son olarak Alparslan Türkeş'in 'Devlet ve Hükümet Başkanları Birliği' gibi öneriler sayılabilir. Ancak bu dönemde hayallerin ötesinde şeyler yaşanmamış da denilemez. Ekonomik açıdan ağabeylik yapabilecek yeterlilikte olmayan Türkiye, bölge ülkelerin diplomatlarına eğitim vermek, AGİT, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü, BM, Avrupa Konseyi gibi kuruluşlara üye olmaları için

¹²⁹ Uslu, **a.g.e.**, 197-199.

¹³⁰ **A.e.**, s. 204-205.

¹³¹ Murat Erdoğan, Deniz Aydın, "1993-1996 Dönemi Türk Dış Politikası", **Türk Dış Politikası 2**, Ed. Kemal Yakut, Murat Erdoğan, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi yayınları, 2013, s.78-79.

desteklerde bulunmak, Kazakistan ile ortak olarak Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesini, Kırgızistan ile Ortak olarak da Manas Üniversitesini Kurmak, Avrasya İslam Konseyi, TRT Avrasya, Diyanet İşlerinden gönderilen görevliler, NATO üyesi olarak askeri eğitim verilmesi gibi adımlar atmıştır.¹³²

Bu ilişkilere ekonomik açıdan bakıldığında bu ülkelerle ihracat ve ithalat rakamlarının giderek arttığı görülmektedir. Örneğin Kazakistan'a olan ihracatın 1997 ile 2000 yılları arasındaki dönemde 640 bin 182 iken ithalatın, 1 milyon 61 bin 240 olduğu görülmüştür. 2005 ile 2008 yılları arası dönemde ise bu rakamlar artış göstererek ihracatta 3 milyon 74 bin 972, ithalatta ise 5 milyon 109 bin 368'e ulaşmıştır. Türkmenistan'a aynı dönemde bakıldığında 1997-2000 arası ihracatın 440 bin 130, ithalatın 280 bin 449 gibi rakamlardan 2005-2008 yıllarında ihracatın 1 milyon 340 bin 176, ithalatının ise 1 milyon 107 bin 537 rakamlarına ulaştığı görülmektedir. Özbekistan'da aynı zaman aralığındaki rakamlara bakıldığında ihracatın 548 bin 555'ten 863 bin 928'e yükseldiği ithalatın ise 324 bin 251'den 1 milyon 860 bin 162'ye yükselerek ihracatı geçtiği görülmektedir. Kırgızistan ile olan ithalat ihracat değerleri ise yine kendi içinde artış gösterse de bu ülkelerden daha düşük kalmıştır. 1997-2000 arasında 134 bin 719'dan 2005-2008 arasında 580 bin 768'e yükselirken ithalat ise 19 bin 458'den 131bin 306'ya yükselmiştir.¹³³

Rakamların yeterli olup olmadığı bir yana 2018 yılında ihracat Kazakistan ile 695 bin 265, Türkmenistan ile 467 bin 169, Özbekistan ile 951bin 458, Tacikistan ile 177 bin 98, Kırgızistan ile 377 bin 73 bin dolar iken ithalat rakamları Kazakistan ile 1 milyon 470 bin 257, Türkmenistan ile 260 bin 995, Özbekistan ile 795 bin 545, Tacikistan ile 201 bin 406 ve son olarak Kırgızistan ile 47 bin 342 bin dolardır.¹³⁴

Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkasya'da izlediği özellikle 90'lı yıllardaki politikanın Rusya Federasyonu'nun ilan ettiği yakın çevre ya da arka bahçe gibi politikalarıyla kesiştiği aşıkardır. Nitekim ikinci Türk Zirvesi'nin Bakü'de gerçekleştirilmesi planını Rusya'nın bu ülkelere uyguladığı baskı nedeniyle değişmiş

¹³²Ertan Efeğil, "Türkiye-Orta Asya Devletleri İlişkileri", **Orta Asya ve Kafkaslarda Siyaset**, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Basımevi, 2013, s.158-162.

¹³³ Efeğil, **a.g.m.**, s.,166.

¹³⁴ **Türkiye İstatistik Kurumu**, (Çevrimiçi) http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046 , 11.12.2019.

Ülkelerin istememesi zerine İstanbul’da gerçekleşmiştir.¹³⁵ Bu bile Türkiye’nin bölgede istediği liderlik rolünün Rusya’ya rağmen olmasının kısa ve orta vadede oldukça zor olduğunu göstermektedir. Kaldı ki Rusya’nın vaktiyle uyguladığı küçük parçalara ayırma ve Türkçe konuşturmama gibi politikalar ile Türkleri birleştirme politikası da ters düşmektedir.

Soğuk Savaş bitiminde değişimler ve büyük çalkantılar yaşayan bir diğer bölge de Balkanlar’dır. Üstelik tıpkı Kafkasya ve Orta Asya gibi bu bölgeyle de tarihi kültürel ve dini bağlar mevcuttur. Bölgede kapitalist sisteme geçilme yönünde adımlar olması Türkiye’nin de buraya yönelmesine neden olmuştur. Burada gerçekleşen özelleştirmelerde pay alımı ve yatırım yapma gibi ekonomik girişimlerde bulunulmuştur. Keza Adriyatik’ten Çin Seddine cümlesinin bir diğer ucu da burasıdır.¹³⁶ Ancak çok geçmeden Türkiye, Orta Asya’daki gibi burada da ağabey olamayacağını anlamıştır zaten Yunanistan ve AB bu bölge de daha baskındır ve Türkiye pasif kalmıştır. Türkiye bölge lkelerinin NATO gibi Batı bloku kurumlarına katılmaları yönünde destekte bulunurken bir yandan da bu bölgede yaşayan Türk Azınlıkların haklarının yenmemesi konusunu önemsemiştir. Ayrıca yine burada da öğrencilere burs sağlanmıştır ve buna ek olarak bölgede Türk iş adamlarının katkılarıyla niversiteler kurulmasına n ayak olmuştur. Bu ek olarak bölgede 10 adet Yunus Emre Kültür Merkezi de açılmıştır.¹³⁷

Bunun dışında bölgede yaşanan sorunlar Türkiye’nin etkin bir şekilde çalışmasını gerektirecek ortamlar doğurmuştur. Bunların başında Bosna Hersek gelmektedir. Bölgede Sırlar ile Boşnaklar arasındaki savaşta Boşnakların soykırımı uğramaları sebebiyle Türkiye Uluslararası kuruluşları bölgede yaşananların önüne geçilmesi hatta gerekirse askeri müdahale dahi yapılması için göreve çağırmıştır. Sonunda Türkiye’nin çabaları amacına ulaşmış ve ABD’nin onayı vermesiyle NATO

¹³⁵ Efegil,**a.g.m.**, s.163.

¹³⁶ Caner Sancaktar, “Türkiye’nin Balkan Politikası: 1990 Sonrası Balkan Açılımı”, **Türk Dış Politikasında Yeni Yönelimler: İki Kutuplu Sistem Sonrası Türk Dış Politikası**, Ed. Hasret omak, Caner Sancaktar, İstanbul, Beta yayın, 2013, s. 633-636.

¹³⁷ İlhan Uzgel “Balkanlarla İlişkiler”, **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt 3. 2001-2012)**, Ed. Baskın Oran, İstanbul, İletişim Yayınları, 2013, s.693-694.

bu müdahaleyi gerçekleştirmiştir. Ayrıca başta Yugoslavya'nın toprak bütünlüğünden yana tavır alsa da bölünmenin gerçekleşeceğini anlayınca daha bağımsızlığını ilan etmeden bu ülkeyi tanımıştır.¹³⁸ Benzer bir politika değişikliğini de Kosova da gerçekleştiren Türkiye yine burada da başta Sırbistan'ın toprak bütünlüğünden yana tavır alıp daha sonra da NATO'nun Sırbistan'a düzenlediği hava saldırısına dahil olmuştur. Başlangıçta PKK ile mücadelesinin sürdüğü sırada başka bir ülkenin ayrılmasından yana olmak ters düşeceği için bunu istemiş ancak daha sonra hem Batı'nın bu ayrılığa destek vermesi hem de Arnavutların ayrılıktaki kararlılığı sonucunda bağımsızlığı tanımıştır.¹³⁹ Karadağ, Sırbistan' dan ayrılma kararı aldığı anda da Türkiye bağımsızlığı tanıyan ilk devletlerdendir. Bunun dışında Yunanlarla sorun yaşayan Makedonları da desteklemiştir. Böylece hem Sırp'ların hem de Yunanların karşısındaki tarafta olduğundan dolayı doğal olarak onların tepkisini çekmiştir.¹⁴⁰

Türkiye'nin bu bölgede izlediği politikasının Rusya ile olan ilişkiler bakımından değerlendirmesi yapıldığında öncelikle birinci bölümde değinilen Rusya'nın Bakan Politikasının hatırlanması gerekir. Belirtiliği üzere Sırbistan, Rusya'nın bölge ülkeleri arasında en yakın ilişki kurduğu ülkedir. Bir diğeri de Yunanistan'dır. Türkiye'nin diğer ülkelerle olduğu gibi Rusya'nın da bu iki ülke ile dini ve etnik bağları vardır. Bu durumda Türkiye ve Rusya iki ayrı safta hareket etmektedir. Üstelik Türkiye, Bosna konusunda Rusya'nın çok haz etmediği NATO'nun müdahalesine destek vermiştir.

Türkiye'nin Orta Doğu'ya olan tutumunu ise iki dönem şeklinde inceleyebiliriz. 1990'lı yıllarda Türkiye'nin Orta Doğu'yu ihmal ettiği daha çok Batı blokunun etkisi altında bir politika izlediği görülmektedir. Ancak bu durum 2000'ler ve AKP iktidarı ile beraber değişim göstermiştir. Öyle ki bu değişimle beraber Türkiye'de gündem haline gelen bir 'eksen kayması' kavramı ortaya atılmıştır.¹⁴¹

Türkiye'nin bölgedeki rahatsızlıklarına; Suriye ile yaşadığı su sorunu bununla beraber bu ülkenin PKK'ya yardım sağlaması, İran'ın rejim değişikliği yaşaması ve

¹³⁸ Sancaktar, **a.g.m.**, 647-650.

¹³⁹ Sancaktar, **a.g.m.**, s. 651-652

¹⁴⁰ Sancaktar, **a.g.m.**, s. 653, 658.

¹⁴¹ Kemal İnât, "Türkiye'nin Orta Doğu Politikaları", **Orta Doğuda Siyaset**, Ed. Davut Dursun, Tayyar Arı, 5. Baskı, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2015, s. 190-191.

bu değişikliği etrafına da sıçratmak istemesinin yanı sıra yine PKK'ya destekte bulunması ve son olarak da Kuzey Irak'ı örnek gösterebiliriz. Tüm bu sorunların yanında Türkiye bu dönemde İsrail ile yakınlaşmış hatta çeşitli anlaşmalar imzalamıştır. Ayrıca ABD'nin de bölgeye özellikle petrol konusunda sıkıntı yaşamak istememesi ve çıkan petrolün Batı'ya sevkinin güvenli bir şekilde gerçekleştirilmesini istemesi gibi nedenlerden önem vermesiyle Türkiye'nin bölgeye olan yaklaşımında etkili olduğu bir dönem olmuştur.¹⁴²

Rusya ise Orta Doğu'da ABD'nin özellikle de enerji ve su yollarında baskın olmasından endişe duymakta ve burada denge politikası uygulamaktadır. Mesela ABD ile çatışma haline direkt olarak girmenin tehlikesinin farkında olarak da İran ile yakınlaşmış ve Şanghay'ı öne çıkarmıştır. Bunun dışında kendi iç problemi olan Çeçen meselesinin Arap Müslümanlar tarafından desteklenmesi tehlikesine karşın Arap ülkeleriyle de iyi geçinmeye çalışmaktadır. Ancak İsrail ile ticari ortaklıkları olsa da askeri alanda ve nükleer enerji konusunda Suriye ve de İran ile ortaklık yapması bu ülkeyle olan ilişkilerinde sıkıntı çıkarmıştır.¹⁴³

Türkiye ve Rusya ilişkileri bağlamında incelendiğinde yukarıda değinilen Türkiye'nin başta ABD etkisinde olmasını ve Rusya'nın ABD'den rahatsızlık duyması göz önünde bulundurulduğunda farklı politikalar izlenmiş olduğunu görölmektedir. Buna ek olarak Suriye ile Rusya'nın arası iyiyken Türkiye'nin sorunlar yaşıyor oluşu da verilebilir.

Ancak Türkiye'nin İsrail arasında Gazze'ye giden yardım gemisi (Mavi Marmara) sorununu yaşaması ve burada ABD'nin bu ülkeden yana olması Türkiye'nin Rusya ile yakınlaşmasına vesile olmuştur. Irak ile ilgili ABD'nin Türk topraklarını kullanması için izin verecek olan tezkere yani 1 Mart tezkeresinin Türkiye tarafından reddedilmesi de Rusya ile olan ilişkilerde olumlu bir durumdur.¹⁴⁴

¹⁴² Ali Ayata, "Türkiye'nin Orta doğu Politikası", **Değişen Dünyada Türk Dış politikası**, Ed. Murat Ercan, Ankara, Nobel Yayın, 2011, s. 169-170.

¹⁴³ Mesut Hakkı Çaşın, "Küresel Güçlerin Orta Doğu Politikası: Mücadelenin Diplomatik ve Stratejik Boyutları", **Orta Doğuda Siyaset**, Ed. Davut Dursun, Tayyar Arı, 5. Baskı, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2015, s.236.

¹⁴⁴ Murat Ercan, "Türk Dış Politikasında Rusya", **Değişen Dünyada Türk Dış Politikası**, Ed. Murat Ercan, Ankara, Nobel Yayın, 2011, s.135, 141.

Ayrıca Türkiye'nin son dönemlerde İran'dan doğalgaz alması üstelik ABD'nin baskı uygulasa da bundan vazgeçemeyişi ve 2010 yılına gelindiğinde Güvenlik Konseyinde İran ile ilgili yaptırım kararlarına ret oyu vermiş olması da benzer bir şekilde ABD'ye rağmen yaptığı bir harekettir.¹⁴⁵ Bu durumda Türkiye'nin İran ile ilişkilerinin iyi olması iş birliği yaptığı Rusya için bu açıdan olumludur en azından karşı safında yer almamıştır.

Karadeniz'de ise iki ülke geçmişten getirdiği mücadele alanını iş birliği alanına çevirmiştir. Türkiye Avrupa'dan beklediğini alamadığı bir süreçte Turgut Özal'ın ortaya attığı 'Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü'ne (KEİÖ) birinci bölümde bahsedildiği gibi Rusya da katılmıştır. 1990 yılında bu konu konuşulmaya başlamış ardından 1992 yılında dışişleri bakanları düzeyinde toplantılar yapılmıştır. Kıyı sahibi ülkelere gidilerek görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Yeltsin de İstanbul'da yapılan toplantılardan birine katılmıştır ve 25 Haziran 1992'deki bu toplantıda çalışma alanlarının belirlendiği bir deklarasyon da imzalanmıştır.¹⁴⁶ Ekonomi dışında bölgede askeri olarak da beraber hareket edilecek zemin hazırlanmıştır. Yine bu adım da Türkiye tarafından gelmiş ve İstanbul'da 2001 yılında aralarında Rusya'nın da bulunduğu ülkeler ile beraber 'Karadeniz İşbirliği Görev Grubu' (BLACKSEAFOR) kurulmuştur. Böylece NATO üyesi Türkiye'nin geçmişte Rusya ile tehdit algıladığı dönemden askeri gemilerin askeri üslere giriş hakkı olduğu bir döneme girilmiştir.¹⁴⁷

Daha sonra bir başka iş birliği ise yine Türkiye'nin önderliğinde 2004 yılında, Akdeniz'de NATO'nun Etkin Çaba deden hareketla yaptığının Karadeniz'de uygulanması olan 'Karadeniz Uyumu Harekatı'dır. Şüpheli gemilerin takip edilerek kontrol altına alınmasının amaçlandığı bir harekattır ve Rusya sonradan da olsa bu harekata katılmıştır. Buna ek olarak yine 2006 yılında ev sahipliğini İstanbul'un yaptığı toplantıda kısaltması BSCF olan 'Karadeniz Sınır Birlikleri ve Sahil Güvenlik Komutanlıkları İşbirliği Formu' ile bu kez kaçakçılık hedefe alınmıştır.¹⁴⁸ Görüldüğü

¹⁴⁵ İnät, **a.g.m.** s. 195, 197.

¹⁴⁶ Kolobov, **a.g.e.**, s.156-157.

¹⁴⁷ **A.e.**, s.270-271.

¹⁴⁸ Girgin, **a.g.e.**, s.500-501.

üzere bu iki ülke Karadeniz konusunda diğer bölgelere nazaran çok daha iş birliği içinde hareket etmektedir.

2.4.2.1. Avrasyacılık

Birinci bölümde Rusya Federasyonu açısından değinilen Avrasyacılık düşüncesinin Osmanlıdaki doğuşu 19. yüzyılın sonlarına denk gelmektedir. Cumhuriyetin başlangıcında da başta Yusuf Akçura olmak üzere Reha Oğuz Türkkan ve Nihal Atsız gibi isimlerle beraber Türkçülük ya da Turancılık şeklinde olmuştur. Soğuk Savaş sonrasındaki yıllarda tekrar bu düşünceler gündeme gelmeye başlamıştır.¹⁴⁹

Elbette ki birçok fikir ayrılığı olsa da en genel anlamıyla Türkiye'deki Avrasyacılar Muhafazakâr görüş, Sosyalist görüş yanı sıra Milliyetçi görüş şeklinde sınıflandırılmışlardır. Bunlardan muhafazakâr görüş başlığı altındakiler Batıyı dışlamayan bir politika gütmek istemektedirler ancak küreselleşmeye karşı da Türk kimliğinin mevcudiyetini koruma hatta daha da güçlendirmek istemektedirler ve Yeni Osmanlıcı görüşle yakın oldukları söylenmektedir. Ayrıca bu akım, Amerika'nın Kürtçülüğü ve Ilımlı İslam'ı içeren Avrasyacılık stratejiyle benzeştiği ve bunun Türkiye'nin üniter yapısını tehlikeye atabileceği yönünde uyarılara maruz kalan bir görüştür.¹⁵⁰

Kızıl Elmacılar olarak adlandırılan ittifak ise bunun aksine Batı ve emperyalizmin karşısında yer almaktadırlar dolayısıyla bölgede ABD gibi güçlerin denetim kurmasını istememektedirler. Her ne kadar bu grup kendi içinde Rusya konusunda ayrılrsa da laiklik konusunda ortak bir payda da buluşabilmektedirler. Kimileri de Avrasyacılığı 'ver-kurtulculuk' olarak nitelendirmektedirler. Bir diğer Avrasyacı yaklaşım olan İşçi partisi ve Doğu Perinçek'in Avrasyacılık anlayışı ise emperyalizme karşı bir yaklaşım sergilemektedir ve Dugin gibi Rus Avrasyacıları ile temasları mevcuttur. Attila İlhan ise laik temelli Avrupa merkezci düşünceye karşı anti kapitalist bir yaklaşım sergilemekte ve Rus dünyası ile diyalogdan yana bir tavrı

¹⁴⁹ Akgül, a.g.e., s.161-162.

¹⁵⁰ Akgül, a.g.e., s.164.

almaktadır. Ayrıca ona göre Avrasyacılık ne tek bir milletin ne de tek bir dinin ideolojisi olmamalıdır.¹⁵¹

Avrasyacılık için resmi olarak yapılan açıklamalara bakıldığında çalışma boyunca adı çok kez geçirilen Rus büyükelçisi Çernişev'in açıklamalarına değinmek gerekmektedir. Ona göre Rusya ve Türkiye bu konuda lokomotif ve özellikle de çok kutuplu bir dünya için Avrasya konusunda iş birliği içinde olmalıdır. Bunun dışında Dugin de ABD'nin merkezinde olduğu düzene karşı çok kutuplu dünya için Avrasya'nın gerekliliğinden bahsederek Türkiye için de bu yolun Avrupa'dan daha yakın olduğunu ileri sürmektedir. Resmi olarak da bu konuda birtakım adımlar atılmıştır 2001 yılında iki ülke dış işleri bakanlarının imzasıyla 'Avrasya İşbirliği Eylem Planı' imzalanmıştır.¹⁵² Daha sonraki yıllarda Dışişleri Bakanı hatta daha sonra Başbakan olan Ahmet Davutoğlu'nun da Avrasyacı olduğu tartışmaları yapılmıştır hatta bu tartışmalarından yola çıkarak kendisinin konuşmalarının analiz edilip Avrasyacı söylemlerde bulunduğu iddia edilmektedir.¹⁵³ Tam olarak Avrasyacı olduğu çıkarımını yapamasak da bahsi geçen bu konuşmalarda Davutoğlu'nun bölgeye önem verdiği açıktır.

Mackinder'in 'Kara Hakimiyeti' ve Spykman'ın 'Kenar Kuşak' teorileri açısından bakıldığında Avrasya bölgesinin önemi daha net anlaşılmaktadır. Kara Hakimiyeti teorisinde Rusya'nın bulunduğu bölgeye egemen olan sonunda dünya adasına egemen olur. Ancak Spykman'ın teorisinde ise bu bölgeye egemen olmak için önce onun dışında kalan Kenar Kuşak'a egemen olmak gerekmektedir. Brzezinski de ABD'nin küresel üstünlüğünü bu bölgedeki üstünlüğü ile ilişkilendirmiştir.¹⁵⁴

Kaldı ki bölgedeki enerji kaynaklarıyla ilgilenen ABD de bu teoriyi dikkate alırcasına 1996 yılında bölgeyi yaşamsal çıkar alanı ilan etmiş bölgede üsler kurarak

¹⁵¹ Erel Tellal, "Avrasya'da Türkiye- Rusya İlişkileri", **Kuşku ile Komşuluk: Türkiye ve Rusya İlişkilerinde Değişen Dinamikler**, Der. Gencer Özcan v.d., İstanbul, İletişim Yayınları, 2017, s.186-187.

¹⁵² Mehmet Seyfettin Erol, "Küresel Güç Mücadelesinde Avrasya Jeopolitiği ve Avrasyacılık Tartışmaları", **Rusya Stratejik Araştırmaları 1**, Ed. İhsan Çomak, İstanbul, TASAM Yayınları, 2006, s.134-135.

¹⁵³ Özgür Tüfekçi, "Türk Dış Politikasında Avrasyacılık Söylemi: Davutoğlu Ekolü", **Türkiye'nin Dış Politikası: Yeni Eğilimleri, Yeni Yönelimleri, Yeni Yaklaşımları**, Ed. İdris Demir, Bursa, Dora Basım Yayın, 2014, s. 203.

¹⁵⁴ Erol, **a.g.m.**, s.123- 124.

bunun için adımlar atmıştır. Hatta bölgede etkinliğini sağlamak için köktendinci İslam'ı yarattığı da iddia edilmektedir. ABD'nin bölgedeki planları konusunda Türkiye'nin tutumu da başlarda ABD yolundan gitmek ve iş birliği yapmak şeklinde olmuştur.¹⁵⁵ Ancak elbette ki böylesine önemli bir bölgede ABD'nin üstünlük kurması diğer ülkelerin işine gelmeyecektir keza bu ülke, başta Rusya Federasyonu olmak üzere Çin, Hindistan gibi ülkelerin yanı sıra bölgesel bir güç olan İran'ı hatta Pakistan'ı rahatsız etmektedir. Bu ülkelerden Çin için bölge özellikle Orta Asya ve Kafkasya hem kendi sınırlarının güvenliği hem Avrupa'ya açılan kapı ve enerji ihtiyaçları açısından önemlidir ve ABD'nin burada üstünlük kurması işine gelmemektedir.¹⁵⁶

Bu üstünlük meselesine yukarıda da değinildiği gibi Türkiye'deki Avrasyacı fikirlerden bazıları örneğin Kızıl Elmacılar da karşıdırlar ve bu konuda Rusya'daki Klasik Avrasyacılarla benzeşmektedirler.¹⁵⁷ Ancak bunun aksine iki tarafta da olumsuz bakanlar vardır örnek vermek gerekirse Kireyev, Pantürkizm tehlikesine işaret ederken Bora, Rus Avrasyacılığını faşizmden bile daha vahim olarak nitelendirmiştir.¹⁵⁸ Bunun dışında Avrasyacılık ile öne çıkan bir isim olan Dugin, başlangıçta Kireyev gibi Pantürkizm'i tehlike olarak algılıyor ve Batı ittifakının uzantısı olarak görüyorken Türk- ABD ilişkilerinde sorunlar meydana gelmesi ayrıca Rusya ile ilişkilerde ilerlemeler olması akabinde 'Avrasya Stratejik İttifakı' konusunda Türkiye'yi öne çıkarmıştır. Fakat bu konudaki iş birliğinin ömrünün de uzun olmayacağını belirtmiştir.¹⁵⁹

Tüm bu Avrasyacılık söylemleri bir tarafa dursun Türkiye'nin Avrasya bölgesinde devlet olarak beklendiği ölçüde etkin olduğu düşünülmemekte ve özellikle ağabey ya da model ülke gibi rollerinde de başarısız bulunmaktadır.¹⁶⁰

Avrasya bölgesi birçok ülke açısından önemli bir bölgedir. Bu bölgede Türkiye'nin tek başına yapacağı hamlelerin diğer ülkelerin hedefi haline gelmesine neden olabileceği aşikardır. Ayrıca Türkiye'nin birtakım sorunlar yaşasa dahi hala

¹⁵⁵ Tellal, **a.g.m.**, s. 194-196.

¹⁵⁶ Erol.**a.g.m.**, s.120.

¹⁵⁷ Erol.**a.g.m.**, s.128.

¹⁵⁸ Tellal, **a.g.m.**, s. 188.

¹⁵⁹ Akgül, **a.g.e.**, s. 209-210.

¹⁶⁰ Tellal, **a.g.m.**, s. 189, 191.

daha Batı bloku içinde yer aldığı düşünöldüğünde keskin adımlar atamayacağı yukarıda da bahsettiğimiz gibi ortadır. Türkiye'nin Rusya Federasyonu ile çok kutuplu bir dünya için iş birliğinin bu çok kutupluluk sağlandıktan sonra bölgede hakimiyet mücadelesine dönüşmeyeceğinin de garantisi yoktur. Kaldı ki yukarıda bahsettiğimiz gibi Dugin de bu iş birliğine uzun bir ömür biçmemiştir. Ancak tüm bunlar Türkiye'nin bölgeden tamamen uzaklaşması gerektiği anlamına gelmemektedir. Bölgenin öneminin yanı sıra en az Rusya Federasyonu kadar Türkiye'nin de bölgeye eğilmesi ve ihmal etmemesi fakat hayalci yaklaşımlar yerine daha gerçekçi hamlelerde bulunması gerekmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

2010 SONRASI TÜRKİYE-RUSYA FEDERASYONU İLİŞKİLERİ VE BASINA YANSIMALARI

Çalışmasının bu bölümünde günümüze daha yakın bir tarih olan 2010 sonrası Türkiye- Rusya Federasyonu ilişkileri ele alınmaktadır. İlişkiler bir önceki bölümdeki gibi temel sorunlar ve ortak çıkarlar şeklinde bir ayrımla ortaya konmaktadır. Son olarak da iki ülke ilişkilerinde öne çıkan; uçak krizi, S-400 Anlaşması ve de Kırım ilhakı konularının basına nasıl yansıdığı analiz edilmektedir.

3.1. 2011-2020 Dönemi Türkiye-Rusya Federasyonu İlişkileri

Bu dönemde ikili ilişkiler açısından gerek krizler gerekse iş birlikleri adına birçok gelişme meydana gelmiş iki ülke üst düzey temsilcileri defalarca temas içerisinde olmuştur. 2011 yılında ilk olarak dönemin Başbakanı olarak Recep Tayyip Erdoğan ÜDİK toplantısı için yanındaki heyetle beraber Moskova'ya gitmiştir. Akkuyu, Samsun-Ceyhan gibi konuların konuşulduğu bu ziyaret tarihe 2. ÜDİK toplantısı olarak geçmiştir. Ardından 2012'te Putin aynı sebepten İstanbul'a gelmiş ve 11 anlaşma imzalanmıştır.¹2014'teki 5. ÜDİK toplantısı ise Rusya'nın Kırım nedeniyle tepkileri üzerine çektiği hatta bu yüzden Batı'dan baskı gördüğü bir dönemde gerçekleşmesi nedeniyle önemlidir. Toplantı için Türkiye'ye gelen Putin, doğal gaz fiyatında yüzde 6'lık indirimle giderek bir jest yapmış bunun yanı sıra 8 tane de anlaşma imzalanmıştır.²

2017 yılında Türkiye'de Reina, Rusya'da ise St. Petersburg metrosu terör saldırıları gerçekleşmesi üzerine iki ülkenin liderleri tarafından birbirlerine taziye telefonları edilmiştir. Bunun dışında 1992'de imzalanmış olan bu iki ülkenin

¹ Girgin, **a.g.e.**, s.467-468.

² Erşen, **a.g.m.**, s.361.

ilişlerinde önemli bir rol oynayan ‘İlişkilerin Esasları Hakkındaki Anlaşma’nın 25. yılı kutlanmıştır.³

3.1.1. 2011-2020 Dönemi Türkiye-Rusya Federasyonu İlişkilerini Etkileyen Temel Sorunlar

Türkiye ile Rusya Federasyonu’nun daha önceden var olan ve hala devam etmekte olan örneğin Kıbrıs meselesi gibi konuların yanı sıra son dönemlerde yeni birçok sorunu oluşmuştur. Ayrı başlıklar halinde değinilecek; Suriye, Kırım’ın İlhakı ve de Uçak krizi gibi sorunların dışında büyük kriz haline gelmeyen konular da söz konusudur. Bunlardan ilki Arap Baharında iki ülkenin farklı bir bakış açısına sahip olmasıdır daha da açacak olursak Türkiye bölge ülkelerinde değişimden tarafken Rusya’nın tavrı aksi yöndedir. Ancak buradaki değişimden kastın ‘demokratik bir seçim’ olduğunu belirtmek gerekmektedir. Sorunlardan diğeri ise Türkiye’ye yerleştirilecek ‘Balistik Füze Savunma Sistemi’dir. Malatya Kürecik’e yerleştirilecek olan füzelerle ilgili Rusya tarafı açıkça tehdit olarak algıladığını ve bunların hedefleri haline gelme ihtimalini dile getirmiştir.⁴ Hatta bunun ışığında İskender-M füzeleri için düğmeye basmıştır. Bu füzelerin özelliği ise nükleer başlık taşıma yeteneğine sahip olmasıdır. Daha da önemlisi ve Türkiye’yi ilgilendiren kısmı bu füzeler için hem batı hem de Türkiye istikametinin seçilmiş olmasıdır.⁵ Görüldüğü üzere Rusya’nın ABD ile olan bu füze gerginliğinden Türkiye de nasibini almaktadır.

2012 yılında İMKANDER’in İstanbul’da düzenlediği Kafkasya Forumu’nu kendilerine tehlike olarak gören Rusya tarafından, bu toplantılara izin verilmesinin ilişkileri gölgelediği yönünde açıklama yapılmıştır ve PKK’nın kontrolündeki STK’ların Rusya’da faaliyet gösteriyor olmasına rağmen, Türkiye’den Rusya karşıtı olarak nitelendirdikleri bu toplantılara izin verilmemesi yönünde bir talep söz

³ Özgür Tüfekçi, “Türkiye’nin Rusya ve Kafkasya Politikası”, **Türk Dış Politikası Yıllığı 2017**, Ed. Burhanettin Duran v.d., İstanbul, SETA Yayınları, 2018, s.339-340, (Çevrimiçi) https://tdpyilligi.setav.org/turk-dis-politikasi-yilligi_2017, 09.12.2019.

⁴ Vügar İmanov, “Türkiye’nin Rusya Politikası 2011”, **Türk Dış Politikası Yıllığı 2011**, Ed. Burhanettin Duran v.d., Ankara, SETA Yayınları, 2012, s.471-473, (Çevrimiçi) https://tdpyilligi.setav.org/turk-dis-politikasi-yilligi_2011, 09.12.2019.

⁵ Nerdun Hacıoğlu, “Füze Kalkanına Rusya’dan Gözdağı”, **Hürriyet**, 23.07.2012, (Çevrimiçi) <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/fuze-kalkanina-rusyadan-gozdagi-21051164>, 18.11.2019.

konusudur. Yine bu yıl Ergenekon sanıklarının da Rusya'ya kaçtığını belirtmek gerekmektedir.⁶

Bir diğer farklı yaklaşım Mısır'da yaşanan darbe sonrası iki ülkenin birbiriyle zıt tutum sergilemesidir. Ancak bu sefer darbe sonrası gelen yönetime karşı daha doğrusu yeni yönetimin askeri darbe neticesinde gelmesine karşı bir Türkiye varken bu yönetimle ilişkiler geliştirmeye başlayan bir Rusya Federasyonu söz konusudur.⁷ 2013'te yaşanan bu darbe sonrasında dönemin Başbakanı Recep T. Erdoğan'ın yaptığı açıklamada AB'yi, Mursi'nin devrilmesine 'darbe' dememesi sebebiyle eleştirmesi ve seçimle gelmiş bir iktidara darbe yapılmasına itiraz etmesi de bu durumun bir göstergesidir.⁸

2014 yılının bir diğer sorunu ise 2008 yılında yaşanan ABD gemileri krizinin bir farklı versiyonudur ki bu kriz de yapılan açıklamalar sonrası fazla büyümeden yatışmıştır.⁹ Aslında yine ABD ile Rusya arasındaki krizin Türkiye'yi de içine alması durumu söz konusudur. USS Taylor Firkateyni Samsunport Sanayi Rıhtımı'ndan yakıt için giriş yaparken yaşadığı pervane sorunu yüzünden sınır olan 21 günü aşmış bu da Rusya'nın tepkisine yol açmıştır.¹⁰ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı ise, bu konu hakkında 11 Nisan'da Rusya'ya gerekli açıklamaların yapıldığını belirtmiş ve hareket kabiliyetini yitirmiş olan geminin tamir için geçirdiği sürenin Montrö Sözleşmesi ihlali olarak gösterilmesini eleştirerek geminin Karadeniz ve Boğazlardan römorkör ile çekildiğinin altını çizmiştir.¹¹

⁶ Fatih Özbay, "Türkiye'nin Rusya Politikası 2012", **Türk Dış Politikası Yıllığı 2012**, Ed. Burhanettin Duran v.d., Ankara, SETA yayınları, 2013, s.344, (Çevrimiçi) https://tdpyilligi.setav.org/turk-dis-politikasi-yilligi_2012, 09.12.2019.

⁷ Emre Erşen, "Türkiye'nin Rusya ve Güney Kafkasya Politikası 2014", **Türk Dış Politikası Yıllığı 2014**, Ed. Burhanettin Duran, v.d., 2. Baskı, İstanbul, SETA Yayınları, 2016, S.363, 365, (Çevrimiçi) https://tdpyilligi.setav.org/turk-dis-politikasi-yilligi_2014, 09.12.2019.

⁸ **BBC Türkçe**, "Erdoğan'dan Batı'ya 'Mısır Darbesi' Eleştirisi", 05.07.2013, (Çevrimiçi) https://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/07/130705_misir_cuma_gosteri, 21.11.2019.

⁹ Erşen, **a.g.m.**, S, 365.

¹⁰ Zeki Günel, Uğur Can, "Kriz Çıkaran ABD Gemisi İstanbul Boğazı'ndan Geçti", **Hürriyet**, 23.04.2014, (Çevrimiçi) <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/kriz-cikaran-abd-gemisi-istanbul-bogazi-ndan-gecti-26276116>, 21.11.2019.

¹¹ **Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı**, "No:116, 12 Nisan 2014, Montrö Sözleşmesi'nin Uygulanması Hk.", (Çevrimiçi) http://www.mfa.gov.tr/no_-116_-12-nisan-2014_-montro-sozlesmesi_nin-uygulanmasi-hk_.tr.mfa, 21.11.2019.

2015 yılında ise henüz uçak düşürülmediği halde ikili ilişkiler açısından hayal kırıklığına neden olan bir gelişme, Putin'in 24 Nisan'da 1915 olayları için yayımladığı mesajın yanı sıra bizzat Erivan'daki törene katılmasıdır. Bunun üzerine Cumhurbaşkanı Erdoğan da Rusya'yı Kırım, Lugansk, Donetsk konusunda uyarmış hatta Putin'i de kınamıştır.¹²

Bir diğer büyümeden yatışan kriz, 2016 yılında Uçak Krizinin atlatıldığı ve ilişkilerde iyileşme yaşandığı bir dönemde meydana gelen ve yeni bir krize neden olabilecek suikasttır. Rusya Federasyonu Ankara Büyükelçisi olan Andrey Karlov Ankara'da Çağdaş Sanatlar Merkezi'nde bir sergiye katılmıştır. Büyükelçi sergide konuşma yaparken beklenmedik şekilde Mevlüt Mert Altıntaş isimli kişi tarafından vurulmuş ve hayatını yitirmiştir. Suikastı gerçekleştiren bu şahısın 1994 doğumlu ve 2,5 yıl Çevik Kuvvet'te görev yapmış bir polis memuru olduğu öğrenilmiştir. NTV'nin haberinde suikastçının silahını ateşlemeden önce özetle '*...Suriye'nin intikamı alınacak*' şeklinde bağırdığı iddia edilmiştir.¹³ Daha sonraki süreçte bu suikastın arkasında FETÖ'nün olduğu ve Türkiye'nin Rusya ile ilişkilerini bozmak amaçlı bir girişim olduğuna yönelik bir iddianame ile açılan dava devam etmektedir.¹⁴

Nitekim 19 Aralık 2016'da, yaşanan bu olaydan bir gün geçmeden daha önceden planlı olan toplantı iptal edilmediği gibi yapılan açıklamalarda da Putin olayı ilişkileri bozmaya yönelik provokasyon olarak değerlendirmiş ve bu konunun ilişkileri etkilemesinin önüne geçmiştir.¹⁵

Yukarıda da değinildiği üzere son on yıllık dönemde gerek gerçekten yaşanmış gerekse iddia halinde kalmış birçok olay vuku bulmuştur ancak iki taraf da ilişkilerin zedelenmesini istemediğinden üzerinde durmamış ve sorgulamamıştır. Hatta ileride

¹² Özgür Tüfekçi, "Türkiye'nin Rusya ve Kafkasya 2015 Politikası", **Türk Dış Politikası Yıllığı 2015**, Ed. Burhanettin Duran, Kemal İnat, İstanbul, SETA Yayınları, 2016, s.323-324, (Çevrimiçi) https://tdpyilligi.setav.org/turk-dis-politikasi-yilligi_2015, 09.12.2019.

¹³ NTV, "Rusya'nın Ankara Büyükelçisi Andrey Karlov Bir Çevik Kuvvet Polisi Tarafından Öldürüldü", 20.12.2016, (Çevrimiçi) <https://www.ntv.com.tr/turkiye/rusyanin-ankara-buyukelcisi-andrey-karlov-bir-cevik-kuvvet-polisi-tarafindan-old,COeEaDTDr02F77wBMHHEjg>, 21.11.2019.

¹⁴ CNN Türk, "Büyükelçi Karlov Suikastı Davasında Yeni Gelişme", 06.09.2019, (Çevrimiçi) <https://www.cnntrk.com/turkiye/buyukelci-karlov-suikasti-davasinda-yeni-gelisme>, 21.11.2019.

¹⁵ Özgür Tüfekçi, "Türkiye'nin Rusya ve Kafkasya Politikası 2016", **Türk Dış Politikası Yıllığı 2016**, Ed. Burhanettin Duran, v.d., İstanbul, SETA Yayınları, 2017, s.383-384, (Çevrimiçi) https://tdpyilligi.setav.org/turk-dis-politikasi-yilligi_2016, 09.12.2019.

değınilecek olan ‘Suriye tarafından düşürülen Türk uçağını Rusya düşürdü’ iddiasındaki gibi karşılıklı olarak yapılan açıklamaların yeterli görülmesi tercih edilmiştir.

3.1.1.1. Suriye İç Savaşı

Türkiye-Rusya Federasyonu ilişkilerinin 2011 yılından itibaren geçtiğı sınavlardan biri de Suriye’dir. Hem Rusya hem de Türkiye için önemli bir ülke olan Suriye’de 2011 yılından itibaren yaşanan kaos ve bu kaosuın çözümünde düşünölen farklı yöntemler yalnızca Suriye ile olan ilişkileri değil Türkiye ve Rusya’nı ilişkilerini de zora sokmuştur. Suriye’de yaşanan kriz ve diğer ölkelerin bu krizi çözmeye çalışırken uyguladıkları yöntemler hatta yalnızca Türkiye’nin Suriye politikası başlı başına detaylıca analize ihtiyaç duyan ve hala daha devam eden bir süreçtir. Ancak çalışmanın kapsamının Türkiye- Rusya ilişkileri olması bakımından daha çok bu iki ölkelyi karşı karşıya getiren ya da birlikte hareket ettiren önemli dönüm noktaları ele alınacaktır.

Türkiye’nin Dışışleri Bakanlığı resmî sitesinde 911 km kara sınırı olan Suriye ile ilgili politikası, en temel haliyle şu cümlelerle ifade edilmiştir. “*Suriye’nin toprak bütönlüğünün ve birliğinin korunması, çatışmaların sona erdirilmesi ve Suriye halkının meşru taleplerinin karşılanmasına yönelik siyasi dönüşüm sürecinin barışçı şekilde sonuçlandırılması, Suriye’deki gelişmeler karşısında ölkemizin ilk günden bu yana izlediğı politikanın temel parametrelerini oluşturmaktadır.*”¹⁶

Suriye’deki iç savaşın neden ve nasıl başladığına değinmek gerekirse ‘Arap Baharı’ diye adlandırılan sürecin 15 Mart 2011 tarihine gitmemiz gerekecektir. Bu tarihte Dera isimli şehirde bir grup öğrenci duvarlara Esad’ı kastederek “Ey doktor şimdi sıra sende” yazmış ardından bu yıllarca işsizlik ve yolsuzluk gibi şikayetleri olan halkta karşılık bulmuş ve gösteriler başlamıştır.¹⁷Bu gösterilerin giderek yayılmasıyla birlikte onların bastırılmasına yönelik güç kullanımı da artmış ve buna karşın muhalefette de silahlanma başlamıştır. Bu durum ölkenin iç savaş yaşamasına

¹⁶ Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı, “Türkiye- Suriye Siyasi İlişkileri”, ty, (Çevrimiçi) <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-suriye-siyasi-iliskileri-.tr.mfa> , 17.10.2019.

¹⁷ AA, “Suriye İç Savaşı 9. Yılına Girdi”, 14.03.2019, (Çevrimiçi) <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/suriye-ic-savasi-9-yilina-girdi/1417715>, 17.10.2019.

sebebiyet verirken bu iç savaşın bilançosu da ağır olmuştur. Mart 2018 de muhaliflere yakın bir kaynak olan ‘Suriye İnsan Hakları Gözlemevi’ tarafından açıklanan verilere göre hayatını kaybedenlerin sayısı 353 bin 900’dür. Bu rakamın içinde 106 bin sivil dahildir. Ayrıca bu sayının haricinde 56 bin 900 kişinin ise kayıp ya da ölü olduğu ve bunun yanında 100 bin kişinin ise ölümünün belgelenmemiş olabileceği düşünülmektedir.¹⁸

Tüm bu kayıpların yanı sıra bir de yaşadıkları yerleri terk etmek durumunda olan insanlara değinmek gerekir. Merkezi ABD’de bulunan Pew isimli araştırma şirketinin açıkladığı verilere göre 13 milyon insan yaşadıkları yerlerden farklı bir yere göç etmek durumunda kalmıştır. Ocak 2018 de açıklanan rakamlar göstermektedir ki Türkiye, 3,4 milyon ile en çok göç alan ülke olmuştur. Diğer ülkelerden ise 1 milyon ile Lübnan, Türkiye’den sonra en çok göç alan ülkedir. Bunun dışında Ürdün 660 bin, Irak ise 250 bin, Mısır 130 bin göç almıştır. Toplamda 1 milyon Suriyeli ise Avrupa kıtasına gitmeyi tercih ederken 530 bin yani yarısından fazlası Almanya’ya gitmiştir. Ayrıca verilere göre 6 milyon Suriyeli ülke içinde farklı bir yerde yaşamak durumunda kalmıştır.¹⁹

Görüldüğü üzere yaşanan bu kriz yalnızca Suriye ve Suriyelileri değil birçok ülkeyi etkilemiştir ve bu ülkelerin başında da Türkiye gelmektedir. Bu sebepten ötürü Türkiye, bu sorunun bir an önce çözülmesini istemektedir. Birçok ülke bu sorunun çözümü için farklı formüller üretmektedir. Türkiye yukarıda da bahsedildiği üzere Suriye’nin toprak bütünlüğünden yanadır.

Mesele çalışmanın konusu bağlamına indirgenğinde, Türkiye ve Rusya’nın Suriye konusuna özellikle ilk yıllarında oldukça farklı yaklaştığı hatta bu durumun ikili ilişkilere zarar verdiği ancak günümüze doğru gelindikçe bu durumda değişikliklerin olduğu söylenebilir. İki ülkenin bu süreçteki Suriye politikası karşılaştırıldığında özellikle Beşer Esad konusunda görüş ayrılığına değinmek gerekir. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, 2015 yılında Türkiye’de gerçekleşen G20 zirvesi sonrasındaki

¹⁸ **BBC Türkçe**, “Grafiklerle: Suriye’de 8. Yılına Giren Savaş”, 15.03.2018, (Çevrimiçi) <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-43414137>, 17.10.2019.

¹⁹ **Sputnik Türkiye**, “Suriyeliler En Çok Nerelelere Göçtü?”, 31.01.2018, (Çevrimiçi) <https://tr.sputniknews.com/dunya/201801311032054552-suriyeliler-en-cok-nerelelere-goctu/> 25.10.2019.

basın açıklamasında bu konuya değinmiştir ve çözüm ile ilgili ana hedefleri açıkladığı konuşmasında “... Kendi halkını katleden Esed’in Suriye’nin geleceğinde yeri yoktur. Esed, bu şansını çoktan kaybetmiştir. Unutulmamalıdır ki Suriyeli mülteciler DAİŞ’ten ve Esed rejiminin devlet teröründen kaçıyor...”²⁰ yorumunda bulunmuştur ayrıca iki yıl sonra da Tunus ziyareti sırasında şu açıklamayı yapmıştır:

“Suriye’de Esed’le yürümek kesinlikle mümkün değildir. Ne için? 1 milyona yakın vatandaşı öldürmüş olan bir Suriye’nin başkanıyla nasıl olacak da geleceği kucaklayacağız? Suriye’nin halkı böyle birisini başında görmek ister mi? Çünkü Esed, kesinlikle açık ve net söylüyorum, devlet terörü estirmiş aslında bir teröristtir”²¹

Bu açıklamalardan anlaşılacağı üzere Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın çözüm formülünde Beşer Esad’a yer yoktur. Buna karşın Rusya Devlet Başkanı Putin’in 2015 yılında CBS isimli televizyon kanalında kendisine “Siz Esad rejimini kurtarmaya mı çalışıyorsunuz” şeklinde soru yöneltilmesi sonucunda yaptığı açıklama şu şekildedir:

“Haklısınız. Terörle savaşta bocalayan Suriye lideri ve yönetimini kurtarmaya çalışıyoruz. Çünkü derin inancıma göre Suriye krizinden başka çıkış yolu yok. Suriye’de şimdiki yönetimi devrime, senaryoların en kötüsünü seçmek olur. Orada da Libya ve Irak’ta gözlediğimiz daha büyük kaos ortamı yaratılır. Bu yüzden yasal Esad rejimini devirmek değil, onu destekleyerek güçlendirmek gerek. Esad desteklenmeli derken Suriye’de her şeyin eskisi gibi kalmasını tabi ki kastetmiyorum. Şam yönetimi dünya topluluğu tarafından ayrıca ülkelerdeki yapıcı muhalefetle işbirliğine yönlendirilmeli. Ancak böyle bir yol izlenirse Suriye savaş ortamından çıkıp gerçek reform sürecine geçiş yapabilir”²²

Görüldüğü üzere Esad konusunda iki ülke liderlerinin fikirleri aksi yöndedir. Suriye, konusu bağlamında iki ülkenin bir nevi karşı karşıya geldikleri anlara

²⁰ NTV, “Erdoğan: Esed’in, Suriye’nin Geleceğinde Yeri Yok”, 16.11.2015, (Çevrimiçi) <https://www.ntv.com.tr/ekonomi/erdogan-esedin-suriyenin-geleceginde-yeri-yok,ce34hMOVAE2YlniMCCi75A> , 02.11.2019.

²¹ BBC Türkçe, “Erdoğan: Esed Devlet Terörü Estirmiş Bir Teröristtir”, 27.12.2017, (Çevrimiçi) <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-42493610>, 02.11.2019.

²² Hürriyet, “Putin: Esad’ı Kurtarmak İstiyoruz”, 25.09.2015, (Çevrimiçi) <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/vladimir-putin-evet-esad-i-kurtarmak-istiyoruz-30163547> , 02.11.2019.

bakıldığında 2012 yılında Suriye bağlamında birkaç önemli olay vuku bulmuş ancak kriz haline gelmeden atlatılmıştır. Bu olaylardan ilki Türkiye'nin güvenlik için Patriot füzelerini Suriye ile olan sınırına yerleştirmek istemesidir. Bu durumu Rusya'nın BM Güvenlik Konseyinde veto yetkisini kullanmasıyla Suriye'den yana daha doğru tabir ile Esad'dan yana bir tavır alması izlemiştir.²³ Ardından gelen süreçte haziran ayında Suriye'nin düşürdüğü Türk uçağı konusunda olayın arkasında Rusya'nın olduğu yönünde iddialar atılsa da bu iki ülke içinde kabul görmemiş ve krize dönüşmemiştir.²⁴ Aynı yılın ekim ayında bu sefer Rusya'dan havalanan Suriye'ye ait yolcu uçağının Ankara'ya zorunlu iniş yaptırılması ve bunun sebebi olarak da uçakta silah taşındığını iddia etmesi ikili ilişkileri bir hayli germiş hatta Putin'in Türkiye'ye yapacağı ziyaretin ertelenmesine neden olduğu ileri sürülmüştür ancak yine de bu konu da büyümeden yatışmış ve Putin, ziyaretini yıl bitmeden gerçekleştirmiştir.²⁵

Türkiye, Suriye konusunda Kosova benzeri bir müdahale ile BM'yi daha doğrusu veto yetkisini kullanacak olan Rusya engelini aşmayı düşünüyorken bu isteğine Suriye'nin kimyasal silah kullandığı iddiaları gündeme gelmesiyle şartlar oluşmasına rağmen gereken desteği bulamamıştır. Bunda Türkiye'nin daha sonradan terörist ilan edeceği El Nusra isimli örgütün ABD Büyükelçisini öldürmesinin etkisi söz konusudur. Başta kendisinin de desteklediği gruplardan daha sonra desteğini çeken ABD, Türkiye'yi de El Kaide'ye benzeyen örgütleri desteklediği yönünde itam etmiştir. Üstelik Rusya'nın kimyasal silah kullanımı ile ilgili konuya da el atıp Suriye'yi uluslararası kamuoyunda elini rahatlatacak olan hamleye ikna ederek sahip olduğu stoku uluslararası kuruma devredeceğini belirtmesini sağlamasıyla artık bu konuda da eli zayıflamış bir Türkiye söz konusudur. Beklentisi 'sınırdaki güvenli bölge' olan ve bunu, elindeki IŞİD (DAEŞ)'e karşı İncirliği kullandırma kozuna koşul olarak öne süren Türkiye'nin bir başka hayal kırıklığı da bu bölgede ABD'nin PYD ile yaklaşmasıdır üstelik güvenli bölge konusundaki tavrın da Türkiye'nin işaret ettiği Halep de değil de Kobani'de ve Kürtler ile olması daha da büyük bir rahatsızlık doğurmuştur.²⁶

²³ Özbay, **a.g.m.**, s. 342-343.

²⁴ Özbay, **a.g.m.**, s.346.

²⁵ Özbay, **a.g.m.**, s.348-349.

²⁶ Gencer Özcan, "Rusya'nın Suriye Bunalımına Müdahalesi ve Türkiye", **a.g.e.** s.270-272.

2013'deki kimyasal silah iddiası ardından 2014'deki 'güvenli bölge' konusundaki fikir ayrılığını takiben 2015'te Suudi Arabistan'ın Kralı Salman'ın bölgeye ilgisinin artması bunun yanında da İran ile Amerika'nın nükleer silah konusunda olumlu yönde bir gelişme kaydetmesi ayrıca Türkiye ve Salman'ın Suriye'de benzer bir politika güdeceği iddiaları dolaştığı bir süreç yaşanmıştır.²⁷

Yaşanan bu gelişmelerin ardından Rusya tarafından Suriye'deki IŞİD (DAEŞ) militanlarını hedeflediklerini ve yalnızca hava operasyonları ile sınırlı kalacaklarını belirttikleri bir operasyon gerçekleştirilmiştir. Eylül 2015'te başlatılan bu operasyondan önce ABD ile Dışişleri Bakanlıkları düzeyinde bir görüşme gerçekleştirilerek gerekli bilgilendirme yapıldığı açıklanmıştır. Sonuç olarak bu denkleme daha aktif bir rol izlemeye başlayan Rusya, silahlı muhalif grupların oldukları bölgeye saldırıda bulunmuştur.²⁸

2015 yılı bitmeden Türkiye ve Rusya ilişkilerine darbe vuracak olan uçak düşürme hadisesi ya da 'uçak krizi' yaşanmıştır. Bu durum yalnızca Suriye konusuyla sınırlı olmadığı için ayrı bir başlık altında daha detaylı bir şekilde anlatılacağından bu kısımda kriz atlatıldıktan sonraki sürece değinilecektir.

Türkiye, 24 Ağustos 2016 tarihinde 'Fırat Kalkanı Harekâtı' isminin verildiği askeri operasyonuna başlamış 2 bin 647 DAEŞ üyesini etkisiz hale getirmiş ve harekâtı 29 Mart 2017'de sonlandırmıştır. BM Şartı 51. Madde kapsamında yapılan bu harekatta Suriye sınırları içinde Özgür Suriye Ordusu ile iş birliği içinde hareket etmiştir. Daha sonraki hamle ise yine BM Şartının 51. Maddesi çerçevesinde Afrin'de Türkiye'ye tehdit oluşturan PKK/PYD/YPG'nin yanı sıra DAEŞ terör örgütüne karşı 20 Ocak 2018'de Zeytin Dalı Harekâtını başlatmasıdır. Bu defa 4 bin 600 terörist etkisizleştirilirken 2000 km²'lik bir alan da teröristlerden arındırılmıştır.²⁹

Suriye konusunda yukarıda değinildiği gibi birbirine tamamen zıt bir strateji izleyen Türkiye ve Rusya, 'uçak krizi' ile dibi gördükten sonra ilişkilerin yeniden ivme kazanmaya başladığı süreçte Suriye konusundaki tavırlarında da gerekli şartların

²⁷ Özcan, a.g.m. s.273.

²⁸ **BBC Türkçe**, "Rusya'dan Suriye'de İlk Hava Saldırısı", 01.10.2015, (Çevrimiçi) https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/09/150930_rusya_suriye_hava_saldirisi, 11.11.2019.

²⁹ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, a.g.e.

oluşmasıyla beraber daha ılımlı bir politika gütmüştür. Ardından Rusya-Türkiye-İran'dan oluşan bir zirvenin 30 Aralık 2016'da ilan edilen ateşkesin kalıcılığı için bir araya gelmesi kararı alınmıştır. İlk toplantı 23-24 Ocak 2017'de Kazakistan'ın Astana şehrinde gerçekleşmiştir. Burada dikkat çekici bir detay ise ABD'nin bu toplantıya davet edilmesine karşın sadece gözlemci sıfatıyla katılmayı tercih etmiş olmasıdır. Zirvede olumlu denebilecek olay sadece açılış konuşmaları sırasında olsa bile muhalifler ile rejim temsilcilerinin bir arada bulunması olmuş ancak görüşmeler ayrı odalarda yapılmıştır. Sonrasında ise iki sayfadan oluşan bir bildiriye üç ülke imza atmıştır.³⁰

Astana görüşmeleri bir yandan devam ederken Türkiye, Suriye'deki endişeleri konusunda bir başka hamle daha gerçekleştirerek 9 Ekim 2019'da 'Barış Pınarı Harekatı'nı başlatmıştır. Bu harekât ile güvenli bölge kurma konusunda kendi işini kendi görmeyi seçen Türkiye, oluşturacağı güvenli bölgeye mültecilerden yaklaşık 2 milyonunu yerleştirmeyi aynı zamanda sınırına gelecek olan YPG tehdidini uzaklaştırmayı planlamıştır. Bu sırada dünyada birçok ülkeden harekât nedeniyle tepki gören Türkiye'nin planı, 'Suriye Milli Ordusu' (Suriye'deki silahlı muhaliflerden oluşan ordu) ile beraber düzenlediği harekâtla Suriye topraklarına 30 km derinliğinde girmektir.³¹

Türkiye'nin bu hamlesi Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne taşınmış ve kınama kararı çıkarılmak istenmiştir. Ancak Rusya ve ABD'nin veto etmesi sebebiyle bekledikleri kararın çıkarılması engellenmiştir.³²

Neticede Suriye'de çözüm konusunda başta birbirine zıt görüşleri olan Türkiye ve Rusya 10 maddelik bir mutabakat muhtırasına imza atma aşamasına gelmiştir. 22 Ekim tarihinde Soçi'de Erdoğan ve Putin tarafından imzalanan bu mutabakat çerçevesinde Türkiye istediği güvenli bölgeyi Rusya ile devriye gezerek sağlayacak üstelik Barış Planı Harekâtında amaçlanan 32 km terörden arındırılmış bölge hedefini

³⁰ Rengin Arslan, "Astana Suriye Görüşmeleri: Ne Oldu; Bundan Sonra Ne Olacak?", **BBC Türkçe**, 25.01.2017, (Çevrimiçi) <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-38741741> , 11.11.2019.

³¹ **BBC Türkçe**, "Barış Pınarı Harekâtı Hakkında Neler Biliniyor?", 14. 10.2019, (Çevrimiçi) <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-50017159> , 11.11.2019.

³² **Habertürk**, "Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde Türkiye'yi Kınama Oylamasına Veto", 11.10. 2019, (Çevrimiçi) <https://www.haberturk.com/birlesmis-milletler-guvenlik-konseyi-nde-turkiyeyi-kinama-oylamasina-veto-2529865> , 11.11.2019.

Rus askeri polisinin yanı sıra Suriye sınır muhafızları vasıtasıyla gerçekleştirecektir. Anlaşmaya göre bu birliklerin, YPG terör örgütünün 30 km dışarıya çıkarılması gibi bir görevi bulunmaktadır. Bu 30 km Türkiye'nin 'Barış Pınarı harekâtı' alanındaki bölge haricindedir. Türk ve Rus askerlerinin devriye gezeceği alan da aynı şekilde 'Barış Pınarı Harekâtı' alanında değil bu alanın batı ve doğusundaki 10 km'lik alanlar için geçerlidir.³³

Suriye konusunda birçok adım atılsa da hala ne kendi içinde ne de dünya ülkeleri arasında bir anlaşma sağlanamamıştır. Dünya ülkeleri bölgedeki kendi çıkarlarını Suriye'de yaşayan halkın çıkarlarından daha önde tuttuğu sürece Suriye'deki sorunların çözümü zor gözükmektedir.

Türkiye ve Rusya arasında bu konuda atılan adımlara rağmen karşılıklı güven ortamı oluşmamıştır. Taraflar birbirlerinin sürekli test eder konumdadır. Bu konunun çözüme kavuşmaması iki ülkenin ilişkilerinin geleceğini de riske atmaktadır.

3.1.1.2. Kırım'ın İlhakı

Rusya Federasyonu ile Ukrayna arasında yaşanan sıkıntıların tırmandığı en üst nokta Kırım'ın Rusya Federasyonu tarafından ilhak edilmesidir. Bu olay gerçekleşene kadar yaşanan birçok sorun olmuştur. Örneğin daha Sovyetler dağılıp ülkeler kendi bağımsızlıklarını ilan eder etmez Kırım'da bulunan Karadeniz Filosunun hangi ülkede kalacağı yönündeki fikir ayrılığı krizi yaşanmış iki ülke de kendine ait olduğu şeklinde kararnameleri imzalayarak krizi tırmandırmıştır. Daha sonra bu filonun 2017 yılına kadar Rusya'nın kalması şeklinde bir anlaşma imzalanmıştır. Olay yatışmış gibi gözükse de düşürülen Rus uçağı ile beraber tekrar bir kriz yaşanmış ancak Ukrayna uçağın kendileri tarafından düşürüldüğü yönündeki iddiaları reddetmiştir. Ardından Ukrayna'da Rusya tarafında olan Kuçma'ya karşı bir hareket oluşmuştur. Bu Rus yanlısı tarafın aldığı ilk darbedir.³⁴

³³ AA, "Türkiye ile Rusya Federasyonu Arasında Mutabakat Muhtırası İmzalandı", 22.10.2019, (Çevrimiçi) <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turkiye-ile-rusya-federasyonu-arasinda-mutabakat-muhtirasi-imzalandi/1622980>, 11.11.2019.

³⁴ Sonat Kerem, "Rusya-Ukrayna: İki Dost Nasıl Düşman Oldu?", **BBC Türkçe**, 30. 11. 2018, (Çevrimiçi) <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-46391387>, 18. 09. 2019.

Daha sonra da yapılan seçimlerde yine Rus yanlısı Yanukoviç ile Batı yanlısı Yuşçenko arasında geçen bir seçim yaşanmış ve bu seçimin sonunda seçimlere hile karıştığını ileri süren Yuşçenko'nun sokak çağrısı karşılığını bulmuştur. Neticede seçimlerde turuncu rengi kullanan Yuşçenko tekrar edilen seçimde kazanınca “Turuncu Devrim” olarak nitelendirilen bir süreç tamamlanmıştır. Rusya'nın gaz kestiği ve zam yaptığı sürecin ardından 2010 yılında ise bu sefer Rus yanlısı Yanukoviç seçimlerde kazanan taraftır. Ancak muhalefetin tepkisine yol açan 2017'de sonlanacak olan ‘Karadeniz Filosu Anlaşması’nı 2042’ye uzatmak ardından da ‘AB ile Ortaklık Anlaşması’nı imzalamamak gibi hamleleri sonucu birçok kişinin öldüğü eylemler gerçekleşmiş ve yeniden Batı yanlısı taraf başa geçmiştir.³⁵

İşte bu yaşananların ardından Kırım’da Rus yanlısı çevik polis timi (Berkut) olduğu iddia edilen bir grup Kırım Özerk Cumhuriyeti parlamentosu işgalinde bulunmuş ve parlamentoda 55 milletvekilinin evet oyu ile referandum kararı alınmıştır. Ancak bu kararda Rus kökenli vekillerin oyları alınırken diğer Tatar ve Ukraynalı vekiller oylamanın dışında bırakılmıştır.³⁶ Tüm bunlar yaşanırken Rusya’da boş durmamış Kırım için meclisten tezkere çıkararak Kırım’a asker göndermenin önünü açmıştır. Kırım’da bulunan üsteki askerler de Ukrayna karargahına bir kuşatma gerçekleştirmiştir.³⁷ Sonuç olarak referandum sonucunda tek taraflı bağımsızlık ilanı üzerine 18 Mart’ta imzalanmış olan “Kırım ve Sivastapol’un Rusya’ya bağlanması ve yeni federal bölgeler oluşturulması” anlaşması 21 Mart 2014 tarihinde onaylanmıştır. Ancak başta Ukrayna olmak üzere Tatarlar, Batı ve Türkiye bu durumu tanımamıştır.³⁸

Elbette ki Batılı ülkelerin tepkisi tanımamakla kalmamış bunun üzerine yaptırım kararı alınmıştır. Bu yaptırımlar ile Rus şirketlerine Batı piyasasında kısıtlamalar getirildiği gibi aynı zamanda Rusya’ya yapılan ihracatta da yaptırım başlamıştır. Bu ambargolar neticesinde enerji, savunma ve de bankacılık gibi sektörler kısıtlanmıştır. İhracatta yapılan kısıtlamalar ise askeri malzemenin yanı sıra Rusya

³⁵ Kerem, a.g.e.

³⁶ Nerdun Hacıoğlu, “Kırım’da Referanduma Doğru”, **Hürriyet**, 27.02.2014, (Çevrimiçi) www.hurriyet.com.tr/dunya/kirimda-referanduma-dogru-25906047, 18.09.2019.

³⁷ **Milliyet**, “Rus Askerleri, Ukrayna Askerlerini Kuşattı”, 02.03.2014, (Çevrimiçi) <http://www.milliyet.com.tr/dunya/rus-askerleri-ukrayna-askerlerini-kusatti-1845113>, 18.09.2019.

³⁸ Nerdun Hacıoğlu, “Rusya Kırım’ı Resmen İlhak Etti”, **Hürriyet**, 21.03.2014, (Çevrimiçi) <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/rusya-kirimi-resmen-ilhak-etti-26054693>, 18.09.2019.

Federasyonu ekonomisi için son derece önemli olan petrol üretiminde kullanılan teknolojidir. ABD yaptırımlarından etkilenen şahıs, kamu kuruluşları ve şirketlerin sayısı 693'e ulaşmıştır. Böylece yaptırım konusunda İran'dan sonra gelen ülke Rusya Federasyonu olmuştur. Bu yaptırımların Rus ekonomisine yansması GSYH'nin 2,231 (2013) trilyondan dolardan 2,064 trilyon dolara düşmesi şeklindedir.³⁹

Türkiye'nin bu konudaki öncelikleri ise Batıninkinden farklıdır. Kırım Tatar Toplumu lideri Mustafa Cemil Kırımoğlu ile Ankara'da görüşen dönemin Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın daha sonra da Putin ile yaptığı telefon görüşmesinde Kırımlı Tatar Türklerinin zarar görmemeleri konusuna verdiği öneme dikkat çekmiştir.⁴⁰ Ancak Türkiye, Kırım'ın Rusya'nın eline geçmesini tanımasa da yine Cumhurbaşkanının Aralık 2015'te yani Uçak Krizi yaşandıktan sonra yaptığı açıklamada "... Şimdi burada kalkıp da gıda noktasında her taraf Rusya'ya yaptırım uygularken Türkiye olarak biz yaptırım uygulamadık, bütün gıda ürünlerini gönderdik. 'Niye gönderiyorsunuz?' dediklerinde de, dedik ki 'Bizim stratejik ortağımızdır, onun için gönderiyoruz.'..."⁴¹ cümlelerinden anlaşılacağı üzere Türkiye, yaptırım konusunda diğer ülkelerin sorgulamasına maruz kalmasına rağmen stratejik ortağından yana olmuştur.

Yine 2015 yılının şubat ayında henüz 'Uçak Krizi' yaşanmamışken dönemin Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, Almanya'daki bir dergi için verdiği röportajda yaptırım hakkında yöneltilen sorulara verdiği cevaplarda; Türkiye'nin bu yaptırımlara katılma yükümlüğünün olmadığını altını çizerek daha başında bu yaptırımlara katılmama kararının açıklandığını belirtmiştir. Yine Türkiye'nin Rusya ile ticari ortaklığı olduğu ve bunun yanında hem Rusya hem de Ukrayna ile iyi bir ikili diyalog içerisinde olduğunu da dile getirmiştir. Ayrıca "Türkiye, Kiev düştüğünde mi harekete geçecek" sorusuna da önce AB'nin de yaptırımları tutarlı şekilde

³⁹ Gülbin Yıldırım, Bahattin Gönültaş, "Batı Yaptırımlarının Rusya'ya Etkisi", AA, 15.04. 2018, (çevrimiçi) <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/batinin-yaptirimlarinin-rusyaya-etkisi/1118914>, 19.09.2019.

⁴⁰ AA, "Tatar Türkleri Zarar Görmemeli", 17.04.2014, (Çevrimiçi) <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/tatar-turkleri-zarar-gormemeli/166302> , 19.09.2019.

⁴¹ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, "Biz Rusya'nın Diliyle Değil; Diplomatik Dille Konuşuyoruz", 05.12.2015, (Çevrimiçi) <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/37200/biz-rusyanin-diliyle-degil-diplomatik-dille-konusuyoruz> , 19.09.2019.

uygulamadığından ve gaz sevkiyatından vazgeçemeyeceğinden dem vurup ardından da “... Gerçekçi olalım, her ülke kendi çıkarlarını da gözetmek durumundadır...” şeklinde cevap vermiştir.⁴²

Dışişleri Bakanlığının sitesinde de bu konuda Türkiye’nin tutumu “Türkiye Ukrayna’nın toprak bütünlüğünü desteklemekte ve Kırım’ın yasadışı ilhakını tanımamaktadır. Ülkemiz Ukrayna’daki krize uluslararası hukuk temelinde, diplomatik yollardan çözüm bulunmasını savunmaktadır. Kırım Tatar Türkleri’nin hak ve menfaatlerinin genişletilerek güvenceye alınması ve sorunlarının uluslararası toplumun gündeminde tutulması önceliklerimiz arasında yer almaktadır.”⁴³ şeklinde ifade edilmiştir.

Tüm bu açıklamalardan anlaşılacağı üzere Türkiye, Kırım konusunda hem ekonomik çıkarını gözeterek yaptırım uygulamamış hem de Kırım’ın ilhakını tanımayarak bir nevi denge siyaseti izlemiştir.

Ancak Kırım’ın işgali Türkiye açısından yalnızca Ukrayna perspektifinden değerlendirilemeyecek bir konudur. Kırım’ın Karadeniz’e hakimiyet açısından da büyük bir önemi söz konusudur. Özellikle Karadeniz’de Sovyetlerin yıkımından sonra Türkiye’nin kıyı uzunluğu dikkate alındığında daha fazla öne çıkma fırsatı doğduğu ve bu durumun Rusya’nın Kırım’ı ele geçirmesi akabinde değiştiği unutulmamalıdır. Çünkü bu şekilde Karadeniz’in hakimiyeti büyük ölçüde Rusya Federasyonu’na geçmiş olacaktır. Durum Türkiye açısından hakimiyet meselesinin yanında Rusya’nın bölgeye askeri yığın yapması sebebiyle güvenlik tehdidi de oluşturmaktadır. Son olarak yukarıda da bahsedildiği gibi Kırım Tatarları ile olan bağ düşünüldüğünde de göz ardı edilemeyecek bir meseledir.⁴⁴

Kırım’ın Karadeniz’e hakimiyet açısından önemini açıkladıktan sonra Karadeniz’in önemine de değinmek gerekecektir. Karadeniz’in Hazar bölgesindeki hatta Orta Asya’daki enerji kaynaklarına yakınlığı ve bu kaynakların Avrupa bölgesine

⁴² Sputnik Türkiye, “Çavuşoğlu: AB’nin Rusya’ya Yaptırımlarına Katılma Zorunda Değiliz”, 12.02.2015, (Çevrimiçi) <https://tr.sputniknews.com/politika/201502121013939645/>, 19.09.2019.

⁴³ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, “Ukrayna’da Son Durum ve İkili İlişkiler”, ty., (Çevrimiçi) http://www.mfa.gov.tr/ukrayna_da-son-durum-ve-ikili-iliskiler.tr.mfa, 19.09.2019.

⁴⁴ Şener Aktürk, “Türkiye’nin Rusya ile İlişkilerinin Yükselişi ve Gerilemesi, 1992-2015: Neorealist Bir Değerlendirme”, a.g.e. s. 141.

ulaşmasında önemli bir konuma sahip olması, AB ve NATO ülkeleri açısından önemlidir.⁴⁵Dolayısıyla Kırım'ın işgali yalnızca toprak bütünlüğüne saygı bakımından ele alınamayacak derecede ciddi bir konudur.

3.1.1.3. 24 Kasım 2015 Tarihli Uçak Krizi

Dünyanın gözünün üzerinde olduğu ve hala çözüme kavuşturulamayan Suriye'deki gergin ortamın Türkiye-Rusya Federasyonu ilişkilerine 'Uçak Krizi' vasıtasıyla yansıdığı söylenebilir. Daha önce de değinildiği üzere Suriye hem Türkiye hem de Rusya açısından önemli bir ülkedir. Bu nedenle Rusya Suriye'yi Batı blokuna terk etmemek için bölgede aktif konumdadır. Türkiye'nin de bu bölgede yaşananlardan hem sınır güvenliği hem göç dalgası hem de bölgede oluşturulmaya çalışılan Kürt Koridorunun kendi ülkesi açısından tehdit olduğu düşünüldüğünde ve buna kendi uçağının Suriye tarafından düşürülmesi üzerine angajman kurallarının da değişmesi eklendiğinde 'Uçak Krizi' daha iyi anlaşılacaktır.

Türkiye, 24 Kasım 2015 tarihinde saat 09.24'ü gösterirken Yayladağı bölgesinde daha sonradan Rusya'ya ait olduğu anlaşılabilecek olan SU-24 tipi bir savaş uçağını Türk Hava sahasını ihlal ettiği gerekçesiyle iki F-16 uçağı ile düşürmüştür. TSK'dan yapılan açıklamada milliyeti bilinmeyen bu uçağın 5 dakika içerisinde 10 kez uyarıldığı belirtilmiştir. Ancak Rusya'nın Savunma Bakanı Sergey Şoygu ise uçaklarının Türkiye'nin hava sahasını ihlal etmediğine dair bir açıklamada bulunmuştur. Türkiye'deki askeri kaynaklar ise iz analizi sonucunda ihlal olduğunun görüldüğünü söylemiştir. Ayrıca Rusya'nın Türkmen dağlarını bombaladığı sırada Türkiye'nin Rusya'ya nota verdiği ve fiilen sınır güvenliğinin ihlal edilmesi durumunda 2012'de düşürülen Türk uçağı sonrasında değiştirilmiş olan angajman kurallarının uygulanacağı mesajını vermiş olduğu da önemli bir detaydır.⁴⁶

⁴⁵ Sezai Özçelik, "2. Soğuk Savaş ve Kırım'daki Geo-Stratejik Gambit: Rusya'nın Stratejik Derinliği Bağlamında Kırım'ın İşgali ve Kırım Tatarları", **TASAM**, 28.12.2018, s.59, (Çevrimiçi) https://tasam.org/Files/Icerik/File/sezaiyazi_pdf_5f9ba87b-acdd-4399-b2be-98361400bec2.pdf, 20.09.2019.

⁴⁶NTV, "Rus Savaş Uçağı Sınırı İhlal Etti, Türk F-16'lar Düşürdü", 24.11.2015, (Çevrimiçi) https://www.ntv.com.tr/turkiye/rus-savas-ucagi-siniri-ihlal-etti-turk-f-16lar-dusurdu, mP74HrTmEe3cc8qXBIqrA?_ref=infinite, 22.09.2019.

Olayın ardından Putin ise açıklamasında “*Teröristlerin işbirlikçileri tarafından sırtımızdan bıçaklandık*” şeklinde son derece sert nitelikte ifadeler yer vermiştir. Üstelik uçağın Türkiye sınırından 1 km uzaklıkta olduğu iddia edilmektedir. Ayrıca bu yaşananların ikili ilişkiler açısından ciddi sonuçları doğuracağı göz dağını da vermiştir ve bunun yanında uçak düşürüldükten sonra Rusya ile iletişime geçmek yerine NATO’ya başvurulmasına da değinmiştir.⁴⁷

Cumhurbaşkanı Erdoğan ise, CNN International’a ve Farance 24’e açıklamalarda bulunmuş ve eğer uçağın Rusya’ya ait olduğu bilseydi farklı bir uyarı gerçekleştirilebileceğini belirtmiştir. Daha da önemlisi Türkiye’nin bu konuda hava sahasını ihlal eden taraf olmadığı için Rusya’dan özür dilemeyeceğini de duyurmuş ve telefon görüşmesi için Putin’i aradığını ancak geri dönüş alamadığını da açıklamıştır. Putin’in Türkiye’nin DAES ile petrol alışverişi olduğu imasına cevaben asla hiçbir terör örgütü ile ticari ilişkide bulunulmadığını da dile getirmiştir. Ayrıca yine bir başka açıklamasında DAES ile en çok mücadele eden ülkenin Türkiye olduğunu ve DAES’in arkasında aranacak gücün Esad olduğunu belirtmiştir. Son olarak Bayırbucak Türkmenlerinin bulunduğu bölgede DAES olmadığı halde orada 300’den fazla kişinin öldüğünü Rusya’nın terörle mücadele adı altında sadece rejim karşıtı muhalifleri hedef aldığı ve rejimle beraber sivillerin öldürüldüğü yönünde açıklamada da bulunmuştur.⁴⁸

Putin ve Lavrov, Fransa Cumhurbaşkanı ile ortak basın toplantısı düzenledikleri sırada bu konuya da değinmiştir. Türkiye’nin özür dilememesinden duyduğu üzüntüyü dile getiren Putin, Amerikan uçağı olsaydı da aynı muamelenin yapıp yapılmayacağı konusunu gündeme getirmiştir. Rus Dışişleri Bakanı Lavrov ise bir soruya Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın Putin’i aramadığı yönünde cevap vermiştir.⁴⁹

Konu hakkında ABD’nin Savunma Bakanlığı yetkilileri ve ABD’li pilotlar Türk pilotlarının 10 kez uyarıda bulunduğunu teyit etmiştir hatta tıpkı ABD’li pilotlar

⁴⁷ **POSTA**, “Putin: Sırtımızdan Bıçaklandık”, 24.11.2015, (Çevrimiçi) <https://www.posta.com.tr/putin-sirtimizdan-bicaklandik-313362>, 22.09.2019.

⁴⁸ **BBC Türkçe**, “Erdoğan: Rus Uçağı Olduğunu Bilseydik Farklı Davranırdık”, 26.11.2015, (Çevrimiçi) https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/11/151126_erdogan_rusya_suriye, 22.09.2019.

⁴⁹ **Milliyet**, “Putin: Türkiye’nin Rus Uçağı Olduğunu Bilmemesi Mümkün Değil”, 26.11.2015, (çevrimiçi) www.milliyet.com.tr/dunya/putin-turkiye-nin-rus-ucagi-oldugunu-bilmemesi-mumkun-degil-2154294, 02.10.2019.

gibi Hollandalı pilot da Türk pilotların uyarılarını duyduğunu belirtmiştir. Hatta ABD öncülüğündeki ‘Doğal Kararlılık Operasyonu’ sözcüsü olan Albay Steve Warren yaptığı açıklamada Rusların yaptığı saldırıların çoğunun rejimin çıkarlarına olduğunu ima etmiş ve yaptıklarıyla da söylediklerinin uyuşmadığını dile getirmiştir.⁵⁰

Uçak Krizi yaşandıktan sonra ilk açıklamaların ardından sıra Putin’in atacağı somut adımlara gelmiş ve Putin, Türkiye’ye uygulanacak olan yaptırımlarla ilgili kararnameyi imzalamıştır.

Bu yaptırımlardan bazıları; 1 Ocak’tan sonra tarım ürünleri, hammadde ve gıda ithalatına yasaklama, Türk şirketlerinin Rusya’daki faaliyetlerine yasaklama ya da kısıtlama, Türk vatandaşlarının Rusya’da çalıştırılmasına yasaklama, daha önce açıklanan vize muafiyeti konusunun askıya alınması bunun yanında charter uçuşları yasaklama ve düzenli uçuşlara ise denetimi arttırma şeklindedir. Ayrıca tur operatörlerine de Türkiye’ye tur paketi satışından vazgeçilmesi yönünde tavsiye verilmiştir. Yine Rusya’da karayolu taşımacılığı yapan Türk şirketlerine denetim artırıldığı gibi ülkeye girişe izin verilen tır sayısında da kısıtlamaya gidilmiştir. Denetimin artırıldığı yerlerden diğerleri de Azak ve Karadeniz limanlarıdır. Son olarak da ticari-ekonomik iş birliği konusundaki hükümetler arası çalışmalar örneğin Karma Ekonomik Komisyonu, askıya alınmış ticaret ve yatırım anlaşmaları için müzakereler durdurulurken ortak yatırım fonu için yapılan hazırlıklar sonlandırılmıştır.⁵¹

İki ülke arasındaki bu krizin yatışmasında önemli bir dönüm noktası Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın Putin’e konu ile ilgili gönderdiği mektuptur. Ancak bu mektup ile ilgili olarak iki ülke tarafından farklı açıklamalar gelmiştir. Rusya tarafından yapılan açıklamada Erdoğan’ın düşürülen uçak ve Rus pilotun ölmesiyle ilgili özür dilediği belirtilirken Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü İbrahim Kalın ise mektupta özür kelimesinin geçmediğini ancak üzüntülerin dile getirildiğini söylemiştir. Bunun dışında bir diğer gelişme ise iki ülke liderlerinin bu olayın ardından tam yedi ay sonra telefon görüşmesi yapması ve bu konuşmada Putin tarafından

⁵⁰ **Milliyet**, “ABD, Türkiye’nin Açıklamasını Teyit Etti”, 24.11.2015, (Çevrimiçi)

www.milliyet.com.tr/gundem/abd-turkiyenin-aciklamasini-teyit-etti-2152999 , 02.10.2019.

⁵¹ **Sputnik Türkiye**, “Rusya’nın Türkiye’ye Yaptırımları ve Ekonomik İşbirliği”, 17.12.2015, (Çevrimiçi) <https://tr.sputniknews.com/infografik/201512171019728085-Rusya-Turkiye-yaptirimlar-Su-24/> , 02.10.2019.

mektup sayesinde krizin bitmesi için gerekli olan şartların oluştuğu mesajı verilmesidir. Hatta bu konuşma ardından Rus turistlerin Türkiye seyahatinin engellenmesi durumunun kalkması için de karar alınmıştır.⁵²

Her ne kadar bu kriz iki ülkenin çok fazla uzatmadığı bir kriz olsa da ülkelerin halklarında ne şekilde tesir ettiği güven problemi doğurup doğurmadığı ayrı bir tartışma konusudur. Turizm bu konuda birtakım ipuçları verse de bu ülkenin genelini temsil edecek bir alan değildir. İktidarlar değiştiğinde Putin yerine bir başkası geldiğinde gerçek etkisi daha çok ortaya çıkacaktır. Liderlerin halkları savaşa ya da operasyonlara ikna etmede propaganda unsuru olarak tarihsel husumetleri kullanabildiği de göz önüne alınırsa bu kriz de manipülasyona alet edilebilecek türdendir. Neticede haklı dahi olsa Türkiye bir Rus uçağını düşürmüştür ve doğrudan Rus halkına bu konudaki niyetini kamu diplomasisi yoluyla iyi ifade ettiğinden emin olması gerekmektedir.

3.1.2. 2011-2020 Dönemi Türkiye-Rusya Federasyonu İlişkilerinde Ortak Çıkarlar

Türkiye ile Rusya Federasyonu arasında birçok konuda çıkar ortaklığı sebebiyle önceki yıllarda dayanışma olmuştur. Örneğin Türkiye, Rusya'yı İslam Konferansına gözlemci sıfatıyla katılabilmesi için desteklerken aynı zamanda Rusya da AB'ye girmek isteyen Türkiye'ye benzer şekilde yaklaşmıştır.⁵³ Yine 2005 yılında açılış için Moskova'ya giden dönemin Başbakan'ı Erdoğan, Rusya'nın üyelik istediği bir diğer örgüt olan 'Dünya Ticaret Örgütü' konusunda desteğini belirtmiş aynı zamanda bu görüşmede Rusya'ya 'Şanghay İşbirliği Örgütü' için ilgili olduğu sinyallerini vermiştir.⁵⁴

Nitekim bu iki konuda da 2010 yılı sonrasında gelişmeler meydana gelmiştir. Özellikle Şanghay için Erdoğan'ın verdiği sinyaller daha da artmış hatta bir takım somut gelişmeler de yaşanmıştır.

⁵² **Sözcü**, “Ve Putin Resmen Açıkladı: Erdoğan Bizden Özür Diledi”, 30.06.2016, (Çevrimiçi) <https://www.sozcu.com.tr/2016/dunya/ve-putin-resmen-acikladi-erdogan-bizden-ozur-diledi-1297937/>, 03.10.2019.

⁵³ Ercan, **a.g.m.**, s.136.

⁵⁴ Girgin, **a.g.e.**, s.446-447.

Doğal kaynakları nedeniyle Batı'nın Avrasya'ya olan ilgisi göz önünde bulundurulduğunda Avrasya'da yeniden güçlenmek isteyen Rusya yine bölgede aktif olmak isteyen Türkiye ile iş birliği içindedir. Kafkasya'ya ulaşmada Rusya'yı kullanmak isteyen Türkiye'nin bulunduğu bölgenin stratejik önemi, Şanghay'a diyalog ortaklığı konusunda Rusya tarafından desteklenmesini sağlamaktadır. Bu konuda Türkiye, 23 Mart 2011'de başvuruda bulunmuş bir sonraki yıl 6-7 Haziran tarihlerinde Diyalog Ortaklığı onay almış ve 26 Nisan 2013 tarihinde de karşılıklı olarak mutabakat belgesine imzalar atılmıştır.⁵⁵Bunun yanı sıra Türkiye'nin de desteklediğinden bahsettiğimiz Rusya'nın 'Dünya Ticaret Örgütüne' üyeliği 2012 yılının ağustos ayında kabul edilmiştir. Birbirini desteklemeye ve ilişkilerini ilerletmeye devam eden iki ülke arasında karşılıklı güvenin arttığına bir gösterge olarak Tataristan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın iadeyi ziyareti verilebilir. Daha önce Abdullah Gül'ün yaptığı ziyaretin ardından 2011 yılında da o dönemki Başbakan Erdoğan'ın bölgeye gidişinden sonra 2012 yılında da davet üzerine resmi ziyarette bulunan Cumhurbaşkanı Minnihanov bir ilkin yaşanmasına vesile olmuştur ve belirtmek gerekir ki daha önceki yıllarda Rusya böyle bir ziyaretten hoşnut olmazdı.⁵⁶

Bir sonraki yıl 24 Ekim 2013'te yine Türkiye-Rusya ilişkilerine de olumlu anlamda yansıyacak gelişme Rusya- Kazakistan- Beyaz Rusya arasında olan Gümrük Birliğine Türkiye'nin de sıcak baktığının ortaya çıkmasıdır. Bu birliğe üyelik isteği Kazakistan Devlet Başkanı Nazarbayev'in açıklamalarıyla gündeme getirildiğinde Rusya Dışişleri Bakanı da bu konuda birliğin kapalı bir oluşum olmadığı ve taleplerin değerlendirilmesinde yapıcı olunduğu şeklinde bir açıklama yaparak açık bir kapı bırakmıştır.⁵⁷

Türkiye ve Rusya Federasyonu'nun bu dönemde siyasi çıkarlarının yanı sıra ekonomik çıkarları da örtüşmeye devam etmekte hatta yeni birçok gelişme yaşanmaktadır. Çalışmanın devamında bu gelişmelere değinilecektir.

⁵⁵ Hasret Çomak, "Şanghay İşbirliği Teşkilatı ve Diyalog Ortaklığı Ülkesi Türkiye", **a.g.e.**, s.373-376.

⁵⁶ Özbay, **a.g.m.**, s. 344, 348.

⁵⁷ Fatih Özbay, "Türkiye'nin Rusya Politikası", **Türk Dış Politikası Yıllığı 2013**, Ed. Burhanettin Duran v.d., İstanbul, SETA Yayınları, 2014, s.470-471, (Çevrimiçi) https://tdpyilligi.setav.org/turk-dis-politikasi-yilligi_2013, 09.12.2019.

3.1.2.1. Türk Akımı Projesi

Rusya Federasyonu'nun Avrupa'ya doğalgaz taşınmasında önemli bir proje olarak gündeme getirdiği Güney Akım Projesi, Kırım'ın ilhakı akabinde iki taraf arasında yaşanan krizle beraber sekteye uğramış neticede rafa kalkmıştır. Putin'in Türkiye'de olduğu sırada açıklanan bu iptal kararı Avrupa Birliği'nin Bulgaristan'a baskı uygulaması ve proje için izin vermemesine bağlanmıştır.⁵⁸

Türkiye ziyareti sırasında Putin, *“Bulgaristan'dan izin almadan Karadeniz'in altından inşaata başlamamız doğru değil. Demek bunu gerçekleştiremeyeceğiz. Bulgaristan yıllık 400 milyon Euro gelir elde edecekti. Bahtsız bir seçim”* açıklamasını yaparak topu Bulgaristan'a dolayısıyla Avrupa Birliğine atmış ve hemen ardından da Türkiye vasıtasıyla Güney Avrupa'ya gazın ulaştırılmasını sağlayacak yeni bir hattan bahsetmiştir.⁵⁹

Türk Akımı adını alan bu projede yılda yaklaşık 31,5 milyar metreküp gaz taşıma kapasitesi öngörülmüştür. Bu gazın içinden 15,75 milyar metreküpünü Türkiye'ye gönderilecekken geri kalanı da Avrupa'ya taşınacaktır. Uzunluğu ise 260 km Türkiye topraklarından 910 km ise Karadeniz'in altından geçecek şekilde planlanmıştır. 19 milyar dolara mal olması beklenen proje Rusya'nın Anapa şehrinden başlayıp Türkiye topraklarına Kıyıköy'den itibaren dahil olacaktır.⁶⁰

Neticede 2019 yılında bitmesi planlanan proje, her ne kadar uçak krizi ve doğalgaz indirim meselesi gibi sorunlar araya girse de 2016 yılının Ekim ayında atılan imzalarla resmiyet kazanmıştır.⁶¹

Bunun dışında enerji anlamındaki bir diğer gelişme 2010 yılında imzaları atılan Akkuyu Nükleer Güç Santrali'nde yaşanmıştır. Türkiye'nin elektrik ihtiyacının yüzde 10'unu karşılayacak şekilde tasarlanan proje 4 reaktörden oluşturulacaktır. Bu

⁵⁸ Alexander Andreev, “Bulgaristan'da Güney Akım Krizi”, **Deutsche Welle Türkçe**, 13.06.2014, (Çevrimiçi) <https://www.dw.com/tr/bulgaristanda-güney-akim-krizi/a-17704708-0>, 31. 08. 2019.

⁵⁹ Ümit Çetin, Merve Erdil, “Putin'den ‘Güney Akım’ Bombası”, **Hürriyet**, 02.12.2014, (Çevrimiçi) <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/putin-den-güney-akim-bombasi-27690439>, 31.08.2019.

⁶⁰ **Takvim**, “Türk Akım Boru Hattı Projesi Nedir? Türk Akımı Projesi Güzergahı Ne?”, 19.11.2018, (çevrimiçi) <https://www.takvim.com.tr/galeri/guncel/turk-akim-boru-hatti-projesi-nedir-turk-akimi-projesi-guzergahi-ne/15>, 31. 08. 2019.

⁶¹ Merve Erdil, “Tarihi İmza”, **Hürriyet**, 11.10.2016, (Çevrimiçi) <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/tarihi-imza-40245181>, 02.09.2019.

reaktörlerden ilkinin temeli 3 Nisan 2018’de iki ülke başkanlarının da katıldığı açılış ile atılmıştır.⁶² Hatta 2019 yılında projede fırtına gibi bir aksilik yaşanması halinde meydana gelebilecek sorunlar düşünülerek 14 kurum ile birlikte ‘Ortak Kurumlar Acil Durum Tatbikatı’ düzenlenmiştir.⁶³

Ancak ilişkilerdeki özellikle enerji anlamındaki bu olumlu adımların Doğu Akdeniz’den çıkarılması muhtemel enerji kaynakları ve paylaşımları meselesi devreye girdiği taktirde ne şekilde etkileneceği ve ilişkilerin nasıl bir yön alacağı ilerinin olası sorunlarından biridir.

3.1.2.2. Rusya Federasyonu ile Ekonomik İlişkiler

Tablo: 3 Yıllara göre Türkiye-Rusya Federasyonu Arasındaki Ticaret

Yıl	İhracat (Bin ABD Doları)	İthalat (Bin ABD Doları)
2018	3. 399. 662	21. 989. 574
2017	2.734. 316	19. 514. 094
2016	1.732. 954	15. 162. 386
2015	3. 588. 331	20. 401. 757
2014	5. 943. 014	25. 288. 597
2013	6. 964. 209	25. 064. 214
2012	6. 680.777	26. 625. 286
2011	5. 992. 633	23. 952. 914
2010	4. 628. 153	21. 600. 641

Kaynak: **Türkiye İstatistik Kurumu**, (Çevrimiçi)
<http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>, 15. 09. 2019.

Türkiye İstatistik Kurumu rakamlarına göre 2010 sonrası dönemde ihracat rakamlarının en yüksek düzeye ulaştığı yıl, 6,9 milyar dolarla 2013 iken, en düşük rakamın 1,7 milyar dolar ile özellikle Rus uçağının düşürülmesinden sonraki yıl olan 2016 yılında olduğu görülmektedir. İthalatta ise en yüksek değerin 26, 6 milyar dolarla 2012 yılında olduğu ve yine ‘Uçak Krizi’ sonrası en düşük değer olan 15,1 milyar

⁶² Firdevs Yüksel, “Akkuyu NGS’de İlk Reaktörün Temeli Atılalı Bir Yıl Oldu”, **AA**, 03.04.2019, (Çevrimiçi) <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/akkuyu-ngsde-ilk-reaktorun-temeli-atilali-bir-yil-oldu/1441189>, 24.11.2019.

⁶³ **Hürriyet**, “Akkuyu Nükleer Güç Santralinde ‘Fırtına’ Tatbikatı”, 26.10.2019, (Çevrimiçi) <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/akkuyu-nukleer-guc-santralinde-firtina-tatbikati-41359774>, 24.11.2019.

dolara gerilediği görülmüştür. Bunun yanı sıra Rusya Federasyonu’nun, Türkiye’nin ihracatında 2018 yılı verilerinde yüzde 2.0’lık pay ile 12. sırada yer aldığı görülmektedir. İthalat tablosuna bakıldığında ise yüzde 9,9’luk pay ile birinci sırada yer almakta dolayısıyla da arada oldukça yüksek bir dış ticaret açığı bulunmaktadır.⁶⁴

Rusya Federasyonu açısından bakıldığında 2018 yılı itibarıyla Türkiye’nin yeri ihracatta 5. sırayken ithalatta yukarıda da belirtildiği gibi 12. sıradır.⁶⁵

Türkiye’nin 2018 yılında Rusya’ya ihraç ettiği ürünler arasında başı 301 milyon dolar ile ‘Turunçgiller (taze veya kurutulmuş)’ çekmektedir. İkinci sırayı ‘Kara taşıtları için aksam, parçaları’ 178 milyon dolar ile almaktadır. ‘Kayısı, kiraz, şeftali (nektarin dahil), erik ve çakal eriği (taze)’ 123 milyon dolar ile üçüncü sırada ihraç edilen ürünlerdir. Türkiye’nin Rusya’dan aynı yıl ithal ettiklerinde ise birinci sıradaki ‘Başka yerde belirtilmemiş ürünler’ şeklinde tabloda sınıflandırılmış olan 6.418 milyon dolarlık ithalattır. Ardından ‘Petrol yağları ve bitümenli minerallerden elde edilen yağlar’ 5.136 ve ‘Taşkömürü; taşkömüründen elde edilen briketler, toprak vb. Katı yakıtlar’ 1.415 milyon dolar ile üçüncü sırada yer almaktadır.⁶⁶

İki ülke arasındaki 2011 yılı ve sonrasındaki turizm ilişkilerine değinmek gerekirse eğer TÜİK’te ‘Gidilen Ülkelere Göre Yurt Dışına Giden Vatandaşlar’ ve ‘Milliyetlerine Göre Çıkış Yapan Ziyaretçi Sayısı’ başlıkları ile sunulan rakamlardan oluşturulan tablo aşağıdaki gibidir.

Tablo: 4 Türkiye-Rusya Federasyonu Yıllara Göre Turist Sayıları

Yıllar	Türk Turist Sayısı (Bin)	Rus Turist Sayısı (Bin)
2011	118. 563	2.644.239
2012	110.359	2.647.090
2013	114.966	3.049.035
2014	143.448	3.451.749

⁶⁴ Türkiye İstatistik Kurumu, (Çevrimiçi) <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>, 15. 09. 2019.

⁶⁵ Sputnik Türkiye, “2018 Yılında Rusya ile Türkiye Arasındaki Ticaret Hacmi”, 07.02.2019, (Çevrimiçi) <https://tr.sputniknews.com/infografik/201902071037539569-rusya-turkiye-ticaret-hacmi-ihracat-ithalat/> , 15.09.2019.

⁶⁶ Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı, “Türkiye ile Ticaret”, 26. 07. 2019, (Çevrimiçi) <https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/avrupa/rusya-federasyonu/ulke-profil/ekonomik-gorunum/turkiye-ile-ticaret>, 24.11.2019.

2015	169.302	2.842.972
2016	83.375	683.335
2017	73.399	3.524.256
2018	95.166	4.500.408

Kaynak: **Türkiye İstatistik Kurumu**, “Eğitim, Kültür, Spor ve Turizm”, (Çevrimiçi) <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>, 12.11.2019.

Görüldüğü üzere Türkiye’den Rusya Federasyonu’na giden turist sayısı yedi haneli rakamları hiç görmemişken Rusya’dan Türkiye’ye gelen turist sayısı altı haneli rakama yalnızca 2016 yılında inmiş olup 683 bin ile son yılların en düşük sayıda turisti ziyaret etmiştir. Türkiye’den Rusya Federasyonu’na giden Türk turist sayısı 2016 yılında ciddi bir düşüş yaşamış ancak 2017 yılında 73 bin ile en düşük seviyeye inmiştir. 2016 yılındaki bu düşüş elbette tesadüf değildir. Uçak Krizi başlığı altında değinildiği gibi ambargolardan iki ülke arasındaki turizm ciddi şekilde yara almıştır. Ancak olumlu olan ise 2018 yılı itibarıyla bu yaranın izleri kalmadığı gibi Rusya’dan Türkiye’ye 4 buçuk milyon gibi turist gelmesiyle son yılların en yüksek rakamına ulaşılmasıdır. Türkiye’den giden turist sayısında yükselme olsa da aynı seviyeye ulaşması oldukça zor gözükmektedir.

3.1.2.3. S-400 Anlaşması

Türkiye ile Rusya arasında özellikle uçak düşürme hadisesinden sonra iki ülke ilişkisi açısından oldukça önemli bir gelişme S-400 satın alımıdır. Üstelik bu yalnızca Rusya Federasyonu ile olan ilişkileri değil aynı zamanda ABD hatta NATO ile olan ilişkileri dahi etkileyecek bir gelişmedir.

Güney sınırında yaşadığı tehdit algısı Türkiye’yi savunma sistemi satın almaya itmiş bunun için müttefiki ABD’den Patriot sistemini istemiş ancak olumsuz bir yanıt almıştır. Bunun üzerine alternatif arayışına giren Türkiye, Rusya ile olan sorunlarını çözmesinin de getirisiyle çareyi S-400 savunma sisteminde bulmuştur.

Aslında daha önce Türkiye, Suriye’den gelen füzelerle sivillerin ölmesinin ardından NATO’dan talepte bulunmuş ABD, Hollanda ve Almanya Patriot yollamıştır.

Ancak 2013 yılının başında gelen bu füzeler 2015 yılında ülkeler tarafından geri çekilmiştir.⁶⁷

Bu bahsi geçen bu Patriot'lardan Almanlara ait olanları Kahramanmaraş, Hollanda'ya ait olanları Adana'da, Amerika'ya ait olanları ise Gaziantep şehirlerinde gelecek tehditlere karşı bulundurulmuştur. Bu ülkeler geri çekildikten sonra 2015 yılında İncirlik'te İspanyol Patriot'ları yerleşmiştir. 2016'da ise İtalyan SAMPT'leri için Kahramanmaraş uygun bulunmuştur. Fakat tüm bu önlemler Türkiye için yeterli değildir. Yeni arayışlar içine giren Türkiye, hem maliyetinin yüksekliği hem de ABD'nin Patriotlar'ın teknik özelliklerini vermeyi istememesi üzerine ABD ile arasında krize neden olacak S-400 hamlesini yapmıştır. S-400'ler gerek fiyatları gerekse ortak üretime yanaşmaları üstelik ABD'nin aksine teknoloji transferinin gerçekleştirilecek olması bakımından Türkiye'ye cazip gelmiştir.⁶⁸

S-400'lerin teknik özelliklerinden bahsetmeden önce bu sistemi NATO üyesi olarak kullanacak ilk üyenin Türkiye olacağının altını çizmek gerekir. NATO'nun kuruluş amacı düşünüldüğünde bunun önemi daha da ortaya çıkmaktadır. Türkiye, bu kez sistemin kontrolünün kendisinde olmasını istemiş ve S-400'lerin kendisine maliyetini 2,5 milyar dolar olarak belirlemiştir. Dördüncü nesil bu füze savunma sistemi 1993 yılında başlayan ve 2007'de son bulan bir süreçten geçmiştir. Türkiye ise diğer seçenekler olmayınca bu sistemden, birine opsiyon koymakla birlikte iki adet istemiş ve Rusya ile anlaşmıştır. Adı üstünde savunma sistemi olarak insanlı veyahut insansız hava araçlarını ayrıca seyir ve balistik füzelerini yok edebilen bir sistemdir. Türkiye'ye ilk sevkiyat 12 Temmuz 2019'da cuma günü gerçekleşmiştir. Bu sistemin içindeki yalnızca bir füze, 50 santimetre civarı bir çapa sahip olmanın yanı sıra sekiz metre uzunlukta ve 1,8 ton ağırlığındadır.⁶⁹

Teknik özelliklerine biraz daha detaylı değinmek gerekirse hedefine 10 saniyeden de hızlı tepki verebilen bu füzeler saniyede 4,8 kilometre hızla füze

⁶⁷ Emin Özgönül, "Patriotlar da Patladı!", **Sözcü**, 22.12.2015, (Çevrimiçi)

<https://www.sozcu.com.tr/2015/gundem/patriotlar-da-patladi-1015157/>, 06.10.2019.

⁶⁸ Zuhail Demirci, "10 Soruda Türkiye Neden S-400 Alıyor", **AA**, 08.03.2019, (Çevrimiçi)

<https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/10-soruda-turkiye-neden-s-400-aliyor/1412408>, 07.10.2019.

⁶⁹ **BBC Türkçe**, "S-400: Türkiye'nin Rusya'dan Satın Aldığı, Teslimata Başlanan Hava Savunma Sistemi", 13.07.2019, (Çevrimiçi) <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-41239094> 07.10.2019.

gönderebilme yeteneğinin yanı sıra aynı anda kısa, orta, uzun menzilli füzeleri kullanabilip 600 kilometre uzaklıktaki hedefi dahi algılayabilmektedir. Sırasıyla çok uzun menzilli 40N6 füzeleri 400, uzun menzilli 48N6 füzeleri 250 kilometre uzaklıktaki hedefleri vurabiliyorken, orta menzilli 9M96E2 model olan füzeleri 120, kısa menzilli 9M96E füzeleri ise 40 kilometre uzaklıktaki hedeflerini vurabilme yeteneğine sahiptir ve bu özellikler ile beraber bu sistemin en iyilerden biri olduğu düşünülmektedir.⁷⁰

Ankara’da 29 Aralık 2017 tarihinde nihai imzanın atıldığı anlaşma gereğince S-400’lerin teslim edilmeye başlanacağı tarih, 2020 yılının mart ayı olarak tahmin edilmektedir. Satın alınan dört bölükte ateşlenmeye hazır halde 144 füze olacağı gibi toplamda 36 yani her bölük başına 9 adet batarya bulunacaktır.⁷¹ Ancak yaşanan gelişmeler sonrasında yukarıda bahsedilen tahmini teslimat süresi öne çekilmiş ve 11 Nisan 2017’de imzalan tedarik anlaşması gereğince 12 Temmuz 2019’da ilk sevkiyat başlamıştır.⁷²

Türkiye’nin S-400’leri satın alması Amerika’nın hoşuna gitmemiş ve gelinen sonuç Türkiye’yi F-35 programının dışına itmeye kadar varmıştır. S-400’ler için yapılan ilk teslimattan bir hafta geçmeden 17 Temmuz’da duyurulan bu kararın gerekçesi ise S-400 savunma sisteminin F-35’lerin kabiliyetlerini açığa çıkaracağı endişesidir.⁷³

Bu karardan sonra Cumhurbaşkanı Erdoğan ise F-35’te yaşanan bu gelişmenin kendi savaş uçağını üretme konusunda kararlılığı artırdığı yönünde bir açıklamada bulunmuştur.⁷⁴ Bunun yanı sıra “...Amerika şu andaki tutumunu devam ettirirse biz tabii başımızın çaresine bakacağız...” diyen Cumhurbaşkanının alternatifleri arasında

⁷⁰ Demirci, a.g.e.

⁷¹ CNN Türk, “Son Dakika...S-400 Anlaşmasında İmzalar Atıldı”, 29.12.2017, (Çevrimiçi) <https://www.cnnturk.com/dunya/son-dakika-s-400-anlasmasinda-imzalar-atildi>, 12.10.2019.

⁷² Milliyet, “S-400’ler Türkiye’de! İlk Parçalar Ankara’ya İndi”, 12.07.2019, (Çevrimiçi) <http://www.milliyet.com.tr/gundem/s-400ler-turkiyede-ilk-parcalar-ankaraya-indi-2903661>, 13.10.2019.

⁷³ NTV, “Pentagon: Türkiye F-35 Programında Askıya Alındı”, 17.07.2019, (Çevrimiçi) https://www.ntv.com.tr/dunya/pentagon-turkiye-f-35-programinda-askiya-alindi,tW3gRSD69U2GnX_B3yQA2Q, 13.10.2019.

⁷⁴ BBC Türkçe, “Erdoğan: F-35’te Yaşananlar Kararlığımızı Artırdı, İnşallah Kendi Savaş Uçağımıza Kavuşacağız” 29.09.2019, (Çevrimiçi) <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-49869959>, 13.10.2019.

Rus Su uçaklarının da yer aldığı hatta Erdoğan'ın Rusya'da yaptığı gezi sırasında Su-57 uçaklarını incelediği bilinmektedir.⁷⁵

S-400 Anlaşması ciddi bir adımdır ancak Rusya ile inişli çıkışlı giden ilişkiler olduğu ve arada ciddi krizler yaşandığı düşünüldüğünde bu konuda Rusya'ya ne kadar güvenileceği de tartışmaya açıktır.

3.2. 2000 Sonrası Türkiye- Rusya Federasyonu İlişkilerinin Yazılı Basına Yansımaları

Çalışmanın bu bölümünde yukarıda ayrıntılı şekilde açıklanan Türkiye-Rusya Federasyonu ilişkilerinde meydana gelen gelişmeler arasından seçilmiş olan 'Uçak Krizi', 'S-400 Anlaşması' ve 'Kırım'ın İlhakı' konularına Türk yazılı basınında nasıl yer verildiğine bakılmaktadır. Türk yazılı basının Türk dış politikasıyla örtüşen bir tutum sergilediği varsayımıyla yapılan analiz için konular seçilirken Türkiye Rusya Federasyonu ilişkileri açısından olumlu bir olay, Türkiye'nin sebep olduğu olumsuz bir olay ve de Rusya'nın sebep olduğu olumsuz bir olay olmasına dikkat edilmiştir. Seçilmiş olan konulardan Uçak Krizi'nin meydana geldiği 24 Kasım 2015'ten sonraki günden başlayarak bir hafta boyunca gazetelerin ilk sayfaları analiz edilmektedir. S-400 Anlaşması'nın resmen imzalandığı tarih olan 29 Aralık 2017'den sonraki günden itibaren bir hafta boyunca gazetelerin ilk sayfaları analiz edilmektedir. Son olarak Kırım'ın ilhakı konusunda da resmi olarak imzanın atıldığı tarih olan 21 Mart 2014'ten sonraki günden itibaren bir hafta boyunca gazetelerin ilk sayfaları analiz edilmektedir. Analizin gazetelerin ilk sayfalarıyla sınırlanmasının nedeni gazetelerin yayın politikalarının sonucu olarak öne çıkarmak istedikleri konulara bu sayfalarda yer vermeleridir. Belirlenmiş bu konuların analizi için örneklem olarak da iktidara olan yaklaşımı bağlamında ortada bir gazete olarak Hürriyet, iktidara yakın bir gazete olarak Sabah ve muhalif bir gazete olması bakımından Sözcü seçilmiştir. Ardından literatür taraması yöntemiyle bahsi geçen tarihler için araştırma yapılarak bu üç gazetenin ilk sayfalarına ulaşılmıştır. Daha sonra elde edilen bu veriler incelenerek haber analizi yapılmıştır. Haber analizi yapılırken gazetelerin Türkiye'nin Rusya

⁷⁵ **Sputnik Türkiye**, "Erdoğan'dan Su-57 mesajı: F-35'ler Konusunda ABD Şu Andaki Tutumunu Devam Ettirirse Başımızın Çaresine Bakacağız", 30.08.2019 (Çevrimiçi) <https://tr.sputniknews.com/turkiye/201908301040047807-erdogan-su57-f35-abd-rusya/>, 13.10.2019.

Federasyonu ile ilişkilerinde meydana gelen olayları nasıl yansıttıklarını ortaya koymak amacıyla haberlerin başlıkları, görselleri, metinleri, spotları, içerdikleri yorumları; üslup, tarafsızlık, eleştirel yaklaşım olup olmadığı, haberlerin olumlu ya da olumsuz oluşu gibi kriterler bağlamında incelenmiştir.

3.2.1. Uçak Krizinin Basına Yansıması

Tablo: 5 Hürriyet Gazetesi’nin İlk Sayfalarındaki Uçak Krizi ile İlgili Haberlerin Ana Başlıkları

Başlıklar	Günler
“En yüksek kriz”	25 Kasım 2015
“4 koldan geliyor”	26 Kasım 2015
“Kapıları kesiyor”	27 Kasım 2015
“Ateşle oynama”	28 Kasım 2015
-	29 Kasım 2015
-	30 Kasım 2015
“Putin krizi zorluyor”	1 Aralık 2015

25 Kasım

“En yüksek kriz”

“Türk F-16’ları, dün saat 09.24’te Yayladağı bölgesinde sınır ihlali yapan iki Rus Su-24 tipi savaş uçağından birini düşürünce Ankara-Moskova hattında büyük gerilim başladı.”

Hürriyet gazetesi uçak krizinin ilk günü olayı manşet olarak vermiştir. Manşeti ise hem krizin büyüklüğüne hem de olayın uçakla ilgili olmasına vurgu yapacak şekilde verilmiştir. Manşette ‘En Yüksek’ kelimeleri beyaz, ‘Kriz’ kelimesi ise kırmızı ve daha büyük puntolu verilmiştir. Burada hem bayrağın renklerine vurgu hem de gerilime vurgu olduğu düşünülmektedir. Spotunda ise olayın ne olduğuna, yerine ve zamanına ilişkin bilgiler aktarılmış yorum olarak ise ‘büyük gerilim başladı’ ifadeleri

kullanılmıştır. Bu haberde görsel olarak ise gökyüzünde bir F-16 ve okla gösterilen alev almış bir şekilde düşen jet kullanılmıştır. Uçağın düştüğü yerin okurda daha iyi anlaşılması adına bir de bölgenin haritası verilmiştir. Haber ilişkiler adına olumsuz bir haberdur.

Haberin diğerk alt başlığı ise “*Paraşütle inerken vurduk*” cümlesidir. Bu başlığın altında ise Genelkurmaydan yapılmış olan uçağın milliyetinin bilinmediğı yönündeki açıklamaya yer verilmiştir. Burada milliyeti belirsiz ifadesi tırnak içine alınarak Rusya’ya karşı yapılmış bir eylem olmadığı vurgulanmıştır. Aynı zamanda Türkmen komutanın yaptığı paraşütle inerken vurduk açıklamasının ilk sayfada verilmesi ve pilotun öldüğünün belirtilmesi haber metninin başındaki ‘Türkmen bölgesine düşmesinden’ ifadesiyle beraber değerlendirildiğinde aslında pilotun ölümüne sebep olanın Türkiye olmadığı, kendi bölgelerini koruyan Türkmenlerin yaptığının altını çizmektedir.

Aynı haberin diğerk alt başlığına uçağın düşürölmesi konusunda Başbakan Davutoğlu’nun sözleri arasından “*Uluslararası hakkımız*” kısmının çıkarılmasıyla haklılık vurgusu yapılmıştır. Yine haberin metninde de Cumhurbaşkanının “*defalarca uyardık*” sözlerinin verilmesi bu vurgunun devamı niteliğindedir. Bunun dışında Erdoğan’ın cümleleri “*O bölgede Bayırbucak Türkmenleri var, DAES yok. Kimse kimseyi kandırmasın*” şeklinde devam etmektedir. Bu cümlelerin ilk sayfada verilmesi de her ne kadar yorum yapılmamış olsa da Rusya’nın hatalarına vurgu yapmaktadır.

“İki uçakla 17 saniye ihlal”

Genelkurmay Başkanlığının yayınladığı ‘radar izi’ haritası ile ilgili bu haberde uçağın düşürölmesi ile ilgili teknik detaylar verilmiştir. Ayrıca harita görsel olarak kullanılmıştır. Yorum bulunmamaktadır ve nötr bir haberdur. Ancak her ne kadar yorum katılmamış ve görüş belirtilmemiş olsa da başlığa ihlalin 17 saniye boyunca gerçekleşmesinin çıkarılmasıyla Rusya tarafının ihlal yaptığının vurgulandığı görölmektedir. Üstelik bunun iki uçakla gerçekleştiğinin de başlıkta belirtilmesi yine bu ihlalin yanlışlıkla değil kasıtlı yapılmış olabileceğı algısını vermektedir.

“Bizi sırtımızdan vurdular”

“Rusya Lideri Putin, Türkiye’yi teröristlerin işbirlikçisi olmakla suçlarken ‘İlişkilerimiz çok ciddi şekilde etkilenecek’ dedi.”

Putin’in düşünceli bir fotoğrafı ile beraber verilmiş bu haberde karşı tarafa da söz hakkı verilmesi tarafsızlık ilkesi açısından önemlidir. Haberin başlığında Putin’in açıklamaları arasından uçağın düşürmesiyle ilgili hisleri ve düşüncelerinin net şekilde anlaşılabilceği konuyu dramatize ettiği bir cümlesi tercih edilmiştir. Putin’in fotoğrafının üzerinde Putin için Rusya Lideri ifadesiyle beraber onun konu hakkında Türkiye’nin savının reddeden uçağın vurulduğunda Türkiye sınırından 1 kilometre uzakta ve 6 bin metre yüksekte olduğu yönündeki sözlerine yer verilmiş olması her ne kadar öne çıkarılmış bir yazı olmasa da ilk sayfada verilmesi sebebiyle tarafsızlık ilkesi açısından önemlidir. Bu haberin başlığının altında *“Putin çok sert konuştu”* şeklinde yorum içeren bir alt başlık daha bulunmaktadır. Spotta ise sert olarak yorumlanmış olan konuşmalar için ‘suçlarken’ şeklinde bir ifade kullanılmıştır. Haberin metninde ise *“Türkiye, ABD ile Rusya arasında anlaşma bulunmasına rağmen uçağımızı vurdu”, teröristlerin işbirlikçileri”, “İŞİD bir ülkenin ordusu tarafından korunuyor”* şeklindeki sözlerinin Türkiye aleyhine açıklamalar olmasına rağmen ilk sayfada verilmesi benzer bir şekilde tarafsızlık ilkesine uymaktadır. Tabii Putin’in Türkiye’ye suçlamalar yapmış olması ve de bunun suçlama şeklinde de vurgulanmış olması onun Türkiye’deki imajı açısından olumsuz bir etki yaratmaktadır. Aynı zamanda haber ilişkiler adına da olumsuz bir haberdur ki zaten haberin spotunda verilmiş olan Putin’in *“İlişkilerimiz çok ciddi şekilde etkilenecek”* sözleri de bunun göstergesidir.

Bu haberin hemen altında ise Obama’nın konu hakkındaki açıklamaları *“Türkiye’nin sınırını koruma hakkı var”* şeklinde başlık olarak verilmiştir. Putin’in Türkiye’yi suçladığı haberin altında konumlandırılmış olması manidardır. Nitekim ona cevap niteliğindedir ve de Türkiye’nin haklılığı vurgulanmıştır. Görsel olarak Obama’nın küçük bir fotoğrafı yer almaktadır. Haber Türkiye’yi desteklemesi bakımından olumlu bir haberdur.

“Dünya medyasında manşet: korkulan oldu”

Sadece başlık halinde bulunsa da bu haber dünyadan yani tarafsız bir yerden haberlerin verilmesi bakımından önemlidir. Aynı zamanda olayın dünyada manşet

olacak boyutta önemli olduğuna dikkat çekmektedir. Ne görsel ne de yorum bulunmaktadır ve nötr bir haberdir.

“Helikopter vurdular”

Yorum yapılmadan verilen bu haberde Türkmen savaşçıların Rus pilotları kurtarmaya giden Rus helikopterlerini vurduğu bilgisi verilmiştir. *“Türkmen Ateşi”* şeklindeki alt başlıkla helikopteri Türkmenlerin vurduğu vurgulanmıştır. Habere *“Uçak düşerken atlayan Rus pilotları kurtarmak için bölgeye giden bir Rus helikopteri de Türkmen savaşçıları tarafından vuruldu, 1 Rus askeri öldü.”* şeklinde giriş yapılarak uçak vurulduğunda pilotların ölmediği, atladığı dolayısıyla ölmelerinin nedeninin Türkiye olmadığı alt mesajı verilmektedir. Burada kullanılan ‘de’ bağlacı diğer haberin içinde geçen *“Bölgedeki Türkmen komutan Alpaslan Çelik, paraşütle atlayan iki Rus pilotu henüz havadayken vurduklarını açıkladı.”* cümlesine bu haberi bağlamaktadır. Kullanılan görsel sıradan bir helikopter görseli olsa da boyutunun küçük olduğu söylenemez. Görsellerin okurun dikkatini çektiği göz önüne alınırsa bu habere dikkat çekmek adına böyle bir görselin kullanıldığı düşünülebilir. Olumsuz bir haberdir.

“Lavrov: Türkiye’ye gitmeyin”

Rus Dışişleri Bakanı’nın olay sonrası yaptığı Türkiye’ye gitmeyin şeklindeki açıklamaları yorum yapılmadan verilmiştir. Rusya tarafından haber verilmesi bakımından önemlidir. Lavrav’un küçük bir fotoğrafı görsel olarak kullanılmış yani öne çıkarılmamıştır. Türkiye adına olumsuz bir haberdir.

“Uçak düşürecek silahları yok ki”

Suriye’deki Türkmen Meclisi Başkanı Abdurrahman Mustafa’nın yaptığı açıklama ilk sayfada verilmiştir. *“Türkmen birliklerinde uçak düşürecek silah yok”* şeklindeki açıklama yorum yapılmadan sadece bilgi olarak aktarılmıştır. Ancak başlıkta silahları olmaması durumu ‘ki’ bağlacıyla biraz daha vurgulanmıştır. Görsel olarak röportajı gerçekleştiren Ahmet Hakan ile Abdurrahman Mustafa’nın beraber çekilmiş fotoğrafı kullanılmıştır. Röportaj olmasından da kaynaklı olabilecek şekilde

görsel orta boyutta yer ayrılması bakımından haberin öne çıkarıldığı söylenebilir. Haber nötrdür.

“NATO’dan dayanışma mesajı ve tansiyonu düşürme çağrısı”

Sadece başlık olarak geçen bu haberde yorum bulunmamaktadır. Ancak olaya doğrudan taraf olmayan bir görüşe ilk sayfada yer vermesi bakımından önemlidir. Haber için nötr denilebilir, haberde görsel kullanılmamıştır.

İlk gün için sayfaya genel olarak bakıldığında olayın iki tarafından yapılan açıklamalara da yer verildiği ve Türkiye’den dahi Türkiye şeklinde bahsedildiği yani biz dilinin kullanılmadan gözlemci bakış açısıyla olayın taraflarından gelen haberlerin verildiği görülmektedir. Ancak *“Uluslararası hakkımız”* örneğindeki gibi bazı başlıklarda kişilerin açıklamalarındaki biz dili aynı şekilde aktarılmaktadır. Bunun dışında daha çok krize Türkiye’nin haklılığına dikkat çekilmiş olsa da karşı tarafın iddiaları görmezden gelinmemiştir.

26 Kasım

“4 koldan geliyor”

“Sınır ihlali yapan uçağı Türk jetlerince düşürülen Rusya, Ankara üzerinde baskı kurmak için askeri, ekonomik her türlü kartını açmaya başladı.”

Putin’in görselinin kullanıldığı bu haber manşete çıkarılmış olan haberdır. Manşet görselle beraber değerlendirildiğinde gerilim yaratan tarafın Putin olduğu anlaşılmaktadır. Bu bakımdan Putin’i suçlayıcı bir manşet denebilir. Spotuna *“Sınır ihlali yapan uçağı”* şeklinde başlamış olması hatalı olan taraf onlar olduğu halde geliyorlar anlamı çıkarılabilecek şekilde verilmiştir. Haberde füzelerin konuşlanacağı yeri gösteren bir harita kullanılmıştır. Haritada bu füzelerin Türkiye’de nereye kadar ulaşabileceği bir okla gösterilmiştir. Daha büyük görsel olarak da S-400 füzelerine yer verilmiştir. Bu görselin altında da füzelerin konuşlandırılacağı yer ve bu yerin Türkiye’ye olan yakınlığı hakkında bilgi aktarılmış bu şekilde füzelerin Türkiye adına bir tehdit oluşturabileceğine dikkat çekilmiştir. Haber hem Rusya’nın Türkiye’deki imajı bakımından hem de Türkiye’yi zor durumda bırakacak olması bakımından olumsuz bir haberdır. Haberin içeriğinde bahsedilen gerilimin daha net algılanması

adına meydana gelen gelişmeler manşetteki dört koldan germeye atıf niteliğinde dört ara başlık halinde verilmiştir.

Bu başlıklardan birincisi “*Füzelerle gözdağı*” başlığıdır. Başlıkta füzelerin Türkiye’ye tehdit amaçlı olduğuna dikkat çekmek adına ‘gözdağı’ kelimesi ile benzetme yapılmıştır. Haberin içeriğinde Rusya’nın Suriye sınırına tehdit oluşturabilecek hedefleri vurabilecekleri şekilde füze konuşlandırmasından herhangi bir yorum yapılmadan bahsedilmektedir.

“*Demeç bombardımanı*” bu haberin içeriğinde ise Rusya Federasyonu’nun başındaki en yetkili isimler olan Putin, Medvedev ve Lavrov’un konu hakkındaki açıklamalarından Türkiye’ye tepki gösterdikleri birer cümle verilmiş ancak yorum yapılmamıştır. Başlıkta açıklamaların olumsuzluğuna dikkat çekmek amacıyla ‘bombardıman’ benzetmesi kullanılmıştır.

“*Şirketlere darbe*” bu başlığın metninde ise yine Medvedev’in Türk şirketlerinin konumunu kaybetme ihtimalini belirttiği açıklaması bir cümle halinde verilmiş ve ardından da Türk TIR’larının yanı sıra yolcuların bekletilmesinden bahsedilmiştir. Burada da yorum içeren bir ifade kullanılmasa da tüm bunlara başlıkta ‘darbe’ şeklinde çarpıcı bir ifade ile dikkat çekilmiştir.

“*Protestolar başladı*” haberinin metninde Rus polisinin Türk Büyükelçiliğine taş atmasına müdahale etmediklerine değinilmiştir ancak yorum yapılmadan sadece bilgi aktarılmıştır. Yine Rusya’nın Türkiye’deki imajı adına olumsuz bir haberdır.

“*Tırmandırma düşüncemiz yok*”

“*Cumhurbaşkanı Erdoğan düşürülen Rus uçağıyla ilgili “Sadece güvendiğimizi ve kardeşlerimizin hukukunu savunuyoruz” dedi.*”

Hemen manşetin yanında konumlandırılmış bu haber için, başlığında manşet ve sürmanşetten sonraki en büyük puntonun kullanılması nedeniyle günün öne çıkarılan haberlerinden denebilir. Kenarında Tayyip Erdoğan’ın görseli bulunmaktadır. Yan yana hizalanmış bu iki haber değerlendirildiğinde Erdoğan’ın gerilimi düşürmek istediği Putin’in ise gerilimi tırmandırdığı algısı oluşması bakımından Putin adına olumsuzdur. Erdoğan’ın sözleri arasından “*Sadece kendi*

güvenliğimizi ve kardeşlerimizin hukukunu savunuyoruz” cümlesi spotta verilerek öne çıkarılmış dolayısıyla Türkiye’nin kötü niyetle bu eylemi yapmadığı buna mecbur kaldığı vurgulanmıştır. Bu durum yine “Bunlara tepkisiz kalamayız” cümlesinin de ara başlık halinde verilmesi ile beraber pekiştirilmiştir.

“İşte Ateş Çemberi”

“Burası önceki gün Rus uçağının parçalarının düştüğü Hatay’ın Yayladağı ilçesi. Esad güçleri, hemen karşıımızdaki Türkmen direnişçilerin elindeki Kızıldağ’ı aralıksız bombalıyor.”

Bu haber aslında Esad rejiminin Kızıldağ’daki Türkmen direnişçileri bombaladığına yönelik bir haberdır. Ancak habere giriş uçağın düştüğü yer şeklinde verilmiş ve boydan boya da o bölgenin görseli kullanılmıştır. İki konuyu ilişkilendirmesi açısından önemlidir. Haberin başlığında bölgede yaşanan olaylara dikkat çekmek adına ‘ateş çemberi’ benzetmesinden yararlanılmıştır. Bombalama haber metninde ‘saldırı’ olarak nitelendirilmiş ve bombalamanın ne denli sık olduğunun anlaşılması açısından ‘sıradanlaştı’ ifadelerine yer verilmiştir. Benzer şekilde spotta da ‘aralıksız’ olarak nitelendirilmiştir. Rusya’nın Esad’ı desteklediği düşünüldüğünde Rusya’nın Türkiye’deki imajı adına olumsuz bir haberdır. Neticede Türkiye’nin soy bağıının bulunduğu bölgeye yapılan bombalamalardır.

“Eskişehir pilota ‘vurma’ demedi”

“Hürriyet, Rus uçağının angajman kralları çerçevesinde vurulmasına ilişkin önemli ayrıntılara ulaştı.”

Türkiye’nin savlarını destekler nitelikte olması açısından olumlu bir haberdır. Ayrıca haber metninde uçağın düşürülmeden Rus pilotların uyarıldığı bilgisine ulaşıldığı belirtilmiş ve de angajman kuralları çerçevesinde olduğunun altı çizilmiştir. Bunun yanı sıra başlıkta ‘vurma’ kelimesi haber metninde ise ‘vurmayın’ kelimesi tırnak içine alınarak angajman kurallarında sınırın ihlali halinde düşürme emrinin daha önceden verildiği ve bu ihlale özel ‘vurmayın’ emri gelmemesi sebebiyle önceden alınan angajman kurallarının uygulandığı bilgisi de pekiştirilmiştir.

“Moskova Güney Kore uçağını vurmuştu”,

“Türk hava sahasını ihlal eden savaş uçağı vurulduğu için sert tepki gösteren Moskova, geçmişte yolcu uçağı düşürmüştü.”

Bu haberde ise geçmişte yolcu uçağı düşüren Rusya’nın yarattığı krize değinilmiştir. Spotta Türkiye’nin haklı olduğunun ve Rusya’nın masum olmadığının altı çizilmiştir. Haber Rusya adına olumsuz bir haber olmakla birlikte tarihsel bağlamın katılması sebebiyle önemlidir. Habere özel bir görsel bulunmamaktadır.

“2. Rus pilot 12 saatte kurtarıldı”

Haberde herhangi bir yorum yapılmamış sadece bilgi aktarılmıştır. Pilotlardan birinin kurtarılması bakımından olumlu bir haber olarak değerlendirilebilir. Haber için bir görsel kullanılmamıştır.

“Türkiye’nin 14 gün yetecek doğalgaz rezervi var”

Haberi sadece başlık halinde bulunmaktadır. Dolayısıyla herhangi bir görsel kullanılmamış ve yorum yapılmamıştır. Ancak Türkiye adına olumsuz bir haberdır.

“Kılıçdaroğlu: En ağır bedeli Türkmen kardeşlerimiz ödüyor”

Sadece başlık halinde bulunan bu haber muhalefet liderinin görüşünün verilmesi açısından önemli olduğu gibi bedeli “Türkmenlerin ödediğini söylemesi” sadece başlık halinde verildiği için kime eleştiri olduğu biraz muallakta kalmaktadır.

27 Kasım

“Kapıları kesiyor”

“İki gündür Cilvegözü ve Öncüpınar sınır kapılarının yakınındaki TIR’ları füzelerle hedef alan Rus uçakları, muhaliflerin Türkiye’ye uzanan ikmal yollarına darbe indiriyor.”

Manşet olarak verilen bu haber aslında direkt olarak uçak krizi ile ilgili olmasa da haberin en sonunda “Uçak düştükten sonra bombardıman şiddetlendi” denmesiyle iki konu birbirine bağlanmıştır. Ayrıca spotta da iki gündür demesi bu ilişkilendirmenin göstergesidir. Spotta bombalama için “darbe indiriyor” şeklinde olumsuz bir söz öbeğinin kullanılmasıyla yapılan eylemin kötülüğü vurgulanmıştır.

Haberde görsel olarak bombalamadan fotoğraflara yer verilmiştir. Ayrıca bu görsellerin üzerinde bir de “*Sınıra yakın yerlere bomba yağdı*” şeklinde bir yazı bulunmaktadır. Ayrıca görsel olarak Türkiye-Suriye sınırından haritanın kullanılması ve sınır kapılarının yuvarlak içine alınmasıyla manşette kullanılan kapıların kesilmesi ifadesi ve de spotta geçen “*Rus uçakları, muhaliflerin Türkiye’ye uzanan ikmal yollarına darbe indiriyor.*” cümlesine ek olarak bu yazıdaki sınıra yakın yerlere ifadesi beraber düşünüldüğünde Rusya’nın bombalamayı Türkiye’ye misilleme amaçlı yaptığı anlamı pekiştirilmiştir. Bunun dışında cümlede bombalamanın çok fazla olduğunun ve arttığının ‘bomba yağdı’ söz öbeği ile altı çizilmiştir. Haberin ara başlıklarında “*Azez’de ikinci kez*”, “*Yine yol ve TIR’lar*” ifadeleriyle Rusya’nın yaptığı bu olumsuz eylemlerindeki süreklilik vurgulanmıştır. Haber metninde de de ‘yine’ sözcüğünün birkaç kez tekrar edilmesiyle bu durum desteklenmektedir. Haber metninde geçen “*Sınır Kapısının hemen karşısındaki*”, “*İkinci hedef ise Hatay Cilvegözü Sınır Kapısı’na 10 kilometre mesafedeki*” ifadeleriyle Türkiye’ye yakın yerlerin hedef alındığı vurgulanmıştır. Bunun dışında ölen ya da yaralanan olmadığı bilgisi “*şans eseri*” ifadesi kullanılarak verilmesiyle yapılan bu bombalamanın insanların hayatına tehdit olduğu vurgulanmıştır. Rusya’nın Türkiye’deki imajı açısından olumsuz bir haberdur.

“*O özel telsizden ses çıkmadı*”,

“*F-16’ların Rus uçağını vurmasının perde arkasında çok ilginç bir detay yatıyor.*”

Haberin metninde iki ülkenin jetleri karşı karşıya gelmesin diye özel bir telsiz kullanımı için anlaşma yapıldığından ve bu kanaldan yapılan uyarılara cevap verilmediğinden bahsetmektedir. Rusya adına yine olumsuz bir haberdur ancak ilk sayfada bu konu sadece “*çok ilginç bir detay*” yorumuyla verilmiş analizi yapılmamıştır.

“*39 Türk iş adamı Moskova’da gözaltında*”

“*Krasnodar kentinde Tarım Fuarı’na katılan Türk işadamlarına şok. Rus polisi basit bir gerekçe göstererek 39 kişiyi 10 günlüğüne gözaltına aldı.*” (Anlatım bozukluğu ve yazım yanlışlığı mevcut)

Manşetin yanında bulunan haberin metninde tarım fuarına katılan iş adamlarının ülkeye giriş formunda turistik faaliyet için işaretleme yapıp ticari faaliyette bulunmalarından dolayı mahkemeye çıkarılıp ceza aldıklarından bahsedilmektedir. Polislerin iş adamlarını gözaltına alma nedenleri “*basit bir gerekçe*” şeklinde yorumda bulunarak spota verilmiş dolayısıyla bu muamelenin misilleme olsun diye yapıldığı düşüncesi pekiştirilmiştir. Haberde kullanılan görsel Rusya’da zor durumda kalanların bulunduğu odadan bir fotoğraftır. Fotoğrafın üzerinde havaalanında giden yolcuların Türkiye’ye geri gönderildiğinden bahsedilmiş ve “*Havaalanında rehin kaldılar*” ara başlığı kullanılmıştır. Ara başlıkta yolcuların bekletilmesi rehin alınma şeklinde yorumlanmıştır. Ayrıca geri dönen yolcular arasında hamile bir Rus kadının olduğuna da “dahi” bağlacı kullanılarak değinilmiş ve muamelenin yanlışlığı vurgulanmıştır. Haber metninde “*saatlerce havaalanında bekleyip*” denmesiyle yolculara yapılan eylemin yanlış olduğu vurgulanmıştır. Bu haber de Rusya’nın Türkiye’deki imajı açısından olumsuzdur.

“Özür restleşmesi”

“Putin, uçak kriziyle ilgili olarak Türkiye’den 3 beklentisini şöyle sıraladı.”

“Amerikan CNN televizyonuna konuşan Erdoğan, ihlali Rusya’nın yaptığını hatırlattı.”

Bu haberde iki ülke liderine de eşit şekilde görsellerle yer verilmiştir. Başlığın altında Putin’in görselinin yanında “*Türkiye’den henüz bir özür gelmedi*” alt başlığı ile Putin’in açıklamalarına, “*Özür dilemesi gereken taraf biz değiliz*” alt başlığı ile Erdoğan’ın açıklamalarına yer verilmiştir. Bu şekilde karşılıklı tartışıyorlar gibi bir izlenim yaratılmıştır. Hatta başlıkta da ‘restleşme’ denilerek bu izlenim pekiştirilmiştir. Putin görselinde Putin’in “*Rus uçağı olduğunu Türkiye’nin bilmemesi mümkün değil.*” cümlesine, Erdoğan’ın görselinde “*Olaydan sonra Putin’i aradım geri dönmedi.*” cümlesine yer verilmiştir. İki tarafın da savlarına eşit verilmesi tarafsızlık ilkesi açısından önemlidir. Bunun dışında iki tarafında açıklamalarından üçer cümle seçilerek ilk sayfaya yorumsuz bir şekilde verilmiş ve eşitlik devam ettirilmiştir. Seçilen bu cümleler birbirlerinin iddialarına cevap niteliğindedir. Ancak ilişkiler adına olumsuz bir haberdur.

Bunun dışında bir de karikatüre yer verilmiştir. Karikatür, “5 dakika içinde 10 kez uyardım hakim bey!.., Peki vur emrini kimden aldın?” cümlelerini içermektedir. Hâkim karşısında gözü mor bir kadın yanında bir adam resmedilmiştir. Ancak bu durum bir kadının dayak yemesi ile aynı kefeye konularak verildiğinde bir erkeğin bir kadına uyardıysa olsa dahi şiddet uyguladığında haksız ve suçlu olacağından Türkiye’nin Rusya’yı 5 dakika içinde 10 kez uyardığı savının haklılığı ile ilgili eleştiri olarak ele alınabilecek bir yaklaşım olmuştur.

“Ruslara geri dön çağrısı”

Bu haberde ilişkiler adına olumsuz bir haberdır. “...sadece turist turlarını yasaklamakla kalmadı...” şeklindeki bir ifadeyle vatandaşlarını geri çağırmaları haberini daha da vurgulamıştır. Haberde görsel kullanılmamıştır.

28 Kasım

“Ateşle oynama”

“Cumhurbaşkanı Erdoğan, Putin’in açıklamalarından fevkalade rahatsız olduğunu vurguladı ve “Rusya’ya samimiyetle ateşle oynamamasını tavsiye ediyoruz” dedi.”

Cumhurbaşkanının açıklamaları “Erdoğan’dan Putin’e sert mesaj” üst başlığında ‘sert’ şeklinde yorumlanarak verilmiştir. Manşete Erdoğan’ın sözleri arasından “Ateşle Oynama” sözleri çıkarılmıştır. Erdoğan’ın konuşma yaparken çekilmiş bir fotoğrafı kullanılmıştır ancak boyutu çok büyük olmadığından öne çıkarıldığı söylenemez. Fotoğraf yazısı olarak Erdoğan’ın Bayburt’ta Paris zirvesinde Putin ile yüz yüze görüşmek istediği yönünde açıklama yaptığı bilgisi yorumsuz olarak verilmiştir. Haber metninde Erdoğan’ın açıklamaları tırnak içine alınmış vaziyette verilmiş başka hiçbir yazı ya da yorum yapılmamıştır. Bu açıklamaların arasından ara başlık olarak “Göğüs göğüse savaşı biliriz” ve “Rus şirketleri DAİŞ’le ortak” cümleleri öne çıkarılmıştır. Rusya adına olumsuz bir haberdır.

“Küfürlü eziyet”

“Moskova Şeremetyevo Havalimanı’nda tutulup dün Türkiye’ye geri gönderilen bir grup Türk yolcu yaşadıklarını anlattı.”

Rusya tarafından Türk vatandaşlarına hava alanlarında yaşatılan sıkıntılara yer verilmiştir. Görsel olarak da havalimanında valizleriyle sıkıntı yaşayan Türklerin fotoğrafı kullanılmıştır. Ayrıca haber metninde sorun yaşayan Türklerden açıklamalar da mevcuttur. Yapılan muamele ‘eziyet’ olarak değerlendirilmiştir. Yolculardan birinin açıklaması haber metninde “eşyalarımızı almışlar” şeklindeyken ara başlık olarak “*Eşyalarımızı çaldılar*” şeklinde daha da egzajere edilerek verilmiştir. Rusya’nın Türkiye’deki imajı açısından olumsuz bir haberdur.

“Rusya vize koyuyor”

Rus Dışışleri Bakanı Lavrov’un vizelerin kaldırıldığı yönündeki açıklamasının verildiği bu haberde herhangi bir yorum bulunmamaktadır. Haberde “1 Ocak’ta başlayacak” şeklinde bir de alt başlık kullanılarak vizenin başlayacağı tarih öne çıkarılmıştır. Aynı zamanda bu haber için bir görsel de kullanılmamıştır. Haber Türkiye için olumsuz bir haberdur.

“Propaganda makinesi devrede”

Uçak düşürüldükten sonra Rus Televizyonlarında yapılan Türkiye aleyhindeki yorumlardan ve sokaktaki kamuoyu yoklamalarından bahsedilen bu haberde, yorumlar için ‘inanılmaz konuşmalar’ şeklinde bir değerlendirmede bulunulmuştur. Bu habere ait bir görsel yer almamaktadır. Türkiye adına olumsuz bir haberdur.

“Baleye de erteleme”

Kriz sonrasında Rus Bale grubunun Türkiye’deki gösterisini ertelemesinin aktarıldığı bu haberin metninde yorum bulunmamaktadır. Başlıkta kullanılan ‘de’ bağlacından Rusya’nın başka yaptırımları olduğu da anlaşılmaktadır. Görsel olarak bale gösterisinden küçük bir fotoğraf kullanılmıştır. Türkiye adına olumsuz bir haberdur.

29 Kasım

“Paris’te ayrı salonlarda”

“Yarın başlayacak Birleşmiş Milletler İklim Konferansı’nda Erdoğan ile Putin’i birbirinden uzak tutmak için ‘özel ayarlama’ yapıldığı iddia edildi.”

Haberde Paris’te düzenlenecek olan iklim zirvesinde ikilinin ayrı ayrı ortamlarda bulunması için özel bir düzenleme yapıldığı iddiasına yer verilmiş ve herhangi bir yorum yapılmamıştır. Ancak ‘özel ayarlama’ sözcükleri tırnak işareti ile vurgulanmıştır. Türk-Rus ilişkileri adına olumsuz bir haberdır. Görsel olarak Erdoğan ve Putin’in yan yana ve güler yüzlü eski bir fotoğrafına yer verilmiştir.

“Rusya’dan Türk işçi yasağı”

Rusya’nın uygulayacağı yaptırımlar aktarılmaktadır ve herhangi bir yorum bulunmamaktadır. Başlıkta *“Türk işçi yasağı”* kısmı vurgulanmak amacıyla daha büyük punto ile yazılmıştır. Bu haber ise Rusya’nın Türkiye’deki imajı açısından olumsuz bir haberdır. Haber için bir görsel kullanılmamıştır. Haberler gazetenin sol alt köşesinde yer almaktadır.

29 Kasım günü olayın sıcaklığının geçmesiyle beraber artık konunun gazetelerde daha az yer bulduğu görülmektedir. Ayrıca manşete de bu konu taşınmamıştır.

30 Kasım

“Pilotun cenazesi törenle Rusya’ya”

Hürriyet gazetesinin ilk sayfasında tek bir haber ve haber başlığı yer almaktadır. Haberin metninde yorum bulunmamakta sadece olayı aktarmaktadır. Haber metninde *“Türkiye, düşürülen Rus uçağının ölen pilotu Yarbay Oleg Peşkov’un cenazesini muhaliflerden aldı.”* şeklinde bir giriş yapılmıştır. Devamında da pilota Hatay’da Ortodoks din adamlarının tören yaptığı bilgisi verilmektedir. Haberin görselinde pilotun resmi ve onu uğurlayan askerlerin ve cenazeyi götürecek olan kargo uçağının kuyruk kısmının görüldüğü küçük bir fotoğraf bulunmaktadır. Türkiye’nin iyi niyetini göstermesi açısından olumlu bir haberdır.

1 Aralık

“Putin krizi zorluyor”

“Paris’teki İklim Zirvesi’nde dünyanın merakla beklediği görüşme gerçekleşmedi. Rusya lideri Vladimir Putin, Cumhurbaşkanı Tayyip Erdoğan’ın “Uçak gerilimini düşürmek için görüşelim” çağrısını karşılıksız bıraktı.”

Manşete çıkarılmış bu haber hem ilişkiler açısından hem de Rusya'nın imajı açısından olumsuz bir haberdur. Keza barış için istekli taraf ve de iyi niyetli taraf Türkiye iken Rusya'nın aksini yaptığı bir durum söz konusudur. Zaten gazete de bu durumun sebebi olarak Putin'i işaret etmiş ve manşetinde Putin'i krizi zorlamakla suçlamıştır. Spotta "karşılıksız bıraktı" ifadesinde de görüldüğü gibi olumlu adımlara cevap vermeyenin Putin olduğunun altı çizilmiştir. Ara başlıklardan birinde "*Kasten mi geç gitti*" sorusu yöneltilmiş ve bu başlığın altındaki metinde "*Rus basını Putin'in Erdoğan ile aynı kareye girmemek için geç gittiğini öne sürdü.*" şeklindeki cümleyle Rus basını referans gösterilerek Putin'in olumsuz tavrının altı çizilmiştir. Diğer bir ara başlık "*Meyve-sebze ambargosu*" dur. Bu başlık altında Rusya'nın Türkiye'den aldığı meyve ve sebze için artık almayacağı bilgisi verilmeden önce metne giriş "*Dünya Paris'te yumuşama beklerken, Moskova gerilimi tırmandıran yeni bir adım attı.*" şeklindedir. Bu cümle, spottaki "*...dünyanın merakla beklediği görüşme gerçekleşmedi.*" ifadesiyle beraber değerlendirildiğinde tüm dünyanın, iki ülkenin görüşüp gerilimi azaltmalarını beklediği ve Türkiye tarafının buna olumlu yaklaşırken yine huzursuzluk çıkarmanın Putin olduğu düşüncesi pekiştirilmiştir. Haber görseli olarak Zirve'de liderlerin toplu fotoğrafına yer verilmiştir. Görselde Erdoğan bulunurken Putin'in olmadığı bilgisi fotoğraf yazısı olarak "*İklim zirvesinin aile fotoğrafında Putin yoktu. Cumhurbaşkanı Erdoğan, bugün Paris'te ABD Başkanı Obama ile görüşecek.*" şeklindeki cümleyle yinelenmiştir. Aynı zamanda Erdoğan yuvarlak içine alınmış ve vurgulanmıştır. Bir diğer görsel de Putin'in kulaklıkla konuşma dinlerken çekilmiş fotoğrafıdır. Fotoğraf yazısında "*Zirvede Putin ile Erdoğan hiç yan yana gelmedi.*" denilerek 'hiç' zarfıyla da görüşmedikleri tekrar vurgulanmıştır. Bu görselde her ne kadar yanındaki kişinin yüzünün bir kısmı gözükse de özellikle de çevresinin flu olmasıyla daha çok Putin'e odaklanılmış ve bu şekilde çevresindeki kişilerden izole ve yalnız bir görünüm elde edilmiştir. Bu yalnızlık haberin diğer tarafında aile fotoğrafında kalabalık içindeki Erdoğan görseli ile beraber düşünüldüğünde daha anlamlı hale gelmektedir. Keza kasıtlı olarak düşünülmemiş bir kompozisyon da olsa bu şekilde bakıldığında krizi zorlayan ve yalnız kalan bir Putin gözükmektedir.

"Erdoğan'dan Putin'e istifa resti"

Bu haberde Cumhurbaşkanının Putin'in sözlerine cevabına yer verilmiştir. Herhangi bir yorum bulunmamaktadır. Bunun yanı sıra görsel de kullanılmamıştır. Restleşme haberi olması açısından olumsuzdur.

“ABD’den Rusya’ya: İhlal kanıtı var”

Bu haber sadece başlık halinde bulunmaktadır. Dolayısıyla yorum bulunmamaktadır. Konunun doğrudan tarafı olmayan bir yerden yapılan açıklama olması bakımından önemlidir. Haberde yorum bulunmadığı gibi görsel de yer almamaktadır. Türkiye’nin savını destekleyen bir haber olması bakımından olumlu bir haberdur.

Bunun dışında bir de karikatür yer almaktadır. Karikatürde, Rusya lideri Putin ile Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın arasındaki gerilimi ve ayrı düşmeyi yansıtmak için iki lider birbirlerine sırtını dönmüş ve aralarına yıldırım düşmüş şekilde gri bulutlarla kapalı bir hava çizilmiştir. Yazı olarak da “İklim Zirvesi” yazmaktadır.

Hürriyet gazetesi toplamda beş gün boyunca bu konuyu manşetine çıkarmıştır. Genel olarak krizin büyüklüğü ön plandadır. Rus tarafının açıklamaları da en az Türk tarafındaki kadar verilmektedir. Olay sonrası Rusya’nın misillemeleri de öne çıkarılmıştır.

Tablo: 6 Sabah Gazetesi’nin İlk Sayfalarındaki Uçak Krizi ile İlgili Haberlerin Ana Başlıkları

Başlıklar	Günler
“Tam 10 kez uyardık günah bizden gitti”	25 Kasım 2015
“Cumhurbaşkanı’ndan Moskova’ya net mesaj: ne tırmandırırız ne de göz yumarız”	26 Kasım 2015
“Kimse Türkiye’ye iftira atamaz”	27 Kasım 2015
“Rus komutanlar sus pus kaldı”	28 Kasım 2015
-	29 Kasım 2015
-	30 Kasım 2015
“İftiralarla bu işler yürümez”	1 Aralık 2015

--	--

25 Kasım

“Tam 10 kez uyardık günah bizden gitti”

“Türk F-16’ları, 5 dakika boyunca 10 kez uyarılmasına rağmen sınır ihlalinin sürdüren Rus SU-24 tipi savaş uçağını düşürdü”

Sabah gazetesi manşetine pilotların 10 kez uyarılmasını çıkarmıştır. Spotunda da ilk önce buna değinmiş ve ardından sınır ihlalinin bahsetmiştir. Bu manşet ve spottan çıkarılabilecek mesaj ‘bize başka çare bırakmadınız’ şeklinde olabilir. Haberin ayrıntılarında hem İngilizce hem de Rusça anons yapıldığı bilgisinin verilmesi bu mesajı desteklemektedir. Haberde ara başlığın ise *“İki dilde ikaza yanıt yok”* şeklinde atılmış olması da bu bilgiye vurgu yapar niteliktedir. Bir diğer ara başlık ise *“Pilotlar paraşütle atladı”* başlığıdır ki buradan pilotların vurulma anında ölmediği bilgisi anlaşılmaktadır. Bu başlığın devamında yine angajman kurallarına dikkat çekilmiştir. Görsel olarak da F-16 ve Türkiye-Suriye sınırını gösteren bir harita kullanılmıştır. Ayrıca düşen uçak görseli de bulunmaktadır. Manşette ‘biz’ denilmiş olması tarafsızlık ilkesine uymamaktadır ve milliyetçi bir yaklaşımdır. Haber Rusya açısından olumsuz bir haberdur. Haberin yanında uçağın düşerken görüntülerinin bulunduğu bir görselle beraber altında yazılan yazıda Genelkurmay kaynaklarından edinilen bilgiler verilirken uçakların Türk hava sahasını ihlalinin olduğunun ve bu ihlalin ispatının şüpheyi yer bırakmadığının altını çizmek adına “net biçimde” ifadesi kullanılmıştır.

“Sınırlarımızı koruduk”

“Cumhurbaşkanı Erdoğan: Angajman kuralları uygulandı. Sınırlarımızı koruma hakkına herkes saygı göstermeli”

Erdoğan’ın sınırın korunduğu yönündeki açıklamalarının verildiği bu haberde cümlelerin arasından spota ‘sınırı koruma hakkı’ ve ‘angajman kuralları’ çıkarılmış ancak yorum yapılmamıştır. Haberin metni Erdoğan’ın açıklamalarından oluşmaktadır. Maddeler halinde verilen bu açıklamalar: *“Uyarılara rağmen hava sahası ihlali devam etmiştir. Bunun üzerine F-16’larımız uçağı düşürmüştür.”*, *“Böyle bir olayla karşılaşmanın ıstırabını yaşıyoruz. Daha önce yaşanmamasının nedeni de*

soğukkanlılığımızdır.”, “Kimse kimseyi kandırmasın. Operasyonların yapıldığı bölgede DAESH yok, Türkmenler vuruluyor.”, “Türkmenler’e giden yardım TIR’larını sabote edenleri milletimiz asla affetmeyecektir.” şeklinde yorum yapılmadan verilmiştir. Açıklamalar Türkiye’nin haklılığına vurgu yapmakla birlikte Rusya açısından olumsuzdur. Görsel olarak ise Erdoğan’ın konuşurken çekilmiş bir fotoğrafı kullanılmıştır.

“Türkiye’nin hava sahasını savunma hakkı var”

Haber Obama’nın Türkiye’nin sınırını koruma hakkı olduğuna yönelik açıklamalarıdır. Rusya için de enerjisini DAESH’e yöneltseydi açıklaması yapması Rusya açısından olumsuzdur. Görsel olarak Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın görselinin boyutuna yakın bir Obama fotoğrafı kullanılmıştır. Her ne kadar iki ülke dışındaki bir taraftan haber vermesi önemli olsa da olayın diğer tarafı olan Rusya Başkanı’nın açıklamasını sadece başlık olarak vermişken Obama’nın Türkiye’yi destekleyen açıklamasına daha fazla yer ayrılmış olması tarafsızlık ilkesine uymamaktadır. Türkiye’yi destekleyen bir haber olması Türkiye açısından olumludur.

“Putin’in iddiası: Uçağımız Suriye’deydi”

Putin’in açıklaması yalnızca başlık halinde verilmiştir. Putin’in açıklaması için ‘iddia’ şeklinde değerlendirmede bulunulmuştur. Hürriyet gazetesinde bu açıklamalar için suçlama şeklinde olumsuz bir ifade tercih edilmiş ancak daha fazla yer verilmişken Sabah gazetesi iddia diyerek daha olumlu bir ifade kullanılmışsa da Putin’in söyledikleri önemsiz hale getirilmiştir. Olayın diğer tarafının açıklamasına az yer ayrılması tarafsızlık ilkesine uymamaktadır. Görsel kullanılmadığından bu haber öne çıkarılmak istenmemiş denilebilir. Haber Türkiye açısından olumsuzdur.

“Lavrov Türkiye ziyaretini iptal etti”

Sadece başlık halindedir. Dolayısıyla yorum ve görsel bulunmamaktadır. Olayın diğer tarafından habere az yer ayrılmıştır. İlişkiler açısından olumsuz bir haberdur.

“NATO: Bilgilerimiz Türkiye ile uyumlu”

Sadece başlık olarak verilmiş bu haberde görsel ve yorum kullanılmamıştır. Olayın doğrudan tarafı olmayan bir yerden açıklamaya yer verilmiş olması önemlidir. Ayrıca Türkiye'nin verdiği bilgilerin güvenilirliği açısından ve de Türkiye'nin savlarını desteklemesi açısından olumludur.

“Davutoğlu: Gelin bu ateşi söndürelim”

Haber sadece başlık halinde bulunmaktadır. Yorum yapılmamış ve görsel kullanılmamıştır. İlmli bir yaklaşım olması bakımından hem Türkiye hem de ilişkiler açısından olumlu bir haberdır ancak az yer ayrılmış olması etkisini azaltmaktadır.

26 Kasım

“Cumhurbaşkanı'ndan Moskova'ya net mesaj: ne tırmandırırız ne de göz yumarız”

“Cumhurbaşkanı Erdoğan: Bu hadiseyi tırmandırma gibi bir düşüncemiz yok. Ama ihlallere tepkisi kalmamız da beklenmesin”

Gazetenin manşeti olan bu haberde Erdoğan'ın konu hakkındaki sözlerine yorum yapılmadan yer verilmiştir. Açıklamadan *“Hep iyi niyetli davrandık”, “Her zaman barışın safındayız”, “Sınırımız ihlal edilemez”* gibi kısımlar ara başlık olarak öne çıkarılmıştır. Ara başlıklarda iyi niyet vurgusu olmakla birlikte bu iyi niyetin karşı tarafta aynı şekilde karşılık bulmadığı izlenimi bulunmaktadır. Spota da Erdoğan'ın açıklamaları yorum yapılmadan çıkarılmıştır. Cümlelere bakıldığında yine aynı şekilde Türkiye'nin bu hamleyi yapmaya mecbur bırakıldığı ve iyi niyetli olduğu anlamı pekiştirilmektedir. Bu bakımından Rusya adına olumsuzdur. İki ülkenin gerilimi görsel olarak kafa kafaya gelmiş jetler kullanılmasıyla daha da vurgulanmıştır. Burada ilginç olan bir diğer konu görsel olarak Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın İslam İşbirliği Teşkilatı Ekonomik ve Ticari İşbirliği Daimi Komitesi (İSEDAK) toplantısında konuşma yapmasıyla ilgili haberin ilk sayfada başlık halinde olmamasına rağmen bu toplantıda İslam Ülkelerinin başkanlarıyla çekilmiş toplu fotoğrafının oldukça büyük şekilde kullanılmış olmasıdır. Bu durum önceki bölümlerde değinilen Türkiye'nin Rusya'nın bu birliğe katılımını desteklemesi ve Rusya'nın en önemli sorunlarından birinin Müslüman nüfusun sorun çıkarma ayrılık isteme gibi risklerinin bulunmasıyla beraber düşünüldüğünde daha anlamlı hale gelmektedir. Gazete tarafından bu durum düşünülerek mi seçilmiş yoksa toplantı haberinin es geçilmemesi

için mi bu görsel tercih edilmiş kesin olarak bilinemeyecek olsa da iktidara yakın bir gazetenin bu görseli bu haberin altında kullanması manidar hatta adeta bir gözdağı niteliğinde olmuştur. Bunun en büyük göstergesi Erdoğan'ın ortada diğer ülkelerin temsilcilerinin ise bir kısmı yanında diğerleri de arkalarında olacak şekilde bir poz kullanılmış olması da arkasındaki gücü gösterir niteliktedir. Neticede ilk sayfada İSEDAK toplantısı hakkında sayfada fotoğraf yazısı dışında başka bir yazı bulunmamaktadır. Ancak diğer günlerde olduğu gibi Cumhurbaşkanı Erdoğan görseline yer vermek adına böyle bir tercih olma ihtimalini de göz ardı etmemek gerekmektedir.

“Türkiye hep uyardı Rusya hep geçiştirdi”

Bu haber, Türkiye'nin Rusya Büyükelçisini çağırması ve askeri heyetlerin bir ay içerisinde beş kez görüşmesi hakkındadır. Haber metninde Rusya için *“Sonuç: Ruslar hep bahane yarattı.”* Denmesiyle Rusya'nın haksız olduğu vurgulanmıştır. Bu açıdan yukarıdaki haberi destekler nitelikte bir haberdir. Rusya adına olumsuzdur. Habere ait bir görsel bulunmamaktadır.

“Çavuşoğlu'ndan Lavrov'a: Sonuna kadar haklıyız”

Haberin metninde *“Türkiye'nin haklı gerekçelerini tek tek sıraladı”* diye bir yorumla beraber Çavuşoğlu'nun *“Üstelik düşen uçağın kimliği bile gizlenmişti”* sözlerine yer verilmiş burada Türkiye'nin haklı olduğu direkt söylenmiştir. Başlıkta da Çavuşoğlu'nun cümleleri arasından haklılık ile ilgili olan tercih edilerek bu durum vurgulanmıştır. Ayrıca kimliğin gizlenmiş olması da Rusya açısından olumsuz bir haber olarak değerlendirilebilir. Bu haberde görsel kullanılmamıştır.

“İhlalin belgesi Almanlar'da”

Haberin metninde BILD gazetesi kaynak gösterilerek Almanya'nın savunma bakanının bu ihlalin belgelerini NATO'ya gönderdiğine değinilmiştir. *“İhlalin belgesi”* denerek Türkiye'nin haklılığının belgesi olduğunun altı çizilmiştir. BILD gazetesinin haberinin görseli kullanılarak haberin gerçek olduğunun desteklenmesiyle inandırıcılık arttırılmıştır. Ayrıca taraf olmayan bir ülkenin gazetesinden haber

verilmesi bakımından önemlidir. Türkiye'nin “*sınırımız ihlal edildi*” savını destekler nitelikte olması bakımından olumlu bir haberdır.

Sadece başlık olarak bulunan “*Hollande'dan Erdoğan'a: Türkiye'yi destekliyoruz*”, “*Cameron: Türkiye'nin hava sahasını koruma hakkı var*” haberleri olaya taraf olmayan kişilerin açıklamalarının verilmesi tarafsızlık ilkesi açısından önemlidir. Bu açıklamaların Türkiye lehinde açıklamalar olması ise Türkiye için olumludur. İki başlık için de görsel kullanılmamıştır.

“Moskova’da elçiliğimiz taşlandı, camlar kırıldı”

İlişkiler adına olumsuz bu haberde ‘*elçiliğimiz*’ denilerek biz dili kullanılmış olması milliyetçi bir yaklaşım olarak yorumlanabilir. Bunun dışında herhangi bir yorum ve analiz bulunmamaktadır. Çok küçük de olsa polisin ve elçiliğin gözüktüğü bir görselin kullanılmasıyla olayın gerçekliği pekiştirilmiştir.

“Davutoğlu: Rusya ’yla gerilim niyetimiz yok” bu başlıkta da iyi niyet vurgusu bulunmaktadır. Görsel kullanılmamıştır. Ancak hemen alt kısmında Davutoğlu’nun başka haberle beraber görseli bulunmaktadır. Türkiye adına hatta Rusya ile ilişkiler adına olumlu bir haberdır.

Genel olarak gazetenin ilk sayfasında ‘haklılık’ vurgusu bulunmakta ve bu başka ülkelerden isimlerin açıklamalarıyla desteklenmektedir.

27 Kasım

“Kimse Türkiye’ye iftira atamaz”

“Erdoğan: DAES’ten petrol aldığımızı iddia edenler, bunu ispatlamakla mükelleftir. Aksi taktirde bu ülkeye kimse iftira atamaz, ben onları müfteri olmakla sıfatlandırırım”

Manşet olan haberde Erdoğan’ın açıklamalarına yer verilmektedir. Bu açıklamadan iftira kısmı manşet haline getirilmiş dolayısıyla bu durumun altı çizilmiştir. Görsel olarak da Erdoğan’ın kendinden emin bir şekilde gülümseyen ve de iki elini kaldırmış selam verdiği bir fotoğraf kullanılmıştır. Yorum olarak üst başlığın “*Putin’e ağır cevap*” kısmı bulunmaktadır. “DAES’ten petrol alındığı yönündeki

iddialara”, “*DAEŞ petrolü Esad’a satıyor*”, şeklindeki cevabı ara başlık olarak verilerek öne çıkarılmıştır. Bunun dışında ihlal yapılırsa tekrar aynı tepkinin verileceği yönündeki açıklamalar öne çıkarılmak adına “*Yeni ihlal olursa aynı şekilde karşılık*” başlığı kullanılmış ve bu başlığın altında bir gün öncesi Putin’in “Türkiye’yi İslamlaştırıyorlar” minvalindeki açıklamalarına Erdoğan’ın cevap niteliğindeki açıklaması verilmiştir. Rusya adına olumsuz bir haberdur.

“Rusya’dan özür dilemeyeceğiz”

Erdoğan’ın sözlerinden öne çıkarılanlardan biri de bu ifadesidir. “*Rusya’dan özür dilemeyeceğiz. Hava sahamızı ihlal edenler bizden özür dilesin.*” şeklindeki açıklaması da metnin içinde geçmektedir. Açıklamalar hakkında herhangi bir yorum bulunmamaktadır. Ancak konuşmanın başlık halinde verilen kısmının ‘özür dilemeyeceğiz’ olması sebebiyle yine bir haklılık vurgusu vardır denilebilir neticede haksız olandan özür beklenir. Diğer haberler için geçerli olan Erdoğan görseli bu haber için de geçerli olacak şekildedir. İlişkilerin düzelme süreci açısından olumsuz bir haberdur.

“İngiliz uzmanlardan uçak yorumu: Türkiye haklı”, ““NATO komutanı: Türkiye ve NATO çatışma istemiyor” Sadece başlık olan bu haberlerde yorum bulunmaktadır. Ancak olaya doğrudan taraf olmayan kişilerden açıklamalara yer verilmiş olması tarafsızlık ilkesi açısından önemlidir. Türkiye’nin haklılığına yabancı bir ülkeden doğrular nitelikteki referanslar olması bakımından Türkiye lehinedir. Başlığa ait ayrıca bir görsele yer verilmemiştir.

“Bir yandan Putin, bir yandan Esad Türkmenler’i vuruyor” sadece başlık olmasından dolayı uçak krizi ile ilgisi anlaşılmamaktadır ancak *“Türkmenler’i vuruyor kısmı”* soy bağı olan Türkmenlerin hedef alındığını vurgulamaktadır. Bu bakımdan Rusya’nın imajı açısından olumsuzdur. Görsel olarak Putin’in çok küçük bir profil fotoğrafı kullanılmıştır.

“Kremlin sözcüsü: Kazan zirvesi iptal edilmedi”

Sadece başlık halinde bu haber herhangi bir yorum içermemektedir. İkili ilişkiler adına olumludur. Bu başlık için de bir görsel bulunmamaktadır.

“Aradım çıkmadı” şeklindeki başlığı altında Erdoğan’ın France 24 kanalına yaptığı *“Uçak olayından sonra Putin’i aradım, cevap vermedi”* açıklaması yer almaktadır. Türkiye’nin ılımlı yaklaştığı ama karşılık bulamadığına dikkat çekmektedir. İlişkiler adına olumsuz bir haberdur. Görsel olarak küçük bir alanda muhtarlar toplantısına katılanların fotoğrafı kullanılmıştır.

28 Kasım

“Rus komutanlar sus pus kaldı”

“Genelkurmay Karargâhı’na çağrılan Rus komutanlar “O uçak uyarılara niçin sessiz kaldı?” sorusuna hiçbir yanıt veremedi”

Haberin manşetin de ‘suspus kalmak’ deyiminin kullanılmasıyla abartıya başvurmada yararlanılarak haksız oldukları mesajı vurgulanmıştır. Bu deyim; Rus komutanların, Türk tarafının sorularına verebilecek haklı yanıtları olmadığı için konuşamadıkları anlamını da vermektedir. Spotta ise *“Karargâhı’na çağrılan Rus komutanlar”* ifadesiyle beraber Rus tarafına hesap soranın Türk tarafı olduğu dolayısıyla haklı olan ve çekinecek bir şeyi olmayan tarafın da Türkiye olduğu anlaşılmaktadır. Manşete çıkarılan bu haberin metninde *“Rus tarafı Türk tezlerine karşı hiçbir gerekçe gösteremedi”* şeklinde bir değerlendirmede bulunulmuş ve Türkiye’nin bu konudaki haklılığının altı çizilmiştir. Haber metnine *“Türk hava sahasını ihlal edince düşürülen Rus uçağıyla...”* şeklinde bir giriş yapılarak uçağın düşürölme sebebinin ve onların haksız olduğunun altı tekrar çizilmiştir. Aynı zamanda Rusya tarafından yapılan açıklamalar için *“sert açıklamalar”* şeklinde bir yorum getirilmiştir. Haber metninde *“uyarı anonsları tek tek dinletildi”* ifadesinde ‘tek tek’ ikilemesiyle anons yapıldığı ve bunun ispatının olduğu vurgulanmıştır. Yine haber metninde Rusya’nın Türk tarafının sorularını cevaplayamazken kendi iddialarını da ispatlayamadıkları belirtilmiştir. *“Ruslar hiçbir soruya yanıt veremezken, Moskova kaynaklı iddiaları da ispatlayamadılar.”* şeklindeki cümlede ‘hiçbir’ belgisiz sıfatıyla Rus tarafının cevap veremediği daha da vurgulanmıştır. *“Tüm uyarı anonsları dinletildi”, “İddialarını ispatlayamadılar”* gibi ara başlıklarla da onlar haksız biz haklıyız mesajı pekiştirilmiştir. Bu haber için yine Cumhurbaşkanının özgüvenli bir

şekilde selam verdiği bir görsel kullanılmıştır. Haber Rusya adına olumsuz bir haberdır.

“Rus Dışişleri Bakanı açıkladı: Rusya, vize muafiyetini 1 Ocak’ta askıya alıyor”

Bu haber yalnızca başlık olarak bulunmakla birlikte herhangi bir yorum yapılmamış sadece bilgi aktarılmıştır. Bunun yanı sıra görsel de kullanılmamıştır. Rusya’nın Türkiye’deki imajı adına olumsuz bir haberdır. Aynı zamanda Türkiye için de olumsuz bir haberdır.

*“Davutoğlu, Times’a yazdı: Rusya ortak düşman DAES’e odaklanmalı”,
“Kurtulmuş, uçak krizini değerlendirdi. Rus uçağı olduğu bilinseydi böyle bir olay vuku bulmazdı”*

Yalnızca başlık halinde bulunan bu iki haber daha çok ‘onlar iddialarında haklı değil biz haklıyız’ temasındadır. İlkinde Dışişleri Bakanı Davutoğlu’nun Rusya, DAES’e odaklanmalı şeklindeki önerisi başlık olarak verilmiştir. İkincisinde ise Numan Kurtulmuş’un Rus uçağı olduğunun bilinmediği yönündeki açıklamaları başlık olarak verilmiştir. Bu haberin ilişkiler adına biraz daha ılımlı haber olduğu söylenebilir. Haberlerde de yorum bulunmamakta ve sadece açıklama aktarılmaktadır. Görsele de yer verilmemiştir.

“Cumhurbaşkanı Erdoğan’dan Putin’e uyarı: Ateşle oynama”

Oldukça büyük puntolarla verilen bu haberde Erdoğan’ın Putin’e cevap niteliğindeki açıklamaları yorum yapılmadan aktarılmıştır. Ancak başlıkta açıklamalar için ‘uyarı’ ifadesinin kullanılması ve de Erdoğan’ın Putin’in “Kim terörizme çifte standart uyguluyorsa, ateşle oynuyor” şeklindeki cümlesine cevap niteliğindeki sözlerinden “Ateşle oynama” kısmının büyük puntolarla yazılması haklı dolayısıyla üstün olan aynı zamanda korkacak bir şeyi olmayan tarafın Türkiye olduğuna dikkat çekmektedir. İlişkiler adına olumsuz bir haberdır.

29 Kasım

“Cumhurbaşkanı Erdoğan’dan Putin’e çağrı: Birbirimizi silme lüksümüz yok”,

“Erdoğan: Bu olayı kendi aramızda çözelim. Türkiye ve Rusya’nın birbirini gözden çıkarma lüksü yok”

Cumhurbaşkanının açıklamalarının verildiği haberde görsel olarak Erdoğan’ın zeytin topladığı bir fotoğrafı kullanılmış ve fotoğraf yazısı olarak *“Erdoğan Burhaniye’de eşiyle bir bahçede zeytin topladı”* yazılmıştır. Zeytin’in sembolik anlamının barışmak için adım olduğunu düşünürsek spotta yer alan *“Bu olayı kendi aramızda çözelim”* ifadesiyle beraber birbirini tamamlayan bir kompozisyon olmuştur. İlişkiler adına olumlu bir haberdır.

“Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü Kalın: Rusya ile ilişkiler raydan çıkmaz”

Sadece başlık halinde bulunan bu haberde yorum bulunmamaktadır. Ancak açıklamadan başlığa seçilen kısım okurlarına Rusya ile aramız ileride düzelecek alt mesajı vermektedir. Bu bakımdan olumludur. Görsel olarak İbrahim Kalın’ın kürsüde konuşurken çekilmiş bir fotoğrafı bulunmaktadır.

“Dışişlerinden uyarı: Rusya’ya gitmeyin”

Herhangi bir yorum içermeyen bu haber sadece başlık halinde bulunmaktadır. İlişkiler adına olumsuzdur. Görsel kullanılmayan haber gazetenin en alt kısmında yer almaktadır.

Sabah gazetesinde 29 Kasım günü manşet farklı bir habere ayrılmışken konu ile ilgili üç haberin başlığı da yapılan açıklamalardan seçilmiştir.

30 Kasım

“Rus pilotun cenazesi Ankara’da bekliyor”

“Davutoğlu’ndan Moskova’ya Çağrı: Tansiyon düşsün kanallar açılsın”

İki haber de sadece başlık halindedir. Biri pilotun cenazesi diğeri ise Davutoğlu’nun *“tansiyon düşsün”* çağrısıdır. Haberlerde yorum bulunmamaktadır ve görsel kullanılmamıştır. İlişkiler adına olumlu haberlerdir.

1 Aralık

“İftiralarla bu işler yürümez”

“Cumhurbaşkanı Erdoğan: DAES’ten petrol aldığımız ispat edilirse ben bu makamda durmam ama Putin’e diyorum; ‘Yalansa sen durur musun?’”

Manşet olarak verilen bu haberde Cumhurbaşkanının İklim Zirvesi’ndeki açıklamalarına yorumsuz bir şekilde yer verilmiştir. Ancak konuşmalardan ara başlık olarak öne çıkarılan kısım *“Kaçakçıları enseleriz”* ve *“Etekteki taşlar dökülsün”* şeklindeki açıklamalarıdır. Burada Türkiye’nin kendinden emin gereğini yapan bir ülke olduğu mesajının altı çizilmiştir. Spotta da bu kendinden eminlik Erdoğan’ın *“ispat edilirse ben bu makamda durmam”* sözlerinin öne çıkarılmasıyla vurgulanmıştır. Ayrıca yine spotta Erdoğan’ın Putin’e yönelttiği *“Yalansa sen durur musun?”* sözlerinin öne çıkarılmasıyla haklılığın pekiştirilmesinin yanı sıra manşette çıkarılan Erdoğan’ın söylediği *“İftiralarla bu işler yürümez”* cümlesindeki iftira kısmı tekrar edilerek bu düşünce vurgulanmıştır. Genel olarak haberde ‘DAES’ten petrol alındığı iddiasının’ iftira olduğu kısım öne çıkarılmıştır. Görsel olarak arka fonda zirve liderlerinin toplu görüntüsü ve Erdoğan’ın kürsüdeki fotoğrafı kullanılmıştır. Rusya adına olumsuz bir haberdır.

“Hiç kimse bizden özür beklemesin”,

“Davutoğlu’nun görüştüğü NATO Genel Sekreteri Stoltenberg Türkiye’ye tam destek verdi.”

Davutoğlu’nun NATO Genel sekreteriyle beraber basın açıklamasından bir görsel ile verilmiş olan bu haberde Davutoğlu’nun *“Sınırı korumak ulusal görev. Ordumuz işini yaptı. Hiçbir ülke sorumluluğunu yerine getirdi diye özür dilemez.”* şeklindeki açıklamaları metin içinde verilmiştir. Dolayısıyla haklılık vurgusu söz konusudur. Ancak ilişkilerin düzelmesi açısından olumsuz bir açıklamadır. Ayrıca NATO Genel Sekreterinin Türkiye’ye destek verdiği de bu açıklamalar arasından spota çıkarılan kısımdır. Üstelik ‘tam’ kelimesiyle birlikte bu destek daha da vurgulanmıştır. Türkiye açısından olumludur. Buna ek olarak *“diyaloga hazırız”* ifadesi de başlık şeklinde öne çıkarılmıştır bu da haberin ilişkiler adına olumlu kısmıdır.

“Putin ailede yok”

Putin'in liderlerin fotoğrafında olmadığını aktaran bir haberdur. Putin'in fotoğrafta olmaması "yetişemedi" şeklinde verilmiştir. Bunun dışında herhangi bir yorum yapılmamıştır.

Erdoğan'ın zirvede yaptığı konuşma görseli Davutoğlu'nun NATO Genel sekreteri ile görseli ve Putin'in fotoğrafa girmediği haberi beraber değerlendirildiğinde diğer ülkelerle beraber iletişim halinde ve onların desteğini alan dolayısıyla haklı olan Türkiye'nin yanı sıra daha yalnız ve haksız Rusya şeklinde bir görünüm ilk sayfa genel olarak değerlendirildiğinde ortaya çıkmaktadır. Bu haberdeki 'aileda yok' başlığı da bu görünümün en net göstergesidir keza ilk haberde değinildiği üzere Erdoğan'ın kürsüde konuşurken olan fotoğrafının arka fonunda diğer dünya liderlerinin bulunduğu bir görsel kullanılmış olması bu durumu desteklemektedir.

"Rus pilotun cenazesi ülkesine gönderildi"

Pilotun cenazesi ilk sayfada çok küçük bir görselle ve sadece başlık halinde verilmiştir. Herhangi bir yorum yapılmamış bilgi aktarılmıştır. İlişkiler adına olumlu bir haberdur.

Sabah gazetesinin yedi günlük bu süreçte ilk sayfalarında konu ile ilgili genel olarak 'haklılık' vurgusu öne çıkmaktadır. Rusya tarafından yapılan açıklamalar ilk sayfada az yer bulmuştur. Gerek görsellerde gerekse haberlerde öne çıkartılan Cumhurbaşkanı Erdoğan'dır. İlk günlerde haklılık vurgusu varken daha sonraki günlerde iki ülkenin birbirine karşılıklı olarak ihtiyacı olduğuna yönelik haberler de söz konusudur.

Tablo: 7 Sözcü Gazetesi'nin İlk Sayfalarındaki Uçak Krizi ile İlgili Haberlerin Ana Başlıkları

Başlıklar	Gün
"Savaşın eşiğindeyiz"	25 Kasım 2015
"Rus jetleri insani yardım TIR'larına bomba yağdırdı"	26 Kasım 2015

-	27 Kasım 2015
-	28 Kasım 2015
-	29 Kasım 2015
-	30 Kasım 2015
“Ya olduğun gibi görün ya göründüğün gibi ol!”	1 Aralık 2015

25 Kasım

“Savaşın eşiğindeyiz”

“Türkiye, Esad’ı destekleyen Rusya’nın savaş uçağını sınırda vurdu. Putin, “Sırtımızdan bıçaklandık” diyerek meydan okudu”

Bu haberde okuru kaygıya sokacak şekilde abartılı bir ifade manşet olarak kullanılmıştır. Görsel olarak Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Rusya Başkanı Putin’in karşılıklı olarak savaş uçağı içindeki üstelik bu uçakları kullanan pilotların kıyafetlerinden giymiş oldukları pozlarına yer verilmiştir. Bu pozlarda Erdoğan, ‘okey işareti’ yapmakta ve güneş gözlüğü takmaktadır. Putin ise kameraya gülümsemekte ve kafasında kask takmaktadır. Kıyaslandığında ise Erdoğan daha öz güvenli gözükmektedir. Spotta öne çıkartılan *“Esad’ı destekleyen Rusya”* bilgisi ve de Putin’in meydan okuduğunun belirtilmesi Rusya adına olumsuzdur. Ayrıca Erdoğan’ın Başkomutanlık yaptığı ve krizi onun yönettiği de belirtilmiştir. Görselle birlikte düşünüldüğünde uçağın düşürülmesi hamlesinin gazete tarafından doğru bulunduğu şeklinde bir anlam çıkarılabilmektedir. Ayrıca Erdoğan görseli altında dönemin Başbakanı Ahmet Davutoğlu için *“adeta ortalarda yoktu”* eleştirisi getirilmiştir. *“Rusya ile ipler gerildi”* şeklindeki ifade de krize dikkat çekmektedir. Buna karşın Putin’in *“kötüye karşılık birlik olmalıydık”* şeklindeki açıklaması da onun görselinin altında yer almaktadır. Yine görselin altında *“Bugünkü tirajik olayın Türkiye-Rusya ilişkisi üzerinde ciddi sonucu olacak”* ifadeleri ‘sert çıktı’ şeklinde

yorumlanmıştır. Haber metninin ilk cümlesinde “sınırımızı”, “F-16’larımız” ifadeleriyle biz dili kullanılmıştır. Ayrıca başlığın üst köşesinde kullanılan F-16’ların görseli altında küçük puntolarla “Su-24’ü düşürdük” yazısında da biz dili kullanılmıştır. “Rus uçağını sınırda düşürdük” şeklindeki üst başlıkta da biz dili kullanılmıştır. Bunun dışında Rus jetlerinin sınırı ihlal ettiği, 5 dakikada 10 kez uyarıldığı ve dinlemedikleri için vurulduğu bilgileri verilmiştir.

“Lavrov gelmiyor” haberi Rus Dışişleri Bakanının olay sonrası Türkiye gezisini iptal etmesi hakkındaki haberdır. Yorum yapılmamış sadece bilgi verilmiştir. İlişkiler adına olumsuz bir haberdır.

“Piyasada deprem” haberinde ise olayın sonrasında Türkiye adına olumsuz gelişmelerini içermektedir. Doların çıkması “füze gibi çıktı...” borsanın düşmesi ise “Borsa çakıldı...” ifadeleriyle daha da abartılarak vurgulanmıştır.

“NATO’dan Türkiye’ye destek” başlığı altında Putin’in “Ciddi sonuçları olacak” açıklaması, Erdoğan’ın angajman kurallarının uygulandığına yönelik açıklaması, NATO’nun “Türkiye’nin yanındayız” açıklaması verilmiştir. Bu üç açıklamadan olayın doğrudan tarafı olmayan NATO’nun açıklamasının başlığa çıkarılmış olması tarafsızlık açısından önemlidir. Türkiye’yi destekleyen bir açıklama olması nedeniyle Türkiye adına olumlu bir başlık olmuştur.

26 Kasım

“Rus jetleri insani yardım TIR’larına bomba yağdırdı”

“Jetini düşürdüğümüz Rusya’dan sınırımızda jet saldırı geldi. Kilis’den Suriye’ye geçen insani yardım konvoyu vuruldu... 20 TIR isabet aldı. Bölge kaynıyor!..”

Manşet olan bu haberin üst başlığı “Rusya’dan insanlık dışı saldırı” şeklindedir. Rusya’nın yaptığı bombalama eylemi ‘insanlık dışı’ şeklinde bir söylemle betimlenmiştir. Doğrudan Rusya’ya yöneltilen olumsuz bir eleştiridir. Aslında direkt uçak krizi ile ilgili bir haber olmamakla birlikte “Jetini düşürdüğümüz Rusya” ifadeleriyle başlayan spotta haber uçak krizine bağlanmıştır. Başlıktaki “bomba yağdırdı” ve de spottaki “bölge kaynıyor” deyimleri ile birlikte haber daha da

abartılarak verilmiştir. Ayrıca spottaki ‘*düşürdüğümüz*’ ve ‘*sınırımızda*’ gibi ifadelerde biz dili kullanılması ve de “*Türk şoför var mı, yok mu?*” ara başlığında ölenlerin arasında Türk’ün olup olmadığının sorgulanmasıyla milliyetçi bir yaklaşımda bulunulmuştur. Bunun yanı sıra haberin metni “*Savaş kapıda.*” şeklinde bir yorumla bitirilerek konunun kriz boyutuna dikkat çekilmiştir. Ancak bu ifade okurda paniğe neden olabilecek abartılı bir söylemdir. Büyük görsel olarak saldırı sonrası yanan TIR’larının fotoğrafı kullanılarak olayın okurdaki etkisi ve inandırıcılığı arttırılmıştır. Bunun dışında haber, Rusya’nın Türkiye’deki imajı açısından olumsuz bir haberdur.

“Dün bunlar oldu”

Bu başlık altında bir gün önce yaşanan uçak krizi ile ilgili haberler ara başlıklar halinde toplanmış ve eşit bir şekilde kısa kesitler halinde verilmiştir. İkili ilişkiler adına olumsuz bir haber olan “*Putin yine suçladı*” haberinde Putin’in “*Mevcut Türkiye yönetimi ülkesini kasten İslamlaştırıyor. Radikal İslam’ı destekliyor*” sözleri ilk sayfada verilmiştir. Bu açıklama için ‘*krizi derinleştirecek*’ şeklinde yorum getirilmiştir. Ayrıca başlıkta ‘yine’ ifadesiyle Putin’in suçlamalarının süreklilik gösterdiği vurgulanmıştır. Diğer gazetelerde Putin’in bu sözleri yer almazken Atatürkçü yayın politikası gereği laiklik konusunda hassasiyeti olan Sözcü gazetesinin suçlama şeklinde nitelendirse de bu cümleyi ilk sayfaya çıkarması manidar olmuştur. Bu şekilde bir başlık atılması Putin’in Türkiye’deki imajı açısından olumsuzdur. Bir nevi bu başlıkla Putin ‘sürekli suçlamakla’ ve ‘krizi derinleştirmekle’ suçlanmıştır. Görsel olarak Putin’in çok küçük bir profil fotoğrafı kullanılmıştır. İkili ilişkiler adına olumlu bir haber olan “*Erdoğan yumuşadı*” haberinde Erdoğan’ın açıklamalarından “*Bu hadiseyi tırmandırmak gibi bir düşüncemiz yoktur. Biz gerilimin, husumetin safında değiliz*” cümleleri ilk sayfaya çıkarılmış ve “*Moskova’ya sıcak mesaj verdi.*” şeklinde bir yorumda bulunulmuştur. Bu haberde de Erdoğan’ın profil fotoğrafı Putin’inkiyle aynı boyutta kullanılmıştır. Ayrıca yine ilişkiler adına olumlu olan bir diğer haberde Davutoğlu’nun açıklamaları “*Rusya dostumuz...*” şeklinde ara başlık olarak verilmiştir. Herhangi bir yorum bulunmamaktadır ancak başlıkta ‘dostluk’ öne çıkarılmıştır. Görsel olarak Davutoğlu’nun da profil fotoğrafı aynı boyutta kullanılmıştır. “*Türkmenler vuruluyor*” haberinde Rusya’nın Bayırbucak bölgesine

yaptığı hava operasyonu için “*Rus uçağının düşürülmesinin Suriye’deki Türkmenlere faturası ağır oldu.*” şeklinde yorum getirilerek bombalamanın nedeni uçağın düşürülmesine bağlanmıştır. Ayrıca Türkmenler vuruluyor denmesinden soy bağı bulunan Türkmenlerin hedef alındığı yönünde bir alt mesaj da çıkarılabilir bu da milliyetçi bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir. Haber Rusya’nın Türkiye’deki imajı açısından olumsuz bir haberdur. Görsel kullanılmamıştır. “*Sınıra füze kalkanı*” haberinde yorum bulunmamaktadır. Ancak burada da “karasularımız” denilerek yine biz dili kullanılmıştır. Bu haber de ikili ilişkiler adına olumsuz bir haberdur. Görsel olarak çok küçük bir boyutta S-400 füzelerine yer verilmiştir. Rusya’nın Türkiye’deki imajı açısından olumsuz olan “*Elçiliğimize saldırdılar*” haberinde ‘elçiliğimiz’, ‘bayrağımız’ ifadelerinde biz dili kullanılarak yine milliyetçi bir yaklaşım sergilenmiştir bunun yanı sıra “taş yağmuruna tutulan” deyimini kullanılarak sadece bir iki taş olmadığının altı çizilmiştir.

27 Kasım

“Rusya intikam alıyor”

“Uçağını düşürdüğümüz Rusya siyasi, ekonomik ve askeri alanda yaptırımlara başladı...”

Sözcü gazetesi 27 Kasım gününde farklı bir konuda manşetle çıktığı gibi ‘Uçak Krizi’ hakkındaki haberlere de ilk sayfasında daha az yer vermiştir. Tek bir haber başlığına yer veren Sözcü başlık olarak “*Rusya intikam alıyor*” cümlesini seçmiş ve Rusya’ya intikam almakla itham etmiştir. Yaptırımların başladığından ise spotunda bahsetmiştir. Spottaki “*Uçağını düşürdüğümüz*” ifadesinde biz dili kullanılmıştır. Haber metninde maddeler halinde Rusya’nın olay sonrası yaptıklarından bahsedilmiştir. Haber metninde sıralanan maddelerde “40 iş adamımızı”, “TIR’ımızı” gibi ifadelerde de biz dili kullanımı bulunmaktadır. Yine “*Türkmen köylerine bomba yadirdılar*” maddesinde de direkt sivil Türkmenlerin hedef alındığı algısına yol açacak şekilde bir cümle kullanılmıştır. Bunun yanı sıra ‘bomba yağdırmak’ söz öbeği ile de bombalama eylemi daha da vurgulanmıştır. Habere ait bir görsel bulunmamaktadır. Rusya adına daha doğrusu Rusya’nın Türkiye’deki imajı adına olumsuz bir haber olarak değerlendirilebilir.

28 Kasım

“Ruslarla ipler koptu”

Sözcü gazetesinde 28 Kasım’da tek bir başlık ve tek bir üst başlık bulunmaktadır. *“Ruslarla ipler koptu”* başlığı ilişkilerin koptuğu yorumunu getirmesi bakımından ilişkiler adına olumsuz bir başlık olarak yorumlanabilir. Haberin görselinde ise Erdoğan ve Putin sırt sırta fotoğrafları eşit bir şekilde konumlandırılmaktadır. Görselde sırtlarının dönük olması bu ayrılığı pekiştirmektedir. Putin görselinin tarafında olay sonrası Rusya tarafın attığı Türkiye için olumsuz adımlar yer alırken Erdoğan tarafında kısmen daha olumlu kısmen olumsuz maddeler bulunmaktadır. Maddeler halinde verilen bu olumsuz konular ifade edilirken *“Mallarımız geri çevrildi...”* denmesiyle biz dili kullanılmıştır yine bir diğer maddede *“tehdit savurdular”* ifadesi ile olumsuz bir deyimden yararlanılarak eylemin olumsuzluğu vurgulanmıştır. Maddelerden bir diğerinde *“onlarca tank”* denilerek tankların çok olduğu vurgulanmıştır. *“Fransa, Esad’lı geçişe göz kırptı.”* şeklindeki son maddede ise ‘göz kırptı’ deyiimiyle beraber Fransa’nın Suriye’deki değişimde Esad’ın da kullanılabileceği şeklindeki sava destek verme ihtimalinin altı çizilmiştir. Haber küçük ve gazetenin ilgi merkezinde yer almayacak şekilde verilmiştir.

29 Kasım

Başka haberin spotunda: *“Türkiye kirli oyunların hedefinde! Rusya ile uçak krizi tırmanıyor, dinci ve bölücü terör sürüyor. Bir infial yaratacak cinayet eksikti. O da dün oldu...”*

Sayfada uçak krizi ile ilgili haber ya da başlık bulunmamaktadır. Ancak başka haberin spotunda, içinde uçak krizinin de olduğu bazı olaylar *“Türkiye kirli oyunların hedefinde!”* şeklinde yorumlanmıştır.

30 Kasım

“Rus uçağı vuranlar Yunan’ı görmüyor”

İlk sayfada konuyla ilgili tek bir haber bulunmaktadır. Bu haber Türk Dış Politikasına eleştiridir. Haberin metni *“Hatay’da 17 saniyelik ihlal yüzünden uçağını düşürdüğümüz Rusya’yla savaşın eşiğine geldik Yunanistan, Ege’de 16 adamıza*

kondu. Her gün hava sahamızı ihlal ediyor. Gören yok!” şeklindedir. Burada hem Rus uçağını 17 saniye için düşürmeye değer miydi şeklinde eleştiri yapılmaktadır hem de Yunanistan için bir şey yapılmaması eleştirilmektedir. Bu haber metninde ‘düşürdüğümüz’, geldik’, ‘adamıza’, ‘sahamızı’ gibi kelimelerde biz dili kullanılmıştır. Habere ait bir görsel kullanılmamış yalnızca gazetecinin profil fotoğrafı yer almaktadır. Ayrıca haber önemsenmiş olacak ki hemen gazetenin logosunun yanında konumlandırılmıştır.

1 Aralık

“Ya olduğun gibi görün ya görüldüğün gibi ol!”

“Haklı sebeplerle Rusların uçağını düşürdüyseniz, arkasında dik durun Pişman olup alttan alacaktıysanız, niye uçağı düşürüp kriz çıkardınız!..”

Pilotun cenazesi haberi, cenazenin uğurlanma anından büyük bir görsel ile verilmiştir. Önceki günlerde kendi yayınladıkları gazetelere göre bakıldığında çok daha eleştirel bir ilk sayfa olmuştur. Özellikle manşette ve spotta direkt açıkça hesap sormuştur. Haber metninde *“Türkiye’nin dış politikadaki tutarsızlığı, uçak kriziyle zirve yaptı.”* cümlesiyle Türk Dış Politikası eleştirilmiştir hatta *“iktidar paniğe kapıldı”, “Belli etmemeye çalışsa da, durumu kurtarmaya çalışıyor.”* gibi yorumlarda bulunulmuş ve çelişkili davrandıkları eleştirisi *“Bu ne çelişki!..”* şeklinde ara başlığa çıkarılmıştır. Bu ara başlığın altında çelişkili yorumunun devamı getirilmiştir. Çelişkili adımlar atıldığı görüşü üst başlıkta da *“Hem Rus uçağını düşürdük, hem ölen pilotu çelenkle uğurladık”* şeklindeki cümleyle ifade edilmiştir. Haber metninde iktidarın Rusya’yı yumuşatmak istediği yorumunda bulunmuştur. Cenaze için *“Dün de ölen Rus pilotun cenazesini “görülmemiş bir askeri törenle” Moskova’ya gönderdik. Kafalar karıştı.”* şeklinde bir yorumla beraber cenazenin de yumuşatma çabaları nedeniyle olduğu ima edilmiştir. Bu da *“görülmemiş bir askeri törenle”* denilerek pekiştirilmiştir. Haber metninde ‘ters düştük’, ‘gönderdik’ kelimelerinde üst başlıkta ise ‘düşürdük’ ‘uğurladık’ kelimelerinde biz dili kullanılmıştır. Cenaze uğurlama haberi açısından bakıldığında ilişkiler adına olumlu bir haber olsa da gazete habere eleştirel yaklaşmıştır.

“Erdoğan’la fotoğrafa bile girmedim”

Haberde Putin'in iklim zirvesinde aile fotoğrafında olmayışı, Erdoğan ile aynı karede yer almak istememesine bağlanmıştır. Bu durum “*köşe bucak kaçtı...*” deyiminiyle ifade edilerek daha da abartılmış dolayısıyla vurgulanmıştır. Başlıkta “*bile*” ifadesi kullanılarak bu yorumun altı çizilmiştir. İlişkiler adına olumsuz bir haberdur. Bu haberde ayrıca bir görsel kullanılmamıştır.

“Kimse özür beklemesin”

Haber Ahmet Davutoğlu'nun NATO görüşmesinden ve bu sırada Rusya ile ilgili yaptığı açıklamadan bahsetmektedir. Açıklamadan “*Rusya ile görüşmeye hazırız ama özür beklemeyin*” cümlesi ilk sayfaya çıkarılmıştır. Herhangi bir yorum bulunmamaktadır. İlişkiler adına “*görüşmeye hazırız*” denmesi bakımından olumlu “*özür beklemeyin*” denmesi bakımından olumsuz denilebilir ancak açıklamadan başlığa çıkarılan kısım olumsuz kısımdır. Haber için bir görsele yer verilmemiştir.

Sözcü gazetesinde iki ülkeden de açıklamaların verilmesiyle karşı tarafa da cevap hakkı tanındığı görülmüştür. Son iki gün Türk Dış politikasına yönelik eleştiriler yer almıştır. Sözcü toplamda üç gün manşet olarak bu konuya yer vermiştir.

Uçak krizinin üç gazetede yer almasına genel olarak bakıldığında Hürriyet ve Sabah gazetesinin beş gün, Sözcü gazetesinin ise üç gün boyunca konuyu manşete çıkardıkları dolayısıyla da öne çıkardıkları görülmüştür. Sözcü gazetesi son iki gün Türk Dış Politikasına eleştiri getirmiştir. İkinci gün ise Rusya'ya eleştirel yaklaşmıştır. Sabah gazetesi ise diğer gazetelere nazaran daha çok Erdoğan'ın açıklamalarına yer vermiştir. Ayrıca ilk gün Obama'nın açıklamalarının dahi Putin'inkinden daha çok öne çıkarıldığı görülmüştür. Buna karşın Hürriyet ve Sözcü çoğunlukla iki ülkenin liderlerinin görsellerini yan yana ve daha eşit ebatlarda vermiştir. Sabah gazetesinde haklılık vurgusu ağır basmaktayken Hürriyet gazetesinde krizin kendisi ve yaptırım haberleri öne çıkmakta ve eleştirilmektedir.

3.2.2. S-400 Anlaşmasının Basına Yansıması

Hürriyet

30 Aralık 2017

Başlık: “*S-400'de nihai imza*” Alt başlık: “*Anlaşma tamam*”

Spot: *“Türkiye’nin Rusya’dan hava savunma sistemi S-400 alımına ilişkin nihai anlaşma dün Ankara’da imzalandı.”*

Haber metni: *“Önce Hazine’de Rusya’nın Türkiye’ye ruble ile açtığı kredi anlaşması imzalandı. Ardından Savunla Sanayii Müsteşarlığı’nda imzalar atıldı.”*

Haberde herhangi bir yorum bulunmamaktadır. Türkiye Rusya arasındaki ilişkiler adına olumlu bir haberdır. Görsel olarak S-400’lerin fotoğrafına yer verilmiştir. Gazetenin alt kısmında yer alan haberin boyutu ortalamadır. Haberde herhangi bir analiz, tarihi bağlam ya da uzman görüşü bulunmamaktadır.

Sabah

30 Aralık 2017

Başlık: *“S- 400 anlaşması imzalandı”*

Spot: *“Ruslar, füze sisteminin ilkinin Mart 2020’de teslim edecek. Ödemeler ruble üzerinden yapılacaktır”*

Haber metni: *“Rusya ile S- 400 füze sistemi için imzalanan kredi anlaşmasına göre, Türkiye’de 2 sistem konuşlanacak. Türkiye bu sistemler için ruble üzerinden, 2.5 milyar dolar tutarında ödeme yapacak. Tutarın yüzde 45’i ön ödeme olacak, yüzde 55’ini Rusya kredilendirecek.”*

Sabah gazetesinin ilk sayfasında da bir haber bulunmaktadır. Herhangi bir yorum içermemekle birlikte Haber metninde teknik bilgi verilmektedir. İki ülke ilişkileri açısından olumlu olarak değerlendirilebilecek bu haberde analiz, uzman görüşü, tarihsel bağlam bulunmamaktadır. Görsel olarak füzelerin fotoğrafı kullanılmıştır. Ayrıca haber gazete sayfasının alt orta kısmında yer almaktadır.

Sözcü

30 Aralık 2017

Başlık: *“2.5 milyar dolarlık S-400 imzası atıldı”*

Haber metni: *“Ankara ile Moskova arasında hava savunma sistemi anlaşması tamamlandı. Teslimat 2020’de...”*

Sözcü gazetesinin ilk sayfasında da yalnızca bir haber bulunmaktadır. Bu haber az yer kaplamaktadır. Herhangi bir yorum ya da eleştiri bulunmamaktadır. Başlığa anlaşılanın maliyeti çıkarılmıştır. Teknik bilgi de diğer gazetelere göre çok daha azdır. Analiz, uzman görüşü tarihsel bağlam bulunmamaktadır. Görsel de kullanılmamıştır. Haber gazete sayfasının alt orta kısmında yer almaktadır.

S-400 konusunda 2. gün, 3.gün, 4. gün, 5. gün, 6. gün, 7. gün Hürriyet, Sabah ve Sözcü gazetelerinin ilk sayfalarında haber bulunmamıştır.

3.2.3. Kırım'ın İlhakının Basına Yansıması

Sabah 23 Mart 2014

Başlık: “*Davutoğlu: Kırım ne Kıbrıs ne de Hatay...*”

Sabah gazetesinin ilk sayfasında Kırım ile ilgili sadece başlık halinde Davutoğlu'nun açıklamasına yer verilmiştir. Dolayısıyla herhangi bir yorum, analiz, tarihsel bağlam bulunmamaktadır. Gazetenin en alt kısmında Davutoğlu'nun küçük bir fotoğrafı görsel olarak kullanılmıştır.

Sözcü

İlk sayfada belirlenen süre içinde haber yer almamaktadır.

Hürriyet 27 Mart 2014

Başlık: “*Rus erkekleri ile seks yok*”

Haber metni: “*Putin'in Kırım'ın Rusya'ya ilhakını onaylamasının ardından Ukraynalı kadın gazeteci ve sanatçılar tarafından başlatılan kampanyanın organizatörlerinden Irina Rubis konuştu: “Herkes kendi savaşabildiği alanda mücadele vermeli, Kremlin'in propagandalarına ve düşmanlıklarına karşı en etkili silahlardan biri bu.”*”

Hürriyet gazetesinin ilk sayfasında yer alan bu haberde magazinsel bir başlık atılmıştır. Başlıkta “seks yok” kelimeleri vurgulamak amacıyla büyük harflerle yazılmıştır. Rusya adına olumsuz bir haber olmakla birlikte haber metninde herhangi bir yorum bulunmamaktadır. Kampanyanın organizatörünün açıklamasına yer verilmiştir. Görsel olarak da iki kadının sarılırken olan bir fotoğrafı kullanılmıştır.

Haber gazetesinin alt kısmında kullanılmıştır. Uzman görüşü ya da istatistiki bilgi bulunmamaktadır.

Seçilmiş olan üç konu arasından Uçak krizi büyük bir kriz olması bakımından gazeteler tarafından önemsenmiş ve ilk sayfalarında manşet olarak yer bulmuştur. Genel olarak haklılık vurgusu ilk sayfalarda öne çıkmaktadır ve uçağın düşürülmesi konusunda Sözcü gazetesinin ‘çelişki’ eleştirisi dışında eleştiri bulunmamaktadır. S-400 Anlaşması konusunda yalnızca ilk gün haber ilk sayfaya çıkarılmış üstelik manşet olarak kullanılmadığı gibi konu hakkında yorum, analiz ya da eleştiriye yer verilmemiştir. Bu durumun S-400’ün ilk kez gündeme geldiği tarih değil resmen imza atıldığı tarih olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Konunun ABD ile kriz çıkarma potansiyeli bakımından daha ayrıntılı ele alınması beklenirken en azından ilk sayfalar için bu söz konusu olmamıştır. Kırım’ın ilhakının ise neredeyse hiç ilk sayfaya çıkarılmadığı görülmektedir dolayısıyla yeterince analiz edilememiştir. Burada da konunun sıcaklığını yitirmiş olması ya da direkt Türkiye ile ilgili olmaması sebebiyle önem verilmemiş olduğu düşünülmektedir. Ancak en azından Putin’in imza atması, yeni bir olay olarak ertesi gün ilk sayfaya çıkarılabilecek konu olsa da üç gazetede de yer bulamamış dolayısıyla öne çıkarılmamış olduğu söylenebilir.

SONUÇ

Türkiye-Rusya Federasyonu ilişkileri 30 yıllık süreçte oldukça ilerlemiştir. Bu ilerlemede ekonomi büyük rol almaktadır. Türk Akımı, Mavi Akım gibi projelerin yanı sıra Akkuyu Nükleer Santrali gibi projeler iki ülkenin birbirine daha da yaklaşmasını sağlamaktadır. Ancak birçok konuda problemler de yaşanmaktadır. Türkiye ve Rusya Federasyonu ilişkilerinin önümüzdeki süreçte öneminin daha da artacağını düşünmekteyiz. Bu sebepten çalışmaya konu olarak seçilmiştir. Bu doğrultuda birinci bölümde Rusya Federasyonu'nun yeri ve önemine değinilmiştir. Ayrıca Rusya Federasyonu'nun dış politikası genel hatlarıyla ortaya koyulmuştur. Rusya Federasyonu'nun dış politikasında 'yakın çevre' kavramı öne çıkmaktadır. Bu kavram eski SSCB ülkelerini kapsamaktadır. Rusya Federasyonu her ne kadar Batı ile ilişkiler kurmaktaysa da Batı'nın bu alanlara girmesini kesinlikle istememektedir. Geçmişte NATO'nun yaptığı birinci ve ikinci dalga genişlemeleri; Rusya Federasyonu'nu, çevrelendikleri düşünceleri sebebiyle rahatsız etmiştir. Özellikle Batı yanlısı tutum izleyen Ukrayna ve Gürcistan da yaptığı müdahaleler bu konudaki ciddiyetlerini göstermektedir. Yeltsin döneminde Batı'ya daha yakın bir dış politika olsa da gelen başarısızlıklar ve NATO'nun bu hamleleri sonrasında değişim göstermeye başlamıştır. Özellikle Putin döneminde bu değişim daha da göze çarpmaktadır. Putin, ülkesinde 'kanunların diktatörlüğü' ve 'egemen demokrasi' gibi kavramlarla iç politikada, 'realizm' ve 'pragmatizm' gibi kavramlarla da dış politikada ilerlemeler kat etmiştir. Hedef olarak Rusya Federasyonu'nu eskisi gibi güçlü kılmayı koyan Putin, ülke içinde bütünlüğü sağlamak için eski değerlerden de faydalanmıştır. Tek kutuplu bir dünyaya karşı çok kutuplu dünya olması gerektiğini de düşünmektedir.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise Türkiye-Rusya Federasyonu ilişkileri 2010 yılına kadar olan süreçte ele alınmıştır. Türk-Rus ilişkileri tarihi 1492 yılına kadar dayanmaktadır. Bu sebeple ilk olarak Türk-Rus İlişkileri Tarihi başlığı altında bu ilişkilerin kuruluş aşamasından itibaren geçirdiği süreçlere kısaca değinilmiştir. Ardından da Rusya Federasyonu ile kurulan ilişkiler, sorunlu alanlar ve ortak çıkarlar doğrultusunda ele alınmıştır. Daha sonra da Türkiye'nin genel dış politikasının iki ülke ilişkilerine nasıl yansıdığına değinilmiştir.

Türkiye-Rusya Federasyonu ilişkilerinde 1991-2000 arasındaki dönemde sorunlu alan olarak Çeçen meselesi öne çıkmaktadır. Türkiye’de yaşayan Çeçenler ve Çeçenlerle olan tarihsel dini bağlar sebebiyle Rusya tarafı Türkiye’ye şüpheyile yaklaşmıştır. Buna benzer bir şekilde Türkiye de Rusya Federasyonu’na PKK konusunda şüpheyile yaklaşmıştır. Bu dönemde bir diğer problem boğazlar konusunda Türkiye’nin getirdiği yeni düzenlemelerin Rusya’nın çıkarlarıyla örtüşmemesinden kaynaklanmaktadır. Son olarak da Rusya’nın Güney Kıbrıs’a S-300 satışı yapmasıyla bir gerilim yaşanmıştır. Nitekim bu füzeler Türkiye’yi de vurabilecek bir mesafededir. Bu satış sebebiyle Türkiye Rusya Federasyonu’na nota dahi vermiştir. Bu dönemde ilişkiler adına olumlu gelişmeler de yaşanmıştır. Bunların başında Mavi Akım boru hattı gelmektedir. Ayrıca Türkiye- Rusya Federasyonu ithalat ihracatı da bu dönemde artış göstermiş hatta çalışmada da belirtildiği üzere Rusya Federasyonu, Türkiye’nin ticaret yaptığı ülkeler arasında listenin üst sıralarında yer almıştır.

2001-2010 arasındaki ilişkilerde ise Kıbrıs konusu farklı bir nedenle gündeme gelmiştir. BM’ye sunulan Kıbrıs Tasarısının Rusya Federasyonu tarafından veto edilmesi ilişkilere olumsuz yansımıştır. Bir önceki dönemden devam eden sorunlardan Çeçenlerle ve PKK ile ilgili karşılıklı güven sorunu dışında bu dönemde bir diğer problem, Türkiye’nin Ermenistan ile olan sorununda Rusya Federasyonu Duma’sının Ermenistan’dan yana tavır almasıdır. Yine bir başka sorun Rusya Federasyonu’nun Gürcistan ile savaşmasıdır. Gürcistan ile yakın ilişkiler kuran Türkiye bu konuda arada kalmıştır. Bu dönemde ilişkiler adına olumlu gelişmeler de yaşanmıştır. Ticari ilişkilerde dünyada yaşanan ekonomik krize rağmen iyi yönde gelişmeler olmuştur. Ayrıca bir önceki dönemdeki Mavi Akım projesine ek olarak Güney Akım projesi gündeme gelmiştir. Mersin Akkuya’ya yapılacak olan nükleer enerji santrali için de bu dönemde adım atılmıştır. Bunun dışında Karadeniz’in güvenliği için ortak çalışmalar yürütülmüştür.

Çalışmanın ikinci bölümünde değinilen bir diğer konu ise Türkiye’nin genel dış politikasının Rusya Federasyonu ile ilişkileri nasıl etkilediğidir. Türkiye, Batı blokunun bir parçası olarak Rusya Federasyonu ile ilişkiler geliştirmektedir. Dolayısıyla ilişkilerde bu durum birtakım ikilemlere sebep olmaktadır. Örneğin NATO’nun ‘Füze Savunma Sistemi’nin Malatya Kürecik’e konumlandırılması

gündeme geldiğinde Türkiye, Rusya ile arasının bozulmaması için hassas davranmıştır. Türkiye'nin bölgesel politikalarına bakıldığında; birinci bölümde Rusya Federasyonu'nun yakın çevresi olarak belirlediği ve önem arz ettiği bölgeler ile Türkiye'nin tarihsel, etnik ve dini bağlarının bulunduğu bölgelerin aynı olduğu görülmektedir. Bu durum iki ülkeyi uzun vadede karşı karşıya getirebilecek bir meseledir. Kafkaslarda yukarıda değinilen Gürcistan dışında Ermenistan- Azerbaycan arasındaki anlaşmazlıkta da Rusya Federasyonu'nun Türkiye'nin aksi yönde bir tutum sergilediği görülmüştür. Balkanlardaki sorunlarda ise Rusya Federasyonu, Sırbistan'dan yana tavır alırken Türkiye aksi yönde bir tutum sergilemiştir. Orta Asya'da büyük umutlar besleyen Türkiye'nin Rusya Federasyonu faktörüne rağmen bu beklentilerini gerçekleştirmesi zor görünmektedir. Karadeniz'de ise bu iki ülke diğer bölgelere nazaran daha fazla iş birliği içindedir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde Türkiye-Rusya Federasyonu ilişkilerinin 2010'dan itibaren günümüze sorunlu alanları ve ortak çıkarlarına değinilmiştir. Bu sorunlu alanların başında Suriye iç savaşı gelmektedir. Esad'ın yönetimden gitmesini isteyen Türkiye'ye karşı kalması gerektiğini düşünen Rusya Federasyonu söz konusudur. Bu sebeple ilişkilerde gerilimler yaşanmıştır. Türkiye, bölgeye operasyonlar düzenlemiştir. Benzer şekilde Rusya Federasyonu da Suriye girmiştir. Ancak yaşanan gelişmeler sonrasında özellikle ABD ile de ters düştükten sonra daha kararlı adımlar atan Türkiye 'Barış Pınarı Harekâtını' düzenlemiştir. Ardından Rusya Federasyonu ile mutabakat imzalanmış ve beraber devriye gezecek seviyeye gelindiği görülmüştür. Uçak krizi ise Rusya Federasyonu'nun jetlerinin Türk Hava sahası ihlalleri sonrasında daha önce değiştirilen angajman kuralları kapsamında Türk F-16'larca düşürülmesiyle oluşan krizdir. Ardından iki ülke ilişkileri kopma noktasına gelmiştir. Rusya Federasyonu, bu olay neticesinde Türkiye'ye yaptırımlar uygulamıştır. Ancak daha sonra ilişkiler Türkiye Cumhurbaşkanı'nın yolladığı mektupla beraber düzelme yoluna girmiştir. Kırım'ın ilhakının ise Türkiye'yi arada bırakan bir diğer konu olduğu görülmektedir. Batı'nın uyguladığı yaptırımları uygulamayan Türkiye, soy bağının bulunduğu Kırım Tatarlarının hakları konusunda endişelidir. Ancak ekonomik ilişkiler ağır bastığından Türkiye'nin bu konuda Kırım'ın ilhakını tanımasa da ciddi bir tepkide bulunmadığı ve denge siyaseti izlediği

görülmüştür. Çalışmanın üçüncü bölümünde ilişkiler adına ortak çıkarlardan biri olan Türk Akımı, Türkiye'nin hem kendi ihtiyacını karşıladığı hem de Avrupa'ya ulaşacak olan bir hattın parçası olarak önemini artırdığından öne çıkan bir projedir. Bunun dışında Akkuyu Nükleer Güç Santrali'nde de ilk reaktörün temelinin atılması gibi gelişmeler yaşandığı görülmüştür. Turizmde ise Türkiye'ye gelen Rus turist sayısının 2018 yılında dört buçuk milyon gibi bir rakama ulaşmasıyla uçak krizinin etkilerinin azaldığı görülmüştür. İthalat ihracat konusunda iki ülke arasında Türkiye aleyhine bir dış ticaret açığı bulunmaktadır. Bunun en büyük sebebinin enerji alanındaki Rusya'dan yapılan ithalat olduğu görülmektedir. Son olarak iki ülkenin arasında S-400 anlaşması imzalanmış ve bu anlaşma nedeniyle ABD ile bir kriz yaşanmıştır. Bu kriz sonrasında geri adım atılmaması göstermektedir ki Rusya ile ilişkiler ABD ile kötü olma pahasına dahi devam etmektedir.

Sonuç olarak Türkiye ve Rusya arasındaki ilişkiler çıkarlar örtüştüğü sürece iyi gidecek örtüşmediği noktada gerilimler yaşanmaya devam edecektir. Neticede iki ülke de pragmatist davranmaktadır. Türkiye'nin hayalperest bir tutum içinde olmaması ve denge politikasını sürdürmesi yerinde olacaktır. Ne ABD ne de Rusya Federasyonu Türkiye için mutlak dost ya da düşman sınıfına girmemelidir. Ancak özellikle Orta Asya'da olduğu gibi Rusya ve ABD'nin çıkarları ortak olduğu durumda beraber hareket edebildiği göz önünde bulundurulduğunda iki tarafa da mecbur kalmayacak şekilde hareket edilmesi gerekmektedir. Her ne kadar günümüzde doğrudan bir savaşın söz konusu olması zor görünse de Suriye örneğinde görüldüğü üzere üçüncü ülkeler üzerinden bu güçlerle örtülü bir savaş halinde bulunmak durumunda kalınacağı aşikardır. Bunun için Türkiye'nin güçlü bir ekonominin yanında S-400, F-35 gerilimden de anlaşılabileceği üzere özellikle caydırıcı gücün önemi bakımından savunma sanayisinde millileşmeye hatta bu konuda dünyanın önde gelenlerinden olmaya ihtiyacı vardır. Keza bulunduğu bölgenin tarihsel, coğrafik ve kültürel değerlerinin yanı sıra enerji hatlarının geçiş güzergahında olması nedeniyle iş birliği içinde bulunulmayıp bağımsız hareket edildiği taktirde büyük güçlerin dolaylı olarak da olsa hedefi haline gelme potansiyeli yüksektir.

Çalışmanın üçüncü bölümünün ikinci konusu ise 2000 sonrası Türkiye-Rusya Federasyonu ilişkilerinin yazılı basınına nasıl yansdığıdır. Bu doğrultuda ilişkilerde

öne çıkan üç konu seçilmiştir. Seçilen konularda dikkat edilmiş olan kriter; konulardan birinin sorunlu alanlardan olması, birinin ortak çıkarlardan olması, birinin ise doğrudan Türkiye'yi ilgilendirmeyen bir konu olmasıdır. Bu bağlamda ilişkilerde Rusya Federasyonu kurulduktan sonra yaşanmış en büyük kriz olarak nitelendirilebilecek 24 Kasım 2015 tarihindeki uçak krizi sorunlu alan olarak seçilmiştir. ABD ile krize neden olması ve de NATO üyesi bir ülkenin ilk kez satın alması sebebiyle 29 Aralık 2017'de imzalanan S-400 anlaşması seçilmiştir. Bunun dışında günümüze yakın Rusya Federasyonu'nun yaptırımlara maruz kalmasına sebep olan bir konu olması aynı zamanda yukarıda da belirttiğimiz üzere Kırım ile tarihsel bağın bulunması sebebiyle 21 Mart 2014'te resmen gerçekleştirilen Kırım'ın ilhakı konusu seçilmiştir.

Seçilmiş olan bu konular yazılı basında incelenmeden önce hangi gazetelerde inceleme yapılacağı belirlenmiştir. Gazeteler belirlenirken farklı yayın politikalarına sahip olmaları dikkate alınmıştır. Bu bağlamda iktidara yakın bir gazete olarak Sabah, muhalif bir gazete olarak Sözcü, ortada bir gazete olarak da Hürriyet gazeteleri seçilmiştir. Ardından veri toplama yöntemlerinden literatür taraması yapılarak gazetelerin ilk sayfalarına seçilmiş konular hakkında yansıyan haberler, önceden belirlenmiş olan bir haftalık sınırlılık dahilinde incelenmiştir. Gazetelerin ilk sayfalarının seçilmesinin nedeni ise ilk sayfaların gazetelerin önem verdiği ve öne çıkarmak istedikleri konuların yer aldığı ve okura gazeteyi aldırان sayfalar olmasıdır. İlk sayfalar analiz edilirken kullanılan başlık, spot, haber metni ve kullanılan fotoğraflar incelenmiş ve değerlendirilmiştir.

Tüm bu anlatılanlar doğrultusunda gazetelerin seçilmiş olan üç konuya yaklaşımına bakıldığında özellikle uçak krizinde sonucunun tüm ülkeyi aynı şekilde etkileyecek olmasının da etkisiyle üç gazetenin de benzer şekilde Türk dış politikasıyla örtüşen bir yaklaşım sergilediği görülmüştür. Ulusal çıkarların söz konusu olması bakımından gazeteler muhalif de olsa iktidar yanlısı da olsa ortak bir tutum sergilemiş ve uçağın düşürülmesinde Rusya'nın hatalı olduğu öne çıkarılmıştır. Muhalif bir gazete olan Sözcü gazetesinde her ne kadar son iki günde eleştiri içeren haberler olsa da bu eleştirinin uçağın düşürülmesine değil de sonrasındaki tutuma karşı olduğu göz önüne alındığında bu çıkarımla ters düşmemektedir. Gazetelerin haberlere yer

verişinde farklılıkları da bulunmaktadır. Özellikle haberlerde öne çıkarılan noktalarda gazetelerin siyasi olarak yakınlıklarının etkisi görülmektedir. Sabah gazetesinde, tıpkı diğer gazetelerde olduğu gibi Türkiye'nin uçağı düşürmede haklı olduğunun öne çıkarıldığı ancak daha çok Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın açıklamalarına yer verildiği ve Rusya Federasyonu tarafına söz hakkı tanımada eşit davranılmadığı görülmüştür. Sözcü gazetesi ise karşı tarafa da oldukça söz hakkı tanımıştır ve aynı zamanda eleştiri getiren tek gazetedir. Hürriyet gazetesinde yaptırımlar öne çıkarılmış ve bu konuda Rusya Federasyonu'na eleştiriler getirilmişse de söz hakkı tanındığı görülmüştür. S-400 Anlaşması ile ilgili ise resmi imzanın atılmasıyla artık kesinleşmiş bir konu olmasına rağmen sadece ilk gün, üç gazetede de temkinli bir yaklaşım sergilenerek olumlu ya da olumsuz yorum yapılmadan yer verilmiştir. Ancak ABD ile yaşanacak sorunlar ya öngörülmemiş ya da ilk sayfalarda verilmeyerek öne çıkarmamak tercih edilmiştir. Kırım'ın ilhaki konusunda da benzer şekilde ilk sayfalarda bu konu fazla yer bulamamıştır. Her ne kadar konu bu tarihlerde güncelliğini yitirmeye başlasa da en azından Putin'in resmi imzayı atması yeni bir gelişmedir yine de ilk sayfalarda verilmemiştir. Türkiye'nin Batı blokunda bir ülke olarak Rusya ile ilişki geliştirmesi ve Batıya karşı Rusya'yı koz olarak kullanmak adına denge politikası izlemesi sebebiyle Kırım'ın ilhaki konusunda Batı kadar tepki göstermediği göz önünde bulundurulduğunda gazetelerin bu yaklaşımı daha anlaşılır hale gelmektedir. Gazeteler de Türkiye'nin politikasına benzer şekilde en azından belirlenen bir hafta içinde ilk sayfalarında bu konu hakkında temkinli davranmış olumlu ya da olumsuz haberleri öne çıkarmamıştır. Sonuç olarak iç siyasette farklı tavırlar olsa da üç gazete de daha milliyetçi bir yaklaşım sergilenmiş ve milli menfaatler gözetilerek hareket edilmiştir.

Tüm dünyada basın önce kendi ülkesinin çıkarlarını gözeterek hareket eder. Ancak söz konusu ülkeler olduğundan haberler verilirken milletler arası husumete yol açacak şekilde bir üslup kullanılmamaya özen gösterilmelidir. Aynı zamanda bir haberde konu olan iki tarafa eşit söz hakkı tanınması ve eşit yer ayrılması da gerekmektedir. Milliyetçi ve de incitici ifadelerden kaçınılmalıdır. Kriz durumlarında halkı paniğe sevk edecek abartılı söylemlerden de kaçınılması gerekmektedir. En önemlisi basının 4. kuvvet olarak sorgulayıcı bir rolü olduğu göz ardı edilmemelidir.

KAYNAKÇA

- Açıkmeşe, Sinem A., Fulya Hisarlıoğlu: “Türkiye-Rusya İlişkilerinde Avrupa Birliği Etkisi”, **Kuşku ile Komşuluk: Türkiye ve Rusya İlişkilerinde Değişen Dinamikler**, Der. Gencer Özcan v.d., İstanbul, İletişim Yayınları, 2017, s.249-267.
- Adıbelli, Barış: “Rusya’nın Uzak Asya Politikası”, **Rusya’nın Doğu Politikası**, Ed. Sezgin Kaya, Bursa, Ekin Yayınevi, s. 349-406.
- Aka, H. Burç: “Soğuk Savaş Sonrası Türk Dış Politikasının Değişen Paradigmaları”, **Türk Dış Politikasında Yeni Yönelimler: İki Kutuplu Sistem Sonrası Türk Dış Politikası**, Ed. Hasret Çomak, Caner Sancaktar, İstanbul, Beta yayın, 2013, 1-41.
- Akarlan, Mediha: **Değişen Dünya Dengeleri Rusya Federasyonu Yakın Çevre Politikası ve Türk Cumhuriyetleri**, Bursa, Ezgi Kitabevi Yayınları, 1994.
- Akaş, Cem, Sevin Okyay: **Gorbaçov’un Rusya’sı**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1995.
- Akgül, Fatih: **Rusya ve Türkiye’de Avrasyacılık**, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2009.
- Akın, Turan: **Türkiye Rusya Dış Ticaret Pazarı**, Adana, Karahan Kitabevi, 2013.
- Akpınar, Burcu Güçlü: “Soğuk Savaş Sonrası Türk-Rus İlişkilerinde Güney Kafkasya’nın Rolü”, **Türk Dış Politikasında Yeni Yönelimler: İki Kutuplu Sistem Sonrası Türk Dış Politikası**, Ed. Hasret Çomak, Caner Sancaktar, İstanbul, Beta yayın, 2013, s.589-619.
- Aktürk, Şener: “Türkiye’nin Rusya ile İlişkilerinin Yükselişi ve Gerilemesi, 1992-2015: Neorealist Bir Değerlendirme”, **Kuşku ile Komşuluk: Türkiye ve Rusya İlişkilerinde Değişen Dinamikler**, Der. Gencer Özcan v.d., İstanbul, İletişim Yayınları, 2017, s. 129-145.
- Ayata, Ali: “Türkiye’nin Orta doğu Politikası”, **Değişen Dünyada Türk Dış politikası**, Ed. Murat Ercan, Ankara, Nobel Yayın, 2011, s. 169-195.
- Bakır, Murat, Muhammed Karadağ: “Post Sovyet Rusya’da Demografik Kriz: Kalpgâhın Zayıflayan Atardamarı”, **Rusya Stratejik Araştırmaları 1**, Ed. İhsan Çomak, İstanbul, TASAM Yayınları, 2006, s.69-85.
- Başlamış, Cenk: “Gaz Savaşı, Enerji Silahı”, **Vladimir Vladimiroviç Putin: Rusya’yı Ayağa Kaldıran Lider**, Ed. Aslı Güneş, İstanbul, Doğan Kitap, 2018, s.183-189.
- Başlamış, Cenk: “Kursk, Dubrovka ve Beslan Faciaları”, **Vladimir Vladimiroviç Putin: Rusya’yı Ayağa Kaldıran Lider**, Ed. Aslı Güneş, İstanbul, Doğan Kitap, 2018., s. 163-179.
- Cankara, Pınar Ö.: “Rus Jeopolitiğinin Türkiye Coğrafyası ile Kesişim Alanları”, **Türk Rus İlişkileri Üzerine Makaleler: Tarih ve Uygarlık Dizisi 4**, Ed. Yeliz Okay, İstanbul, Doğu Kitabevi, 2012, s.197-220.
- Carr, Edward H.: **Sovyet Rusya Tarihi: Bolşevik Devrimi 1917-1923 Cilt 1**, Çev. Orhan Suda, 4. Baskı, İstanbul, Metis Yayınları, 2012.

- Caşın, Mesut Hakkı: “Küresel Güçlerin Orta Doğu Politikası: Mücadelenin Diplomatik ve Stratejik Boyutları”, **Orta Doğuda Siyaset**, Ed. Davut Dursun, Tayyar Arı, 5. Baskı, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2015, s.229-257.
- Çelikpala, Mitat: “Rusya Federasyonu ile İlişkiler”, **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt 3. 2001-2012)**, Ed. Baskın Oran, İstanbul, İletişim Yayınları, 2013, s.532-559.
- Çiloğlu, Fahrettin: **Rusya Federasyonu’nda ve Transkafkasya’da Etnik Çatışmalar**, İstanbul, Sinatle Yayınları, 1998.
- Çomak, Hasret: “Şanghay İşbirliği Teşkilatı ve Diyalog Ortaklığı Ülkesi Türkiye”, **Türk Dış Politikasında Yeni Yönelimler: İki Kutuplu Sistem Sonrası Türk Dış Politikası**, Ed. Hasret Çomak, Caner Sancaktar, İstanbul, Beta yayın, 2013., s.367-385.
- Çomak, İhsan: “Rusya, Putin ve Avrasyacılık”, **Rusya Stratejik Araştırmaları 1**, Ed. İhsan Çomak, İstanbul, TASAM Yayınları, 2006, s. 89-100.
- Çomak, İhsan: “Rusya’da Bir Milli İdeoloji Arayışı: Avrasyacılık”, **Rusya Stratejik Araştırmaları 1**, Ed. İhsan Çomak, İstanbul, TASAM Yayınları, 2006, s. 151-161.
- Demir, Ali Faik: “Çatışma Bölgesi Olarak Kafkasya- En Önemli Çatışma Bölgeleri ve Çözüm Önerileri”, **Kafkasya’da Beklentiler ve Olanaklar- Bölgesel Güç ve Garanti Etkeni Olarak Türkiye’nin Rolü**, Ankara, Konrad Adenauer Stiftung, 2007, s. 13-37.
- Demirağ, Yelda: “Rusya Federasyonu’nun Güney Kafkasya Politikası”, **Rusya’nın Doğu Politikası**, Ed. Sezgin Kaya, Bursa, Ekin Yayınevi, s. 249-280.
- Deprem, Okay: “Basın ile İlişkilerde Yeni Dönem”, **Vladimir Vladimiroviç Putin: Rusya’yı Ayağa Kaldıran Lider**, Ed. Aslı Güneş, İstanbul, Doğan Kitap, 2018, s.319-330.
- Dönmez, Rasim Özgür: “Orta Asya ve Kafkasya’da Siyasal Şiddet: Yerelden Küresele”, **Orta Asya& Kafkasya’da Güç politikası**, Ed. M. Turgut Demirtepe, Ankara, USAK, 2008, s. 249-280.
- Efegil, Ertan: “Türkiye-Orta Asya Devletleri İlişkileri”, **Orta Asya ve Kafkaslarda Siyaset**, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Basımevi, 2013, s.154-171.
- Eltchaninoff, Michel: **Putin’in Aklında Ne Var?**, Çev. Melike Işık Durmaz, İstanbul, İletişim Yayınları, 2017.
- Ercan, Murat: “Türk Dış Politikasında Rusya”, **Değişen Dünyada Türk Dış Politikası**, Ed. Murat Ercan, Ankara, Nobel Yayın, 2011, s. 125-145.
- Erdoğan, Murat, Arda Akçiçek: “1989-1993 Dönemi Türk Dış Politikası”, **Türk Dış Politikası 2**, Ed. Kemal Yakut, Murat Erdoğan, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2013, s.27-52.
- Erdoğan, Murat, Deniz Aydın: “1993-1996 Dönemi Türk Dış Politikası”, **Türk Dış Politikası 2**, Ed. Kemal Yakut, Murat Erdoğan, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi yayınları, 2013, s.54-90.

- Ereker, Fulya, Utku Özer: “Onyedinci Yüzyıldan Günümüze Rusya’nın Karadeniz Politikası”, **Rusya’nın Doğu Politikası**, Ed. Sezgin Kaya, Bursa, Ekin Yayınevi, 2013, s.165-204.
- Erol, Mehmet S., Sertif Demir: “Rusya Federasyonu’nun Orta Asta Politikaları”, **Rusya’nın Doğu Politikası**, Ed. Sezgin Kaya, Bursa, Ekin Yayınevi, s. 311-348.
- Erol, Mehmet Seyfettin: “Küresel Güç Mücadelesinde Avrasya Jeopolitiği ve Avrasyacılık Tartışmaları”, **Rusya Stratejik Araştırmaları 1**, Ed. İhsan Çomak, İstanbul, TASAM Yayınları, 2006, s.119-149.
- Girgin, Kemal: **Ruslarla Kavga dan Derin Ortaklığa: Son Yüz Senemiz 1914-2014**, İstanbul, İlgı Kültür Sanat, 2014.
- Gökçe, Mustafa: “Tarihsel Perspektiften Rusya’nın Hazar Denizi’ne Olan İlgisi ve Bölge Politikaları”, **Rusya’nın Doğu Politikası**, Ed. Sezgin Kaya, Bursa, Ekin Yayınevi, s. 281-319.
- Gürbüz, M. Vedat: **Kafkasya’da Siyaset: Çatışma Ortamı ve Taraf Güçler**, Kadim Yayınları, 2012.
- Hatipoğlu, Esra: “Güney Kafkasya ve Orta Asya’da ‘Büyük Güçler’ Arasındaki Oyun: Bölgesel Örgüt ve Oluşumların Rolü”, **Orta Asya& Kafkasya’da Güç politikası**, Ed. M. Turgut Demirtepe, Ankara, USAK, 2008, s.1-30.
- Hekimoğlu, Asem N.: **ABD, AB, Çin, Hindistan, Orta Asya: Rusya’nın Dış Politikası 1**, Ankara, Vadi Yayınları, 2007.
- İnat, Kemal: “Türkiye’nin Orta Doğu Politikaları”, **Orta Doğuda Siyaset**, Ed. Davut Dursun, Tayyar Arı, 5. Baskı, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2015, s. 189-226.
- İşyar, Ömer Göksel: “Türkiye-Güney Kafkasya Ülkeleri İlişkileri”, **Orta Asya ve Kafkaslarda Siyaset**, Ed. Hulusi Kılıç, Elif Toprak, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayını, 2012, s. 124-154.
- Kasım, Kamer: “ABD’nin Kafkasya Politikası: Enerji, Güvenlik ve Demokratikleşme”, **Orta Asya& Kafkasya’da Güç politikası**, Ed. M. Turgut Demirtepe, Ankara, USAK, 2008, s.119-146.
- Kavuncu, Sibel: “Soğuk Savaş Sonrası NATO’nun Dönüşümü ve Türkiye”, **Türk Dış Politikasında Yeni Yönelimler: İki Kutuplu Sistem Sonrası Türk Dış Politikası**, Ed. Hasret Çomak, Caner Sancaktar, İstanbul, Beta yayın, 2013, s.303-341.
- Kesgin, Serdar: **NATO-Rusya İlişkileri**, Giresun Üniversitesi KARASAM, Ankara, ANKARA ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ, 2009.
- Kılıç, Selami: **Türk-Sovyet İlişkilerinin Doğuşu**, y.y., Dergâh Yayınları, 1998.
- Kolobov, Oleg A., Aleksandr A. Kornilov, Fatih Özbay: **Çağdaş Türk- Rus İlişkileri: Sorunlar ve İşbirliği Alanları 1992-2005**, İstanbul, Tasam Yayınları, 2006.

- Kotz, David M., Fred Weir: **Gorbaçov'dan Putin'e Rusya'nın Yolu: Sovyet Sisteminin Çöküşü ve Yeni Rusya**, İstanbul, Kalkedon, 2012
- Laçiner, Sedat, Hasan S. Özertem: "Hazar Enerji Kaynakları: Enerji- Siyaset ilişkisi ve Türkiye", **Orta Asya& Kafkasya'da Güç politikası**, Ed. M. Turgut Demirtepe, Ankara, USAK, 2008, s. 63-117.
- Macar, Elçin: "Nice Badirelerden Sonra Rus Kilisesi'nin Tarihsel Rolü", **Kuşku ile Komşuluk: Türkiye ve Rusya İlişkilerinde Değişen Dinamikler**, Der. Gencer Özcan v.d., İstanbul, İletişim Yayınları, 2017, s. 39-53.
- Mammadov, Halit: **Rus Dış Politikasında Stratejik- Zihinsel Süreklilik ve Putin'in Dış Politikası**, Ahmet Yesevi Üniversitesi, Ankara, 2014, Yayın No:16.
- Mikail, Elnur H.: **Yeni Çarlar ve Rus Dış Politikası**, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2007.
- Oreşkova, Svetlana: "Osmanlı-Rusya İlişkileri: Bazı Yanlış Algılamalar ve Onların Üstesinden Gelmenin Yolları", **Türkiye Cumhuriyeti Rusya Federasyonu İlişkileri**, Ed. Haydar Çakmak, Mehmet S. Erol, Ankara, Barış kitabevi, 2013, s. 1-10
- Önal, Buket: "Soğuk Savaş Sonrası Türkiye-ABD İlişkileri", **Türk Dış Politikasında Yeni Yönelimler: İki Kutuplu Sistem Sonrası Türk Dış Politikası**, Ed. Hasret Çomak, Caner Sancaktar, İstanbul, Beta yayın, 2013, s.129-164.
- Özbay, Fatih: "Tarihsel Süreç İçerisinde Ruslar ve Rusya", **Rusya Stratejik Araştırmaları- 1.**, Ed. İhsan Çomak, İstanbul, TASAM Yayınları, 2006, s.13-27.
- Özbay, Fatih: **Uluslararası Politikalar Ekseninde Kafkasya: Rapor 15, BİLGESAM.**
- Özcan, Gencer: "Rusya'nın Suriye Bunalımına Müdahalesi ve Türkiye", **Kuşku ile Komşuluk: Türkiye ve Rusya İlişkilerinde Değişen Dinamikler**, Der. Gencer Özcan v.d., İstanbul, İletişim Yayınları, 2017, s.269-297.
- Özer, Utku: "Çeçen Sorunu Bağlamında Türkiye-Rusya İlişkileri", **Türk Rus İlişkileri Üzerine Makaleler: Tarih ve Uygarlık Dizisi 4**, Ed. Yeliz Okay, İstanbul, Doğu Kitabevi, 2012, s.129-147.
- Putin'den PUTİN: Çev. Zarife Hüseyinova, İstanbul, Türk Demokrasi Vakfı, 2001.
- Viladimir Putin ile Söyleşiler:
- Riasanovsky, Nicholas V., Mark D. Steinberg: **Rusya Tarihi**, Çev. Figen Dereli, 2. Baskı, İstanbul, İnkılâp, 2014.
- Sambur, Bilal: "Türkiye'nin Dış Politikasında Yeni Osmanlıcılık: Mit mi? Gerçek mi?", **Türkiye'nin Dış Politikası: Yeni Eğilimleri, Yeni Yönelimleri, Yeni Yaklaşımları**, Ed. İdris Demir, Bursa, Dora Basım Yayın, 2014, s.77-93.
- Sancaktar Caner: "Türkiye'nin Balkan Politikası: 1990 Sonrası Balkan Açılımı", **Türk Dış Politikasında Yeni Yönelimler: İki Kutuplu Sistem Sonrası Türk Dış Politikası**, Ed. Hasret Çomak, Caner Sancaktar, İstanbul, Beta yayın, 2013, s. 619-688.
- Saray, Mehmet: **Türk-Rus Münasebetlerinin Bir Analizi**, 2. Baskı, İstanbul, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2004.

- Tellal, Erel: “Avrasya’da Türkiye- Rusya İlişkileri”, **Kuşku ile Komşuluk: Türkiye ve Rusya İlişkilerinde Değişen Dinamikler**, Der. Gencer Özcan v.d., İstanbul, İletişim Yayınları, 2017, s.181-204.
- Tellal, Erel: “Rusya’yla İlişkiler”, **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt 2. 1980-2001)**, Ed. Baskın Oran, 11.Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s.540-550.
- Tepeyurt, Mehmet, Bezen B. Coşkun: “Tarihsel Süreçte Bir Kâğıt Asker Olarak Ortadoğu’da Rus Varlığı”, **Rusya’nın Doğu Politikası**, Ed. Sezgin Kaya, Bursa, Ekin Yayınevi, s.205-248.
- Tüfekçi, Özgür: “Türk Dış Politikasında Avrasyacılık Söylemi: Davutoğlu Ekolü”, **Türkiye’nin Dış Politikası: Yeni Eğilimleri, Yeni Yönelimleri, Yeni Yaklaşımları**, Ed. İdris Demir, Bursa, Dora Basım Yayın, 2014, s. 203-219.
- Ulçenko, Natalya Y.: “Rusya ve Türkiye’nin Stratejik Güvenliğinin Sağlanmasında Enerji Hammaddeleri İhracat ve İthalatın Rolü”, **Dünden Bugüne Türkiye ve Rusya Politik, Ekonomik, Kültürel İlişkiler**, Der. Gülten Kazgan, Natalya Ulçenko, Çev. Hakan Aksay, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003, s. 183-197.
- Uslu, Nasuh: **Türk Dış Politikası Yol Ayrımında: Soğuk Savaş Sonrasında Yeni Sorunlar, Yeni İmkânlar ve Yeni Arayışlar**, İstanbul, Anka Yayınları, 2006.
- Uzgel, İlhan: “Balkanlarla İlişkiler”, **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt 3. 2001-2012)**, Ed. Baskın Oran, İstanbul, İletişim Yayınları, 2013.
- Vernadsky, George: **Rusya Tarihi**, İstanbul, Selenge Yayınları, t.y.
- Yergin, Daniel, Thane Gustafson: **Rusya 2010 ve Dünyadaki Yeri**, Çev. Özden Arıkan, İstanbul, Gençlik Yayınları, 1994.
- Yıldız, Ali: “Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri”, **Türkiye’nin Dış Politikası: Yeni Eğilimleri, Yeni Yönelimleri, Yeni Yaklaşımları**, Ed. İdris Demir, Bursa, Dora Basım Yayın, 2014, s. 222-239.

İNTERNET KAYNAKLARI

- AA: “Suriye İç Savaşı 9. Yılına Girdi”, 14.03.2019, (Çevrimiçi) <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/suriye-ic-savasi-9-yilina-girdi/1417715>, 17.10.2019.
- AA: “Tatar Türkleri Zarar Görmemeli”, 17.04.2014, (Çevrimiçi) <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/tatar-turkleri-zarar-gormemeli/166302> , 19.09.2019.
- AA: “Türkiye ile Rusya Federasyonu Arasında Mutabakat Muhtırası İmzalandı”, 22.10.2019, (Çevrimiçi) <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turkiye-ile-rusya-federasyonu-arasinda-mutabakat-muhtirasi-imzalandi/1622980>, 11.11.2019.

- Ağır, Osman: **Rus Tipi Federalizm**, 1 Nisan 2015, s. 27-54, (Çevrimiçi) <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/200562> , 11.12. 2019.
- Alexander, Andreev: “Bulgaristan’da Güney Akım Krizi”, **Deutsche Welle Türkçe**, 13.06.2014, (Çevrimiçi) <https://www.dw.com/tr/bulgaristanda-güney-akim-krizi/a-17704708-0>, 31. 08. 2019.
- Anter, Yaşar: “Erdoğan Rusya ve Gürcistan Gezisini Değerlendirdi”, **Hürriyet**, 14.08.2008, (Çevrimiçi) <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-rusya-ve-gurcistan-gezisini-degerlendirdi-9664732> , 08.05.2019.
- Arslan, Rengin: “Astana Suriye Görüşmeleri: Ne Oldu; Bundan Sonra Ne Olacak?”, **BBC Türkçe**, 25.01.2017, (Çevrimiçi) <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-38741741> , 11.11.2019.
- Ataç, Yelda: “Samsun-Ceyhan Hattına Putin’den ‘Tüccarım’ Freni” **Hürriyet**, 18.11.2005 (Çevrimiçi) <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/samsun-ceyhan-hatti-na-putin-den-tuccarim-freni-3539493> 05.05.2019.
- Başlamış, Cenk: “Rusya’dan Sert Tepki”, **Milliyet**, 18.01.1996, s.13, (Çevrimiçi) gazetearsivi.milliyet.com.tr 19.04.2019.
- BBC Türkçe: (Çevrimiçi) <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-45931917> , 11.12.2018.
- BBC Türkçe: “AB, Ukrayna ile Ortaklık Anlaşması İmzaladı”, 21.03.2014, (Çevrimiçi) https://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/03/140321_ukrayna_ab , 20.01.2019.
- BBC Türkçe: “Annan Planı’nın Ana Hatları”, 24.04.2004, (Çevrimiçi) http://www.bbc.co.uk/turkish/indepth/story/2004/04/040424_annanplan.shtml 07.05.2019.
- BBC Türkçe: “Barış Pınarı Harekâtı Hakkında Neler Biliniyor?”, 14. 10.2019, (Çevrimiçi) <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-50017159> , 11.11.2019.
- BBC Türkçe: “Beş Soruda: Ukrayna’da Neler Oluyor?”, 23.01.2014, (Çevrimiçi) https://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/01/140123_ukrayna_soru_cevap , 18. 01.2019.
- BBC Türkçe: “Erdoğan: Esed Devlet Terörü Estirmiş Bir Teröristtir”, 27.12.2017, (Çevrimiçi) <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-42493610>, 02.11.2019.
- BBC Türkçe: “Erdoğan: F-35’te Yaşananlar Kararlığımızı Artırdı, İnşallah Kendi Savaş Uçağımıza Kavuşacağız” 29.09.2019, (Çevrimiçi) <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-49869959> , 13.10.2019.
- BBC Türkçe: “Erdoğan: Rus Uçağı Olduğunu Bilseydik Farklı Davranırdık”, 26.11.2015, (Çevrimiçi) https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/11/151126_erdogan_rusya_suriye, 22.09.2019.
- BBC Türkçe: “Erdoğan’dan Batı’ya ‘Mısır Darbesi’ Eleştirisi”, 05.07.2013, (Çevrimiçi) https://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/07/130705_misir_cuma_gosteri, 21.11.2019.
- BBC Türkçe: “Grafiklerle: Suriye’de 8. Yılına Giren Savaş”, 15.03.2018, (Çevrimiçi) <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-43414137>, 17.10.2019.

- BBC Türkçe: “Mavi Akım Vanası Resmen Açıldı”, 17.11.2005 (Çevrimiçi) http://www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2005/11/051117_bluestream_pipeline.shtml , 11.12.2019.
- BBC Türkçe: “Rusya: Obama Füze Kalkanı Konusunda Yalan Söylemiş”, 05.08.2015, (Çevrimiçi) https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/08/150805_lavrov_obama , 10.12.2018.
- BBC Türkçe: “Rusya’dan Suriye’de İlk Hava Saldırısı”, 01.10.2015, (Çevrimiçi) https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/09/150930_rusya_suriye_hava_saldirisi , 11.11.2019.
- BBC Türkçe: “S-400: Türkiye’nin Rusya’dan Satın Aldığı, Teslimata Başlanan Hava Savunma Sistemi”, 13.07.2019, (Çevrimiçi) <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-41239094> 07.10.2019.
- Bila, Fikret: “Zirvede Moskova Çelişkisi”, **Milliyet**, 05.05.1995, s. 12 (Çevrimiçi) gazetearsivi.milliyet.com.tr 17.04.2019
- CNN Türk: “Büyükelçi Karlov Suikastı Davasında Yeni Gelişme”, 06.09.2019, (Çevrimiçi) <https://www.cnnturk.com/turkiye/buyukelci-karlov-suikasti-davasinda-yeni-gelisme>, 21.11.2019.
- CNN Türk: “KEİ Zirvesi’nde Enerji Pazarlığı”, 25.06.2007, (Çevrimiçi) <https://www.cnnturk.com/2007/turkiye/06/25/kei.zirvesinde.enerji.pazarligi/366880.0/index.html> 05.05.2019.
- CNN Türk: “Son Dakika...S-400 Anlaşmasında İmzalar Atıldı”, 29.12.2017, (Çevrimiçi) <https://www.cnnturk.com/dunya/son-dakika-s-400-anlasmasinda-imzalar-atildi>, 12.10.2019.
- CNN Türk: “Ukrayna’da Turuncu Devrim’in Sonu”, 08.02.2010, (Çevrimiçi) <https://www.cnnturk.com/2010/dunya/02/07/ukraynada.turuncu.devrimin.sonu/562698.0/index.html> , 20.01.2019.
- Crnovrsanın, Sanela: “Rusya Kosova’yı Tanımamak Konusunda Kararlı”, **Anadolu Ajansı**, 10.08.2018, (Çevrimiçi) <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/rusya-kosovayi-tanimamak-konusunda-kararli/1227572> , 22.03.2019.
- Çetin, Ümit, Merve Erdil: “Putin’den ‘Güney Akım’ Bombası”, **Hürriyet**, 02.12.2014, (Çevrimiçi) <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/putin-den-guney-akim-bombasi-27690439> , 31.08.2019.
- Demirci, Zuhale: “10 Soruda Türkiye Neden S-400 Alıyor”, **AA**, 08.03.2019, (Çevrimiçi) <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/10-soruda-turkiye-neden-s-400-aliyor/1412408>, 07.10.2019.
- Dilek, Mehmet S.: **Rusya Federasyonu-Suriye İlişkilerinin Temelleri**, Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt.16, Sayı.2, 2017, s.58-82. (Çevrimiçi) <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/328659> , 19.12.2018.
- Duygu Güvenç: “Abhazya’ya İlk Türk Diplomat”, **Sabah**, 08.09.2009, (Çevrimiçi) https://www.sabah.com.tr/siyaset/2009/09/08/abhazyaya_ilk_turk_diplomat , 08.05.2019

- Erdil, Merve: “Tarihi İmza”, **Hürriyet**, 11.10.2016, (Çevrimiçi) <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/tarihi-imza-40245181> , 02.09.2019.
- Erşen, Emre: “Türkiye’nin Rusya ve Güney Kafkasya Politikası 2014”, **Türk Dış Politikası Yıllığı 2014**, Ed. Burhanettin Duran, v.d., 2. Baskı, İstanbul, SETA Yayınları, 2016, s.355-381., (Çevrimiçi) https://tdpyilligi.setav.org/turk-dis-politikasi-yilligi_2014, 09.12.2019.
- Federal State Statistics Service: “Russia in Publication”, 2017, s.40 (Çevrimiçi) http://www.gks.ru/free_doc/doc_2017/rusfig/rus17e.pdf , 11.12.2019.
- Focuseconomics: “Russia Economic Outlook”, (çevrimiçi) <https://www.focuseconomics.com/countries/russia> , 11.12.2019.
- Gazprom: “Nord Stream 2”, (Çevrimiçi) <http://www.gazprom.com/projects/nord-stream2/> , 11.12.2019.
- Gazprom: “Nord Stream”, (Çevrimiçi) <http://www.gazprom.com/projects/nord-stream/> , 11.12.2019.
- Gazprom: “Power of Siberia”, (Çevrimiçi) <http://www.gazprom.com/projects/power-of-siberia/> , 11.12.2019.
- Gazprom: “Yamal-Europe”, (Çevrimiçi) <http://www.gazprom.com/projects/yamal-europe/> , 11.12.2019.
- Günel, Zeki, Uğur Can, “Kriz Çıkaran ABD Gemisi İstanbul Boğazı’ndan Geçti”, **Hürriyet**, 23.04.2014, (Çevrimiçi) <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/kriz-cikaran-abd-gemisi-istanbul-bogazi-ndan-gecti-26276116>, 21.11.2019.
- Haberler.com: “Putin: Hedef Olursunuz”, 04.06.2007, (Çevrimiçi) <https://m.haberler.com/putin-hedef-olursunuz-haberi/> , 09.12.2018.
- Habertürk: “Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi’nde Türkiye’yi Kınama Oylamasına Veto”, 11.10. 2019, (Çevrimiçi) <https://www.haberturk.com/birlesmis-milletler-guvenlik-konseyi-nde-turkiyeyi-kinama-oylamasına-veto-2529865> , 11.11.2019.
- Habertürk: “Hazar Denizi anlaşması imzalandı”, 12.08.2018, (Çevrimiçi) <https://www.haberturk.com/hazar-denizi-anlasmasi-bugun-imzalanıyor-2099836#> , 25.12.2018.
- Habertürk: “Rusya’nın en büyük askeri tatbikatı başladı!”, 11.09.2018, (çevrimiçi) <https://www.haberturk.com/rusyanin-en-buyuk-askeri-tatbikati-basladi-2137885> , 14.12.2018.
- Hacıoğlu, Nerdun, Süleyman Demirkan, Nurettin Kurt: “Rusya Çok Önemli Küresel Bir Aktör”, **Hürriyet**, 30.06.2006 (Çevrimiçi) <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/rusya-cok-onemli-kuresel-bir-aktor-4673550> , 05.05.2019.
- Hacıoğlu, Nerdun: “Erdoğan, Putin’le İmzayı Attı ‘Nükleer Temel’ 10 Kasım’da”, **Hürriyet**, 14.01.2010, (Çevrimiçi) <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/erdogan-putin-le-imzayi-atti-nukleer-temel-10-kasim-da-13471254> , 11.12.2019.

- Hacıoğlu,
Nerdun: “Füze Kalkanına Rusya’dan Gözdağı”, **Hürriyet**, 23.07.2012, (Çevrimiçi)
<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/fuze-kalkanina-rusyadan-gozdagi-21051164>,
18.11.2019.
- Hacıoğlu,
Nerdun: “Kırım’da Referanduma Doğru”, **Hürriyet**, 27.02.2014, (Çevrimiçi)
www.hurriyet.com.tr/dunya/kirimda-referanduma-dogru-25906047, 18.09.2019.
- Hacıoğlu,
Nerdun: “Rusya Kırım’ı Resmen İlhak Etti”, **Hürriyet**, 21.03.2014, (Çevrimiçi)
<http://www.hurriyet.com.tr/dunya/rusya-kirimi-resmen-ilhak-etti-26054693>,
18.09.2019.
- Hürriyet: “1990’lardan Günümüze Çeçenistan Sorunu” 30.03.2010 (Çevrimiçi)
<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/1990lardan-gunumuze-cecenistan-sorunu-14255232> , 11.12.2019.
- Hürriyet: “Akkuyu Nükleer Güç Santralinde ‘Fırtına’ Tatbikatı”, 26.10.2019, (Çevrimiçi)
<http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/akkuyu-nukleer-guc-santralinde-firtina-tatbikati-41359774>, 24.11.2019.
- Hürriyet: “Apo, Moskova’nın En Güvenli Semtinde”, 22.10.1998 (Çevrimiçi)
<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/apo-moskovanin-en-guvenli-semtinde-39044007> 19.04.2019
- Hürriyet: “Bush ve Putin Arasında Soğuk Savaş”, 08.05.2005, (Çevrimiçi)
<http://www.hurriyet.com.tr/dunya/bush-ve-putin-arasinda-soguk-savas-317830> ,
09.12.2018
- Hürriyet: “Bush: Rusya Düşman Değil”, 05.06.2007, (Çevrimiçi)
<http://www.hurriyet.com.tr/dunya/bush-rusya-dusman-degil-6650849> ,
09.12.2018.
- Hürriyet: “Bush’tan Putin’e Lakap”, 20.05.2002, (Çevrimiçi)
<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/bushtan-putine-lakap-73112> , 09.12.2018.
- Hürriyet: “Güney Akım İmzası Zarar Mı Yarar Mı”, 10.08.2009, (Çevrimiçi)
<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/guney-akim-imzasi-zarar-mi-yarar-mi-12244967> ,11.12.2019.
- Hürriyet: “Gürcistan Türkiye’den Yardım İstedi”, 08.08.2008, (Çevrimiçi)
<http://www.hurriyet.com.tr/dunya/gurcistan-turkiyeden-yardim-istedi-9615377> ,
08.05.2019.
- Hürriyet: “İkinci Rus- Çeçen Savaşı” 14.08.1999 (Çevrimiçi)
<http://www.hurriyet.com.tr/dunya/ikinci-rus-cecen-savasi-39096098> ,
27.12.2018
- Hürriyet: “Plana Rusya Vetosu”, 22.04.2004, (Çevrimiçi)
<http://www.hurriyet.com.tr/dunya/plana-rusya-vetosu-219697> 07.05.2019.
- Hürriyet: “Putin: Esad’ı Kurtarmak İstiyoruz”, 25.09.2015, (Çevrimiçi)
<http://www.hurriyet.com.tr/dunya/vladimir-putin-evet-esad-i-kurtarmak-istiyoruz-30163547> , 02.11.2019
- Hürriyet: “Putin: Irak Savaşı Siyasi Hata”, 20.03.2003, (Çevrimiçi)
http://bigpara.hurriyet.com.tr/haberler/genel-haberler/putin-irak-savasi-siyasi-hata_ID448741/ 09.12.2018.

- Hürriyet: “Rusya’da Devlet Bile Alkolik”, 17.06.1998, (Çevrimiçi) <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/rusyada-devlet-bile-alkolik-39024305> , 11.09.2018
- İmanov, Vügar: “Türkiye’nin Rusya Politikası 2011”, **Türk Dış Politikası Yıllığı 2011**, Ed. Burhanettin Duran v.d., Ankara, SETA Yayınları, 2012, s.457-498, (Çevrimiçi) https://tdpyilligi.setav.org/turk-dis-politikasi-yilligi_2011 , 09.12.2019.
- İstanbul Okan Üniversitesi: “Rusya”, (Çevrimiçi): <https://www.okan.edu.tr/avrasyamerkezi/sayfa/962/rusya/> , 01.11. 2018.
- Kahraman, Emel: **Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Rusya Federasyonu-İran İlişkileri**, Güvenlik Stratejileri, 2012, sayı,24, s.29-71. (Çevrimiçi) <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/264330> , 15.12.2018.
- Kayrak, Sedide: “Rusya Federasyonu’nun Ortadoğu Politikası”, **BİLGESAM**, 27.02.2012, (Çevrimiçi) <http://www.bilgesam.org/incele/103/-rusya-federasyonu%27nun-ortadogu-politikasi/#.XBm2NfZuJv0> , 19.12.2018.
- Kelkitli, Fatma A.: “Rusya’nın Egemen Demokrasi Modelinin Orta Asya Devletleri Üzerindeki Etkisinin Analizi”, **Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi**, Cilt. 6, Sayı. 2, Eylül 2018, s. 157-175. (Çevrimiçi) <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/535869> , 11.12.2019.
- Kemaloğlu, İlyas (Kamalov): **Rusya’nın Ortadoğu Politikası**, ORSAM, Rapor No:125, Temmuz 2012, (Çevrimiçi) http://orsam.org.tr/d_hbanaliz/2012714_rapor125.pdf , 19.12.2018.
- Kerem, Sonat: “Rusya-Ukrayna: İki Dost Nasıl Düşman Oldu?”, **BBC Türkçe**, 30. 11. 2018, (Çevrimiçi) <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-46391387> , 18. 09. 2019.
- Kocaman, Muhammed Emin: **Hazar Havzasının Hukuki Statüsü**, Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi, Cilt:9, Sayı:1, 2018, (Çevrimiçi) <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/416129> , 24.12.2018.
- Milliyet, “ABD, Türkiye’nin Açıklamasını Teyit Etti”, 24.11.2015, (Çevrimiçi) www.milliyet.com.tr/gundem/abd-turkiyenin-aciklamasini-teyit-etti-2152999 , 02.10.2019.
- Milliyet: “Ankara Gereğini Yapacak”, 11.01.1997, s.19, (Çevrimiçi) gazetearsivi.milliyet.com.tr , 22.04.2019
- Milliyet: “Ankara, Rusya’dan Rahatsız”, 15.02.1994, s.21, (Çevrimiçi) gazetearsivi.milliyet.com.tr , 22.04.2019.
- Milliyet: “Avrasya Feribotu Dış Basında”, 19.01.1996, s.11, (Çevrimiçi) gazetearsivi.milliyet.com.tr 19.04.2019.
- Milliyet: “Boğazlar Tüzüğü Değişiyor”, 18.10.1998, S.7, (Çevrimiçi) gazetearsivi.milliyet.com.tr , 22.04.2019.
- Milliyet: “Çerniçev: ‘Türkiye Boğazlarda Haklı’”, 31.01.1994, (Çevrimiçi) gazetearsivi.milliyet.com.tr , 22.04.2019.
- Milliyet: “Çiller: Boğazdan Giremezler”, 19.01.1996, s.10, (Çevrimiçi) gazetearsivi.milliyet.com.tr , 19.04.2019.

- Milliyet: “Demirel: ‘Başımıza Hiç Böylesi Gelmedi’”, 18.01.1996, s.13, (Çevrimiçi) gazetearsivi.milliyet.com.tr 19.04.2019.
- Milliyet: “Demirel’den Çifte Uyarı”, 11.02.1997, s.16 (Çevrimiçi) gazetearsivi.milliyet.com.tr, 22.04.2019
- Milliyet: “Mavi Akım Anlaşmasında ‘Kim Kazançlı’ Tartışması”, 29.11.2003, s.7., (Çevrimiçi) gazetearsivi.milliyet.com.tr, 12.12.2019
- Milliyet: “Putin: Türkiye’nin Rus Uçağı Olduğunu Bilmemesi Mümkün Değil”, 26.11.2015, (çevrimiçi) www.milliyet.com.tr/dunya/putin-turkiye-nin-rus-ucagi-oldugunu-bilmemesi-mumkun-degil-2154294 , 02.10.2019.
- Milliyet: “Putin’den Tarihi Jest”, 12.01.2005, S.16 (Çevrimiçi) gazetearsivi.milliyet.com.tr, 07. 05. 2019.
- Milliyet: “Putin’in Nüfusla Sınava: Muslukları Açtı!”, 07.03.2013, (Çevrimiçi) <http://www.milliyet.com.tr/putin-in-nufusla-sinavi-musluklari-acti-dunya/haberdetay/07.03.2013/1677407/default.htm> , 11.12.2019.
- Milliyet: “Rus Askerleri, Ukrayna Askerlerini Kuşattı”, 02.03.2014, (Çevrimiçi) <http://www.milliyet.com.tr/dunya/rus-askerleri-ukrayna-askerlerini-kusatti-1845113>, 18.09.2019.
- Milliyet: “Rusya’dan Ankara’ya ‘Dur’”, 21.05.1992, s.1., (çevrimiçi) gazetearsivi.milliyet.com.tr 12.12.2019.
- Milliyet: “Rusya’dan Yine PKK Güvencesi”, 31.12.1994, S.18 (Çevrimiçi) gazetearsivi.milliyet.com.tr 19.04.2019.
- Milliyet: “Rusya’nın PKK ile İlişkisi Yok”, 23.02.1994, S.27 (Çevrimiçi) gazetearsivi.milliyet.com.tr 19.04.2019.
- Milliyet: “S-400’ler Türkiye’de! İlk Parçalar Ankara’ya İndi”, 12.07.2019, (Çevrimiçi) <http://www.milliyet.com.tr/gundem/s-400ler-turkiyede-ilk-parcalar-ankaraya-indi-2903661>, 13.10.2019.
- Milliyet: “Yeni Boğazlar Tüzüğü”, 15.03.1994, s.17, (Çevrimiçi) gazetearsivi.milliyet.com.tr, 22.04.2019.
- Milliyet: “Yılmaz: Duma Muhatabım değil”, 05.11.1998, s. 14, (Çevrimiçi) gazetearsivi.milliyet.com.tr, 22.04.2019.
- Ministry of Finance of the Russian Federation: “National Summary Data Page (NSDP)”, (Çevrimiçi) https://www.minfin.ru/en/key/macroeconomics/national_summary/ 18.02.2019
- NTV: “ABD, Füze Anlaşmasından Çekildi”, 13 Aralık, (Çevrimiçi) <http://arsiv.ntv.com.tr/news/124715.asp> , 06.12.2018.
- NTV: “Avrasya Feribotu Davası”, 23 Nisan, (Çevrimiçi) <http://arsiv.ntv.com.tr/news/78509.asp> 17.04.2019.
- NTV: “Erdoğan: Esed’in, Suriye’nin Geleceğinde Yeri Yok”, 16.11.2015, (Çevrimiçi) <https://www.ntv.com.tr/ekonomi/erdogan-esedin-suriyenin-geleceginde-yeri-yok,ce34hMOVAE2YlniMCCi75A> , 02.11.2019.

- NTV: “Operasyonda Bir Türk Yolcu Öldü”, 16.03.2001, (Çevrimiçi) <http://arsiv.ntv.com.tr/news/70654.asp> ,08.05.2019.
- NTV: “Pentagon: Türkiye F-35 Programında Askıya Alındı”, 17.07.2019, (Çevrimiçi) https://www.ntv.com.tr/dunya/pentagon-turkiye-f-35-programinda-askiya-alindi,tW3gRSD69U2GnX_B3yQA2Q , 13.10.2019.
- NTV: “Rus Savaş Uçağı Sınırı İhlal Etti, Türk F-16’lar Düşürdü”, 24.11.2015, (Çevrimiçi) https://www.ntv.com.tr/turkiye/rus-savas-ucagi-siniri-ihlal-etti-turk-f-16lar-dusurdu,mP74HrTmEe3cc8qXBIqrA?_ref=infinite , 22.09.2019.
- NTV: “Rusya’nın Ankara Büyükelçisi Andrey Karlov Bir Çevik Kuvvet Polisi Tarafından Öldürüldü”, 20.12.2016, (Çevrimiçi) <https://www.ntv.com.tr/turkiye/rusyanin-ankara-buyukelcisi-andrey-karlov-bir-cevik-kuvvet-polisi-tarafindan-old,COeEaDTDr02F77wBMHHEjg> , 21.11.2019.
- NTV: “Vladimir Putin: 11 Eylül’den Sonra Suçluluk Duydum”, 07.11.2001, (Çevrimiçi) <http://arsiv.ntv.com.tr/news/117686.asp> , 06.12.2018.
- Official Russia: “National Symbols of the Russian Federation”, (Çevrimiçi) http://www.gov.ru/main/symbols/gsr2_2_en.html ,11.12. 2019.
- Oğan Sinan: “Rusya Federasyonu’nun Kıbrıs Politikası”, **TÜRKSAM**, 06.02.2005, (Çevrimiçi) <http://turksam.org/rusya-federasyonu-nun-kibris-politikasi> 07.05.2019.
- Oran, Baskın: “Türk Dış Politikası: Temel İlkeleri ve Soğuk Savaş Ertesindeki Durumu Üzerine Notlar”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi**, 1996, sayı:1, cilt: 51, s. 353-370. (Çevrimiçi) <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/476/5529.pdf> , 10.12.2019.
- Özbay, Fatih: “Türkiye’nin Rusya Politikası 2012”, **Türk Dış Politikası Yıllığı 2012**, Ed. Burhanettin Duran v.d., Ankara, SETA yayınları, 2013, s.337-356. (Çevrimiçi) https://tdpyilligi.setav.org/turk-dis-politikasi-yilligi_2012 , 09.12.2019.
- Özbay, Fatih: “Türkiye’nin Rusya Politikası”, **Türk Dış Politikası Yıllığı 2013**, Ed. Burhanettin Duran v.d., İstanbul, SETA Yayınları, 2014, s.461-475 (Çevrimiçi) https://tdpyilligi.setav.org/turk-dis-politikasi-yilligi_2013 , 09.12.2019.
- Özçelik, Sezai: “2. Soğuk Savaş ve Kırım’daki Jeo-Stratejik Gambit: Rusya’nın Stratejik Derinliği Bağlamında Kırım’ın İşgali ve Kırım Tatarları”, **TASAM**, 28.12.2018, s.57-75. (Çevrimiçi) https://tasam.org/Files/Icerik/File/sezaiyazi_pdf_5f9ba87b-acdd-4399-b2be-98361400bec2.pdf , 20.09.2019.
- Özgönül, Emin: “Patriotlar da Patladı!”, **Sözcü**, 22.12.2015, (Çevrimiçi) <https://www.sozcu.com.tr/2015/gundem/patriotlar-da-patladi-1015157/> , 06.10.2019.
- POSTA: “Putin: Sırtımızdan Bıçaklandık”, 24.11.2015, (Çevrimiçi) <https://www.posta.com.tr/putin-sirtimizdan-bicaklandik-313362> , 22.09.2019.
- Progonati, Erjada: “Rusya’nın Balkanlar Politikası”, **Karadeniz Araştırmaları**, Bahar 2015, sayı. 45, s.105-125. (çevrimiçi) https://www.academia.edu/25372685/RUSYANIN_BALKANLAR_POLİTİKASI_I , 19.03.2019.

- RF Dışışleri
Bakanlığı
Sitesi: “Foreign Minister Sergey Lavrov’s İnterview with the Greek Daily Efimerida ton Sindakton, ”, 07.12.2018, (çevrimiçi) 07.12.2018,
http://www.mid.ru/en/maps/rs/-/asset_publisher/GLz7aPgDnSfP/content/id/3437070 , 22.03.2019.
- RF Dışışleri
Bakanlığı
Sitesi: “Official Visit of Russian Minister of Foreign Affairs Sergey Lavrov to Republic of Turkey” 01.06. 2006, (Çevrimiçi) http://www.mid.ru/en/maps/tr/-/asset_publisher/Fn23Klb76LY2/content/id/402090 , 05.05.201
- Rosstat: (Çevrimiçi) <https://eng.gks.ru/figures/activities>, 11.12.2019.
- Rosstat: (Çevrimiçi) <https://eng.gks.ru/labour>, 11.12.2019.
- Rosstat: (Çevrimiçi)
http://old.gks.ru/wps/wcm/connect/rosstat_main/rosstat/ru/statistics/population/demography/# , 11.12.2019.
- Rusya
Federasyonu
Eğitim ve
Bilim
Bakanlığı:
Sabah: (Çevrimiçi) <http://tr.russia.edu.ru/russia/climate/> , 11. 12. 2019.
- Sabah: “Nükleer Santral İhalesi İptal”, 20.11.2009, (Çevrimiçi)
https://www.sabah.com.tr/ekonomi/2009/11/20/nukleer_santral_ihalesi iptal , 11.12.2019.
- Sabah: “Rusya Ukrayna’nın Gazını Kesti”, 01.01.2006 (Çevrimiçi)
<http://arsiv.sabah.com.tr/2006/01/01/dun99.html> , 11.12.2019.
- Sözcü: “Ve Putin Resmen Açıkladı: Erdoğan Bizden Özür Diledi”, 30.06.2016,
(Çevrimiçi) <https://www.sozcu.com.tr/2016/dunya/ve-putin-resmen-acikladi-erdogan-bizden-ozur-diledi-1297937/> , 03.10.2019.
- Sputnik
International: “German Economy Minister: Russia Has Been Reliable Energy Partner for Germany”, 22.01.2019, (Çevrimiçi)
<https://sputniknews.com/world/201901221071714648-russia-energy-germany/> , 11.12. 2019.
- Sputnik
International: “Russian Census 2010 Final Result”, 22.12.2011, (Çevrimiçi)
<https://sputniknews.com/infographics/20111222170405728/> , 11.12.2019.
- Sputnik
Türkiye: “2018 Yılında Rusya ile Türkiye Arasındaki Ticaret Hacmi”, 07.02.2019,
(Çevrimiçi) <https://tr.sputniknews.com/infografik/201902071037539569-rusya-turkiye-ticaret-hacmi-ihracat-ithalat/> , 15.09.2019.
- Sputnik
Türkiye: “AP, AB’den Rusya ile İlişkileri Gözden Geçirmesini İstedi”, 10.06.2015,
(Çevrimiçi) <https://tr.sputniknews.com/avrupa/201506101015937310/> , 22.12.2018.
- Sputnik
Türkiye: “Çavuşoğlu: AB’nin Rusya’ya Yaptırımlarına Katılma Zorunda Değiliz”,
12.02.2015, (Çevrimiçi)
<https://tr.sputniknews.com/politika/201502121013939645/> , 19.09.2019.
- Sputnik
Türkiye: “Erdoğan’dan Su-57 mesajı: F-35’ler Konusunda ABD Şu Andaki Tutumunu Devam Ettirirse Başımızın Çaresine Bakacağız”, 30.08.2019 (Çevrimiçi)
<https://tr.sputniknews.com/turkiye/201908301040047807-erdogan-su57-f35-abd-rusya/> , 13.10.2019.

- Sputnik Türkiye: “Kadirov’dan Müslümanlara Vahhabilik Çağrısı”, 26.01.2018, (Çevrimiçi) <https://tr.sputniknews.com/ortadogu/201801261031985532-kadirovdan-muslumanlara-vahhabilik-cagrisi/> , 11.12.2019.
- Sputnik Türkiye: “Putin, Tarımı Rus Ekonomisinin Lokomotiflerinden Biri Olarak Niteledi”, 14.10.2018, (Çevrimiçi) <https://tr.sputniknews.com/rusya/201810141035656792-putin-tarimi-rus-ekonomisinin-lokomotiflerinden-biri-olarak-niteledi/> , 11.12.2019.
- Sputnik Türkiye: “Putin: Rusya’da İslami Eğitime Yönelik Desteğimiz Sürecek”, 25.01.2018, (Çevrimiçi) <https://tr.sputniknews.com/rusya/201801251031965137-putin-rusya-islami-egitim-destek-surecek/> , 11.12.2019.
- Sputnik Türkiye: “Rusya, Kırım’a S-400’ün Ardından Pantsir-S Hava Savunma Kompleksleri Konuşlandırdı”, 30.11.2018, (Çevrimiçi) <https://tr.sputniknews.com/savunma/201811301036404810-rusya-kirim-pantsir-hava-savunma-kompleksi/> , 22.03.2019.
- Sputnik Türkiye: “Rusya’da Alkol Tüketimi Düştü”, 25.12.2015, (Çevrimiçi) <https://tr.sputniknews.com/rusya/201512251019871240-rusya-alkol-tuketimi/> , 11.12.2019.
- Sputnik Türkiye: “Rusya’nın Nüfusu Son 10 Yılda İlk Kez Azaldı”, 24.01.2019, (Çevrimiçi) <https://tr.sputniknews.com/rusya/201901241037272193-rusya-nufus-son-yil-azaldi/> , 11.12.2019.
- Sputnik Türkiye: “Rusya’nın Türkiye’ye Yaptırımları ve Ekonomik İşbirliği”, 17.12.2015, (Çevrimiçi) <https://tr.sputniknews.com/infografik/201512171019728085-Rusya-Turkiye-yaptirimlar-Su-24/> , 02.10.2019.
- Sputnik Türkiye: “Suriyeliler En Çok Nerelere Göçtü?”, 31.01.2018, (Çevrimiçi) <https://tr.sputniknews.com/dunya/201801311032054552-suriyeliler-en-cok-nerelere-goctu/> 25.10.2019.
- Sputnik Türkiye: “Yeltsin, Halefi Olarak Putin’i Seçmesindeki Nedeni Clinton’a Anlatmış: Çok Güçlü ve Donanımlı Biri”, 31.08.2018, (Çevrimiçi) <https://tr.sputniknews.com/rusya/201808311034988087-yeltsin-halef-putin-clinton-cok-guclu-ve-donanimli/> , 12.09.2018.
- StratejikOrtak: “Ukrayna Savaşı’nın 3 Yılı: Nedenler, Süreç ve Son Durum”, 27.02.2017, (Çevrimiçi) <https://www.stratejikortak.com/2017/02/ukrayna-savasinin-3-yili.html> , 20.01.2019.
- StratejikOrtak: “2008 Osetya Savaşı Neden Çıktı?”, 03.11.2015, (Çevrimiçi) <https://www.stratejikortak.com/2015/11/2008-osetya-savas-neden-ck.html> , 08.01.2019.
- SuperHaber: “Putin’den Avrupa Birliği’ne Sert Eleştiri”, 23.11.2016, (Çevrimiçi) <https://www.superhaber.tv/putinden-avrupa-birligine-sert-elestiri-haber-33028> , 22.12.2018.
- Şahin, Yeliz: “Stratejik Ortaklık ile Stratejik Rekabet Arasında Rusya-AB ilişkileri”, İKV, 2013, s. 1-11. (Çevrimiçi) [https://oldweb.ikv.org.tr/images/upload/data/files/ikv_degerlendirme_notu-74\(1\).pdf](https://oldweb.ikv.org.tr/images/upload/data/files/ikv_degerlendirme_notu-74(1).pdf) , 11.12.2019.

- Takvim: “Türk Akım Boru Hattı Projesi Nedir? Türk Akımı Projesi Güzergahı Ne?”, 19.11.2018, (çevrimiçi) <https://www.takvim.com.tr/galeri/guncel/turk-akim-boru-hatti-projesi-nedir-turk-akimi-projesi-guzergahi-ne/15> , 31. 08. 2019.
- Tan, Osman, v.d.: “Otelde Çeçen Terörü”, **Hürriyet**, 23.04.2001 (Çevrimiçi) <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/otelde-cecen-teroru-39239086> 08.05.2019.
- Tekir Osman, “Kuzey Kafkasya'da Mevcut ve Potansiyel Etnik Çatışma Alanları”, **Sosyal Bilimler Dergisi**, Eylül, 2016 / Vol. 2, No: 3, s.23-46. (Çevrimiçi) <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/226239> , 11.12.2019.
- The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation: “Foreign Policy Concept of the Russian Federation”, 01.12.2016 (Çevrimiçi) http://www.mid.ru/en/foreign_policy/official_documents/-/asset_publisher/CptICk6B6Z29/content/id/2542248 , 05.03.2019.
- The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation: “The Constitution of the Russian Federation”, 12.12.1993, (Çevrimiçi) http://www.mid.ru/en/foreign_policy/official_documents/-/asset_publisher/CptICk6B6Z29/content/id/571508 , 11.12.2019.
- The World Bank: “Population, Total -Russian Federation”, (Çevrimiçi) <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL?locations=RU&view=chart> , 11.12.2019.
- The World Bank: “Russia’s Economic Recovery Continues, Modest Growth Ahead”, 23.05.2018, (Çevrimiçi) <http://www.worldbank.org/en/news/press-release/2018/05/23/russias-economic-recovery-continues-modest-growth-ahead> , 11.12.2019.
- Topsakal, İlyas: “Tarihi Süreçte Rusya-Türkiye İlişkileri”, **Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, cilt 3, sayı 2, Sonbahar 2016, s.33-53. (Çevrimiçi) <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/312081> , 27.03.2019 .
- Tüfekçi, Özgür: “Türkiye’nin Rusya ve Kafkasya 2015 Politikası”, **Türk Dış Politikası Yıllığı 2015**, Ed. Burhanettin Duran, Kemal İnat, İstanbul, SETA Yayınları, 2016, s.317-339., (Çevrimiçi) https://tdpyilligi.setav.org/turk-dis-politikasi-yilligi_2015 , 09.12.2019.
- Tüfekçi, Özgür: “Türkiye’nin Rusya ve Kafkasya Politikası”, **Türk Dış Politikası Yıllığı 2017**, Ed. Burhanettin Duran v.d., İstanbul, SETA Yayınları, 2018, s.335-354, (Çevrimiçi) https://tdpyilligi.setav.org/turk-dis-politikasi-yilligi_2017 , 09.12.2019.
- Tüfekçi, Özgür: “Türkiye’nin Rusya ve Kafkasya Politikası 2016”, **Türk Dış Politikası Yıllığı 2016**, Ed. Burhanettin Duran, v.d., İstanbul, SETA Yayınları, 2017, s.375-396., (Çevrimiçi) https://tdpyilligi.setav.org/turk-dis-politikasi-yilligi_2016 , 09.12.2019.
- T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı: “Doğal Gaz Boru Hatları ve Projeleri”, (Çevrimiçi) <https://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Dogal-Gaz-Boru-Hatlari-ve-Projeleri> 28.05.2019.
- Türkiye Cumhuriyeti: “Biz Rusya’nın Diliyle Değil; Diplomatik Dille Konuşuyoruz”, 05.12.2015, (Çevrimiçi) <https://www.tcgb.gov.tr/haberler/410/37200/biz-rusyanin-diliyle-degil-diplomatik-dille-konusuyoruz> , 19.09.2019.

Cumhurbaşkan
lığı:

Türkiye
Cumhuriyeti
Dışişleri
Bakanlığı: (Çevrimiçi) http://www.mfa.gov.tr/no_49---9-nisan-2002_-16-kasim-2001-tarihinde-turkiye-ve-rusya-federasyonu-disisleri-bakanlari-tarafindan-imzalanan-avrasya_da-isbirligi-eylem-planı-uyarinca_-kurulmus-olan-yuksek-duzeyli-ortak-calisma-grubu_nun-ilk-toplantisinin-9-nisan-2002-tarihin.tr.mfa , 03.05.2019.

Türkiye
Cumhuriyeti
Dışişleri
Bakanlığı: “Güney Kafkasya Ülkeleri ile İlişkiler”, (Çevrimiçi) www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-guney-kafkasya-ulkeleriyle-iliskileri.tr.mfa , 11.12.2019.

Türkiye
Cumhuriyeti
Dışişleri
Bakanlığı: “Gürcistan’daki Gelişmeler Hk.”, No: 159, 28.08.2008, (Çevrimiçi) http://www.mfa.gov.tr/no_159---28-agustos-2008_-gucistan_daki-gelismeler-hk_.tr.mfa , 08.05.2019.

Türkiye
Cumhuriyeti
Dışişleri
Bakanlığı: “No:116, 12 Nisan 2014, Montrö Sözleşmesi’nin Uygulaması Hk.”, (Çevrimiçi) http://www.mfa.gov.tr/no_-116_-12-nisan-2014_-montro-sozlesmesi_nin-uygulanmasi-hk_.tr.mfa , 21.11.2019.

Türkiye
Cumhuriyeti
Dışişleri
Bakanlığı: “Rusya Federasyonu Ülke Künyesi”, (Çevrimiçi) <http://www.mfa.gov.tr/rusya-kunyesi.tr.mfa> , 11. 12.2019.

Türkiye
Cumhuriyeti
Dışişleri
Bakanlığı: “Türkiye- Suriye Siyasi İlişkileri”, ty, (Çevrimiçi) <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-suriye-siyasi-iliskileri-.tr.mfa> , 17.10.2019.

Türkiye
Cumhuriyeti
Dışişleri
Bakanlığı: “Ukrayna’da Son Durum ve İkili İlişkiler”, ty., (Çevrimiçi) http://www.mfa.gov.tr/ukrayna_da-son-durum-ve-ikili-iliskiler.tr.mfa , 19.09.2019.

Türkiye
Cumhuriyeti
Ticaret
Bakanlığı: “Türkiye ile Ticaret”, 26. 07. 2019, (Çevrimiçi) <https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/avrupa/rusya-federasyonu/ulke-profil/ekonomik-gorunum/turkiye-ile-ticaret> , 24.11.2019.

Türkiye
İstatistik
Kurumu: (Çevrimiçi) http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046 , 11.12.2019.

Türkiye
İstatistik
Kurumu: (Çevrimiçi) <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist> , 15. 09. 2019.

Türkiye
İstatistik
Kurumu: “Eğitim, Kültür, Spor ve Turizm”, (Çevrimiçi) <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist> , 12.11.2019 .

Türkoğlu,
Seda: “Suriye, Rusya İçin Neden Önemli?”, **Sözcü**, 07.10.2015, (Çevrimiçi) <https://www.sozcu.com.tr/2015/dunya/suriye-rusya-icin-neden-onemli-952597/> , 22.01.2019

- Yavuz, Turan: “Rusya Boğazları BM’ye Götürüyor”, **Milliyet**, 16.08.1994, S. 17 (Çevrimiçi) gazetearsivi.milliyet.com.tr, 22.04.2019.
- Yıldırım,
Gülbin,
Bahattin
Gönültaş:
Yılmaz, Salih: “Batı Yaptırımlarının Rusya’ya Etkisi”, **AA**, 15.04. 2018, (çevrimiçi) <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/batinin-yaptirimlarinin-rusyaya-etkisi/1118914>, 19.09.2019.
- “Rusya’nın İran Politikası ve Türkiye ile Olan İlişkilere Etkisi”, **İRAM**, 21.01.2017, (Çevrimiçi) <https://iramcenter.org/rusya-nin-iran-politikasi-ve-turkiye-ile-iliskilere-etkisi/>, 15.12.2018.
- Yüce, Samet: **Rusya’nın Suriye’deki Varlığının Nedenleri**, Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Ocak 2016, Sayı:11 s. 270-289., (Çevrimiçi) <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/309385>, 22.01.2019.
- Yüksel,
Firdevs: “Akkuyu NGS’de İlk Reaktörün Temeli Atılalı Bir Yıl Oldu”, **AA**, 03.04.2019, (Çevrimiçi) <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/akkuyu-ngsde-ilk-reaktorun-temeli-atilali-bir-yil-oldu/1441189>, 24.11.2019.

GAZETELER

Hürriyet:	25 Kasım 2015
Hürriyet:	26 Kasım 2015
Hürriyet:	27 Kasım 2015
Hürriyet:	28 Kasım 2015
Hürriyet:	29 Kasım 2015
Hürriyet:	30 Kasım 2015
Hürriyet:	1 Aralık 2015
Hürriyet:	30 Aralık 2017
Hürriyet:	31 Aralık 2017
Hürriyet:	1 Ocak 2018
Hürriyet:	2 Ocak 2018

Hürriyet:	3 Ocak 2018
Hürriyet:	4 Ocak 2018
Hürriyet:	5 Ocak 2018
Hürriyet:	22 Mart 2014
Hürriyet:	23 Mart 2014
Hürriyet:	24 Mart 2014
Hürriyet:	25 Mart 2014
Hürriyet:	26 Mart 2014
Hürriyet:	27 Mart 2014
Hürriyet:	28 Mart 2014
Sabah:	25 Kasım 2015
Sabah:	26 Kasım 2015
Sabah:	27 Kasım 2015
Sabah:	28 Kasım 2015
Sabah:	29 Kasım 2015
Sabah:	30 Kasım 2015
Sabah:	1 Aralık 2015
Sabah:	30 Aralık 2017
Sabah:	31 Aralık 2017

Sabah: 1 Ocak 2018

Sabah: 2 Ocak 2018

Sabah: 3 Ocak 2018

Sabah: 4 Ocak 2018

Sabah: 5 Ocak 2018

Sabah: 22 Mart 2014

Sabah: 23 Mart 2014

Sabah: 24 Mart 2014

Sabah: 25 Mart 2014

Sabah: 26 Mart 2014

Sabah: 27 Mart 2014

Sabah: 28 Mart 2014

Sözcü: 25 Kasım 2015

Sözcü: 26 Kasım 2015

Sözcü: 27 Kasım 2015

Sözcü: 28 Kasım 2015

Sözcü: 29 Kasım 2015

Sözcü: 30 Kasım 2015

Sözcü: 1 Aralık 2015

Sözcü: 30 Aralık 2017

Sözcü: 31 Aralık 2017

Sözcü: 1 Ocak 2018

Sözcü: 2 Ocak 2018

Sözcü: 3 Ocak 2018

Sözcü: 4 Ocak 2018

Sözcü: 5 Ocak 2018

Sözcü: 22 Mart 2014

Sözcü: 23 Mart 2014

Sözcü: 24 Mart 2014

Sözcü: 25 Mart 2014

Sözcü: 26 Mart 2014

Sözcü: 27 Mart 2014

Sözcü: 28 Mart 2014

EKLER

1. Uçak Krizi ile İlgili Gazetelerin İlk Sayfaları

VİZYON KABİNESİ

Türkiye'yi 2023 hedeflerine taşıyacak Davutoğlu başkanlığındaki 64'üncü Hükümet işbaşı yaptı

Türkiye'nin en iyi gazetesi

SABAH

25 KASIM 2015 ÇARŞAMBA

www.sabah.com.tr HAFTA İÇİ 75 KURUŞ

YENİ KABİNEİN 3 MİSYONU VAR

BASBAKAN Davutoğlu yeni kabineyi açıklarken '3 misyonumuz var' dedi ve şöyle saydı: 1- Milletimizi temsil etmek, 2- Milletimize hizmet etmek, 3- Ülkeyi gelecek nesillere taşımak; insan haklarına, insan onuruna yaraşır yeni bir Türkiye gerçekleştirmek.

TECRÜBE VE GENÇLİK BİRLEŞTİ

ANKARA Kulüsterine göre yeni hükümetin silfeleri şöyle: Tecrübe ve gençliği birleştirdi. Partinin ağabeyleri ile özel sektör ve devlet deneyimi olan yeni isimler 2023 hedefine birlikte yürüyecek. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın önerileri dikkate alındı. 24 TE

Cumhurbaşkanı Erdoğan yeni kabineyi onayladı

Yeni Kabinenin 3 Misyonu Var

BAŞBAKAN Davutoğlu yeni kabineyi açıklarken '3 misyonumuz var' dedi ve şöyle saydı: 1- Milletimizi temsil etmek, 2- Milletimize hizmet etmek, 3- Ülkeyi gelecek nesillere taşımak; insan haklarına, insan onuruna yaraşır yeni bir Türkiye gerçekleştirmek.

TECRÜBE VE GENÇLİK BİRLEŞTİ

ANKARA Kulüsterine göre yeni hükümetin silfeleri şöyle: Tecrübe ve gençliği birleştirdi. Partinin ağabeyleri ile özel sektör ve devlet deneyimi olan yeni isimler 2023 hedefine birlikte yürüyecek. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın önerileri dikkate alındı. 24 TE

Cumhurbaşkanı Erdoğan yeni kabineyi onayladı

Yeni Kabinenin 3 Misyonu Var

BAŞBAKAN Davutoğlu yeni kabineyi açıklarken '3 misyonumuz var' dedi ve şöyle saydı: 1- Milletimizi temsil etmek, 2- Milletimize hizmet etmek, 3- Ülkeyi gelecek nesillere taşımak; insan haklarına, insan onuruna yaraşır yeni bir Türkiye gerçekleştirmek.

TECRÜBE VE GENÇLİK BİRLEŞTİ

ANKARA Kulüsterine göre yeni hükümetin silfeleri şöyle: Tecrübe ve gençliği birleştirdi. Partinin ağabeyleri ile özel sektör ve devlet deneyimi olan yeni isimler 2023 hedefine birlikte yürüyecek. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın önerileri dikkate alındı. 24 TE

Cumhurbaşkanı Erdoğan yeni kabineyi onayladı

Yeni Kabinenin 3 Misyonu Var

BAŞBAKAN Davutoğlu yeni kabineyi açıklarken '3 misyonumuz var' dedi ve şöyle saydı: 1- Milletimizi temsil etmek, 2- Milletimize hizmet etmek, 3- Ülkeyi gelecek nesillere taşımak; insan haklarına, insan onuruna yaraşır yeni bir Türkiye gerçekleştirmek.

TECRÜBE VE GENÇLİK BİRLEŞTİ

ANKARA Kulüsterine göre yeni hükümetin silfeleri şöyle: Tecrübe ve gençliği birleştirdi. Partinin ağabeyleri ile özel sektör ve devlet deneyimi olan yeni isimler 2023 hedefine birlikte yürüyecek. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın önerileri dikkate alındı. 24 TE

Cumhurbaşkanı Erdoğan yeni kabineyi onayladı

Yeni Kabinenin 3 Misyonu Var

BAŞBAKAN Davutoğlu yeni kabineyi açıklarken '3 misyonumuz var' dedi ve şöyle saydı: 1- Milletimizi temsil etmek, 2- Milletimize hizmet etmek, 3- Ülkeyi gelecek nesillere taşımak; insan haklarına, insan onuruna yaraşır yeni bir Türkiye gerçekleştirmek.

TECRÜBE VE GENÇLİK BİRLEŞTİ

ANKARA Kulüsterine göre yeni hükümetin silfeleri şöyle: Tecrübe ve gençliği birleştirdi. Partinin ağabeyleri ile özel sektör ve devlet deneyimi olan yeni isimler 2023 hedefine birlikte yürüyecek. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın önerileri dikkate alındı. 24 TE

Cumhurbaşkanı Erdoğan yeni kabineyi onayladı

Yeni Kabinenin 3 Misyonu Var

BAŞBAKAN Davutoğlu yeni kabineyi açıklarken '3 misyonumuz var' dedi ve şöyle saydı: 1- Milletimizi temsil etmek, 2- Milletimize hizmet etmek, 3- Ülkeyi gelecek nesillere taşımak; insan haklarına, insan onuruna yaraşır yeni bir Türkiye gerçekleştirmek.

TECRÜBE VE GENÇLİK BİRLEŞTİ

ANKARA Kulüsterine göre yeni hükümetin silfeleri şöyle: Tecrübe ve gençliği birleştirdi. Partinin ağabeyleri ile özel sektör ve devlet deneyimi olan yeni isimler 2023 hedefine birlikte yürüyecek. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın önerileri dikkate alındı. 24 TE

Cumhurbaşkanı Erdoğan yeni kabineyi onayladı

Yeni Kabinenin 3 Misyonu Var

BAŞBAKAN Davutoğlu yeni kabineyi açıklarken '3 misyonumuz var' dedi ve şöyle saydı: 1- Milletimizi temsil etmek, 2- Milletimize hizmet etmek, 3- Ülkeyi gelecek nesillere taşımak; insan haklarına, insan onuruna yaraşır yeni bir Türkiye gerçekleştirmek.

TECRÜBE VE GENÇLİK BİRLEŞTİ

ANKARA Kulüsterine göre yeni hükümetin silfeleri şöyle: Tecrübe ve gençliği birleştirdi. Partinin ağabeyleri ile özel sektör ve devlet deneyimi olan yeni isimler 2023 hedefine birlikte yürüyecek. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın önerileri dikkate alındı. 24 TE

Cumhurbaşkanı Erdoğan yeni kabineyi onayladı

TAM 10 KEZ UYARDIK GÜNAH BİZDEN GİTTİ

Türk F-16'ları, 5 dakika boyunca 10 kez uyarılmasına rağmen sınır ihlalinin sürdüren Rus SU-24 tipi savaş uçağını düşürdü

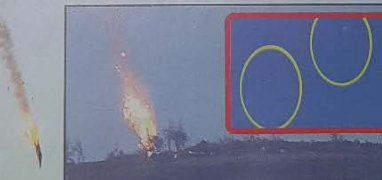
HATAY Yayılag'da iki Rus jeti dün sabah Türk hava sahasına yaklaşıncı Genelkurmay harekete geçti. SINIRA 15 mil (24 kilometre) kala Rus jetlerine uyarı başladı. 10 ve 5 milde tekrar uyarı yapıldı.

İKİ DİLDE İKAZA YANIT YOK

SAAT 09.20 civarında Türk hava sahasını ihlal eden Rus savaş uçakları 5 dakika içinde 10 kez ikaz edildi. UYARILAR (elsizden Rusça ve İngilizce olarak yapıldı. Ancak iki Rus jeti hiçbir yanıt vermiyip sınır ihlali devam etti.

PILOTLAR PARASÜTLE ATLADI

BÖLGEDE devriye gezen iki Türk F-16'sı, anımsan kuralları gereği jetlerden birini vurdu. Diğer anında hava sahasından çıktı. ALIYER içinde Kızıldağ'a düşen uçağın iki Rus pilotu parasütle atladi. Kayıp olan pilotların, Türkmenler'in elinde bulunduğu ileri sürüldü. 22-23 TE

Vurulmuş Rus savaş uçağı alevler içinde yere çakıldı ve infilak etti. Genelkurmay kaynakları, Rus uçaklarının radar iz analizini paylaştı. Analizde uçakların Türk hava sahasına girişleri ve uzun süre bu sahada uçmaları net biçimde görüldü.

Türkiye'nin hava sahasını savunma hakkı var

ABD Başkanı Obama: Rusya enerjisini muhalifler yerine DAES'e yöneltseydi, bazı gerilimlerin çıkma ihtimali daha az olurdu. Türkiye toprağını ve hava sahasını koruma hakkına sahiptir. 20 DE

REYAZ SARAY-BESTEPE KIZ TELEFONU

Zor komşuluk

ANKARA ile Moskova arasında diyalog ve dostluk ortamı, çirkin bir pilotun beceriksizliği ile kurban edilmemelidir. 23 TE

SINIRIMIZI KORUDUK

Cumhurbaşkanı Erdoğan: Angajman kuralları uygulandı. Sınırlarımızı koruma hakkına herkes saygı göstermeli

UYARILARA rağmen hava sahası ihlali devam etmiştir. Bunun üzerine F-16'larımız uçağı düşürmüştür.

BÖYLE bir olayla karşılamanın ıstırabını yaşıyoruz. Daha önce yaşanmamasının nedeni de sükunetliğimizdir.

KİMSE kimseyi kandırmaz. Operasyonların yapıldığı bölgede DAES yok, Türkmenler vuruluyor.

TÜRKMENLER'E giden yardım TIR'larını sabote edenleri milletimiz asla affetmeyecektir. 28 DE

LAURENCE: Gelin bu ateşi söndürelim

REYAZ SARAY-BESTEPE KIZ TELEFONU

Zor komşuluk

ANKARA ile Moskova arasında diyalog ve dostluk ortamı, çirkin bir pilotun beceriksizliği ile kurban edilmemelidir. 23 TE

Yeni Kabinenin 3 Misyonu Var

BAŞBAKAN Davutoğlu yeni kabineyi açıklarken '3 misyonumuz var' dedi ve şöyle saydı: 1- Milletimizi temsil etmek, 2- Milletimize hizmet etmek, 3- Ülkeyi gelecek nesillere taşımak; insan haklarına, insan onuruna yaraşır yeni bir Türkiye gerçekleştirmek.

TECRÜBE VE GENÇLİK BİRLEŞTİ

ANKARA Kulüsterine göre yeni hükümetin silfeleri şöyle: Tecrübe ve gençliği birleştirdi. Partinin ağabeyleri ile özel sektör ve devlet deneyimi olan yeni isimler 2023 hedefine birlikte yürüyecek. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın önerileri dikkate alındı. 24 TE

Cumhurbaşkanı Erdoğan yeni kabineyi onayladı

Yeni Kabinenin 3 Misyonu Var

BAŞBAKAN Davutoğlu yeni kabineyi açıklarken '3 misyonumuz var' dedi ve şöyle saydı: 1- Milletimizi temsil etmek, 2- Milletimize hizmet etmek, 3- Ülkeyi gelecek nesillere taşımak; insan haklarına, insan onuruna yaraşır yeni bir Türkiye gerçekleştirmek.

TECRÜBE VE GENÇLİK BİRLEŞTİ

ANKARA Kulüsterine göre yeni hükümetin silfeleri şöyle: Tecrübe ve gençliği birleştirdi. Partinin ağabeyleri ile özel sektör ve devlet deneyimi olan yeni isimler 2023 hedefine birlikte yürüyecek. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın önerileri dikkate alındı. 24 TE

Cumhurbaşkanı Erdoğan yeni kabineyi onayladı

Yeni Kabinenin 3 Misyonu Var

BAŞBAKAN Davutoğlu yeni kabineyi açıklarken '3 misyonumuz var' dedi ve şöyle saydı: 1- Milletimizi temsil etmek, 2- Milletimize hizmet etmek, 3- Ülkeyi gelecek nesillere taşımak; insan haklarına, insan onuruna yaraşır yeni bir Türkiye gerçekleştirmek.

TECRÜBE VE GENÇLİK BİRLEŞTİ

ANKARA Kulüsterine göre yeni hükümetin silfeleri şöyle: Tecrübe ve gençliği birleştirdi. Partinin ağabeyleri ile özel sektör ve devlet deneyimi olan yeni isimler 2023 hedefine birlikte yürüyecek. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın önerileri dikkate alındı. 24 TE

Cumhurbaşkanı Erdoğan yeni kabineyi onayladı

Yeni Kabinenin 3 Misyonu Var

BAŞBAKAN Davutoğlu yeni kabineyi açıklarken '3 misyonumuz var' dedi ve şöyle saydı: 1- Milletimizi temsil etmek, 2- Milletimize hizmet etmek, 3- Ülkeyi gelecek nesillere taşımak; insan haklarına, insan onuruna yaraşır yeni bir Türkiye gerçekleştirmek.

TECRÜBE VE GENÇLİK BİRLEŞTİ

ANKARA Kulüsterine göre yeni hükümetin silfeleri şöyle: Tecrübe ve gençliği birleştirdi. Partinin ağabeyleri ile özel sektör ve devlet deneyimi olan yeni isimler 2023 hedefine birlikte yürüyecek. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın önerileri dikkate alındı. 24 TE

Cumhurbaşkanı Erdoğan yeni kabineyi onayladı

Yeni Kabinenin 3 Misyonu Var

BAŞBAKAN Davutoğlu yeni kabineyi açıklarken '3 misyonumuz var' dedi ve şöyle saydı: 1- Milletimizi temsil etmek, 2- Milletimize hizmet etmek, 3- Ülkeyi gelecek nesillere taşımak; insan haklarına, insan onuruna yaraşır yeni bir Türkiye gerçekleştirmek.

TECRÜBE VE GENÇLİK BİRLEŞTİ

ANKARA Kulüsterine göre yeni hükümetin silfeleri şöyle: Tecrübe ve gençliği birleştirdi. Partinin ağabeyleri ile özel sektör ve devlet deneyimi olan yeni isimler 2023 hedefine birlikte yürüyecek. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın önerileri dikkate alındı. 24 TE

Cumhurbaşkanı Erdoğan yeni kabineyi onayladı

Yeni Kabinenin 3 Misyonu Var

BAŞBAKAN Davutoğlu yeni kabineyi açıklarken '3 misyonumuz var' dedi ve şöyle saydı: 1- Milletimizi temsil etmek, 2- Milletimize hizmet etmek, 3- Ülkeyi gelecek nesillere taşımak; insan haklarına, insan onuruna yaraşır yeni bir Türkiye gerçekleştirmek.

TECRÜBE VE GENÇLİK BİRLEŞTİ

ANKARA Kulüsterine göre yeni hükümetin silfeleri şöyle: Tecrübe ve gençliği birleştirdi. Partinin ağabeyleri ile özel sektör ve devlet deneyimi olan yeni isimler 2023 hedefine birlikte yürüyecek. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın önerileri dikkate alındı. 24 TE

Cumhurbaşkanı Erdoğan yeni kabineyi onayladı

25 Kasım 2015

Muhalefete uyarı
CHP'li ince, "Muhalefet partileri kongreye girmesin. Erdoğan'ın başbakanlık hayaline hizmet ederler" diyor. **Yılmaz ÖZDİL yazdı. 4'te**

Kanlı pazardan...
BIRKAÇ gün önce TBMM Başkanı yaptılar. Bir pazar günüyü. Açılış konuşmasında Atatürk'ün söz emdi. **Bekir COŞKUN yazdı. 2'de**

Nato kafa, nato mermer
DÖN Rus uçağını vurduk. Nato tarihinde ilk kez bir Rus uçağı düşürülmüş oldu. Mürinler askere hazır olsun. **Yılmaz ÖZDİL yazdı. 20'de**

Rus uçağı düşürülünce...
ŞİMDİ ben Tayyipgillerin yerinde olsam, hazır Rus uçağı da düşürülmüşken Mehmetçiği Suriye'ye sokarım! **Emin ÇOLAŞAN yazdı. 5'te**

2004'te Erdoğan Ailesi'ne girdi, 2015'te kabineye girdi

SARAYIN DAMADI BAKAN OLDU!

Erdoğan, "Senkronize olacak" dediği kabineyi istediği gibi şekillendirdi. Damadı Berat Albayrak'ı Enerji Bakanı yaptı!

Çoğu burunda bakan Berat Albayrak, sarayla uyumlu çalışacak

YILI 9 SAYI: 3074

25 KASIM 2015 ÇARŞAMBA

75 kuruş

SÖZCÜ

#SÖZCÜ SUSArsa TÜRKİYE SUSAR

RUS UÇAĞINI SINIRDA DÜŞÜRDÜK SAVAŞIN EŞİĞİNDEYİZ

Türkiye, Esad'ı destekleyen Rusya'nın savaş uçağını sınırda vurdu. Putin, "Sırtımızdan bıçaklandık" diyerek meydan okudu

RUS UÇAĞINI SINIRDA DÜŞÜRDÜK
F-16'lar görevde
24'ü düşürdük

ERDOĞAN İLK KEZ BAŞKOMUTANLIK YAPTI

PUTİN: KÖTÜYE KARŞI BİRLİK OLMALYDIK

LAVROV GELMİYOR

İpler kimin elinde?

TOKMAK

PIYASADA DEPREM

Babacan'ı fena oyuna getirdiler

13 yıldır ekonomiyi yöneten Ali Babacan, kabine dışı kaldı...

Angajman ülkeyi savaşa sokar

64. hükümette ilginç isimler var...

KABİNEİN ANALİZİ

Rus uçağı düştü dolar çaktı!

İşte 2. saray kabinesi

BAŞBAKAN	BAŞBAKAN YARDIMCISI	BAŞBAKAN YARDIMCISI
Ahmet Davutoğlu	Mehmet Şimşek	Yalçın Akdoğan
BAŞBAKAN YARDIMCISI	BAŞBAKAN YARDIMCISI	BAŞBAKAN YARDIMCISI
Lufti Elvan	Bekir Bozdağ	Sema Ramazanoğlu
TEKNOLOJİ BAKANI	ÇALIŞMA BAKANI	ÇEVRE BAKANI
Fikri Işık	Süleyman Soylu	Fatma Güldemir Sarı
EKONOMİ BAKANI	ENERJİ BAKANI	SPOR BAKANI
Mustafa Elitaş	Berat Albayrak	Akif Çağatay Kılıç
TİCARET BAKANI	İÇİŞLERİ BAKANI	KALKINMA BAKANI
Bülent Tüfenkçi	Erkan Ala	Cevdet Yılmaz
MALİYE BAKANI	MILLİ EĞİTİM BAKANI	SAVUNMA BAKANI
Naci Ağbal	Naci Ağbal	İsmet Yılmaz
SAGLIK BAKANI	ULAŞTIRMA BAKANI	
Mehmet Müezzinoğlu	Binalli Yıldırım	

26 Kasım 2015

26 Kasım 2015

100

TEOG
SORULAR VE
CEVAPLARI
Tarih ve teknoloji testinde bir soru
yanıtı (13) ıptal edildi. Bütün öğ-
retmenler bu soruyu doğru yaptığı kabul
edildi. İhtilaf tarihi testinde de Ermeni
soru sorularına tartışma yarattı. » 28. de-
k. 30-31-32 ve 33. sayfalarda

TIR HABERİNE TUTUKLAMA

Cumhuriyet Gazetesi Ge-
nel Yayın Yönetmeni Can
Dündar ile Ankara Temsilcisi
Erdem Gül, MIT TIR'ları ha-
berleri nedeniyle tutuklandı.

SUC: GİZLİ BELGE YAYINLAMA
Adana'da durdurulan MIT TIR'ların silah
taahhü gösteren belge yayınlayan Cum-
huriyet gazetesinin iki yöneticisi "Silahlı
terör örgütüne yardım", "Devletin gözü
belgelerine casusluk amacıyla temin etme
ve açıklama" suçlamalarıyla tutuklandı.

BİZİM İÇİN ŞEREF MADALYASI
"Bursiya gazeteciliği savunmaya geldik"
diyen Can Dündar, hakikîliği kanıtlaya
duruşma salonunun kapısını açtı "Atka-
dağlar tutuklandı" sözleriyle duyurdu.
Dündar çıkarken de "Üstünçüye gerek yok
bunlar bizim için şeref madalyası" dedi.

**CAN DÜNDAR
CEZAEVİNDE**

Can Dündar önceki gün 28'inci evlilik yıldönümünde, Çarşı
mahkemesi kararına karşı tutuklandı
da yargı oturumunda Can Dündar
ve Gül, altı saat yargı oturumunda
Cezaihan ile görüşme yaptı.

**TUTUKLAMAYA
TEPKİ YAGDI**

Hürriyet
27 Kasım 2015 Cuma www.hurriyet.com.tr Fiyatı: 75 Kuruş

KAPILARI KESİyor

**Öncüpmar'ın
yakınına bomba**

**Cilvegözü'nün
karşısına füze**

İki gündür Cilvegözü ve Öncüpmar sınır kapılarının yakı-
nındaki TIR'ları füzele hedef alan Rus uçakları, muha-
fiflerin Türkiye'ye uzanan ilgal yollarına darbe indiriyor.

0 özel telsizden SES ÇIKMADI

F-16'ların
Rus uçağını
vurmasını
perde arka-
sında çok il-
gar bir detay
yeter.

AZEZ'DE İKİNCİ KEZ
Kilitli Öncüpmar Sınır Kapısı'nın
hemer karşıdaki Azeri'de
önceki gün TIR konvoylarını vur-
up 7 soforün ölümüne yol açan
Rusya, dün de benzer hedeflere
yönelmişti. Saat 12.30'da Azeri'deki
TIR parkının yakınındaki boy ale-
na bombalar düşerken sana ese-
ri olan ya da yaralanan olmadı.

VİNE YOL VE TIR'LAR
İkinci hedef ise Hırvatı Cilvegö-
zü Sınır Kapısı'na 10 kilometre
mesafedeki Sarmada kasabası
oldu. Vine öglen saatlerinde
yine kilitli uzanan yol üzerine 4
füze atılırken, gıda yüklü olduğu
kaydedilen TIR'lar hedef alındı.
Bu saldırıda da ölü ve yaralılar
olduğu kaydediliyor. » 24. te

**Ruslara
geri dön-
çağırısı**
Rusya, Türkiye'ye sadece
turist turlarını yasaklamakla
kalmadı, Türkiye'de özet
sahali amaçla bulunan vatan-
larına da bir an önce Rus-
salarına ya da dönmelerini tavsiye etti.
» Nerdun HACIOĞLU » 10

**Uçak düştükten sonra
bombardıman şiddetlendi**
» 24. sayfalarda

39 TÜRK İŞADAMI MOSKOVA'DA GÖZALTINDA

**HAVAALANINDA
REHİN KALDILAR**

Rusya'da Moskova'ya gelen bir çok Türk
işadamları gözaltına alındı. Sınırları basan
Rusya, Türkiye'ye dönmeleri konusunda hamle
bu esnası yavaş yavaş bir yavaş oldu.

10 GÜN GÖZALTI CEZASI
Yaklaşık 60 Türk yatırımcının
katıldığı fuara gelen polisler, "Ü-
keye girip formunda turistlik se-
yahat izaretlediniz, ticari faaliyet
gösteriyorsunuz" dedi. Geçen
mezaretinde geçen işadamları,
çıkarıldıkları mahkemede 4
bin ruble para ve 10 gün zorunlu
cezasına ceptirildiler. » 10. da

**Krasnodar kentinde Tarım Fuarı'na katılan Türk
işadamlarına sok. Rus polisi basit bir gerekçe gös-
tererek 39 kişiyi 10 günlüğüne gözaltına aldı.**

**YAKLAŞIK 60 TÜRK YATIRIMCININ
KATILDIĞI FUARA GELEN POLİSİLER, "Ü-
keye girip formunda turistlik se-
yahat izaretlediniz, ticari faaliyet
gösteriyorsunuz" dedi. Geçen
mezaretinde geçen işadamları,
çıkarıldıkları mahkemede 4
bin ruble para ve 10 gün zorunlu
cezasına ceptirildiler. » 10. da**

**YAKLAŞIK 60 TÜRK YATIRIMCININ
KATILDIĞI FUARA GELEN POLİSİLER, "Ü-
keye girip formunda turistlik se-
yahat izaretlediniz, ticari faaliyet
gösteriyorsunuz" dedi. Geçen
mezaretinde geçen işadamları,
çıkarıldıkları mahkemede 4
bin ruble para ve 10 gün zorunlu
cezasına ceptirildiler. » 10. da**

**YAKLAŞIK 60 TÜRK YATIRIMCININ
KATILDIĞI FUARA GELEN POLİSİLER, "Ü-
keye girip formunda turistlik se-
yahat izaretlediniz, ticari faaliyet
gösteriyorsunuz" dedi. Geçen
mezaretinde geçen işadamları,
çıkarıldıkları mahkemede 4
bin ruble para ve 10 gün zorunlu
cezasına ceptirildiler. » 10. da**

**YAKLAŞIK 60 TÜRK YATIRIMCININ
KATILDIĞI FUARA GELEN POLİSİLER, "Ü-
keye girip formunda turistlik se-
yahat izaretlediniz, ticari faaliyet
gösteriyorsunuz" dedi. Geçen
mezaretinde geçen işadamları,
çıkarıldıkları mahkemede 4
bin ruble para ve 10 gün zorunlu
cezasına ceptirildiler. » 10. da**

**YAKLAŞIK 60 TÜRK YATIRIMCININ
KATILDIĞI FUARA GELEN POLİSİLER, "Ü-
keye girip formunda turistlik se-
yahat izaretlediniz, ticari faaliyet
gösteriyorsunuz" dedi. Geçen
mezaretinde geçen işadamları,
çıkarıldıkları mahkemede 4
bin ruble para ve 10 gün zorunlu
cezasına ceptirildiler. » 10. da**

**YAKLAŞIK 60 TÜRK YATIRIMCININ
KATILDIĞI FUARA GELEN POLİSİLER, "Ü-
keye girip formunda turistlik se-
yahat izaretlediniz, ticari faaliyet
gösteriyorsunuz" dedi. Geçen
mezaretinde geçen işadamları,
çıkarıldıkları mahkemede 4
bin ruble para ve 10 gün zorunlu
cezasına ceptirildiler. » 10. da**

**YAKLAŞIK 60 TÜRK YATIRIMCININ
KATILDIĞI FUARA GELEN POLİSİLER, "Ü-
keye girip formunda turistlik se-
yahat izaretlediniz, ticari faaliyet
gösteriyorsunuz" dedi. Geçen
mezaretinde geçen işadamları,
çıkarıldıkları mahkemede 4
bin ruble para ve 10 gün zorunlu
cezasına ceptirildiler. » 10. da**

**YAKLAŞIK 60 TÜRK YATIRIMCININ
KATILDIĞI FUARA GELEN POLİSİLER, "Ü-
keye girip formunda turistlik se-
yahat izaretlediniz, ticari faaliyet
gösteriyorsunuz" dedi. Geçen
mezaretinde geçen işadamları,
çıkarıldıkları mahkemede 4
bin ruble para ve 10 gün zorunlu
cezasına ceptirildiler. » 10. da**

**YAKLAŞIK 60 TÜRK YATIRIMCININ
KATILDIĞI FUARA GELEN POLİSİLER, "Ü-
keye girip formunda turistlik se-
yahat izaretlediniz, ticari faaliyet
gösteriyorsunuz" dedi. Geçen
mezaretinde geçen işadamları,
çıkarıldıkları mahkemede 4
bin ruble para ve 10 gün zorunlu
cezasına ceptirildiler. » 10. da**

**YAKLAŞIK 60 TÜRK YATIRIMCININ
KATILDIĞI FUARA GELEN POLİSİLER, "Ü-
keye girip formunda turistlik se-
yahat izaretlediniz, ticari faaliyet
gösteriyorsunuz" dedi. Geçen
mezaretinde geçen işadamları,
çıkarıldıkları mahkemede 4
bin ruble para ve 10 gün zorunlu
cezasına ceptirildiler. » 10. da**

**YAKLAŞIK 60 TÜRK YATIRIMCININ
KATILDIĞI FUARA GELEN POLİSİLER, "Ü-
keye girip formunda turistlik se-
yahat izaretlediniz, ticari faaliyet
gösteriyorsunuz" dedi. Geçen
mezaretinde geçen işadamları,
çıkarıldıkları mahkemede 4
bin ruble para ve 10 gün zorunlu
cezasına ceptirildiler. » 10. da**

**YAKLAŞIK 60 TÜRK YATIRIMCININ
KATILDIĞI FUARA GELEN POLİSİLER, "Ü-
keye girip formunda turistlik se-
yahat izaretlediniz, ticari faaliyet
gösteriyorsunuz" dedi. Geçen
mezaretinde geçen işadamları,
çıkarıldıkları mahkemede 4
bin ruble para ve 10 gün zorunlu
cezasına ceptirildiler. » 10. da**

**YAKLAŞIK 60 TÜRK YATIRIMCININ
KATILDIĞI FUARA GELEN POLİSİLER, "Ü-
keye girip formunda turistlik se-
yahat izaretlediniz, ticari faaliyet
gösteriyorsunuz" dedi. Geçen
mezaretinde geçen işadamları,
çıkarıldıkları mahkemede 4
bin ruble para ve 10 gün zorunlu
cezasına ceptirildiler. » 10. da**

**YAKLAŞIK 60 TÜRK YATIRIMCININ
KATILDIĞI FUARA GELEN POLİSİLER, "Ü-
keye girip formunda turistlik se-
yahat izaretlediniz, ticari faaliyet
gösteriyorsunuz" dedi. Geçen
mezaretinde geçen işadamları,
çıkarıldıkları mahkemede 4
bin ruble para ve 10 gün zorunlu
cezasına ceptirildiler. » 10. da**

**YAKLAŞIK 60 TÜRK YATIRIMCININ
KATILDIĞI FUARA GELEN POLİSİLER, "Ü-
keye girip formunda turistlik se-
yahat izaretlediniz, ticari faaliyet
gösteriyorsunuz" dedi. Geçen
mezaretinde geçen işadamları,
çıkarıldıkları mahkemede 4
bin ruble para ve 10 gün zorunlu
cezasına ceptirildiler. » 10. da**

**YAKLAŞIK 60 TÜRK YATIRIMCININ
KATILDIĞI FUARA GELEN POLİSİLER, "Ü-
keye girip formunda turistlik se-
yahat izaretlediniz, ticari faaliyet
gösteriyorsunuz" dedi. Geçen
mezaretinde geçen işadamları,
çıkarıldıkları mahkemede 4
bin ruble para ve 10 gün zorunlu
cezasına ceptirildiler. » 10. da**

**YAKLAŞIK 60 TÜRK YATIRIMCININ
KATILDIĞI FUARA GELEN POLİSİLER, "Ü-
keye girip formunda turistlik se-
yahat izaretlediniz, ticari faaliyet
gösteriyorsunuz" dedi. Geçen
mezaretinde geçen işadamları,
çıkarıldıkları mahkemede 4
bin ruble para ve 10 gün zorunlu
cezasına ceptirildiler. » 10. da**

**YAKLAŞIK 60 TÜRK YATIRIMCININ
KATILDIĞI FUARA GELEN POLİSİLER, "Ü-
keye girip formunda turistlik se-
yahat izaretlediniz, ticari faaliyet
gösteriyorsunuz" dedi. Geçen
mezaretinde geçen işadamları,
çıkarıldıkları mahkemede 4
bin ruble para ve 10 gün zorunlu
cezasına ceptirildiler. » 10. da**

**YAKLAŞIK 60 TÜRK YATIRIMCININ
KATILDIĞI FUARA GELEN POLİSİLER, "Ü-
keye girip formunda turistlik se-
yahat izaretlediniz, ticari faaliyet
gösteriyorsunuz" dedi. Geçen
mezaretinde geçen işadamları,
çıkarıldıkları mahkemede 4
bin ruble para ve 10 gün zorunlu
cezasına ceptirildiler. » 10. da**

**ÇİFTE
ZAFER**
MUSTAFA AVVALI...
2015 YILI EN İYİ...
2015 YILI EN İYİ...
2015 YILI EN İYİ...

KPSS Hazırlık Seti
10 DENEYİM
ÇIKMIŞ SORULAR
10 DENEYİM
PİYASA FİYAT 65 TL
BÖYLESİ VERİLMEDİ
İLK KUPON 35. SAYFADA

**ASITCI ENİSTEYİ
EŞİ BOSUYOR**
BİR ARADA YAŞAYAMAYIZ
İstanbul'da
lüks bir
kubapda
eşinin 3
yaşındaki
yeğeni
Y.E.'nin
yürüne
süit atan
Chan Aracıman'ın eşi S.G.
boşanmak için dava açtı. S.G.
saldarısı kendi çocuklarına da
yapma ihtimali bulunan eşiyile artık bir
arada kalınamayacağını söyledi. » 6

**5 DAKKA İÇİNDE 10 KEZ
UYARDIM HAKİM BEY!**
PEKİ VUR
EMRİNİ KİMİN
ALPIN?

**PANTENE
KELEBEK
ÖDÜL TÖRENİ İÇİN
SON 3 GÜN**
Pantene'nin Kelebek Ödülü Töreni'ne özel güler yüzlü
Telenor'un en başarılı temsilcisi en iyiler
29 Kasım'da Pantene'nin Kelebek Ödülü'ne
Pantene'nin Kelebek Ödülü

3 YILIN EN ZORU

Matematik soruları daha seçiciydi,
Fen bilimleri zordu, bir soru iptal oldu.
Çünkü de anam soruları ağırlıktaydı.

TEOG

Soru ve
cevapları

SAYFA 30-31-32 ve 33

Türkiye'nin en iyi gazetesi

SABAH

27 KASIM 2015 CUMA

www.sabah.com.tr HAFTA İÇİ 75 KURUŞ

ANTALYA'DA YILKIDAR GEÇEN
Antalya'nın
onur konuğu
Redgrave

Yılbaşı büyük
ikramiyesi
55 milyon lira

Avrupa Ligi'nde
adım adım tura

Skenderbeu'yu
rahat geçen
Beşiktaş ile
Molde'yi Norveç'te
yenen F.Bahçe tur
kcin avantaj yakaladı

SON MAÇLARDA BERABERLİK YETİYOR

AVRUPA Ligi'nde temsilcilerimiz 2. tura
çok yaklaştı. Arnavut temsilcisi Cenk'in
gollerıyla yenen Beşiktaş'a Sporting de
lasmanında 1 puan yetecek. Norveç'te
2 golle geçen F.Bahçe de Celtic önünde
beraberlikte bile grupları çıkacak. SPOR DA

kaya affetti
ıncı affetmedi

AKKAYA ile işada-
ngilisi Murat Varol,
maktan sonra savcılığa
k birbiri hakkında
ları şikayetleri geri
ancak savcılık yara-
ne tehdit iddialarını
alarak kamu dava-

andar ve Gül'e
FETÖ tutuklaması

ERBUCAK Türk-
ne yardım etti-
MIT TIRlarına Hışkin
enileri yayınla-
Cumhuriyet Gazete-
el Yayın Yönetme-
Dündar ile Ankara
müfeci Ertem Gül,
salıncı Terör Örgü-
yardım etmek ve
ak suçlanısıyla
salıncı. 21 DE

CUMHURBAŞKANI ERDOĞAN'DAN PUTİN'E AĞIR CEVAP KİMSE TÜRKİYE'YE İFTİRA ATAMAZ

ERDOĞAN: DAES'ten petrol aldığımızı iddia edenler, bunu ispatla mükelleftir. Aksi takdirde bu ülkeye kimse iftira atamaz, ben onları müfteri olmakla sıfatlandırırım

RUSYA'DAN ÖZÜR DİLEMEECEĞİZ

CUMHURBAŞKANI Erdoğan, CNN International'a verdiği demecde Putin'in özür talebini şöyle yanıtladı: Rusya'dan özür dilemeyeceğiz. Hava sahamızı ihlal edenler bizden özür dilesin. 26 DA

TÜRKİYE DAES'ten petrol alıyormuş! Çok ayıp... Yazıklar olsun. TÜRKİYE NİN su anda petrolünü ve dağıtımını aldığı yer belli. EN büyük alımı Rusya'dan yapıyoruz Sonra İran ve Azerbaycan geliyor.

DAES PETROLÜ ESAD'A SATIYOR
DAES, çıkardığı petrolü sizin destek verdiğiniz Esad'a satıyor. DAES'İN para ve silah kaynağını arayan Esad rejimi ve destekçilerine baksın. SİZ DAES'le mücadele etmiyorsunuz. Esad'ta el ele Türkmenler'i öldürüyorsunuz.

YENİ İHLAL OLURSA AYNI KARŞILIK
AYNI ihlal bugün yapılsa Türkiye yine aynı karşılığı vermek durumunda. BİZ Türkiye'yi İslamlaştırmak istiyormuşuz. Bu nasıl bir iddia? Türkiye'nin yüzde 99'u Müslüman.

ÜLKENİN mukadderatı konusunda başkaları gibi tavrı alanlar mankurtur. 26 DA

BİR YANDAN PUTİN, BİR YANDAN ESAD TÜRKİYE'Yİ VURUYOR

NATO KOMUTANI: TÜRKİYE VE NATO ÇATIŞMA İSTEMİYOR

KREMLİN SÖZCÜSÜ: KAZAN ZİRVESİ İPTAL EDİLMEDİ

İNGİLİZ UZMANLARDAN UÇAK YÜRÜMÜ: TÜRKİYE HAKLI

Bizi bir projenin kobayı yaptılar'

FETÖ'nün Gürcistan İmamı olan Hayati Küçük'ten müthiş itiraflar:
HAYATIMIZI Allah'a değil Fetullah Gülen'e adadık. Ama Gülen bizim hayatımızı kararttı. Bizi kandırdı. Ama Gülen bizim hayatımızı çok geç vaktensiz bıraktı. Proje bir nesil olduğumuzu çok geç vaktensiz bıraktı. Kendi içtimizle bile kumpaslar kurduk. İnsanları yargı korkusuyla hareket edemez hale getirdik. Böyle bir diktatörlük gör-dünüz mü? İSA TATILCAKIN RÖPORTAJI 21 DE

AB ile nihayet bir fasıl açılıyor

PKK, Nusaybin'i harabeye çevirdi

Doğumda kör eden ihmale 1.2 milyon lira tazminat

Akla davet
RUSYA Federasyonu Başkanı Putin'in akla zıyan açıklamaları belli ki Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı da çileden çıkarmaya başladı. 25 TE

Elveda Çukurova
SİYASİTECİLERE dolayışmalarını öneriyoruz. Gelsinler Adana'da Küçük Saat önünde, Melek Girmez Caddesi'nde halk dinlesinler. 29 DA

Karargah'ta çok gizli toplantı
YÜKSEK Askeri Şûra, Başbakan Darıutoglu başkanlığında toplandı. Çok gizli ibaresiyle yapılan toplantıda TSK'nın harbe hazırlık durumu masaya yatırıldı. YAS'tan "Rusya ile askeri ve diplomatik diyalog kanalları açık tutulmalı" mesajı çıktı. 27 DE

27 Kasım 2015

28 Kasım 2015

POLİS, CHP'li Levent Gök'ün de bulur
duğu kalabalığı gaza boğdu. Arbede
yaşandı. Vekil Gök, biber gazından et
kilenerek hastaneye kaldırıldı. **S. 13**

1 TB

A portrait of a man in a military uniform, likely a high-ranking officer, with a serious expression.

Organ yazara paralel..
Necati DOĞRU 2 TL

"Öyle bırakmam onu"
Mahmut TURKER 12 TL

Babacan neden gitti?
Murat MURATOĞLU 3 TL

KKTC 2 TL ₺ 1.5 €

HACILE HUZIRI

Vakfi Tasdelen
cam damacana da
Sağlıklı kaynağından,
güvenli tarihinden...

444 25 15

Cam pompası

16 litre

Dış Sığmık Kapak

Ayşe man
raporta

İzzet Capa
raporta

f

Hürriyet

Türkiye
Türkerindir

29 Kasım 2015 Pazar

www.hurriyet.com.tr

Fiyatı: 1 TL

www.hurriyetsosyal.com

ASK KADININI oynadım

■ Kızı Yağmur Unal'ın oynadığı 'Uzak-
larda Arama' filmini yöneten 'Türkan
Saray, posteme geçen filmi için 'Ben
hep ask sahnelerinde, içimde biriken
ask duygularımı aktarmaya çalıştım.
Çektiğim kışmerdeki ask olan kız
o an bendim. Bu film çekerken de
benzer şeyler hissettim' diyor.

**Cem Yılmaz
BENİ
RAHATLATTI**

SUR KURSUNLARI

Polis takibindeki PKK'lı teröristler, dün sabah Sur'da iki polisi şehit etti. Teröristler koşarak kaçarken açılan ateş sırasında sokakta bulunan Diyarbakır Barosu Başkanı Tahir Elçi hayatını kaybetti.

SOKAK BAŞINDA ÇATIŞMA

■ PKK'lı teröristlerin Sur'da eylem yapacağı bilgisini alan polisin takibinde olan taksil için alarm verildi. Balıkcılarbaşı semti Gazi Caddesi'nin saat 11.00 sıralarında duran taksiye, iki yandan sivil polisler koştu. Kapılar açılır açılmaz içeriden ateş açıldı, 2 polis şehit oldu. İki terörist, koşarak Dört Ayaklı Minare'nin sokagına doğru kaçtı.

BÜYÜK PANİK YAŞANDI

■ Burası, Tahir Elçi'nin o sırada basına açılma yaptığı sokaktı. Elçi'nin yanındaki polisler, kendilerine doğru koşan 2 teröriste ateş açtı. Öndeki, polisin yanından koşup giderken arkadaki terörist, polis tarafından vurulmasına rağmen silahını atarak koymaya devam etti. Olay sonrasında Tahir Elçi, kanlar içinde yerye düştü. » 22

Sehitlerden geriye gözyaşı ve acı kaldı

Kahramanmaraş'ta şehitler bugün Diyarbakır'daki törenin ardından memleketlerine gönderilecek. Evli ve iki çocuklu Ahmet Ciftaslan Kahramanmaraş'ta, evli ve iki çocuklu Cengiz Erdur Elazığ'da toprağa verilecek. » 23'te

1000

TERÖRLE mücadele

sürdüreceğiz

■ Cumhurbaşkanı "Bu olay Türkiye'nin terörle mücadeledeki kararlılığını ne kadar doğru olduğunu göstermiştir. Bu mücadeleyi sonuna kadar sürdüreceğiz."

OLAYDA İKİ İHTİMAL VAR

■ Başbakan: "Elçi'ye dönük"

sukastta araştırılıp kim yaptırca ortaya çıkarılacak. Polisimizin karşılık vermesi sonucu ateş arasında kalarak hayatını kaybettiyseniz bu da açığı çıkar." » 23'te

Son konuşmasında Barış istedi!
Silah ve çatışma
istemiyoruz

Taser Elci, öldürülmeden dakikalar önce, çağrılarda hasar gören Dört Ayaklı Mimarre binasında yaptığı basın açıklamasında konuştu.

■ "Biz bu tarihi bölgede birçok medeniyete başkılık etmiş, ev sahipliği yapmış bir bölgede, insanlığın

İki gazeteci için tweet atmıstı

■ Tahir Elçi, attığı son tweet'in birinde tutuklamaları basın özgürlüğüne öldürücü bir darbe daha olarak

Dündar-Erdem Gül'ün tutuklanmasından itibaren bir toplumsal refleks gözlemlenmezse dönüşü olmayan karanlık tünelden geri dönüş zor olacak." » 21

WISUDA

**Ensesinden
tek kurşun**

Ön toplantıda, Tahir Elçi'nin başını arkasından giren
anden çıkan kürsüde öldüğü anlaşıldı. Uzak mesafe-
den atılan silahla çıkan tek kürsüde öldürülen
Tahir Elçi'nin cenazesi bugün toprağa verilecek.

**PARİSTE AYRI
SALONLARDA**

Yarın başlayacak Birleşmiş Milletler İklim Konferansı'nda Erdoğan ile Putin'i birbirlerinden uzak tutmak için "özel ayarntama" yapıldığı iddia edildi.

■ 147 liderin katılmasının yanı sıra, zirvede çekilecek

RUSYA'DAN TÜRK İŞÇİ YASAĞI

■ Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin, dün Türkiye'ye yönelik tedbir kararlarını açıkladı. Yaptı-

AB LİDERLERİNE SİLİVRİ'DEN ÇAĞRI

■ "Düşünce ve ifade özgürlüğünü kullandığımız ve halkın haber alma hakkını savundumuz için tutuklu yuz. Türkiye Başbakanı ve temsil ettiği rejim, insan hakları ve basın özgürlüğüne hiçe sayan politikasıyla tanınıyor. Bu tutukları kabul ediyor."

CUMHURBAŞKAN ERDOĞAN: ÇERKEŞ DAĞI'NDA 24 TUTUKSUZ DA YARGILANABİLİRLER
SICRADI, İKİ SICRADI, ÜÇ SICRADI, BİTTİ

PANTENE
ALTIN
KELEBEK
Ödülleri

BÜYÜK GÜN BUGÜN

29 Kasım 2015

Yaşayan ölümler ülkesi
ERDEMAY Albay Eryasa, "Ne umutla...
Hayatlarını kaydırıp, ya...
öldür...
DONDAR yazdı. 4'te

Sahte rakı...
HER şeyin sahtesi var merkekte. Bir
tek rakının sahtesini yapamadılar gitti.
Kanaarsın körün. Ayran iç zaten.
Bekir COŞKUN yazdı. 2'de

Soğuk savaş
SAYIN ahalimiz, bir salata için Rus ve
Amerikan diye bölmüşüştür. Tür-
kiye'nin soğuk savaşı tarihi budur!
Yılmaz ÖZDİL yazdı. 20'de

Neredesin ey Ahmet?!
SEVGİLİ kardeşim, bir serok Ahmet
konura bakma ama seni bu babakanlık
iğirir ötesinden pek gelemedin...
Emin ÇOLAKAN yazdı. 5'te

29 KASIM 2015 PAZAR

1 TL

#SOZCU SUSARSA TÜRKİYE SUSAR

T.C. SÖZCÜ

90'lı yıllara dönüş... Kaos ve cinayetler hortladı...

KARANLIK ELLER

Diyarbakır'da teröristler 2 polisimizi şehit etti. Basın açıklaması yapan Baro Başkanı Tahir Elçi'nin yanındaki polislerle çatıştı Elçi öldü. Karanlık odaklar bir kez daha Türkiye'yi karıştırdı...

Can Dündar'a destek ÇİĞ GİBİ
GAZETECİ Can Dündar ve Er-
dem Gül'ün hapse atılmasına
teşki diniliyor. Düa da, Tür-
kiye'nin birçok yerinde pro-
testo yürüyüşü yapıldı. S.12

Komutanlara MÜT TFF'nı soruşu S.12

Can Dündar

Erdoğan

49 yaşındaki Tahir Elçi, 2 çocuk babasıydı.

Tarihi 4 Ayaklı Minare

TAHİR ELÇİ'NİN SALDIRIDAN ÖNCEKİ SON GÖRÜNTÜSÜ
Baro Başkanı Elçi, Diyarbakır'da 4 mezhebi simgeleyen "4 Ayaklı Minare"nin korun-
ması için basın toplantısı yaptı. Son sözü, "Tarihi minareye suikast yapıyor" oldu.

Sivil polis tabancayla saldırılarına karşılık verdi.

Tahir Elçi kanlar içinde yere yığıldı. Bugün toprağa verilecek.

ELÇİ, ENSESİNDEN VURULUP YERE DÜŞTÜ... İÇİŞLERİ BAKANLIĞI, PKK'YI İŞARET ETTİ
Tahir Elçi (49) ensesinden grip alınırken çıkan bir kurşunla can verdi. İçişleri Bakanlığı, 2 polisimizi şehit eden ve Elçi'nin yanın-
daki polislerle çatışmaların PKK'lı teröristler olduğunu açıkladı. Otopsi raporunda, ölüm kurşunu için "Uzaklan atış" denildi.

Türkiye kirli oyunların hedefinde! Rusya ile uçak krizi tırmanıyor, dinci ve bölücü terör sürüyor. Bir infial yaratacak cinayet eksikti. O da dün oldu...

Baskı ve gözdağı!
GAZETECİ ve yazarlar alay-
hine yiteler dava açıl-
dılar ile Erdem Gül'ün hapse atıl-
masının verdiği mesaj şu:
"Bizim istediğimiz gibi gazete-
ciyi yaparsanız!
Gazeteciliğin evrensel kuralları
bizi ilgilendirmez!
Basın, tain verdiğimiz ölüme
dağılır!"
Türkiye'de gazeteciliği, bizim
istediğimiz gibi yaparsanız
dağılırınız!
Cennetiniz sakarsanız, siz ikeri
blamaz!"
İttidarı verdiği mesaj mealen
böyle.
Bir de Başbakan "Türkiye ifa-
de ve basın özgürlüğü konuların-
da"

Tokmak 2. köşesi 11'inci sayfa

TOKMAK
Bahmi TURAN
turantokmak.com.tr

da hiçbir Avrupa ülkesinden geri
değildir" diyor.
Oysa gerçek şu:
Demokrasi, basın özgürlüğü,
halkın haber alma hakkı da
neymiş?
Bakdın bozandaklere sokak-
cık yaparsanız, sınırsız özgürsü-
nüz. Önemizde yavaşlık, yavaş-
lık serbest! Aksi halde külahın.
Türkiye'de eleştiriyi tahammül
edemeyen basılcı bir itidat var!
Beyefendilerin hoşuna gimeye-
cek haberleri yazanlara keyfi bir
hukuk uygularıyor! Ancak...
Bütün bunlara rağmen, gazete-
ciliği cesaretle, korkusuzca
yapmaya devam edecek gazete-
ciler de her zaman olacak!

KOTİC 2 TL 13.5 €

**TERÖR örgütü PKK'ya "Terör örgütü değil" dediği için tepki çeken Diyarbakır Baro Başkanı Tahir Elçi, karanlık bir ci-
nayetle kurban gitti. Elçi dün "4 Ayaklı Minare" önünde basın açıklamasını bitirdiği sırada si-
lah sesleri duyuldu.**

CAPRAZ ATEŞİ AÇILDI
SOKAĞIN başında poli-
sin durdurduğu tak-
siden teröristler ateş açtı.
2 polisimizi şehit etti.
Sonra da Elçi'nin olduğu
sokağa girdiler. Sokakta
teröristler ile Elçi'nin ya-
nındaki polisler arasında
çatışma çıktı. Başından
vurulan Elçi öldü. S.10

OLAY YERİNDEKİ ELİ TABANCALI BU ADAM KİM?
Elçi'nin öldüğü olayın görüntülerinde, elinde tabancayla koşarak giden
bir adam yer alıyor. Polisler, çatışma yerinden kaçan bu kişiyi arıyor...

2 eve şehit ateşi düştü
DİYARBAKIR'da Elçi'nin öldürül-
düğü saldırıdan dakikalar önce,
sivil polislerin şüphe üzerine dur-
durduğu takside teröristlerce ateş
açıldı. Polislerimiz Ahmet Çiftaslan
ve Cengiz Erdur şehit oldu... S.11

Pazar'la
DOPDOLU BİR PAZAR
Bugün 2 gazete birden...
Bayınızdan mutlaka isteyin

Kuzul Karanlık günleri...
Necati DOĞRU 3'le Mehmet TURKER 3'le
GESİ SİB yaparsanız! Türkiye'nin karanlık prenatal...
Sevgi ÖZTÜRK 12'le Soner YALCIN 14'le
Yapılanlara aklı tutulması denemez! İktidar, ne yaptığını biliyor
Kemal DAYIŞ 12'le Erol ÇANSEN 3'le

AB İLE BAHAR

SENEYE VİZESİZ AVRUPA VAADI

Mültecilerimize çözüm aranan AB-Türkiye zirvesinde, üyelik sürecinin hızlanması ve vizesiz Avrupa yolunda çok önemli adımlar atıldı.

"KATILIM" CANLANIYOR

■ Başbakan Davutoğlu'nun "AB'ye katılım süreci açtığımız tarihi bir gün" dediği zirvede "Katılım sürecinin yeniden canlandırılması" hedefi doğrultusunda, Türkiye-AB yolda iki kez zirve yapılacak. 14 Aralık'ta "Ekonomi ve parasal politika" başlığı mültecilere odaklanacak.

VİZESİZ AVRUPA HAZIRLIĞI

■ Giriş Kabul Anlaşması'nın Haziran 2016'da uygulanmasıyla Türk vatandaşlarının Ekim 2016'dan itibaren Schengen Alanı'na vizesiz girme hakkı olacak. AB mülteciler için Türkiye'ye 3 milyar Euro verecek. Gümrük Birliği Anlaşması genişletilecek, engepsiz serbestliği yapacak. 16-27 sayılı

Hürriyet

30 Kasım 2015 Pazartesi www.hurriyet.com.tr Fiyat: 75 Kuruş

Uçakta Tahir Elçi ve Can Dündar mesajları

HASAN PULUR'U KAYBETTİK

Hasan Pulur'un vefatı üzerine Hürriyet'te başsağlığı dilekleri.

51 YIL GAZETECİLİK YAPTI

Hasan Pulur, 51 yıl gazetesiz yaşamı. Hürriyet'te 51 yıl çalıştı. Gazetecilik hayatını 1964'te başladı. 1999'da Hürriyet'e katıldı. 2015'te emekli oldu.

KARTAL DA ASLAN DA KAYIP

Kartal ve Aslan'ın kaybolması üzerine Hürriyet'te başsağlığı dilekleri.

Beyni yoran DÖRT BESİN

Beyni yoran dört besin: 1. Alkol, 2. Kafein, 3. Şeker, 4. Tuz.

Risk varsa yumurtanızı dondurun

Yumurtanın donatılması, bakterilerin çoğalmasını engeller.

BÜYÜK SİR ÇEKİRDEKTE

Diyarbakır Barosu Başkanı Tahir Elçi'yi öldüren silahın sırrı, mermi çekirdeği dün de buhnamadı için çözülmedi.

POLİSLER İFADE VERDİ

■ Silahın çekirdeği, dün öğleden sonra Diyarbakır Barosu Başkanı Tahir Elçi'nin eline geçirdi. Çekirdek, dün öğleden sonra Diyarbakır Barosu Başkanı Tahir Elçi'nin eline geçirdi.

SÖN DAKİKA HİBARI

■ Gazeteci Tahir Elçi'nin vefatı üzerine Hürriyet'te başsağlığı dilekleri.

İKİ GENERALE DARBE KELEPÇESİ

İki generalin darbe girişimi üzerine Hürriyet'te başsağlığı dilekleri.

BU VATANI BÖLEMEZSİNİZ

Bu vatani bölme işlemi, Hürriyet'te başsağlığı dilekleri.

Onun idolu ISABELLA

Isabella'nın hayatı üzerine Hürriyet'te başsağlığı dilekleri.

PILOTUN CENAZESİ TORENLE RUSYA'YA

Pilotun cenazesi torenle Rusya'ya gönderildi.

PATENTLE KAYARKEN EZİLDİ

Patentle kayarken ezildi.

30 Kasım 2015

Şehit polisin kayınvalidesi, Yılmaz Paşa'ya sarılıp böyle haykırdı:

KOMUTANIM VATANIMIZI BÖLDÜRTMEYİN

7. Kolordü Komutanı Korgeneral İbrahim Yılmaz, şehit yakınına böyle teselli etti.

Şehidin oğlu Muhammet Eren gözyaşlarına boğuldu.

Kayınvalide Ayşe Duşunceli, milyonların duygularının tercümanı oldu.

Şehit polis Ahmet Çiftaslan 41 yaşındaydı. Kahramanmaraş'ta toprağa verildi. 2 evladı yetim kaldı.

Şehit polis Cengiz Erdur 47 yaşındaydı. Elazığ'da toprağa verildi. Onun da 2 evladı yetim kaldı.

Diyarbakır'daki cenaze törenine damga vuran bu söz ülkeyi bölünmenin eşiğine getiren, acıları dindiremeyen iktidara adeta ders niteliğindeydi. Gözyaşı sel olup aktı

BÖLDÜCÜ hastanelerinde önceki gün Diyarbakır'da tıbbi kontrolü sırasında kalpçe şehit ettiği 2 kahraman polis, dün memleketlerine uğurlanırken Diyarbakır Emniyet Müdürlüğü önündeki törenle huzur ve sükunet sağlandı. Teröre lanet yağdı.

ŞEHİT polis Cengiz Erdur'un kayınvalidesi Ayşe Duşunceli, yamaa kazıya gelen 7. Kolordü Komutanı Korgeneral İbrahim Yılmaz'a sarıldı. Yamaadaki iki torununu göstererek "Bak bunlar bana emanet kaldı" dedi ve böyle haykırdı.

"BEN ona kurban olurum. Nafakasının peşindeyim. Nasıl kızıdır yavruma. Elleriniz kırılmaz. Ne istediğiniz Cengiz'inden... İki gözü yaşı yavruyu yetim bıraktı bana. Komutanım, ne olur artık bu acılar bizi, vatanımızı bölmesin..." S.11

Hep stres, hep gerilim!

Ülkemizde yaşanan olaylar o kadar hızlı geliyor ki, her gün dayak yersin gibi hissediyorsunuz. Bir sağdan, bir soldan, bir alttan, bir üstten yığılıyorsunuz. Her geçen gün hayatınız değişiyor mu? Neden bu kadar stresli? Her geçen gün hayatınız değişiyor mu? Neden bu kadar stresli? Her geçen gün hayatınız değişiyor mu? Neden bu kadar stresli?

TOKMAK Rahmi TURAN turan@sözcü.com.tr

Bütün belalar, güle gibi bu milletin başına düşüyor! Hep stres, hep gerilim, hep heyecan! Neden bu kadar stresli? Koca ülke, kapansız bir tekne gibi sudan suya dalıyor. Bu güle hiç iy değil... Böyle yavaş yavaş bir ölümün geleceği belirdi. Her geçen gün Türkiye'de bir daha da karışmak ve daha da karışıkla sürüyor. Türkiye ne zaman ki, kırı oyanların heleli hatası haline getirdi. Lânet olsun!

Tokmak 2 köşesi 11'inci sayfa

2 gazetecinin hapse atılmasına tepki dınmıyor

Gazeteciler bu pankartla direndi

Gazetecilerin protestosuna, CHP'li vekiller de destek verdi.

MTT TIR'ların silah taşıdığına yanlışlıklar için Silahlı Kuvvetleri Can Dündar ve Erdem Gül için dün gazeteciler yürüdü. Cumhuriyet Gazetesi'ne gelenler öfkeliydi.

Tahir Elcin'in taburcu olmasından sonra Barolar Birliği Başkanı Metin Feyzioğlu da vardı.

Elçi'yi 100 bin kişi uğurladı!..

DIYARBAKIR'da öldürülen Baro Başkanı Tahir Elçi, dün toprağa verildi. Koşuyolu Parkı'ndaki cenaze töreninde binlerce insan ve eşyanı ağırlayan herkes ağladı. PKK'lar Apo posterleri ve teğut paçavraları açıp cenazeyi izlemeye başladı. S.10

Karankı kurşun Kaçkıcı kurşun Bölücü kurşun Necati DOĞRU 8'te

Müslüman Ülkelerin karnesi Aslı BUCU 4'te

Curcuna Yekta G. ÖZDEN 4'te

Ayrı ile yatağa girdi! Murat MURATOĞLU 7'te

KTC 3 TL 1.3 x

1 Aralık 2015

KANARYA UÇTU ZİRVEYE KONDU
FENERBAHÇE, Beşiktaş'ın mağlubiyeti sonrası ayağına gelen fırsatı geri çevirmedi. Konuk ettiği Trabzonspor karşısında Nani ve Fernando'nun golleriyle 3 puanı hanesine yazdıran sarı-lacivertli takım, 3'üncü haftayı lider bitirdi. SPORDA

2-0

TÜRKİYE KUPASI HEYECANI A SPOR'DA
3 GÜNDE 12 MAÇ CANLI YAYIMLANACAK

SABAH

1 ARALIK 2015 SALI www.sabah.com.tr HAFTA İÇİ 75 KURUŞ

Paralel Seçen de yurtdışına kaçtı
17-25 Aralık darbe girişiminin mimarları Zekeriya Öz ve Celal Kara'dan sonra Savcı Fikret Seçen de Hollanda'ya firar etti.

1963'TE İLK ÖDÜL 2015'TE İLK FİLM

62. ULUSLARARASI Antalya Film Festivali'nin açılış töreni, Turkan Soray'ın yönetmenliğini yaptığı "Uzaklara Arama" oldu. Gösterime filmin yapımcısı kızı Yağmur Unalı ile gelen Turkan Soray, "Antalya Film Festivali'nde Altın Portakal'ı alan ilk sanatçıyım. Bizler yıllarca festivale katılmamanın heyecanını, onuru yaşadık" dedi. ZDE

ANTALYA'DA SABAH RUZGARİ

ANTALYA Film Festivali'nin açılış töreninden sonra dünyaca ünlü film yıldızları SABAH'ın düzenlediği muhteşem davette buluştu. Catherine Deneuve, Jeremy Irons, Kathleen Turner ve Mena Suvari'nin SABAH yazarları ve yöneticilerinin bir araya geldiği davet son derece keyifli geçti. Ödülünü yanındaki ayırmayan İrons rakibin tadına baktı. Türk kahvesi için Deneuve'un fatından ise aşk çıktı...

FİTİRALARLA BÜŞLER YÜRÜMEZ

Cumhurbaşkanı Erdoğan: DAES'ten petrol aldığımız ispat edilirse ben bu makamda durmam ama Putin'e diyorum; 'Yalansa sen durur musun?'

TÜRKİYE'YE YÖNELİK İDDİA
ayrı ahlaki bulmuyorum. Böyle bir belge varsa ortaya koysunlar. Su anda DAES'ten petrol alan kişilerden biri Rus ve Suriyalı'da George Hoss'i de. Bu durum hesabına versinler. Bu al tutmazsa iz bırakır, bu den onların geleceğinde var. malarla bu işler yürümez.

KAKAÇKILARI ENSELERİZ
Z petrol kaçakçılığı yapanları enseleriz. Gereğini bugüne kadar yapmışızdır, yapmaya da devam edeceğiz. Yasal yollara nereden petrol alıyoruz bunların hepsi. Terör örgütleriyle bu tür veriş yapacak kadar haysiyetiz değiliz.

TEKTEKİ TAŞLAR DÖKÜLSÜN
KAZ sabırlı olalım. Eteklere kadar taş varsa dökülsün. dan sonra bizde de varsa kımız taşları dökmeye başlarız. Türkiye bir kabile devleti değildir. Aynı masayı paylaşmışız bir ülkenin bu tür sevi yapması da hazzedilirdir. 14-17 DE

Türkiye'nin bir yol haritası var
CUMHURBAŞKANI Erdoğan, 150 lideri buluşturan Paris'teki İklim Zirvesi'nde dünyaya seslendi: Hızla gelişen bir ekonomi olarak, emisyon artışıyla 2030 yılına kadar yüzde 21'e varan bir azaltım hedefliyoruz. Bu yöndeki cabalarımız, uluslararası destek ölçüsünde artarak sürecek. Paris Anlaşması, gerçekçi ve esnek bir sistem getirmeli. 14 DA

OBAMA: İKLİM DEĞİŞİKLİĞİNİ BİZİM NESİL TETİKLEDİ

HOLLANDE: HIÇBİR ÜLKE SORUMLULUKTAN KAÇMASIN

Büyük savaş

FİLİSTİN BÜYÜKELÇİSİ FAİD MUSTAFA SABAH'A YAZDI: Türkiye'nin desteği Filistin için onur

Sahipsiz telefon uçak indirdi

Bazı gerçekler
RUS savaş uçağının düşürülmesi dünya gerçeklerini daha belirgin göstermeye yol açtı. Bu için, belki de hayırlı oldu. 17 DE

Olaylar ve insanlar
YILLARIN gazetecisi, duayen, ağabey Hasan Pulur da ayırdı aramızdan... "Baki kalan bu kubbede, hoş bir seda kalmış" 17 TE

Hiç kimse bizden özür beklemesin

Güvenoyu tamam
44. Hükümet 315'inci güvenoyu aldı. Cumhurbaşkanlığı, "Yarın 44.2'yi de geçti. Güvenin en sağlamı" dedi. 21 DE

EVET 315 HAYIR 194

DAVUTOĞLU'nun görüşüğü NATO Genel Sekreteri Stoltenberg Türkiye'ye tam destek verdi

DAVUTOĞLU: Sınır korumak ulusal görev. Ordumuz işini yaptı. Hiçbir ülke sorumluluğunu yerine getirdi diye özür dilemez. İhlal sadece Türkiye'ye değil NATO'ya da dönük.

STOLTENBERG: Türkiye, hava sahasını koruma hakkını salıp, Tüm müttefikler Türkiye'yi destekliyor. AHMET TOPAL'IN HABERİ 16 DE

DIYALOĞA HAZIRIZ
Davutoğlu, Stoltenberg ile yaptığı basın toplantısında "Rusya ile gerilimi kırmadık, mayacağız. Diyaloga hazırız" dedi.

PKK, Hakkâri'de ambulansı taradı. Mardin ve Cizre'de 10 PKK'lı ölü, bir şehit

Kaçan teröristin kuzeni de öldürülmüş

İşte 2 generalin tutuklanması gerekçesi

Rus pilotun cenazesi ülkesine gönderildi

gazı keserse kırmı üşüyecek!
DÖNÜ, saat yarıdan fazlası Rusya'dan alacaktı...
"Yeni 'Vanı boudi' derse...
Bekir COŞKUN yazdı... Sayfa 2'de

Stratejik!

GELMİŞ geçmiş en büyük devlet adamı Ahmet Kırıoğlu'nun kitabındaki formül: G= (SV+PV) x (SZ+SP+SL)...
Yılmaz ÖZDİL yazdı... Sayfa 20'de

0 belgeler ne oldu?

ARINÇ'a suikast dosyasında neler oldu? Dosyada hangi belgeler vardı? Sonuç bilgi ve belge ele geçti mi?
Emin ÇOLAŞAN yazdı... Sayfa 5'te

Yıl: 9 SAYI: 3080

1 ARALIK 2015 SALI

75 kuruş

T.C. SÖZCÜ

#SÖZCÜ SUSARSA TÜRKİYE SUSAR

Meral Akşener KOLLARI SIVADI

MHP Genel Başkanlığı için adı geçen Meral Akşener, dün beklenen açıklamayı yaptı...
"Adayım" demedi ama "Sorumluluk almaya hazırım" dedi. Olağanüstü kongre istedi... S.4

Bahçeli'nin partiye vereceği kalmadı! MHP başkan adayları Sinan Oğan SÖZCÜ'ye konuştu... S.4

Hem Rus uçağını düşürdük, hem ölen pilotu çelenkle uğurladık Ya olduğun gibi görün Ya görüncüğün gibi ol!

Haklı sebeplerle Rusların uçağını düşürdüyseniz, arkasında dik durun
Pişman olup alttan alacaktıysanız, niye uçağı düşürüp kriz çıkardınız!..

Türk ve Rus komutanlar cenazeye selam durdu

Askerlerimiz tören yürüyüşü esliğinde tabutu omuzlarında taşıdı

Türk Silahlı Kuvvetleri çelenk gönderdi

Pilotun tabutu morgdan saygı duruşuyla alındı

Havaalanında böyle uğurlandı

Uçana böyle konuldu

TÜRKİYE'nin dış politikadaki tutarlılığı, uçak kriziyle zirve yaptı. Rus uçağını düşürdü. Rusya ile ülke olarak ters düştük. İktidar panjere kapıldı. Belli etmemeye çalışsa da, durumu kurtarmaya çalışıyor.
BU NE ÇELİŞKİLİ...
İKTİDAR, "Bilseydik yurttan çıkıyorduk. Gözümüzün önünde" diyerek Rusya'ya yurttan çıkıyorduk. Dün de ölen Rus pilotun cenazesini "görülmemiş bir askeri törenle" Moskova'ya gönderdik. Katalan kanı. S.10

Erdoğan'la fotoğrafa bile girmeyi

PUTİN, Paris'teki İklim Zirvesi'nde Erdoğan'dan köşe bucağı kaçtı...
Aile fotoğrafına katılmadı... S.10

Kimse özür beklemesin

NATO'ya görüşen Davutoğlu, "Rusya ile görüşmeye hazırız ama özür bekleme" dedi... S.10

Hata üstüne hata!

Uçak krizi, iki ülkeye de pahalıya patlayacak! Rusya Devlet Başkanı Putin hem keş hem feda... Olaya kendi uçağının Türkiye hava sahasını ihlal etmesinin sebep olduğunu kabul etmeyecek. 3 şart ileri sürüyor:
1) Türkiye uçağını Suriye hava sahasında düşürdüğünü kabul etsin.
2) Rusya'dan özür dilsin.
3) Sorumlular cezalandırılsın!
Diyelim ki bu arızaya şartlar kabul edildi. O zaman işler düzelecek mi?
Hayır! Ruslar deve gibi jandar insanlardır! Olayı asla unutmazlar!
Putin'in temsilcisi Sergey Markov "Türkiye bunları yapas"

TOKMAK

Rahmi TURAN
turam@sozcukom.tr
da, ilişkiler eskisi gibi olamaz!" diyor.
Rus uçağının düşürülmesi aslında yanlış bir olaydı. Dün arkadaşlarımız Saygı Öztürk "Rus uçağını vurularak, Yunan'ı görmüyor" diye yazdı. Çok haklıydı.
Yunanistan Ege'de 16 adanıza zorbaca işgal etti, 153 kaşalığına el koydu! Yıllardır "Ege Yunan denizidir" diye efeleniyor. Yunan savaş uçakları her gün hava sahasına ihlal ediyor!
Bizim yönetim bunları görmüyor ama Suriye sınırında 17 santelik ihlal yüzünden uçak düşürüyor, Rusya ile savaşın esigine geliyor! Hata mı, değil mi? Yorum sizin!

CHP lideri Kılıçdaroğlu mal varlığını açıkladı Pırlanta yüzük gitti yeni otomobil geldi

Selvi Kılıçdaroğlu'nun pırlanta yüzüğü artık yok... Oğlu Kerem ise eski aracını yeniledi...

Kemal Kılıçdaroğlu'nun 2015 yılı mal varlığı beyannamesinde önemli iki detay bulunuyor

CHP liderinin önceki beyanında, eşi Selvi Hanım'a ait pırlanta yüzük ve oğluna ait 14 bin lira bedelli 2004 model Renault Clio bir otomobil bulunuyordu...
Yeni beyanda pırlanta yüzük ve otomobil yok... Beyanda oğlunun 51 bin liraya 2015 model Opel Astra aldığı, ancak 37 bin 800 lira borçlandığı görülüyor. S.5

Generalier tutuklandı! Suçlama gu. Askeri Casusluk! Hepimiz gazeteci olalım! Denetlemeyi neden istemiyorlar?

BİR UZMAN GÖZÜYLE TAHİR ELÇİ CİNAYETİ

GÜVENLİK Uzmanı Mete Yazar, "Bu olay Suriye'den başlamış değil" dedi. S.13

MARDİN'DE BİR ŞEHİT

ROKETLİ saldırıda Uzman Serdar Aydemir şehit oldu. S.12

2. S- 400 Anlaşması ile İlgili Haberler

30 Aralık 2017

30 Aralık 2017

Bir zamanlar kendine yeten Türkiye, ne hale getirildi İTHALKOLİK OLDUK!

Böyle imam hatipler de var

İSTANBUL Sultanhayı'daki bir imam hatip okuluna Atatürk'ü anlatmak üzere davet edilmiş. Gittim...
Uğur DONDAR yazdı... Sayfa 4'te

Yılın ayırbı: Ekran tekeli!
YILIN ayırbı baktım. Kara, kırmızı bir leke. İletişim ahlakını aşağı çekiyor, gazetecilik etğini bitiriyor.
Necati DOĞRU yazdı... Sayfa 3'te

Bereketli topraklar üzerine kurulu olan Türkiye, yanlış tarım politikaları yüzünden tarımda dışa bağımlı oldu

YILI: 11 SAYI: 3839

30 ARALIK 2017 CUMARTESİ

HAFTA SONU 1.25 TL

T.C. SÖZCÜ

Hem şehre ihanet ettiklerini itiraf ediyorlar... Hem de İstanbul'u hâlâ betona boğuyorlar

Rantiye, şantiye

1 Yeşilköy sahiline 45 metrelik otel

Yeşilköy sahilinde otel dikilecek alan havadan böyle görünüyor... Otelin bitişinden de geniş bir yol geçecek.

ÇEVRE Bakanlığı, İstanbul'un ana yollarını kapsayan 1/100.000 ölçekli çevre düzeni planını değiştirdi. Yeşilköy sahilinde bulunan park olarak kullanıldığı boş alan, turizm alanı yapıldı.

PLAN değişikliği, ne göre buraya otel yapılacak. 15 katlı otelin yüksekliği 45 metre olacak. Sahile bir haneçer gibi süslenicek. Buradan elde edilecek rant birilerinin cebine girecek... S.4

2 Çekmeköy'de kışla ormanı imara açıldı

3'üncü köprüye yakın olan Çekmeköy'deki yeni rant alanı, yukarı fotoğraflarda yemyeşil görünüyor.

BAKANLIĞIN İstanbul'daki aynı plan değişikliğine göre, Anadolu Yakası'ndaki Çekmeköy Kışla'sı'nın 187 dönümlük yeşil alanı imara açıldı. Bunun 79 dönümü komut ve ticari alan olacak.

GERİ kalan bölümlere ise yol, eğitim kurumları, sosyal tesisler ve camii yapılacak. Güzelim devasa yeşil alan, rant için betona kurban edilecek. Kaybeden yine İstanbul olacak... S.9

3 Kanal İstanbul ve çevresinde 250 milyarlık rant

Herkese güzergahını merakla beklediği Kanal İstanbul'un proje çizimleri böyle.

İSTANBUL'DA rantın kralı. İttidamın 6 yıl önce seçimi için gündeme getirdiği Kanal İstanbul projesi olacak. CHP'li İBB Meclis Üyesi Nadir Ataman, projenin oluşturacağı imar parselleri ve 4 aşamalı yaklaşık 250 milyar dolarlık rantın kapı açacağını söyledi... S.8

Çok çok önemli bir uyarı!

Başbakan Binali Yıldırım önemli bir söz söyledi ve "Kararnamenin dışında sorun yok, hiçbir düzenleme yapılmayacak!" dedi. Ee, Başbakan'dan iyi bilenecek değiliz ya... Fakat... Profesör Dr. Metin Feyzioğlu, Türkiye'nin en önemli hukukçularından biridir. Türkiye Barolar Birliği Başkanı'dır. Başbakan'ın "Bir sorun yok" dediği 696 sayılı Kararn Hükümetinde Kararnama'nın ciddi uyarılarla bulunduğunu, diyor ki: "Bu kararnama ile Meclis bir kez daha anayasaya aykırı olarak ilavesiz hale getirilmiş, milli irade bir kez daha yok sayılmıştır!"

TOKMAK

Rahmi TURAN

Devam ediyor: "Bu kararnama insanların yaşam haklarını tehlikeye atmıştır! Darbe girişiminin devamı niteliğindeki eylemler ne demektir? Kim, neye göre bunu tespit edecektir? Mutlak sorumsuzluk getiren bu düzenlemesyle ne amaçlanmaktadır? Onemli sorular bunlar. Gerçekten birtakım caniler "Bunlar 15 Temmuz'un devamını istiyorlardı, bunun için öldürdük, bunun için evleri bastılar" derlerse ne yapacağız? Prof. Feyzioğlu "Toplumsal kaosun ve şiddetin fitilini yakmak kolay ama söndürmek zordur" diyor. Çok çok önemli bir uyarı! Anlayana tabii!

Milli Eğitim Bakanlığı, bakahım buna ne diyecek?

DEVLET OKULUNDA KAPANMA PARTİSİ

Bir imam hatip okulunda çekilen bu fotoğrafı, CHP'li vekil Barış Yarkadaş sosyal medyadan paylaştı...

Asgari ücret 1603 lira oldu
İKTİDAR, 6 milyon için hıyeyecanla beklediği asgari ücreti 1404 liradan 1603 liraya çıkardı. Artış yüzde 14,2 S.8

2,5 milyar dolarlık S-400 imzası atıldı
ANKARA ile Moskova arasında hava savunma sistemi anlaşması tamamlandı. Teslimat 2020'de... S.12

YARKADAŞ şöyle dedi: "Henüz kendi başına tercih yapamayacak çocuklara, zorla tıbban taktiriyor. Sonra bu çocuklar, öğretmen eşliğinde kapanma partisi etkililiğine katılıyor. Sayın bakan siz sorumlusunuz." S.10

Hangi ürünü, hangi ülkeden alıyoruz?

KURU FASULYE:	Çin, Mısır, Peru, Arjantin
AVCIĞEĞİ:	Moldova, Bulgaristan, Romanya
NOHUT:	Meksika, Hindistan
SALATALIK:	Rusya, Belarus, Gürcistan
KURU SOĞAN:	Hollanda, İran, Rusya
HAIR:	Rusya, Peru, Şili, İtalya, Kolombiya
SAMAN:	Bulgaristan
ELMA:	Şili, İtalya, Fransa, Bosna-Hersek, ABD
NIRMIZI BİBER:	KKTC
KARABK:	Ukrayna, Rusya, Çin, Güney Afrika
HAVALI:	Avustralya
VILAJ:	Ukrayna, Macaristan, Fransa, İspanya
KAVUN VE KARPUZ:	İran
BEZELYE:	Rusya, ABD, Kanada, Macaristan ve Almanya
KEREVİZ:	İspanya
PATATES:	Hollanda, Almanya, Fransa, KKTC
CEVİZ:	ABD
DOMATES:	KKTC, Romanya ve Ukrayna

Hırsızlık mı yapıalım Gürsel Ağabey?

CHP'li Tekin, bu kez İstanbul Akşaray'da esnafın derdini dinledi. Taksiciler "İşler kötü, polis ceza kesiyor, eve zarar çekmek götürüyoruz" dedi. Hande ZEYREK'in röportajı S.5'te

Köprü ve otoyollara dolar avarlı zam geliyor

ULAŞTIRMA Bakanı Ahmet Arslan açıkladı. 2 Ocak'tan itibaren köprü ve otoyol ücretlerine dolar kuru üzerinden zam yapılacak.

3. Kırım'ın İlhakı ile İlgili Haberler

27 Mart 2014

CHELSEA yenilgisiyle Avrupa yolda eden Galatasaray, dün de Kayserispor'a 40 yıl sonra Süper Lig'de mağlup olarak şampiyonluk umutlarını bitirdi. Konuk ekibe zaferi Mouche 90+4'te getirdi. **SPOR DA**

**ÖZEL
HABER**

FETHULLAH Gülen, 6 Nisan 2009 tarihinde internet sitesine konulan konuşmasıyla 'Taahhütciler Grubu'nu açıkça hedef gösterdi. Gülen'in sözlerinin ardından gruba teknik takip başlatıldı ve 2010'da yapılan operasyonla 122 kişi gözaltına alındı.

MET Doğan ile birlikte 10 arkadaşı da tutuk-
Grup El Kaide ile ilişkilendirilmek isten-
laatin sohbet evinde el bombası bulunduğu
edildi. Bombalardan polisin parmak izi çıktı.
malar, bilirkişi raporunda "Hukuksuz"
nitelendi. Doğan 17 ay yattuktan sonra
edildi. **NAZİF KARAMAN'IN HABERİ SAYFA 14'TE**

İNİ AŞAN ÂLİM: İÜZZAMAN

Türkiye'nin en iyi gazete

www.sabah.com.tr ALTI GAZETE 1 TL

**2014 YGS SORU
VE CEVAPLARI
YARIN SABAH'TA**

BASBAKAN ERDOĞAN: Dupla

İSA TATLİCAN'IN YAZI DİZİSİ 13'TE

K.Maraş'ın
star daması

ÜNLÜ Hollandalı futbolcu Van De Vaart'ın evlenceye girdi. Sabiha Engizek'ten K.Maraş'taki ailesiyle Damadı bağrımıza basarız. Sabiha emzirmiş ki en iyi karardır vermiştir. 47

SABAH
pazar

Bir bavul ve
20 dolarla sürgün

Boş kız değilim

GÜNAYDIN

CEYDA Ateş kondisiyle ilgili farklı algıdan şikâyetçi: Sadece güzel ve medyatik bir ilişki yaşayan, eğitimsiz ve boş bir kız değilim.

Düzeyle yarış
G. ANTEP Sanayi Odası Meclis Başkanı: Şimdiye kadar böyle düzeyle seçim yapış görmedim. 25 TE

**Gambiya sınırında
2 Türk'e tutuklama**

anda Cumhurbaşkanı İ
li açıklama yapmıyorlar
? Başbakan'la uğraşıy
bir de onunla uğraşma
m' diye düşünüyorlar.
ŞBAKAN'I, Cumhurbaşkanı
m dinleyemezsin. An
hainler dinler. Haşhaş
ulara yanında eli öpül

KENDİ nefsini bilmeyen, âlim olamaz. En yakın arkadaşının bu zat için söylediğini dinlediniz mi? **SÖYLE** diyor: "Bizimle ilgili şeyler konuşuyordu. Kendi sanıyorduk. Meğer bizim telefonlarımızı dinli yormuş."

BUNLAR 'Himmet, zekât' deyip bizi söğüşlediler. Paralarımızı, koyunlarımızı aldılar. Artık bunlara su yok... **CHP** genel müdürü Ankara'da bozkurt işareti yapıyor. Yeni parti'n hayırlı olsun Kılıçdaroğlu.

ZÜBÜTTE YALÇIN-MEHMET ALİ BERBER (N HABERİ 22 OCAK 2014)

Paralel arşivi silmeye çalışırken suçüstü

EL BOMBALARI SONUŞTURMASI
Kurtalan'ı
karartma
girişimi

TÜRKİYE SUÇLAMANI İÇ YÜZÜ
"Nijerya'ya
silah" tapesi
kırılma

PARALELÇI POLİS SİFİ YILMAZIN
Kod adı:
Hayatına
girin

Yeni Türkiye
MENDERES'i ya da
Özal'ı ancak öldükten
sonra bağırılan-
na basan kitle-
ler şimdi neden
"Erdogan'ı yedir-
meyiz" diyor? 21 DE

**Mehmet
BARLAS**

Twitter'dan ilk adım

Davutoğlu
Kıbrıs ne d

İrım ne
Hatay... Hint Okyanusu
parça daha bu

Gambiya sınırında
2 Türk'e tutuklama